

Josip Brunšmid i razvoj arheologije kao znanstvene discipline u kontinentalnoj Hrvatskoj

Solter, Ana

Doctoral thesis / Disertacija

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:976187>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ana Solter

**Josip Brunšmid i razvoj arheologije kao
znanstvene discipline u kontinentalnoj
Hrvatskoj**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ana Solter

**Josip Brunšmid i razvoj arheologije kao
znanstvene discipline u kontinentalnoj
Hrvatskoj**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
prof. dr. sc. Rajna Šošić Klindžić

Zagreb, 2023.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Ana Solter

Josip Brunšmid and the Development of Archeology as a Scientific Discipline in Continental Croatia

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
prof. dr. sc. Rajna Šošić Klindžić

Zagreb, 2023.

O MENTORU

Rajna Šošić Klindžić rođena je 14. 02. 1978. godine u Zagrebu. Osnovnu školu i Klasičnu gimnaziju pohađala je u Zagrebu. Studij arheologije i povijesti završila je 2003. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je potom upisala poslijediplomski studij arheologije. Od 2004. do 2014. bila je znanstveni novak na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Pod mentorstvom prof. dr. sc. Ivora Karavanića 29. 04. 2010. doktorirala je s temom „Proizvodnja cijepanih kamenih artefakata prvih poljodjelskih zajednica na prostoru istočne Hrvatske“. Od 01. 07. 2010. u zvanju je višeg asistenta. U znanstveno zvanje znanstvenog suradnika izabrana je 16. studenog 2011. godine. U znanstveno nastavno zvanje docenta izabrana je 22. 01. 2014. U znanstveno zvanje višeg znanstvenog suradnika izabrana je 2018. godine, a u znanstveno nastavno zvanje izvanrednog profesora 2019.

Znanstveno se usavršavala u inozemstvu u Mađarskoj (Stipendija Mađarske vlade 2006, Magyar Nemzeti Múzeum) i Sjedinjenim Američkim Državama (Stipendija vlade SAD – Junior Faculty Development Program 2007, UC Berkeley).

Kao voditelj ili zamjenik voditelja sudjelovala je na mnogobrojnim arheološkim iskopavanjima, a trenutno je voditelj istraživanja prapovijesnog lokaliteta Gorjani Kremenjača kod Đakova (projekt Ministarstva kulture Republike Hrvatske).

Od 2015. – 2018. bila je godine koordinator je Povjerenstva za osiguravanje kvaliteta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

U razdoblju od 2004. do 2019. godine objavila je autorsku knjigu, dvije su-autorske knjige, te jednu uredničku knjigu. Samostalno ili u koautorstvu objavila je 25 znanstvenih članaka u časopisima ili poglavlja u knjigama. Sudjelovala je na više domaćih i međunarodnih znanstvenih konferencija.

Od 2020. godine voditelj je istraživačkog projekta Hrvatske zaklade za znanost IP-2019-04-5344 Modeliranje mreže prapovijesnih naselja u Slavoniji. Od 2019. koordinator je za Hrvatsku na ERASMUS + strateškom partnerstvu HERISTEM.

Od 2016. (do 2020). sudionik je COST projekta - ARKWORK - Archaeological practices and knowledge work in the digital environment kao predstavnik Republike Hrvatske i član upravljačkog odbora.

ZAHVALE

Zahvaljujem svojoj matičnoj kući Arheološkom muzeju u Zagrebu, a posebno kolegicama i kolegama koji su mi pružili pomoć i podršku: Tomislavu Biliću i Ivanu Mirniku s Numizmatičkog odjela, Ivanu Radmanu-Livaji s Antičkog odjela te Ivi Cvitan i Rolandu Hajdeu s Odjela stručne biblioteke. Posebno se zahvaljujem ravnatelju Sanjinu Miheliću.

Zahvaljujem na ustupljenoj građi Hrvatskom državnom arhivu, Državnom arhivu u Zagrebu, Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Konzervatorskom odjelu u Splitu, Arheološkom muzeju u Splitu, Muzeju Slavonije, Hrvatskom povijesnom muzeju, Muzeju za umjetnost i obrt i Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstvo kulture i medija RH, kao i svim kolegama i kolegicama tih institucija koji su mi pomogli u mom istraživanju.

Posebno zahvaljujem mentorici prof. dr. sc. Rajni Šošić Klindžić na velikoj podršci i što me uvijek poticala na onaj jedan korak dalje. Zahvaljujući njezinom strpljenju, uputama i savjetima te nesebičnom prijateljstvu, godine provedene na izradi ovog rada zauvijek će mi biti u lijepom sjećanju.

Najveću zahvalu upućujem dragim prijateljima Miljenki, Ivani, Jacqueline, Ini, Maji i Ivanu, mojim curkalicama i ekipi iz kvarta, koji su me poticali i bodrili u ovom radu. Posebno zahvaljujem Emilu koji je uz mene 25 arheoloških godina. Hvala mojoj obitelji: Mirti, Martinu, Agnes, bratu Darku i stricu Davoru. Mama i tata, bez vas ovo ne bi bilo moguće.

Najbitnije, hvala Ledi i Vrijeski na beskrajnom strpljenju i velikoj podršci.

SAŽETAK

Predmet istraživanja doktorskog rada uloga je Josipa Brunšmida (1829. – 1898.) u stvaranju arheologije kao znanstvene discipline na području kontinentalne Hrvatske. Ovaj doktorski rad podrazumijeva istraživanje rada Josipa Brunšmida i njegovog života te istraživanje društvenih, političkih i ekonomskih prilika koje su na njega utjecali. Analizom rada Josipa Brunšmida nastojala sam istražiti stručnu i društvenu dinamiku koja utječe na formiranje arheologije kao znanstvene discipline u kontinentalnoj Hrvatskoj, kao i Brunšmidov utjecaj na razvoj arheologije i na rad sljedećih generacija arheologa. Rad je baziran kao znanstvena biografija te se najveći dio temelji na analizi arhivske građe Arheološkog muzeja u Zagrebu i kritičkom korištenju izvora.

Na prijelazu stoljeća nije bilo rijetkost da niz stručnih mjesta zauzima ista osoba. Josip Brunšmid bio je prvi „pravi“ školovani arheolog i prvi sveučilišni profesor arheologije, ravnatelj Arheološkog odjela Narodnog muzeja, predsjednik Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika, predsjednik Hrvatskog arheološkog društva, dugogodišnji urednik *Vjesnika* i upravitelj Strossmayerove galerije starih majstora. Ova disertacija istražuje period profesionalizacije struke koja započinje dolaskom Josipa Brunšmida na mjesto ravnatelja Narodnog muzeja, promatrajući poziciju hrvatske arheologije u širem kontekstu srednje i jugoistočne Europe kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Brunšmid je školovan na Bečkom sveučilištu u duhu *Altertumswissenschaft* („znanost o antici“). Iako je svoj rad najviše bazirao na epigrafiji, numizmatici i objavama iz tema provincijalne arheologije, bavio se i srednjovjekovnom i pretpovijesnom arheologijom. Rad mu počiva na temeljitoj obradi i objavi muzejskog materijala kroz rasprave, kataloge i studije objavljene u muzejskom časopisu *Vjesniku*.

Brunšmidovim velikim zalaganjem u Muzej pristiže velika količina arheološke građe što kroz kupovinu i darove, što preko arheoloških iskopavanja i velikih javnih radova. Muzej na čelu s Brunšmidom dugo je bio jedini sustav zaštite pokretne i nepokretne kulturne baštine te je Brunšmid svojim djelovanjem pokrenuo cijeli niz novih zakona i propisa u zaštiti kulturnih dobara.

Ključne riječi: Josip Brunšmid, povijest arheologije, povijest znanosti, biografija znanstvenika.

SUMMARY

The subject of this dissertation is the role of Josip Brunšmid (1858-1929), the first professional archaeologist and first university professor of archaeology at the University of Zagreb, in the foundation of archaeology as a scientific discipline in continental Croatia. An analysis of Brunšmid's scientific career by linking education, institutional structures, scientific relations and socio-political processes is essential to fathom the changing relationships between these factors and to highlight the dynamics of the factors that interact in the construction of archaeological knowledge. By analysing the work of J. Brunšmid, this dissertation explores the professional and social dynamics that influenced the emergence of archaeology as a scientific discipline in continental Croatia, as well as his influence on the development of archaeology through the work of later archaeologists.

This dissertation traces the work and life of Josip Brunšmid in the circle of Central European archaeology. By analysing the scientific career of J. Brunšmid, I have tried to demonstrate that the archaeological work of an individual is influenced by external factors that must be considered through the connection of education, institutional structures, scientific networks and socio-political processes to obtain a complex and complete picture of the history of archaeology. At the end of the 19th century, archaeology in Europe, and thus also in Croatia, was strongly influenced by social, political and economic factors, but it also exerted a strong influence on these factors. The appearance of the first professional archaeologists led to the strengthening of archaeological institutions, the establishment of university chairs and the professionalisation of the archaeological profession. In the archaeological academic community of South-Eastern Europe, which consisted of only a few scientists, professional archaeologists worked in many different positions, from universities and museums to conservators and art historians.

Trained archaeologists from South-Eastern Europe had to seek their education in the second half of the 19th century at newly founded departments in large centres such as Vienna, Prague or Berlin. Josip Brunšmid was trained in Vienna at one of the strongest European archaeological departments, where he had the opportunity to listen to the lectures of the founders of European archaeology, Professors Benndorf, Hirschfeld and Hoernes. Around the turn of the century, all Croatian archaeologists Frane Bulić, Josip Brunšmid and Viktor

Hoffiller were trained in Vienna under the strong influence of the traditional Central European archaeology of the University of Vienna. Croatia, under Hungarian rule and Dalmatia, under Austrian rule could not act unanimously within the archaeological profession. There was an initiative to unite them in a joint Croatian Archaeological Society, but this could not be implemented for political reasons. However, the boundaries within which Croatian archaeology operates are exclusively political and do not lie in the approach to archaeological research. Bulić and Brunšmid, both strongly influenced by the Viennese School and indirectly by Theodor Mommsen, worked in the direction of a combined historical-archaeological study of the past in the sense of *Altertumswissenschaft*. Brunšmid was mainly concerned with the archaeology of the ancient provinces, epigraphy and numismatics. However, he also wrote about mediaeval and prehistoric archaeology. He did not deal with classical archaeology, despite his education in Vienna. There were no large collections of antique sculptures in Croatia, so he was not interested in monuments for their artistic value. Brunšmid's goal was primarily the discovery, collection, protection and publication of archaeological material from Croatia that was part of museum collection in order to arouse patriotic zeal and promote the National Museum.

Brunšmid came to Zagreb as a trained scientist in his mid-thirties. He published his first archaeological works as a high school teacher in Vinkovci, where he conducted archaeological research and collected materials as a museum administrator. As there were few professional archaeologists in Croatia, Brunšmid proved to be the only suitable successor after the retirement of the director of the National Museum, Šime Ljubić. Iso Kršnjavi, head of the Department of Culture and Education, aspired to a modern museum under the direction of a faculty-trained archaeologist, who would also take over the direction of the Department of Classical Archaeology at the Faculty of Arts. In order to take the chair, Brunšmid was forced to study in Vienna at his own expense. During his doctoral studies, Brunšmid came into conflict with Professor Benndorf, whom he suspected of having been instigated by Kršnjavi. Brunšmid and Kršnjavi disagreed on the way the museum should be run, on the method of collecting material - it seems that Kršnjavi tends towards the old method of buying large foreign collections, while Brunšmid prefers excavations and in-country purchases - and on the understanding of archaeology. As an art historian, Kršnjavi prefers classical archaeology, while Brunšmid is concerned with archaeology in Croatia.

In general, archaeology in Croatia at the Faculty of Philosophy, was viewed exclusively through the prism of classical archaeology. Brunšmid, who dealt with provincial archaeology, Latin epigraphy and prehistoric topics, was not an ideal choice for the chair. In order to prove himself to the faculty, he wrote a dissertation on Greek epigraphy and numismatics in the Adriatic at the urging of Isa Kršnjavog, which obviously corresponded more to the understanding of classical archaeology at the time.

Brunšmid was certainly bothered by Kršnjavi's pro-Hungarian politics, as well as his temperament. Brunšmid was a sympathiser of the People's Party and an opponent of pro-Hungarian politics, but he was never a member of any political party. He often said that he was not Hungarian and that this cost him influence in society and various financial aids. First and foremost, he saw himself as a patriot and considered his work a patriotic duty. For this reason, he wrote almost exclusively in Croatian to educate the public, but also to strengthen the Croatian language in academia. He was a supporter of the Yugoslav idea, which he showed through his participation in the First Yugoslav Art Exhibition, whose aim was the cultural unification of the South Slavs. He fought against Hungarian politics when he supported Milivoj Šrepel, the most politically hated among the professors of the Faculty of Arts, for the rectorate of the university.

As for Brunšmid's nature, persons who knew him describe him as a quiet and gentle man. However, the discourse of the scientific community at the turn of the century was direct and fomented tensions. Verbal disputes were the order of the day, in which Brunšmid did not hesitate and knew how to be one of the main players, and in public. In 1901, on the occasion of the intention to demolish the walls in front of the Zagreb Cathedral, he launched a large-scale organised action to protect the cultural heritage, during which a heated debate developed between Brunšmid and Kršnjavog in the daily newspapers. This polemic was the driving force behind the creation of institutionally organised protection of antiquities in 1910. The museum headed by Brunšmid was for a long time the only system for the protection of movable and immovable cultural property, and Brunšmid's actions initiated a whole series of new laws and regulations for the protection of cultural property.

Most new material entered the museum through the network of trustees. Museum trustees were the official representatives of the museum in a region, town or village who had permission to acquire archaeological material and excavate archaeological sites on their own,

but they also reported any new object found and were the link between the museum and the local administration. They came from different professions, but they were all educated people. Brunšmid encouraged amateur excavations and trade for the benefit of the museum, usually through trustees. He systematised and inventoried most of the archaeological objects that came into the museum, and it can be concluded that the present state of the collections of the Archaeological Museum is largely due to Josip Brunšmid.

Josip Brunšmid's fieldwork was primarily based on visits to and mapping of sites on the Croatian mainland. For almost twenty years he tirelessly visited the fields, met people, collected finds, corresponded with clients and thus contributed to the first institutionalised accumulation of archaeological knowledge and collection of field data. Archaeological objects entered the museum in large quantities, mostly through purchases and gifts, less so through excavations. He also placed great emphasis on archaeological excavations, which he considered the best, or at least the most financially lucrative, way to obtain material for the museum. However, he never carried out long-term systematic research, mainly for lack of funds. Brunšmid carried out archaeological excavations mainly at prehistoric and mediaeval sites, although Croatian historiography considers him mainly an antiquarian and numismatist.

Although ancient topics and numismatics dominate in scholarly publications, Brunšmid also writes about prehistory and the Middle Ages. He publishes large amounts of diverse archaeological museum material, along with relevant contemporary European literature. He is the first in Croatia to write about many archaeological periods.

Josip Brunšmid was director of the archaeological museum and professor at the university for 28 years. He lectured on epigraphy, classical archaeology and numismatics. This was not enough to train archaeologists in Zagreb. On several occasions he suggested the establishment of a new chair within the studies, which would cover both prehistory and regional archaeology according to the principle of the University of Vienna.

Key words: Josip Brunšmid, History of Archaeology, History of Science, Scientific Biography

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1. 1. O literaturi	5
1. 2. Metodologija, povijest arheologije i biografija znanstvenika	7
1. 3. O izvorima	11
1. 4. Opće napomene	13
2. JOSIP BRUNŠMID, ŠKOLOVANJE.....	17
2. 1. Vinkovci	17
2. 2. Beč	18
3. JOSIP BRUNŠMID, ŽIVOT U VINKOVcima (1882. – 1892.)	31
3. 1. Učitelj i povjerenik.....	31
3. 2. Brunšmid – Ljubić – Kršnjavi	36
4. „LUDA DVA DOKTORSKA SLOVA“ – DOKTORAT U BEČU	42
5. JOSIP BRUNŠMID, DOLAZAK U ZAGREB	47
5. 1. Viktor Hoffiller.....	54
5. 2. Privatna zbirka Josipa Brunšmida.....	57
6. JOSIP BRUNŠMID I MUDROSLOVNI (FILOZOFSKI) FAKULTET	59
7. JOSIP BRUNŠMID, POLITIKA I RELIGIJA	70
7. 1. Politika	70
7. 2. Religija	75
8. ZNANSTVENO ISTRAŽIVANJE ZEMLJE – TERENSKI RAD.....	78
8. 1. Iskopavanja	78
8. 2. Putovanja	93
9. „PRIJATELJI“ I „NEPRIJATELJI“ STARINA – PROFESIONALIZACIJA STRUKE.....	97
9. 1. Povjerenici	97
9. 2. Josip Brunšmid i Karlo Nuber.....	103

9. 3. Josip Brunšmid i Frane Bulić – „ <i>Clara pacta, boni amici</i> “	109
10. ACQUISITEUR – TRGOVINA I ARHEOLOGIJA	117
11. “DA SU SE TE RIJEČI BRUNŠMIDOVE UVAŽILE NE BISMO SE MORALI DANAS S PRAVOM STIDITI SVOJE BEZGLAVOSTI.” – ZAŠTITA KULTURNE BAŠTINE.....	136
11. 1. Razvaline.....	137
11. 2. Jaružanje Kupe	140
11. 3. <i>Predstavka hrvatskih historičara i arheologa u poslu sačuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke</i>	142
12. „MUZEJ NIJE SAJAMSKI »PANOPTIKUM« VEĆ STROGO ZNANSTVENI ZAVOD“ – ZNANSTVENI RAD JOSIPA BRUNŠMIDA.....	151
12. 1. Epigrafija	151
12. 2. Numizmatika	153
12. 3. Pretpovijest.....	155
12. 4. Srednji vijek	158
12. 5. Kraniologija.....	160
12. 6. <i>Vjesnik i hrvatski jezik</i>	164
13. ZAKLJUČAK.....	169
14. IZVORI I LITERATURA	176
14. 1. Arhivi i zbirke	176
14. 2. Periodika.....	177
14. 3. Literatura.....	178
15. PRILOG 1 – POPIS ZNANSTVENIH PUTOVANJA I ISKOPAVANJA J. BRUNŠMIDA OD 1894. DO 1909. :	203
1894. godina:.....	203
1895. godina:.....	215
1896. godina:.....	217
1897. godina:.....	223
1898. godina:.....	226
1899. godina:.....	232

1900. godina:	233
1901. godina:	234
1902. godina:	235
1903. godina:	237
1904. godina:	237
1905. godina:	238
1906. godina:	240
1907. godina:	240
1909. godina:	240
16. PRILOG 2 – SLIKOVNI PRILOG	241
ŽIVOTOPIS:	250

Mom najdražem prijatelju Josipu Brunšmidu

Ah! dragi brate, koliko mi slasti,
I tebi koju, prvom srca mog!
Od nježne dobe — tek smo pošli cvasti,
Već združio nas skupa vječni Bog;
Sad obraz tvoj, list negda ružičasti,
Već probio je mnogi vlatić, mnog!
I meni već je, već osamnaest ljeta,
A još nas veže ljubav bratska, sveta ...

Osamnaest ljeta prošlo u ljubavi,
Sve ko na krilih, kao slatki san ...
Naljubismo se djeva crnih, plavih —
Umino mnog nam grki, sretni dan;
Sve što iščezlo, sve u zaboravi: —
U zraku maštom zlatni građen stan!
»Oj prošasnosti! kriješ gorko, jatko,
Ah! al i ono, što je bilo slatko!«

Budućnost svoja otvara nam vrata;
Da hoće samo mlada gospa ta
Otvoriti nam dveri zlatnog zlata,

A zatvori nam one, muke, zla!

Domovini dva biti ćemo brata,

Junaka dva, dva lava, borca dva —

A silniku se oprijet cijelom snagom — — —

Oj! sretan budi s tvojom slatkom Dragom!

Josip Kozarac 1876. (*Suvremenik*, 1912)

1. UVOD

„Kada bi čovjek htio prikazati značenje dr Josipa Brunšmida i njegovu ulogu u hrvatskoj znanosti, sva njegova dostignuća, sve nove putove koje je krčio, sve ono što je nesebično darivao svom narodu, a darivao je u prvom redu samoga sebe, nemilice se trošeći i izgarajući na svom radu, za takav prikaz trebala bi jedna velika monografija od nekoliko stotina stranica.”¹

„U vremenu u kojemu danas živimo, kada u svim pozivima postoji gotovo isključivo činovnički odnos prema radu, čovjek poput Brunšmida nešto je nezamislivo: zvijezda betlehemska koja vodi k putevima kojima nitko neće poći.”²

„Nećemo pogriješiti ako Brunšmida izdvojimo kao arheološkoga diva i do danas nenadmašno ime hrvatske arheologije, a sigurno je da zaslužuje i divljenje šire javnosti.”³

„Brunšmida možemo smatrati utemeljiteljem arheologije kao znanstvene discipline u Hrvatskoj.”⁴

Josip Brunšmid (1858. – 1929.) se među hrvatskim arheolozima doživljava u skladu s općeprihvaćenim mišljenjem da je riječ o velikanu hrvatske znanosti: prvi „pravi“ školovani arheolog, prvi sveučilišni profesor arheologije, ravnatelj Arheološkog odjela Narodnog muzeja, predsjednik Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika, predsjednik Hrvatskog arheološkog društva, dugogodišnji urednik *Vjesnika*. U povijesti hrvatske arheologije Brunšmida se smatra utemeljiteljem moderne hrvatske arheologije.⁵

Predmet istraživanja ovog doktorskog rada uloga je Josipa Brunšmida u stvaranju arheologije kao znanstvene discipline na području kontinentalne Hrvatske. Predloženi doktorski rad podrazumijeva istraživanje Brunšmidova rada, njegovog života, istraživanje društvenih, političkih i ekonomskih prilika koje su utjecale na Brunšmida te kako je njegov rad bio dio znanstvenih mreža i kako je stručna i šira javnost zauzvrat primala njegove teorije.

¹ Radauš 1979, 31.

² Dimitrijević 1981, 50–51.

³ Demo et al. 1978.

⁴ Majnarić-Pandžić 1993, 29.

⁵ Rapanić (ed.) 1979; Dimitrijević 1981; Kolar-Dimitrijević, Wagner 2008; Novaković, 2015.

Analizom rada Josipa Brunšmida istražuje se stručna i društvena dinamika koja utječe na formiranje arheologije kao znanstvene discipline u kontinentalnoj Hrvatskoj, kao i uloga pojedinca u stvaranju arheološkog znanja.

U drugoj polovici 19. stoljeća dolazi do profesionalizacije discipline, posebno u muzejima i na sveučilištima, unatoč vrlo očitoj činjenici da je profesionalnih arheologa bilo vrlo malo. Ova disertacija istražuje period profesionalizacije struke koji započinje dolaskom Brunšmida na mjesto ravnatelja Arheološkog odjela Narodnog muzeja, promatrajući poziciju hrvatske arheologije u širem kontekstu arheologije srednje Europe kraja 19. i početka 20. stoljeća.⁶ Jedan od segmenata ove disertacije je ispitivanje veza Josipa Brunšmida i njegovih suvremenika – profesionalnih arheologa koji su djelovali na prostoru jugoistočne Europe, kao i propitivanje ispravnosti postavki prema kojima se Josipa Brunšmida smatra osnivačem moderne hrvatske arheologije. Znanstvena analiza provedena ovim istraživanjem ukazat će na do sada nerazmotrene utjecaje političkih, socijalnih i ekonomskih prilika na rad i profesionalni razvoj znanstvenika i učinke tih utjecaja na razvoj arheologije u Hrvatskoj kao dio šireg razvoja europske arheologije. Disertacija će ujedno dati i doprinos autorefleksiji arheološke struke i znanstvenih i društvenih pretpostavki na kojima počiva.

Ovo istraživanje se provodi u najvećoj mjeri iz eksternističke perspektive. Fokus je na različitim kulturnim, intelektualnim, društvenim i političkim čimbenicima koju su utjecali na Brunšmidovu karijeru. Budući da se ovim doktoratom ponajviše bavim vanjskim čimbenicima koji utječu na Brunšmidovu karijeru, u daljnjem tekstu nisam ulazila u stručnu evaluaciju Brunšmidovih opisa i klasifikacija arheoloških predmeta, niti ih ocjenjivala prema današnjim standardima struke i stupnju istraženosti. Kada se to pokazalo potrebnim analizirala sam formu, ali ne i sadržaj.

Brunšmid o svom radu piše:

„U svojem dvostrukom svojstvu kao sveučilišni profesor i muzejski ravnatelj imam naravno u prvom redu da zadovoljim zahtjevima svoje katedre, a i u muzeju bi imao samo da vršim nadzor nad poslom podređenih stručnih činovnika, pa da im dajem direktivu, kako će koji posao da izvrše. Kako međutim u muzeju za ovo više od 5 godina nikada nisam imao

⁶ Biehl, Gramsch, Marciniak 2002; Gramsch, Sommer 2011; Sklenář 1983.

stručnjački izobraženog osoblja to mi nije preostajalo i ne preostaje drugo, nego da osim svoje profesorske i ravnateljske funkcije obavljam još i poslove, koji bi spadali na kustosa, asistenta, dapače i preparatora, kojih u arheološkom muzeju nema, premda bi ih trebalo. Na meni dakle leži posao, za koji su prije kada su agende bile još mnogo manje, bile namještene 3–4 sile, naime sveučilišni profesor, muzejski ravnatelj, muzejski pristav i neko vrijeme uz potonjega još i jedan asistent.

Kao sveučilišni profesor i ravnatelj muzeja imam dužnost, da znanstveno radim, a u potonjem svojstvu naročito, da kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, te i ostali slavenski jug u arheološkom pogledu proučavam. U izvršavanju te svoje dužnosti proputovao sam već više puta Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu; proveo sam već više iskapanja, pa uređujem i izdajem „Vjesnik“ hrvatskog arheološkog društva, od kojeg će za koji dan biti doštampan treći godišnjak.“⁷

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće nije bilo rijetkost da niz novih stručnih mjesta zauzima ista osoba.⁸ Uza sve svoje arheološke dužnosti, Josip Brunšmid je u razdoblju od 1902. do 1920. bio i upravitelj Strossmayerove galerije starih majstora.⁹ Rukovodio je postavljanjem izložbe svih hrvatskih umjetnika u čast krunidbe kralja Petra 1904. te je za uspješno obavljen posao odlikovan redom Svetog Save III. reda. Makar su se na njega vršili pritisci, odlikovanje nije vratio u vrijeme Prvog svjetskog rata kada su ga mnogi drugi vraćali. Ponosno je govorio: „Kada sam ga zaslužio, izrazio sam spram njega i svoje poštovanje.“¹⁰ U proljeće 1924., nakon što je umirovljen, odlikovan je ordenom Svetog Save II. reda. Godine 1928. ponovno je odlikovan, ovaj put ordenom Svetog Save I. reda, najvišim odlikovanjem u Kraljevini Jugoslaviji za zasluge na polju kulture, narodne prosvjete, nauke, javnih službi, kao i za zasluge prema kralju, državi i naciji, te civilnim i vojnim licima.¹¹

Kao ravnatelj Arheološkog muzeja, osim o arheološkoj, vodio je brigu i o povijesnoj i o etnografskoj građi koja je u to vrijeme bila dijelom muzejskog fundusa. Samostalni

⁷ Arhiv FFZG, 1899, 70/1899.

⁸ Díaz-Andreu 2007a, 361.

⁹ Šamec Flaschar 2011, 17–24.

¹⁰ AMZ DZ 1.8.1, Personalni dosje J. Brunšmida, Izvještaj o djelovanju Dra. Josipa Brunšmida.

¹¹ Solter 2016, 109. Za orden I. reda predložio ga je Viktor Hoffiller: „Po mojem sudu, najveća je zasluga g. Brunšmida, što nije nikada radio za reklamu, nego je uvijek radio samo onako, kako je to bilo u interesu njegova zavoda. Zato, i samo, zato mogao je on stvoriti ovakav zavod, kakav je ostavio iza sebe“ (AMZ DZ 1.8.1, Personalni dosje, Prijedlog V. Hoffillera za odlikovanje ordenom Svetog Save I. reda od 17. 2. 1928.).

etnografski odjel osnovan je tek 1918. donošenjem novog muzejskog zakona i kupovinom velike zbirke Salamona Bergera,¹² a Historijski odjel se izdvaja od Arheološkog 1940. godine.¹³

Viktor Hoffiller, Brunšmidov najbliži suradnik, kolega, učenik i nasljednik u Muzeju i na fakultetu, u osmrtnici objavljenoj u *Vjesniku* 1935. piše:

„S bečkoga sveučilišta vratio se (Josip Brunšmid, o. a.) u svoju domovinu kao rijetko spreman mlad profesor. Odlično njegovo poznavanje svih arheoloških disciplina uskoro je bilo opće poznato, i on je ubrzo bio pozvan na čelo jednome od najvažnijih i najstarijih naših kulturnih zavoda. Preuzeo je i novo ustrojenu stolicu arheologije na hrvatskom sveučilištu, pa je tako bio kroz 30 godina jedan od najodličnijih reprezentanata naše arheologije.

Skroman po svojem značaju, neizmjereno radin, kritički školovan, ponosan do skrajnosti, a dobar i plemenit, on je poznavao samo svoju dužnost. Zdrav u svojim mladim i muževnim godinama, nije poznavao ni poteškoća ni umaranja. Raditi u muzeju od 9 do 2, predavati od 3 do 5, nastavljati muzejski rad od 5 do 9, a onda proučavati noviju literaturu do jednoga ili dva sata u noći, to je zapravo bio njegov život. Samo tako se mogu razumjeti njegovi veliki uspjesi.

Od više stotina hiljada muzejskih predmeta nema ni jednoga koji nije prošao više puta kroz njegove ruke. On je tu pokazao da nije bio samo spreman istraživač nego i odličan konservator. Tako je on sačuvao i stručno uredio neizmjereno blago nagomilano u arheološkom muzeju.“¹⁴

Iz ovog zapisa suvremenika vidi se način na koji je Brunšmid doživljavan, što je na neki način odredilo i literaturu o njemu.

¹² Tada je, po naredbi Povjerenstva za prosvjetu i vjeru br. 37.605 od 22. 10. 1919., predana etnografska zbirka Arheološko-historičkog odjela Etnografskom odjelu prema inventaru od broja 1 do broja 1162 (Solter 2016, 109).

¹³ Solter 2016, 175.

¹⁴ Hoffiller 1935, 3.

1. 1. O literaturi

Malobrojna su djela koja se bave poviješću hrvatske arheologije, stoga su i dosadašnja istraživanja Brunšmidove uloge u nastanku arheologije kao znanstvene discipline rijetka. O Brunšmidovom životu i djelu nije se mnogo pisalo, ali se kroz vrijeme stvorio mitski odnos prema ovom arheologu predvođen njegovim učenicom Hoffillerom. Iako mu je lik uzdignut na pijedestal, analiza Brunšmidova rada i uloga „utemeljitelja“, „pionira“ i „diva“ hrvatske znanosti ostaje zanemarena.

Povijest arheologije u Hrvatskoj uglavnom je predstavljena kroz anegdotska sjećanjima na velikane arheologije i nekritičke tekstove povodom različitih obljetnica. Ponajviše se o povijesti hrvatske arheologije pisalo povodom 100. i 130. obljetnice Hrvatskog arheološkog društva kroz niz stručnih članaka objavljenih u dvama zbornicima: *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici*¹⁵ i *Hrvatska arheologija u 20. stoljeću*.¹⁶

Godine 1979. Hrvatsko arheološko društvo posvetilo je Brunšmidu zbornik u kojem se donosi niz kraćih radova posvećenih njegovom životu i arheološkom radu¹⁷ te cjelokupna bibliografija.¹⁸ Dimitrijević, prilikom obilježavanja stote godišnjice osnutka Katedre za povijest umjetnosti, piše svojevrsni *hommage* svojem istaknutom sugrađaninu u kojem poetski opisuje Brunšmidove zasluge: „čovjek poput Brunšmida nešto je nezamislivo: zvijezda betlehemska koja vodi k putevima kojima nitko neće poći“.¹⁹

Novaković u djelu *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Evrope* Brunšmida smatra „ključnim stručnjakom u osnivanju moderne arheologije u Hrvatskoj, posebno prethistorijske, rimske provincijalne i srednjovjekovne arheologije.“²⁰

¹⁵ Rapanić (ed) 1981.

¹⁶ Balen, Čečuk (eds) 2009.

¹⁷ Rendić-Miočević 1979; Iskra-Janošić 1979; Radauš 1979; Dimitrijević 1979.

¹⁸ Vejvoda, Mirnik 1979.

¹⁹ Dimitrijević 1981, 51.

²⁰ Novaković 2015, 71.

Kolar-Dimitrijević i Wagner u svojem radu *Brunšmid i Hoffiller, osnivači moderne sjevernohrvatske arheologije* pokušavaju dokazati uzroke „zaborava“ dvojice istaknutih arheologa Brunšmida i Hoffillera u njihovim njemačkim korijenima.²¹

Solter se u monografiji *Arheološki muzej u Zagrebu – život od 19. do 21. stoljeća* većinom bavi Brunšmidovim muzeološkim radom, promatrajući ga kroz institucionalnu povijest.²² Zapisi Josipa Brunšmida s njegovih znanstvenih putovanja objavljeni su u monografiji *Skizzenbücher – Putne bilježnice Josipa Brunšmida (1892. – 1911.)*.²³

O Brunšmidu kao numizmatičaru kraće radove pišu Zmajić u *Numizmatičkim vijestima*²⁴ i Mirnik u radu *U povodu godišnjice rođenja hrvatskog numizmatičara*.²⁵

Damjanović se u radu *Između Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i Gjura Szabe – zaštita spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj od početka 1860-ih do 1910. godine* bavi Brunšmidovim zaslugama u uspostavi konzervatorske službe i zaštiti kulturne baštine u Hrvatskoj, kao i njegovom ulogom u osnivanju Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.²⁶ O Brunšmidovom konzervatorskom radu i ulozi koju je imao u institucionalnom razvoju zaštite spomenika krajem 19. stoljeća piše i Juranović Tonejc u radu *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine*.²⁷ O polemici koja se vodila 1901. godine u Zagrebu oko očuvanja ili rušenja Bakačeve kule i Brunšmidovom sudjelovanju, kao i o njegovom poznavanju protomodernističke teorije u gradogradnji i očuvanju spomenika pišu Mirnik u radu *Bakačeva kula godina 1901.* i Jurić, Strugar i Ćorić u radu *Rasprave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901. godine: „Taj nesgrapni, ružni toranj...“ ili „...karakterističan primjer sredovječnog utvrdnog braništa“*.²⁸

O školovanju hrvatskih arheologa u Beču piše nekoliko autora. Tomičić u sažetom pregledu *Rane austrijsko-hrvatske arheološke sveze. Prinos bečkoga Arheološko-*

²¹ Kolar-Dimitrijević, Wagner 2008.

²² Solter 2016.

²³ Solter 2021.

²⁴ Zmajić 1958.

²⁵ Mirnik 1973.

²⁶ Damjanović 2018.

²⁷ Juranović Tonejc 2021.

²⁸ Mirnik 1989; Jurić, Strugar, Ćorić 2011.

epigrafičkog seminara temeljima hrvatske arheologije razmatra ulogu Arheološko-epigrafičkog seminara u Beču u sklopu rane suradnje austrijskih i hrvatskih arheologa.²⁹ Novaković u radu *The „German School“ and its influence on the national archaeologies of the Western Balkans* istražuje pojam „njemačke škole“ s posebnim osvrtom na njezin utjecaj na nacionalne arheologije Zapadnog Balkana u razdoblju od kasnog 19. stoljeća nadalje.³⁰ U novije vrijeme Blažić se u diplomskom radu *Bulić – Brunšmid – Hoffiller. Teorijski obzori hrvatskih povijesnih znanosti na prijelazu stoljeća* dodatno usredotočila na utjecaj bečkog sveučilišta na razvoj hrvatske arheologije.³¹

Povodom sedamdesetog rođendana J. Brunšmida, prigodne kratke crtice pišu znameniti arheolozi i povjesničari s područja cijele Jugoslavije Abramić,³² Hoffiller,³³ Klemenc³⁴ te Novak,³⁵ a nekrologe mu posvećuju dugogodišnji suradnici Abramić,³⁶ Hoffiller³⁷ i Szabo.³⁸ Muzejski časopis *Vjesnik* posvećen mu je dva puta – 1935. i 1998. godine.³⁹

Literatura o radu Josipa Brunšmida većinom je prigodna te kroz takve tekstove ne možemo dobiti kompletnu sliku njegova djelovanja. Mnogo je aspekata njegovog rada ostalo neistraženo i otvoreno je novim istraživanjima.

1. 2. Metodologija, povijest arheologije i biografija znanstvenika

Tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća povijest arheologije doživjela je znatnu ekspanziju te je postala legitimna poddisciplina arheologije.⁴⁰ Šošić Klindžić primjećuje da je

²⁹ Tomičić 2003.

³⁰ Novaković 2012.

³¹ Blažić 2021.

³² Abramić 1928.

³³ Hoffiller 1928.

³⁴ Klemenc 1927.

³⁵ Novak 1928.

³⁶ Abramić 1932.

³⁷ Hoffiller 1935.

³⁸ Szabo 1929.

³⁹ Rendić-Miočević 1998.

⁴⁰ Sklenář 1983; Trigger 1989.

povijest arheologije ujedno i povijest država i obrazovnih i znanstvenih sustava, vrijednosnih sustava, ideologija, motiva, života i rada istaknutih pojedinaca.⁴¹

Dva su priznata pristupa pisanja povijesti arheologije koja su obilježila prošlo stoljeće.⁴² Prvi, internalistički pristup, najbolje prikazan djelom Daniela,⁴³ bio je dominantan sve do 70-ih godina prošlog stoljeća. Kroz internalistički pristup istraživači znanost promatraju kao apstraktnu intelektualnu djelatnost oslobođenu od političkih, ekonomskih ili socijalnih utjecaja. Fokus je na značajnim pojedincima, velikim otkrićima i znanstvenim dostignućima koja su pridonijela u napretku arheološke znanosti te se problem promatra unutar arheologije. Drugi, eksternalistički pristup, ukazuje da, osim internih faktora pojedinaca, na povijest arheologije značajno utječu i eksterni faktori: socijalna, politička i ekonomska pozadina. Kao rezultat toga, istraživači koji koriste eksternalistički pristup obično se usredotočuju na odnos arheologije i društvenog okruženja subjekta tj. problem se promatra u širem društveno-kulturnom kontekstu.⁴⁴ Eksternalistički pristup omogućio je mnogim arheolozima preispitivanje kolonijalne, rodne i klasne pristranosti u arheologiji, kao i generalno preispitivanje koncepata kulture, etniciteta, nacije ili ideologije nacionalizma.⁴⁵ Glavna posljedica ove samosvijesti bila je pojava novih kritičkih pristupa usredotočenih na način na koji su društvene vrijednosti, predrasude i norme postale ugrađene u arheološke teorije. Eksternalistički pristup povijesti arheologije donosi neophodnu refleksivnost, no nije ostao bez kritika – dovedene su u pitanje tvrdnje da se sva znanstvena dostignuća mogu objasniti utjecajem vanjskih društvenih čimbenika, kao i anakronistička projekcija suvremenih granica na prošlost.⁴⁶ Trigger kaže da se internalistički i eksternalistički pristup međusobno ne isključuju te da ne postoji jedna „prava“ povijest arheologije, već mnogo povijesti koje ovise i o pretpostavkama povjesničara. Za eksternalističku interpretaciju potrebno je puno više podataka i kontekstualizacije što je teže objektivno obraditi od internalističkog pristupa. Međutim, eksternalistički pristup time nimalo ne gubi na vrijednosti, već Trigger upozorava da istraživači moraju biti jasniji u interpretaciji odnosa između

⁴¹ Šošić Klindžić 2015, 7.

⁴² Bandović 2019, 8–12.

⁴³ Daniel 1981.

⁴⁴ Moro Abadia 2009.

⁴⁵ Trigger 2001.

⁴⁶ Van Reybrouck 2002; Kaeser 2008; Moro Abadia 2010.

društvenih prilika i arheološke prakse.⁴⁷ Povijest arheologije uglavnom pišu arheolozi za arheologe i time se identitet povijesti discipline učvršćuje, ali, u drugu ruku, to su uglavnom povjesničari amateri.⁴⁸

Gross tvrdi da se znanost ne može svesti na rezultate mišljenja i istraživanja, nego je ujedno i posljedica načina života i ponašanja zajednice znanstvenika s različitim metodskim praksama.⁴⁹ Zagovornici biografije u znanosti smatraju da je najbolji način da se nadvladaju problemi koji prate pisanje povijesti znanosti kroz potpuno integriranu biografiju znanstvenika, koja uključuje ne samo njegovu osobnost, nego i njegov znanstveni rad i intelektualni i društveni kontekst vremena u kojem je neki znanstvenik djelovao.⁵⁰ Givens smatra da biografija u objašnjavanju prošlosti arheologije ima ključnu ulogu u opisu pojedinačnog doprinosa pojedinca u razvoju arheologije unutar intelektualne klime u kojoj se nalazi.⁵¹ Givens u svom radu daje upute kako pisati znanstvenu biografiju, ali upozorava da se zaobiđu predrasude, voajerizam te posebno naglašava kako „*biographer must not fall in love with his or her subject*“.

Za razliku od Givensa, koji svoj predmet istraživanja proučava samo unutar intelektualne klime, Kaeser, pak, smatra da se znanstvenu biografiju u arheologiji može promatrati kao vrstu mikrohistorije te da pisanje povijesti na mikrorazini jednog znanstvenika omogućuje da se obuhvate svi društveni, politički, intelektualni, kulturni i vjerski čimbenici koji utječu na konstrukciju arheološkog znanja.⁵² Iz objavljenih izvora mogu se dobiti obrisi života arheologa, međutim, najbolji izvorni materijal za prikaz napretka života pojedinca u arheološkim biografijama potječe iz neobjavljenih pisama i dnevnika.⁵³

Znanstvena biografija u povijesti arheologije doživjela je uzlet posljednjih 30 godina. Prve biografije u arheologiji pisane su u čast „velikim“, pa i „zloglasnim“ arheolozima koji su zadužili ili obilježili znanost na svjetskoj razini – kao što su Gordon Childe⁵⁴ i Gustaf

⁴⁷ Trigger 1994, 121–122.

⁴⁸ Sklenář 1983; Trigger 1989; 1994, 124; Schnapp 1996.

⁴⁹ Gross 1996, 361.

⁵⁰ Hankins 1979, 14; Shortland, Yeo 1996; Söderqvist 2007; Bandović 2019, 13–17.

⁵¹ Givens 2008.

⁵² Kaeser 2008. Zbornik radova *The Challenges of Biography Studies, in Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing* posvećen je u cijelosti proučavanju veza između biografije i mikrohistorije (Renders, de Haan 2014).

⁵³ Givens 2008.

⁵⁴ Trigger 1980.

Kossinna.⁵⁵ Trigger kroz analizu rada G.Childea prati povijest arheološke ideje, dok se Grünert usredotočuje na prikaz život i rad G. Kossinnae, kao i njegovih teorija, metoda i koncepata, izbjegavajući predeterminirano emotivno mišljenje. Gillberg, međutim, svoju raspravu temelji na biografiji arheologa iz Göteborga, Nilsa Niklassona, koji je izabran baš zbog svoje anonimnosti jer unatoč dugoj karijeri arheologa i kustosa, ostao je nepoznat švedskoj arheološkoj zajednici. Birajući nepoznatog arheologa, Gillberg svoj predmet istraživanja ne gleda kao znanstvenog heroja te naglašava da se pri pisanju povijesti arheologije ne možemo osloniti samo na utemeljitelje već i na mnoge pojedince koji svojim djelovanjem stvaraju povijest.⁵⁶

Povijest arheologije od analiza doprinosa velikana arheologije polako pronalazi put do arhivske građe i osobnih pisama u stvaranju arheološkog znanja,⁵⁷ ali i do povijesti arheološke prakse, kao i terenske i muzejske obrade materijala.⁵⁸

Znanstvena biografija u hrvatskoj arheologiji skoro je nepostojeća. Članci posvećeni arheološkom djelovanju pojedinca vrlo su rijetki. Potkonjak je istražila rad i biografske momente Vida Vuletića Vukasovića važne za profesionalizaciju europske etnologije i antropologije kraja 19. i početka 20. stoljeća.⁵⁹ U svom radu Pederin je istražio ideološki razvoj i znanstvenu orijentaciju Šime Ljubića, kroz neobjavljena Ljubićeva pisma i autobiografiju,⁶⁰ nadovezujući se time na opširnu biografiju i bibliografiju Ljubića koju je napisao Tadija Smičiklas.⁶¹ Međutim, Pederin u radu ne ulazi u prikaz arheološkog rada Šime Ljubića. Ljubiću je posvećen *Zbornik o Šimi Ljubiću* u kojem četrdesetak autora donosi radove o raznim aspektima Ljubićeva djelovanja, s naglaskom na književnu historiografiju i kulturnu povijest.⁶² Niti jedan rad navedenog zbornika ne bavi se Ljubićevim djelovanjem u arheološkoj struci, iako je bio ravnatelj Arheološkog odjela Narodnog muzeja 24 godine.

⁵⁵ Grünert 2002.

⁵⁶ Gillberg 2001.

⁵⁷ Díaz-Andreu 2007b; Díaz-Andreu 2008; Milosavljević 2020, 17.

⁵⁸ Milosavljević 2020, 17.

⁵⁹ Potkonjak 2004.

⁶⁰ Pederin 1992.

⁶¹ Smičiklas 1898.

⁶² Maštrović (ed) 2009.

Luetić u radu *Šime Ljubić kao upravitelj Zemaljskog narodnog muzeja u Zagrebu od 1867. do 1878. godine* bavi se Ljubićevim muzejskim radom.⁶³

Više radova unutar povijesti arheologije napisano je o arheolozima i arheolozima-amaterima koji su djelovali na području Dalmacije. Arheološki rad Frane Bulića u par navrata obrađuje Cambi.⁶⁴ U radu *Bulić kao arheolog* Cambi ne piše o općim značajkama Bulićeva života, već o razvoju dalmatinske arheologije i drugih povijesnih znanosti tijekom njegova školovanja, formiranja i razvoja. Kroz rad je prikazao kako su tendencije razvoja i stanje znanosti djelovale na Bulića, analizirao je metodološke i teoretske premise njegova znanstvena rada, utjecaje pojedinih značajnih osoba, kao i ključne momente njegova znanstvenog puta.

Prvu monografiju o životu i radu Luje Maruna napisao je Jurišić 1979. godine.⁶⁵ Marunove *Starinarske dnevnik*e, u kojima vodi zabilješke o arheološkim lokalitetima ili istraživanjima, prepisala je i obradila Petrinec,⁶⁶ a 2009. objavljeni su radovi sa *Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu*.⁶⁷ Vrlo bogatu i vrijednu arhivsku građu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu – *Pisma Vladimira Ardalića Luji Marunu* – priredio je Kumir.⁶⁸

Ovaj rad napisan je kao znanstvena biografija kroz eksternalistički pristup u kojem se vidi da pojedinci i institucije nisu djelovali u zrakopraznom prstoru, već u vrtlogu politike i društvenih nadmetanja.

1. 3. O izvorima

Najveći dio istraživanja rada Josipa Brunšmida temelji se na analizi građe Dokumentarnih zbirki I i II Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zbirke posjeduju bogatu, najvećim dijelom neobjavljenu građu nastalu u razdoblju od prve polovine 19. stoljeća do 70-

⁶³ Luetić 2001.

⁶⁴ Cambi 1981; 1986.

⁶⁵ Jurišić 1979.

⁶⁶ Petrinec 1998.

⁶⁷ Tomičić, Uglešić (eds.) 2009.

⁶⁸ Kumir 2019.

tih godina 20. stoljeća koja prati povijest i razvoj Muzeja, arheološke građe i arheološke struke. Procesi nalaska i prikupljanja arheološke građe te prvog institucionalnog formiranja arheoloških zbirki u kontinentalnoj Hrvatskoj dokumentirani su u pismima povjerenika koji su arheološku građu prikupljali i slali. U najvećoj je mjeri to rezultat djelovanja Josipa Brunšmida koji, praćenjem smjera razvoja muzejske djelatnosti u europskim okvirima, sistematizira i obrađuje građu Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Dokumentarna zbirka I (dalje: AMZ DZ I; AAMZ) sadrži dokumente od prve polovine 19. stoljeća do kraja Drugoga svjetskog rata, pri čemu veliku cjelinu, uz muzejski arhiv, čini građa *Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine* i *Hrvatskog arheološkog društva*. AAMZ DZ I, koja se sastoji od preko 40.000 neobjavljenih dokumenata, bitan je izvor podataka za istraživanje povijesti razvoja muzeologije i arheologije u Hrvatskoj, a većinom se sastoji od službenih dopisa Arheološkog odjela Narodnog muzeja nastalih u periodu od 1846. do 1945. godine.

Dokumentarna zbirka II (dalje: AMZ DZ II; AAMZ 42) u najvećoj mjeri obuhvaća korespondenciju Mijata Sabljara, Šime Ljubića, Josipa Brunšmida i Viktora Hoffillera s muzejskim povjerenicima. Brunšmidova komunikacija s povjerenicima odvijala se u razdoblju od 1892. do 1924. godine te se u Arhivu AMZ čuva preko 25.000 neobjavljenih pisama. AAMZ DZ II sortirana je abecedno prema imenu lokaliteta.

Znanstveno proučavanje i evaluacija rada Josipa Brunšmida provodi se kritičkom analizom njegovih preko stotinu znanstvenih i stručnih objavljenih radova, zatim analizom historiografskih radova i drugih publikacija (u novinama i dr.), što će poslužiti za smještanje Brunšmidova djelovanja u širi kontekst društvenih i političkih prilika na prijelazu stoljeća, te analizom postojećih teorija o procesima razvoja arheologije u srednjoeuropskom kontekstu.

Koristeći objavljenu i neobjavljenu građu, cilj je u okviru ove disertacije istražiti dinamičan odnos između arheologa i društvene sredine u kojoj djeluje — kolega, javnosti, vlasti — te razumjeti njihov međusobni utjecaj. Analizom građe ispituju se stručno-znanstveni i društveno-politički faktori koji su oblikovali Brunšmidovu arheološku karijeru koja je, s obzirom na mali broj profesionalnih arheologa u to doba, bila ključna za formiranje smjera u kojem se nastavila razvijati arheologija u kontinentalnoj Hrvatskoj.

Josip Brunšmid nije svjesno prepustio svoj arhiv niti jednoj nadležnoj instituciji. Velika većina arhiva službena je korespondencija Arheološkog muzeja u Zagrebu, a manji dio su bilješke s putovanja u putnim bilježnicama (AMZ DZ 1.6.). Službena korespondencija sa Zemaljskom vladom čuva se u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u fondu Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu (HR-HDA-80). U HDA se čuvaju Brunšmidova privatna pisma u Osobnom fondu Josipa Matasovića (HR-HDA-1059). Rad na Filozofskom fakultetu prati se kroz Zapisnike fakultetskog vijeća, kao i urudžbene spise fakulteta koji se čuvaju u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Korespondencija između Frane Bulića i Josipa Brunšmida čuva se u trima institucijama: Bulićeva pisma nalaze se u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu, dok se Brunšmidova pisma većim dijelom čuvaju u Arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu, Ministarstva kulture i medija RH, a manjim dijelom u Knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu. Uz to, 11 Brunšmidovih pisama čuva se u Muzeju Slavonije.

1. 4. Opće napomene

Na početku ovog rada definirani su neki opći pojmovi koji se u radu često spominju i koje je bitno razumjeti. Glavna prostorna odrednica na kojoj djeluje Josip Brunšmid, koja se u naslovu rada pojednostavljeno naziva „kontinentalna Hrvatska“ je područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije unutar Habsburške Monarhije. Ta multinacionalna država, koja je Austro-ugarskom nagodbom 1867. godine poznata i kao Austro-Ugarska Monarhija, sastoji se od dva dijela: austrijskog (neslužbeno još i Cislajtanija) i ugarskog (Translajtanija). Teritorij Dalmacije, Hrvatske i Slavonije razdvojen je u tri državno-pravna entiteta: Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, koja bila je pod upravom Pešte, Kraljevinu Dalmaciju s Bokom i Margrofoviju Istru pod Bečom.

Brunšmid djeluje na prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije koja je obuhvaćala središnje i sjeverne dijelove današnje Hrvatske bez Međimurja i Baranje (koji su pripadali Ugarskoj), kao i Rijeke (koja je posebnim aneksom Hrvatsko-ugarske nagodbe proglašena zasebnim tijelom pod Ugarskom Krunom). Unutar Kraljevine Hrvatske i Slavonije bio je i istočni dio Srijema do Zemuna. Hrvatskoj je 1881. priključena i Vojna krajina.

Ugarska je s Hrvatskom i Slavonijom potpisala tzv. Hrvatsko-ugarsku nagodbu 1868. godine po kojoj Pešta Hrvatima priznaje autonomiju. Međutim, financije su ostale u rukama Mađara, a bana je birao kralj na prijedlog ministra predsjednika mađarske vlade – stoga je hrvatski suverenitet ostao ograničen mađarskom hegemonijom, posebno u gospodarstvu.⁶⁹ Središnje izvršno tijelo u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju od 1869. do 1918. godine bila je Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada (dalje: Zemaljska vlada, Vlada) s banom na čelu. Vlada se dijelila na tri odjela kojima su upravljali odjelni predstojnici: Odjel za unutrašnje poslove i zemaljski proračun, Odjel za bogoštovlje i nastavu i Odjel za pravosuđe.⁷⁰ Pod Odjel za bogoštovlje i nastavu pripadao je rad Narodnog muzeja i Mudroslovnog fakulteta. Uključivanje Dalmacije u naziv vlade predstavljalo je težnju ujedinjenja hrvatskih zemalja te je imalo samo historijsko, a ne stvarno značenje.

Za vrijeme banovanja Károlyja Khuen-Héderváryja, 1886. godine Kraljevina Hrvatske i Slavonije podijeljena je na osam županija: Bjelovarsko-križevačku, Ličko-krbavsku, Modruško-riječku, Požešku, Srijemsku, Varaždinsku, Virovitičku i Zagrebačku županija. Županije su djelovale kao samoupravne institucije kojima su upravljale županijske skupštine. Na čelu županije stajao je veliki župan kojeg je na prijedlog bana imenovao kralj. Županije su bile podijeljene na kotareve koji nisu imali samoupravu, već su bili isključivo upravni organi. Upravne funkcije u kotaru vršila je kotarska oblast. Seoske i gradske općine bile su podređene županijskoj upravi, a Zemaljskoj vladi u Zagrebu bili su izravno podređeni gradovi s posebnim statusom: Osijek, Varaždin, Zagreb i Zemun.⁷¹ Arheološka baština Srijemske županije bila je u nadležnosti Arheološkog odjela Narodnog muzeja sve do 1922. kada nadležnost većim dijelom prelazi Narodnome muzeju u Beogradu. Uspostavom Šestosiječanske diktature 1929., veći dio Srijema ulazi u Dunavsku banovinu sa sjedištem u Novom Sadu. Djelomičnom promjenom granica 1931. godine, zapadni je Srijem pridružen Savskoj, dok je istočni ostao dijelom Dunavske banovine.

Službena valuta do 1900. je gulden u austrijskom, odnosno forinta u ugarskom dijelu Monarhije. Godine 1892. uvedena je austro-ugarska kruna koja nakon prijelaznog razdoblja

⁶⁹ Markus 2016, 16; Dobrovšak 2016, 61–67.

⁷⁰ Dobrovšak 2016, 72–73.

⁷¹ Vrbošić 1992, 61–62; Dobrovšak 2016, 74–75.

od osam godina postaje važećom valutom te 1. siječnja 1900. Hrvatska prelazi iz sustava forinta na krune u omjeru 1 forinta: 2 krune.⁷²

Pojam za vremensku odrednicu „na prijelazu stoljeća“ koji se koristi u radu označava fluidno razdoblje *fin de siècle* (od oko 1890. do 1910. ili 1918. godine).⁷³

Arheološka građa se za Muzej do 1945. nabavljala iskopavanjem, kroz darove pojedinaca i/ili kupovinom predmeta. Vlasništvo arheološke građe („skriveno blago“) regulirano je Općim austrijskim građanskim zakonikom od 1. lipnja 1811. (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*) koji se postupno uvodio u zemljama Habsburške Monarhije od 1812. godine. Prema prvobitnim pravilima Zakonika, trećina je nađenog blaga pripadala državi, trećina nalazniku i trećina vlasniku zemljišta:

„b) stvari skrivenih;

§. 395. Ako se otkriju stvari nepoznatoga vlasnika zakopane, uzidane ili inače sakrivene, ima se to javiti na isti način, kao što je naređeno pri nalasku u opće.

c) blaga.

§. 398. Ako stvari otkrivene sastoje u novcu, nakitu ili inim dragocjenostima, koje su tako dugo ležale sakrivene, da se njihov prijašnji vlasnik više saznati ne može, tad se zovu one blago. Otkriće blaga javit će poglavarstvo mjestno načelstvu zemaljskomu.

§. 399. Treći dio blaga pripada državnoj imovini. Od ostale dvije trećine jedna je nalaznika, a druga vlasnika zemljišta. Ako je vlasnost zemljišta podijeljena, trećina pripada na jednake dijelove vlasniku vrhovnomu i koristovnomu“.⁷⁴

Prema istom zakoniku, jedna trećina pripada i radnicima koji slučajno nađu blago, ali ako ih je vlasnik „naročito najmio (...) da traže blago, treba da se zadovolje svojom urednom

⁷² Kolar-Dimitrijević 2013, 124–125; 32, bilj. 68.

⁷³ Više u: Šimetin Šegvić 2020, 75–98.

⁷⁴ Justizgesetzsammlung 1811. (Cit. po Kos, Mirnik 2011, 80–87). Iako je zakon službeno bio važeći u cijeloj Monarhiji do 1861. godine, ostao se koristiti kao hrvatski građanski zakonik sve do 1945. godine, a dijelom i do 1970-ih.

plaćom” (§ 401.).⁷⁵ Naredbom od 28. prosinca 1818. godine zabranjuje se izvoz arheološke građe van zemlje.⁷⁶

Međutim, novom naredbom 19704 – 834 od 15. lipnja 1846. godine propisano je da se nađeno blago na jednake dijelove dijeli između nalaznika i vlasnika zemljišta, zabranjuje se izvoz van zemlje te se nalaže da se nađene starine drže na kupu i ne razdvajaju, ne prodaju i ne uništavaju sve dok ne stigne drugačija naredba Vlade.⁷⁷ Ovim zakonom država se odriče trećine vlasništva koja je bila propisana zakonom iz 1818. godine. Muzej nije imao nikakva legalna prava na arheološke predmete, već se morao oslanjati na darove i otkupe.

Vlada 25. 11. 1880. godine odredbom br. 3302 donosi Obnovu starih zakona i naredba u pogledu izvažanja starina iz naše zemlje i njihova sačuvanja koja se veže na zakon iz 1818. godine u pogledu zabrane izvoza arheoloških predmeta van zemlje.⁷⁸

Brunšmid je bio ravnatelj Arheološkog odjela Narodnoga muzeja, od 1918. pod nazivom Arheološko-historički odjela hrvatskoga narodnoga muzeja od kojeg se 1920. odvojio Prehistorijski odjel hrvatskoga narodnoga muzeja. U ovoj disertaciji za naziv institucije koristim skraćene oblike „Arheološki muzej“ (kako ga je i Brunšmid skraćeno zvao) i „Muzej“.

Svi prijevodi sa stranih jezika su autoričini, osim u slučaju ako to nije posebno naznačeno u bilješkama.

⁷⁵ Simonetti 2009, 59.

⁷⁶ Dekret dvorske kancelarije od 28. 12. 1818. godine n. 30182.

⁷⁷ Naredba AAMZ 34, Naredbe i naputci za čuvanje i sabiranje starina i spomenika, Razpis c. kr. zemaljske vlade u nadvojvodini austrijskoj pod Ensom od 30. 6. 1846. – Hrvatski prevod propisa (iz uredovnog lista k. aust. c. povlašćenim bečkim novinam pod brojem 203. od subote dne 25. Srpnja 1846:.) Br. 2229.

⁷⁸ Naredba AAMZ 34, Naredbe i naputci za čuvanje i sabiranje starina i spomenika, Obnova zakona i naredba kr. zemaljske vlade od 25. 11. 1880. za bana dr. Muhić vr.

2. JOSIP BRUNŠMID, ŠKOLOVANJE

2. 1. Vinkovci

Josip Brunšmid rodio se u Vinkovcima 10. veljače 1858. u građanskoj obitelji od trgovca Karla Brunschmidta i majke Izabele Brunschmidt rođene Kezmann (1820. – 1883.). U knjigu rođenih upisan je kao Josephus Franciscus Brunschmidt. Vinkovci su bili vojnokrajliško središte, 1747. godine postali su sjedištem 7. brodske pješačke pukovnije, 1765. dobili su status vojnog komuniteta, 1780. započela je s radom vinkovačka gimnazija. U 18. stoljeću počinje preseljenje stanovništva iz prenapučenih zapadnih njemačkih dijelova Habsburške Monarhije u istočne, slabo naseljene i ratom opustošene krajeve Monarhije.⁷⁹ Tako je i Brunšmidov pradjed, vojnički liječnik, došao u Slavonsku vojnu krajinu oko 1770. godine kao pripadnik 7. brodske graničarske pukovnije.

Godine 1857., godinu dana prije Brunšmidovog rođenja, proveden je prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji.⁸⁰ U Vinkovcima je tada živjelo 3632 stanovnika, a prema popisu iz 1869. godine čak 4802 stanovnika.⁸¹

O Brunšmidovom djetinjstvu ne znamo mnogo, međutim, uvid u njegovo odrastanje nam ipak omogućuju neke romantizirane pretpostavke koje se protežu kroz literaturu: „I tako je Brunšmid, skupljajući rimske novce i ostale sitne nalaze još u svom đaćkom dobu, otkrivao put svog životnog poziva.“⁸² Sam Brunšmid kaže: „U mojem kućnom vrtu (kbr. 264) našlo se je — osobito iza kiša — što ja pamtim preko 200 komada rimskih novaca“.⁸³

Polazio je Vinkovačku veliku gimnaziju. Gimnazije su nastale na tradiciji škola za učenje klasičnih jezika te su učenicima pružale kvalitetno opće znanje i pripremali muške učenike za studij filozofije, prava, teologije ili medicine (ženama je studij u Hrvatskoj dopušten tek 1901. na Mudroslovnom, a 1918. na ostalim fakultetima). Matura se sastojala od pismenog ispita iz materinskog jezika, latinskog, grčkog i matematike te usmenog ispita uz

⁷⁹ Lazanin 2007.

⁸⁰ Statistische Übersichten 1859.

⁸¹ Lazanin 2007, 232; Horvat 2000, 247.

⁸² Dimitrijević 1981, 50.

⁸³ Brunšmid 1902b, 144.

navedene još i vjeronauka, povijesti, zemljopisa i prirodopisa. Realke su se razlikovale po modernijem pristupu, živim jezicima i matematičko-prirodoslovnim predmetima te su čak pripremale za obrte i druga praktična zanimanja. Osmogodišnje gimnazije su se nalazile u Zagrebu, Sušaku, Varaždinu, Osijeku, Požegi, Gospiću, Vinkovcima, Pazinu, Zadru, Splitu i Dubrovniku, realne gimnazije u Bjelovaru, Rakovcu i Senju, a velike realke u Zagrebu i Osijeku.⁸⁴

Krajem školske godine 1875./1876., u Vinkovačkoj gimnaziji održana je prva matura na hrvatskom jeziku. Među generacijom učenika koji su maturu polagali na hrvatskom jeziku bio je i Brunšmidov najbolji prijatelj, hrvatski književnik Josip Kozarac.

Otac Karlo umro je dok je Brunšmid bio srednjoškolac, ostavivši obitelj u velikim dugovima. Unatoč tome, mladi Josip Brunšmid zajedno s prijateljem Kozarcem odlazi u Beč na školovanje, i to bez pomoći državne stipendije:

„Prve dvije godine na sveučilištu nisu mi materijalne prilike bile povoljne, jer je iza smrti moga oca bilo ostalo mnogo dugova, ali za to ipak nisam nikada niti tražio niti uživao niti stipendije niti potpore od zemaljske vlade, a to mi je i sada na veliko zadovoljstvo.“⁸⁵

2. 2. Beč

„Ja sam studirao, državni ispit i rigorozu napravio u Beču a nisam to nikada požalio. Pišući ovu zadnju izreku nisam pomislio na položaj, što sam ga postigao, nego samo na svoje vlastito zadovoljstvo.“⁸⁶

Školovani arheolozi središnje Europe druge polovice 19. stoljeća svoje obrazovanje morali su tražiti na tek osnovanim katedrama u velikim središtima kao što su Beč, Prag ili Berlin. Razvoj hrvatske arheologije u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća bio je pod snažnim utjecajem tradicionalne srednjoeuropske klasične arheologije bečkog sveučilišta

⁸⁴ Župan 2017, 35–36.

⁸⁵ HR-HDA-1059, kutija 141, Pismo J. Brunšmida J. Matasoviću od 15. 9. 1912.

⁸⁶ HR-HDA-1059, kutija 141, Pismo J. Brunšmida J. Matasoviću od 15. 9. 1912.

na kojem su studirali arheolozi kontinentalne Hrvatske i Dalmacije: Josip Brunšmid, Frane Bulić (1846. – 1934.) i Viktor Hoffiller (1877. – 1954.).⁸⁷ Bečke institucije bile su glavna referentna točka i kanal prijenosa arheološkog znanja u početnim razdobljima stvaranja nacionalne arheologije u jugoistočnoj Europi u razdoblju od 1870. do 1918. godine. Više od pola profesionalnih arheologa (17 od 36) s tog područja studiralo je na Sveučilištu u Beču.⁸⁸ Za razliku od ranijih stoljeća, pojedinci koji su se bavili arheologijom u 19. stoljeću — većinom muškarci — potjecali su iz srednje klase, a ne više iz aristokracije (ili barem iz dovoljno dobro stojećih obitelji da ne moraju raditi).⁸⁹ Habsburška metropola, u svom multikulturnom urbanom okruženju, ponudila je mladim ljudima brojne mogućnosti i nova iskustva ne samo u umjetničkom, znanstvenom ili političkom polju, već i u svakodnevnom životu. Diploma bečkog sveučilišta je jamčila profesionalnu karijeru, koja je često bila povezana s društvenim napretkom.⁹⁰

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, bečka kulturna i intelektualna elita skoro istovremeno uvodi inovacije u svim znanstvenim i kulturnim područjima — koje su u europskoj kulturnoj sferi prepoznate kao „bečka škola“ — osobito u psihologiji, povijesti umjetnosti i glazbi, ali i u književnosti, slikarstvu i politici. Bečka inteligencija upustila se u kritičke preformulacije i subverzivne transformacije starih tradicionalnih ideja te je stvorila uvjete za nastanak modernizma. Beč je na prijelazu stoljeća (*fin de siècle*) kulturno i intelektualno središte Europe gdje dolazi do kohezije predstavnika kulturnih elita – saloni i kafići bili su mjesto u kojima su intelektualci različitih profesija dijelili avangardne ideje, misli i vizije, miješajući se s poslovnom elitom.⁹¹

U europskim znanstvenim krugovima 19. stoljeća vladalo je veliko zanimanje za antiku, što se odrazilo i povećavanjem institucionalizacije klasične arheologije u carskim metropolama. Grčko-rimska civilizacija smatrala se izvorom europske civilizacije, kao dobar primjer modernom imperijalizmu, te alatom za učvršćivanje identiteta Europljana.⁹² Entuzijastičko usvajanje direktnog nasljeđa antičke kulture temeljilo se na modernoj

⁸⁷ Tomičić 2003.

⁸⁸ Novaković 2012, 61.

⁸⁹ Sklenar 1983, 114; Díaz-Andreu 2007a, 364.

⁹⁰ Više o životu hrvatskih studenata u Beču u: Iveljić 2015a.

⁹¹ Schorske 1980, Introduction (III); Šimetin Šegvić 2020. O povijesnim, kulturnim i obrazovnim vezama Beča i Zagreba u 19. stoljeću u: Iveljić (ed) 2015.

⁹² Díaz-Andreu 2007a, 99–130.

kolonijalnoj povijesti.⁹³ Isticanje i prisvajanje antičkog nasljeđa, kao i isticanje njegovog značaja, podizalo je važnost vlastite nacije i monarhije. Početkom 19. stoljeća, europska strast prema klasičnoj umjetnosti/arheologiji odražavala se u prikupljanju i oponašanju antičkih umjetničkih djela te kroz filologiju. Kolekcionar i filolog tipični su predstavnici arheologije toga vremena.

U drugoj polovici 19. stoljeća uočavaju se dva pravca u razvoju klasične arheologije. Prvi je onaj nastao na tradiciji Johanna Winckelmanna (1717. – 1768.) – naziva se i „vinkelmanska arheologija“, a cilj mu je istraživanje antičke umjetnosti na filološkim temeljima.⁹⁴ Winckelmann je 1763. godine imenovan papinskim antikvarom u Rimu gdje je radio na klasičnim arheološkim zbirkama. Pisao je sinteze i stvarao nove paradigme u shvaćanju antičke umjetnosti kombinirajući pisane izvore s klasičnom umjetnošću. Nastojao je rekonstruirati povijesni razvoj antičke umjetnosti kroz potragu za idealnom, apsolutnom ljepotom. Prvi je pisao o nalazima i iskopavanjima Pompeja te tako pokrenuo europski val zaludenosti Pompejima. Također je pomaknuo fokus istraživanja klasične arheologije s Rima na Grčku. Rekonstrukciju povijesti grčke umjetnosti temeljio je u potpunosti na pisanim izvorima i rimskim kopijama skulptura i slika, nastalima na temelju grčkih originala.⁹⁵ U Njemačkoj u 19. stoljeću, Winckelmann postaje sinonimom za umjetnost antike i *Altertumswissenschaft* (povijesne znanosti o antici – koncepta koji naglašava jedinstvo različitih disciplina koje proučavaju antiku),⁹⁶ čije je temelje postavio njemački arheolog Friedrich August Wolf (1759. – 1824.).⁹⁷

Drugi pravac, kojem se priklanjaju arheolozi bečke škole, teži provođenju velikih i brojnih arheoloških terenskih istraživanja i iskopavanja, posebno u provincijama, kako bi se novim rezultatima proširilo dotadašnje znanje o antici.⁹⁸ Velike ekspedicije, specifične za drugu polovicu 19. stoljeća, reakcije su na vinkelmansku arheologiju, kako bi se dokazalo da proučavanje arheologije kroz povijesti umjetnosti, i to pretežno na fundusu antičkih skulptura, nije dovoljno. Englezi, Nijemci, Austrijanci i Francuzi istraživali su neke od najvažnijih

⁹³ Mattingly 2011, 11.

⁹⁴ Cambi 1986, 37–38.

⁹⁵ Dyson 2006, 2–4; Marchand 2003, 7–16.

⁹⁶ Harloe 2013, 8–9.

⁹⁷ Marchand 2003, 16–24.

⁹⁸ Cambi 1986, 37–38; Dyson 2006, 86–132.

lokaliteta (Halikarnas 1857., Troja 1870., Mikena 1875., Olimpija 1875., Pergam 1878.) kako bi došli do nove arheološke građe i novih saznanja. Interes za klasičnu arheologiju, posebno u Njemačkoj, drastično pada početkom 20. stoljeća kada se kroz pretpovijesnu arheologiju, predvođenu idejama Gustava Kossine (1858. – 1931), dokazivala superiornost Germana i njihov drevni teritorij. Proučavanje klasične arheologije počelo se smatrati ne patriotskim činom, pa i izdajom.⁹⁹

2.2.1. Das Archäologisch-Epigraphische Seminar an der k.k. Universität Wien

Brunšmid je napustio svoj dom u Vinkovcima 1876. godine kako bi započeo studij u Beču. Studirao je na Filozofskom fakultetu od 1876. do 1880. godine te je slušao predavanja iz filozofije, historije (uz pomoćne discipline: sfragistiku, kronologiju i numizmatiku), geografije, epigrafije, arheologije i povijest umjetnosti, a polazio je i u historijski, geografski, epigrafski i arheološki seminar. Iako se od polovice 19. stoljeća arheologija formira kao samostalna disciplina na europskim sveučilištima, i dalje je usko vezana uz povijest i povijest umjetnosti.

Kako je stigao u Beč nakon smrti oca, u popis *Nationale mit den Namen aller Studierenden an der Philosophischen Fakultät (Buchstaben A-H) im Wintersemester 1876/77* pod ime oca upisuje susjeda Jovana Kovačevića, trgovca iz Vinkovaca. Živio je u ulici Wasagasse 20, nedaleko fakulteta. U zimskom semestru 1876./1877. slušao je osam kolegija: *Opću povijest* i *Historijski seminar: 1. Vježbe na predavanju iz povijesti, 2. Vježbe kritike na temelju Herodotove šeste knjige* kod profesora Maxa Büdingera (1828. – 1902.), *Povijest križarskih ratova* i *O suštini i državnom ustavu Mameluka* kod profesora Josepha Karabačeka (1845. – 1918.), *Povijest revolucionarnog razdoblja* kod docenta Augusta Fourniera (1850. – 1920.), *Elemente opće fizičke geografije* i *Usporedba velikih država Europe* kod profesora Friedricha Simonya (1813. – 1896.) te *Slavensku etnografiju* kod profesora Franca Miklošića (1813. – 1891.).¹⁰⁰

⁹⁹ Sklenář 1983, 144–152.

¹⁰⁰ AT-UAW, Phil. Nat.75 Nationale der Philosophischen Fakultät Wintersemester 1876/77 A–H, 1876–1877, 109 (<http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407462>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

U ljetnom semestru 1877. slušao je sljedeće kolegije: *Stara i nova logika* (profesor Franz Brentano, 1838. – 1917.), *Opća povijest: povijest reformacijskog doba* (profesor Ottokar Lorenz, 1832. – 1904.), *Kronologija srednjega vijeka* (profesor Theodor R. von Sickel, 1826. – 1908.), *Opća povijest: kraj antike* i *Historijski seminar: 1. Vježbe na predavanjima iz povijesti, 2. Vježbe kritike na temelju Tacitove Povijesti* (Büdingen), *Povijesni izvori Austrije u srednjem vijeku* (profesor Heinrich Ritter von Zeißberg, 1839. – 1899.) te *Fizička geografija i Trgovina i promet kroz različite kulturne razine naroda* (Simony).¹⁰¹

U zimskom semestru, iduće godine, na osnovni studij povijesti i geografije Brunšmid je dodao kolegije tek osnovanog *Das Archäologisch-Epigraphische Seminar an der k.k. Universität Wien* (Arheološko-epigrafski seminar bečkog sveučilišta, dalje: Seminar). Iako je osnivanjem Seminara oformljen prvi ozbiljni studij arheologije na bečkom sveučilištu, prvi studij arheologije osnovan je 1849. godine kada je osnovana *Lehrkanzel für Slawische Altertumskunde an die Universität Wien* (Katedra za slavensku arheologiju). Bila je to politička gesta austrijske vlade u priznavanju važnosti slovačkom pjesniku Ján Kollár (1793. – 1852.) koji je postao predstojnik katedre. Kollár je u arheologiji bio nekritični romantičar te svojim djelovanjem u Beču (1849. – 1852.) nije ostavio nikakav utjecaj na razvoj znanosti.¹⁰² Nakon Kollárovog kratkog boravka na katedri, bečko sveučilište dosta dugo nije osnovalo pravi odsjek za arheologiju. Katedra za klasičnu arheologiju bečkog sveučilišta osnovana je 1869. godine dolaskom Alexandra Conzea (1831. – 1914.), učenika njemačkog arheologa Eduarda Gerharda (1795. – 1867.), koji je arheologiju nazivao *monumentale Philologie* (filologija spomenika).¹⁰³ Iako je kratko boravio u Austriji, Conze je značajno je doprinio razvoju klasične arheologije kao akademske discipline u drugoj polovici 19. stoljeća, a bio je i pionir u tradiciji austrijskih arheoloških iskopavanja u inozemstvu.¹⁰⁴ U svom nastupnom predavanju 1869. godine *Über die Bedeutung der classischen Archaeologie (O važnosti klasične arheologije)*, Conze zahtijeva da se klasična arheologija ne bavi istraživanjem samo „likovne umjetnosti“ i onog što je „lijepo“, već i najjednostavnijim predmetima ljudske proizvodnje.¹⁰⁵ Odmicanjem od poimanja arheologije isključivo kroz antičku umjetnost,

¹⁰¹ AT-UAW, Phil. Nat.79 Nationale der Philosophischen Fakultät Sommersemester 1877 K–P, 1877, 86 (<http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407466>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

¹⁰² Sklenář 1983, 83.

¹⁰³ Weber 1976; Krierer 2016.

¹⁰⁴ Dyson 2006, 111–112; Krierer 2019.

¹⁰⁵ Krierer 2019, 20, 34.

Conze se u teoriji pomalo udaljuje od njemačke škole klasične arheologije nastale na tradiciji Johanna Winckelmanna.¹⁰⁶ Conze, ipak, ne odstupa previše od njemačke škole. Smatra da se arheologija nalazi na križanju klasične filologije i povijesti umjetnosti te poseban naglasak stavlja na proučavanje ne samo arheoloških, već i pisanih spomenika.¹⁰⁷ U toj, tzv. filološkoj arheologiji, rimske se kopije skulptura i slika nastalih na temelju grčkih originala analiziraju preko literarnih izvora. Kako bi mu olakšali nastavu, za fakultet je nabavio veliki broj sadrenih odljeva najznačajnijih skulptura klasične umjetnosti (1869. – 1877.).¹⁰⁸ Provodio je niz kratkih arheološka istraživanja na Samotraci (1873. – 1875.) te je postavio temelje za daljnja austrijska istraživanja van zemlje. Želja mu je bila obrazovati mladog arheologa koji bi se uhvatio u koštac s arheološkom baštinom i arheološkim istraživanjima u Dalmaciji te je tako nagovorio Franu Bulića da napusti studij slavistike i upiše studij arheologije (1871. – 1873.).¹⁰⁹ Bulić Conzea opisuje kao osobu koju nisu impresionirale samo luksuzne i lijepe stvari već svaki arheološki predmet iz kojeg je mogao iščitati neku informaciju te je to znanje pokušao prenijeti i svojim učenicima.¹¹⁰

Par godina nakon osnutka Katedre, Conze kreće u potragu za epigrafičarom koji bi predavao na bečkom fakultetu. Najuzi izbor činili su Otto Hirschfeld (1843. – 1922.) i Otto Benndorf (1838. – 1907.), dvojica profesora iz Praga. Odabir je pao na Hirschfelda, klasičnog filologa koji je se pod Mommsenovim utjecajem okrenuo antičkoj povijesti, prvenstveno rimskoj i latinskoj epigrafici.¹¹¹ Dolaskom Hirschfelda u Beč, 1876. godine osnovan je Seminar, tada jedan od najpoznatijih europskih centara za proučavanje antičke povijesti i kulture¹¹² koji je bio podijeljen na dvije sekcije: arheologiju koju je vodio Conze i epigrafiju pod Hirschfeldom. Brunšmid piše da ne treba zavaravati „čedni naziv seminar“ jer je „to bio zapravo arheološki zavod“ te su se „na njemu odgojili mnogi vrsni stručnjaci. Gotovi svi mi,

¹⁰⁶ Dyson 2006, 4.

¹⁰⁷ Tomaschitz, Lisový 2005, 1.

¹⁰⁸ Krierer, Friedmann 2016, 145–146; Schörner 2016. Isidor Kršnjavi je, studirajući u Beču i Münchenu, imao priliku upoznati se s bogatim zbirkama odljeva antičke skulpture koje su služile kao nastavna sredstva. Po preporuci Benndorfa, 1891. godine kupuje prve gipsane odljeve antičkih skulptura za Arheološki odjel Narodnog muzeja. Danas se odljevi nalaze u zgradi Filozofskog fakulteta i Gliptoteci HAZU (Getaldić 2021).

¹⁰⁹ Cambi 1981, 51; 1986, 36–37.

¹¹⁰ Bulić 1914, 134.

¹¹¹ Hirschfeld je radio na bečkom sveučilištu do 1885. godine, kada je postao nasljednikom Theodora Mommsena na Katedri stare povijesti i epigrafije Berlinskog sveučilišta te je istovremeno i preuzeo uredništvo edicije *Corpus inscriptionum latinorum*. Postao je jedan od najistaknutijih Mommsenovih suradnika na CIL-u, kojemu je posvetio i veliki dio svog životnog rada.

¹¹² Weber 1976.

koji smo djelovali i djelujemo na jugu bivše monarkije, izašli smo iz te škole“.¹¹³ Seminar se nalazio na trećem katu starog sveučilišta sve do 1884. godine, kada se preselio u novu sveučilišnu zgradu.¹¹⁴ Conze i Hirschfeld su pokrenuli izdavanje *Archaeologisch-epigraphischen Mittheilungen aus Oesterreich*, prvog znanstvenog časopisa te vrste za austrijsku arheologiju, u kojem su studenti mogli objavljivati radove nastale tijekom studija.¹¹⁵ Brunšmid je kao student u časopisu objavio tri rada te je baš taj segment obrazovanja isticao kao najkvalitetniji:

„Izlazio je redovito 20 godina donoseć s prvoga kraja samo saopćenja sa područja austrougarske monarkije, ali je kasnije proširio svoj rad na istok u Srbiju, Bugarsku i Rumunjsku. U tom je časopisu objelodanjen velik i važan materijal, ali je mnogo važnije, da su se na njemu odgojili mnogi vrsni stručnjaci. Neki su izašli kao sveučilišni profesori, dapače i u Njemačku i Svicarsku, drugi su postali muzejski činovnici, a oni koji su se posvetili srednjoj školi, postali su pioniri arheološke znanosti.“¹¹⁶

Kada je Brunšmid upisao fakultet, 1876. godine, Conze je napustio Beč i u Berlinu preuzeo poziciju ravnatelja Zbirke skulptura kraljevskih muzeja. Na bečkom fakultetu nije bilo predavanja iz arheologije sve do školske godine 1878./1879. U zimskom semestru 1877./1878., Brunšmid sluša prvo epigrafsko predavanje *Uvod u proučavanje latinske epigrafije*, vezano uz *Epigrafski seminar I. Objašnjenje latinskih natpisa* kod profesora Hirschfelda. Isti kolegij te školske godine slušao je i Bulić koji o predavanjima piše:

„Bio sam baš godine 1878 jedan od prvih njegovih slušatelja ove discipline, na dopustu kao profesor kl. filologije na dubrovačkoj gimnaziji. Malo nas je bilo uopće u njegovu epigrafičkomu Seminaru, ali svi smo bili dobri kolege i odani profesoru Hirschfeldu“.¹¹⁷

U istom semestru Brunšmid je pohađao još i predavanja: *Povijest filozofije* (doktor Robert von Zimmermann, 1824. – 1898.), *Opća povijest: srednji vijek* (Büdingen),

¹¹³ Arhiv FFZG, Sjednički zapisnici 1920–21, Prijedlog prof. Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja.

¹¹⁴ Krierer 2016, 151.

¹¹⁵ Krierer 2015. Časopis je 1898. godine zamijenio godišnji časopis Instituta *Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Instituts* (ÖJh).

¹¹⁶ Arhiv FFZG, Sjednički zapisnici 1920–21, Prijedlog prof. Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja.

¹¹⁷ Bulić 1922, 180.

Diplomatika (Sickel), *Povijest borbe Germana sa Slavenima u srednjem vijeku* (profesor Ludwig Ritter von Zitzkowsky), *Elementi matematičke geografije* (Simony) te *Staroslovenska gramatika* (Miklošić).¹¹⁸

Prilikom osnivanja nove *stolice* (katedre) za prehistorijsku arheologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Brunšmid je o bečkom studiju rekao:

„Za arheološke je discipline karakteristično, da se one ne mogu tako lako da nauče samo iz knjiga, nego je za nje nužna višegodišnja vježba pod stručnjačkim nadzorom. Zato su se na sveučilištima već rano osnivali posebni zavodi, u kojima su kandidati radili i bili neprestano u kontaktu sa svojim profesorima. Najstariji se takov zavod osnovao g. 1876. u Beču, a bili su mu prvi predstojnici vrsni stručnjaci Conze i Hirschfeld. Obojica su za koju godinu bili pozvani u Berlin, ali bečka je škola pod njihovim nasljednicima i dalje napredovala. Za arheološku je nauku nastala baš u ono doba nova epoha. Došlo je do uvjerenja, da za poznavanje antiknog života i kulture nije dosta, da se proučava samo Grčka i Italija, nego da se mora istraživati po svim krajevima, kamo je dolazio upliv. U ono vrijeme počela je u svim kulturnim centrima organizacija rada u tom smjeru, pa nije nužno, da se istakne, s kolikim se uspjehom taj rad do danas provodio.“¹¹⁹

U ljetnom semestru 1878. godine, slušao je devet kolegija iz filozofije, historije, geografije i epigrafije: *Aristotelova filozofija* te *Čitanje i pojašnjenje Aristotelove Metafizike, knj. XV.* (Brentano), *Opća povijest 19. stoljeća* i *Historijski seminar* (Lorenz), *Opća povijest: novi vijek, Eugippii Vita Sancti Severini ed. Sauppe* i *Historijski seminar* (Büdingen), *Sfragistika* (dr. Rieger), *Povijest zemljopisa* (Simony), *Epigrafski seminar* (Hirschfeld).¹²⁰

Na mjesto Conzea 1878. godine dolazi Otto Benndorf, također njemački đak. Benndorf je imao dugoročniji učinak na razvoj austrijske klasične arheologije. Započeo je 1895. godine iskopavanja u Efezu, koja su postala središnji projekt austrijske arheologije, a 1898. godine osnovao je *Österreichische Archäologische Institut* (ÖAI). Hoffiller ga se

¹¹⁸ AT-UAW, Phil. Nat.81 Nationale der Philosophischen Fakultät Wintersemester 1877/78 A–J, 1877–1878, 116 (<http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407468>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

¹¹⁹ Arhiv FFZG, Sjednički zapisnici 1920–21, Prijedlog prof. Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja.

¹²⁰ AT-UAW, Phil. Nat.84 Nationale der Philosophischen Fakultät Sommersemester 1878 A–J, 1878, 98 (<https://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407480>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

prisjeća: „Benndorf nije bio samo čovjek vanrednoga znanja, nego je bio i impozantna pojava i dobar govornik“. ¹²¹

Dolaskom Benndorfa na bečko sveučilište vraćaju se i arheološka predavanja. Brunšmid u zimskom semestru 1878./1879. sluša: *Povijest grčko-rimske umjetnosti i Arheološki seminar I: starine* (Benndorf), *Epigrafski seminar* (Hirschfeld), *Austrijska povijest* (Lorenz), *Opća povijest I. dio* i *Historijski seminar* (Büdingen), *Fizička geografija Austro-Ugarske* i *Praktične vježbe na seminaru* (Simony) i *Talijanska povijest umjetnosti od početka starokršćanske umjetnosti do renesanse* (profesor Moritz Thausing, 1838. – 1884.). ¹²²

Brunšmid u posljednja tri semestra sve više bira arheološke kolegije. U ljetnom semestru 1879. godine prevladavaju predavanja iz klasične arheologije: *Grčka umjetnička mitologija*, *Gipsani odljevi antičkih djela* i *Arheološki seminar* (Benndorf) te *Epigrafski seminar* (Hirschfeld), uz nešto manju satnicu historijskih kolegija: *Povijest dinastije Habsburg od 14. do 15. stoljeća* (Zeißberg), *Povijest dijadoha* (Büdingen), *Historijski seminar* (Lorenz) te *Gimnazijska pedagogija* (profesor Theodor Vogt, 1835. – 1906.). ¹²³

U ljeto 1879. godine, kao student putuje po Srijemu s kolegom Wilhelmom Kubitschekom (1858. – 1936.) kako bi opisao epigrafske spomenike tog područja. Morao je odustati već petog dana putovanja zbog nepoznate groznice, a Kubitschek se, pak, nakon dva tjedna vratio kući teško bolestan. Rezultate putovanja objavili su u fakultetskom časopisu *Archaeologisch-epigraphischen Mittheilungen aus Oesterreich* i u *Viestniku hrvatskoga arheološkoga društva*. ¹²⁴ U fakultetskom časopisu je Brunšmid objavljivao samostalno kratke članke već i ranije (1878. i 1879.), ¹²⁵ no, ovo mu je bio prvi rad za *Vjesnik*. Prijateljstvo s Kubitschekom održavao je kroz život. Često upravo preko njega Brunšmid posuđuje knjige iz knjižnice bečkog *Kunsthistorisches Museum*. ¹²⁶

¹²¹ Hoffiller 1907.

¹²² AT-UAW, Phil. Nat.87 Nationale der Philosophischen Fakultät Sommersemester 1878/79 A-J, 1878–1879, 110 (<http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407483>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

¹²³ AT-UAW, Phil. Nat.90 Nationale der Philosophischen Fakultät Sommersemester 1879 A–K, 1879, 87 (<https://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407486>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

¹²⁴ Brunšmid, Kubitschek 1880; Brunšmid 1880a.

¹²⁵ Brunšmid 1878; 1879.

¹²⁶ AAMZ 48b, 142/1898, Dr. Jos. W. Kubitschek Wien 12/3.

U zimskom semestru 1879./1880. sluša: *Historijski seminar* (Büdingen), *Crkvena umjetnost* (profesor Rudolf Eitelberger von Edelberg, 1817. – 1885.), *Uvod u arheologiju* i *Arheološki seminar* (Benndorf), *Rimske državne starine* te *Epigrafski seminar* (Hirschfeld).¹²⁷

U ljetnom semestru 1880. godine sluša samo predavanja iz arheologije: *O skulpturama trojanskih legenda*, *O privatnom životu Grka* i *Arheološki seminar* (Benndorf), *Epigrafski seminar* (Hirschfeld),¹²⁸ kao i u zimskom semestru 1880./1881. godine: *Uvod u rimsku numizmatiku*, *Epigrafski seminar* i *Rimska povijest do Cezara* (Hirschfeld).¹²⁹

Klasična arheologija bečkog sveučilišta uključivala je i rimsku provincijalnu arheologiju, ali ne i pretpovijesnu, o čemu Brunšmid 1921. godine piše:

„U bečkom se zavodu nije uzela u obzir prehistorijska arheologija, koja je već u ono doba bila dosta razvijena. U skandinavskim zemljama, u Sjevernoj Njemačkoj i u Francuskoj bila je već na visokom stepenu. Na grčkom teritoriju već su bila započela Schliemannova iskapanja, koja su svojim uspjehom svijet upravo iznenadila. I u samoj Austriji već se je prehistorija obradivala, ali se arheološko-epigrafski seminar bečkog sveučilišta nije njome mogao da bavi, pa je kasnije na tom sveučilištu osnovan posebni prehistorijski institut, koji se lijepo razvio.“¹³⁰

Kada ga je nećak Josip Matasović 1912. godine upitao za mišljenje o studiju u inozemstvu, Brunšmid mu piše:

„To što želiš, da pođeš na sveučilište u inozemstvo, jako je hvale vrijedno. Vani ćeš bez sumnje dobiti širi horizont i možeš mnogo profitirati, ako se ne zavučeš u kavane i ne zapadneš u društvo, koje Te može od nauke i napretka odvratiti.“¹³¹

Međutim, u istom pismu dodaje da će nakon studija u inozemstvu teže naći posao u domovini. Po završetku studija studenti filozofije mogli su ili polagati učiteljski ispit kako bi mogli predavati u srednjoj školi, ili su mogli upisati doktorat. Nakon doktorskog studija morali

¹²⁷ AT-UAW, Phil. Nat.92 Nationale der Philosophischen Fakultät Wintersemester 1879/80 A–H, 1879–1880, 111 (<http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407488>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

¹²⁸ AT-UAW, Phil. Nat.95 Nationale der Philosophischen Fakultät Wintersemester 1880 A–H, 1880, 58 (<http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407491>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

¹²⁹ AT-UAW, Phil. Nat.98 Nationale der Philosophischen Fakultät Wintersemester 1880/81 A–H, 1880–1881, 91 (<http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=407494>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

¹³⁰ Arhiv FFZG, Sjednički zapisnici 1920–21, Prijedlog prof. Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja.

¹³¹ HR-HDA-1059, Pismo J. Brunšmida J. Matasoviću od 15. 9. 1912.

su položiti stroge ispite (rigoroze) te napisati doktorski rad. Rigoroze iz glavnih i sporednih predmeta branile su se pred komisijom, a doktorski rad je uz mentora ocjenjivao još jedan profesor.¹³² Brunšmid nije upisao doktorat, već je položio ispit iz historije i geografije za čitavu gimnaziju.

Prihvaćanje pojedinih znanja za vrijeme školovanja u inozemstvu može biti vrlo selektivno, ovisno o osobnim sklonostima pojedinog znanstvenika, ali i o širim ideološkim tendencijama, pa čak i državnoj politici, koja svjesno usmjerava akademsku zajednicu prema određenim znanstvenim idejama, temama i područjima istraživanja.¹³³ U Brunšmidovom znanstvenom opusu nećemo u velikom broju naići na interpretacije umjetničkih djela (manjim dijelom kroz interpretaciju skulptura u velikoj objavi kamenih spomenika Arheološkog muzeja, ali bez dubljeg ulaženja u ikonografske probleme i bez stilske i kronološke analize). Nisu ga previše zanimali spomenici zbog njihove umjetničke vrijednosti, usprkos obrazovanju koje je dobio u Beču. Možda je, kao i njegov dalmatinski kolega Frane Bulić, „pravu“ klasičnu arheologiju kakvu je studirao u Beču napustio zbog drugačije situacije koja ga je zatekla doma. U Hrvatskoj nije bilo velikih kolekcija skulptura, fresaka, mozaika i slične građe, već je bilo potrebno otkriti i sakupiti arheološki materijal za bolje razumijevanje prošlosti zemlje.¹³⁴

Bulić je, po uzoru na svoje profesore, provodio velika arheološka iskopavanja, ali s odmakom od klasične arheologije. Dvadeset godina je istraživao starokršćansku Salonu, i postigao svjetski vrijedne rezultate. Brunšmid se nikada nije okušao u većim terenskim istraživanjima, ponajviše zbog financijskih razloga, već se skoro isključivo fokusirao na prikupljanje već iskopane građe. U Brunšmidovim najranijim objavama vidi se sklonost prema epigrafiji, kojoj se posvetio kroz svoju čitavu karijeru. Na njega kao epigrafičara utjecao je prvenstveno njegov profesor Hirschfeld, kao i Theodor Mommsen (1817. – 1903.) te je, iako obrazovan u klasičnoj arheologiji, bečka škola Brunšmida prvenstveno „odgojila u duhu Mommsenovu“.¹³⁵ Mommsen je bio jedan od najutjecajnijih rimskih povjesničara 19. stoljeća, a najveći utjecaj ostvario je kroz pokretanje velikih projekata poput osnivanja epigrafske edicije *Corpus Inscriptionum Latinarum* – CIL i *Römisch-Germanische*

¹³² Iveljić 2015a, 300.

¹³³ Palavestra, Babić 2016, 2.

¹³⁴ Cambi 1986, 42.

¹³⁵ Hoffiller 1928, 2.

Limeskommission. Za najpoznatije djelo koje se bavi rimskom kulturnom i političkom poviješću, *Römische Geschichte* (*Povijest Rima*, I – III, 1854. – 1856; V, 1885.), Mommsen je dobio Nobelovu nagradu za književnost 1902. godine. *Povijest Rima* utemeljio je na epigrafskim, numizmatičkim i arheološkim izvorima. Mommsen se bavio širokom lepezom povijesnih disciplina i znanosti (povijest, epigrafija, numizmatika, pravo...) i bio je jedan od najznačajnijih predstavnika *Altertumswissenschaft*. U svom stručnom radu poseban naglasak stavio je na epigrafiju – kroz projekt prikupljanja, prevođenja i publiciranja rimskih natpisa (CIL) – kao važno sredstvo za proučavanje odnosa Rima i provincijskog stanovništva. Analizom tekstova koji sadrže osobna imena, toponime i pravne formule, proučava se funkcioniranje provincijskog društva, kao i stupanj romanizacije (jednosmjernan proces u kojem inferiorna osvojena strana profitira u kulturnom, političkom ili ekonomskom smislu). Mommsen stvara bazu za razvoj koncepta romanizacije, teorijskog okvira za razumijevanje rimskog imperijalizma u provincijskom kontekstu, koji se oslanja na arheološke dokaze, ali i klasičnu filologiju, numizmatiku i epigrafiju.¹³⁶

Za sada nije poznato jesu li se Brunšmid i Mommsen osobno poznavali. Iako ga je vrlo cijenio kao stručnjaka, Brunšmid mu je zamjerao političke stavove. Mommsen je, kao nacionalni liberal, bio član pruskog sabora u kojem je u nekoliko navrata pokazao iznimno loše mišljenje o Slavenima, Francuzima pa i vlastitim sunarodnjacima. U jednom govoru spominje „batine za slavenske lubanje“, što je vrlo brzo preneseno i publicirano u domaćim novinama.¹³⁷ Kada ga je Bulić 1904. godine upitao za mišljenje treba li sudjelovati u podizanju Mommsenova spomenika u Berlinu, Brunšmid mu odgovara 9. svibnja:

„Nisam dobio poziva, da doprinesem za Mommsenov spomenik, a ako se budu na mene obratili, ja ću se učiniti nevješt, kao da nisam poziva primio. To je najbolji način, kako da se čovjek izvuče iz neprilike, jer u jednu ruku priznao bi mu rado neizmjerne zasluge na polju mojih struka, a u drugu opet ne smiješ i ne možeš da dižeš (ili pomažeš dizati) spomenik čovjeku, koji se je u više prilika istaknuo kao očiti neprijatelj svega onoga, što je slavensko. Ja dakle tu ne mogu doprinositi, a bogme ne možeš ni Ti, a odgovoriti najbolje ne treba ništa, osim da Te baš tkogod usmeno upita, što mislim, da valjda neće.“¹³⁸

¹³⁶ Janković 2013.

¹³⁷ Duplančić 2008, 21–22.

¹³⁸ Cit. prema: Duplančić 2008, 23.

Bez obzira što je bio dugogodišnji Mommsenov suradnik, Bulić je ipak poslušao Brunšmidov savjet i nije sudjelovao u podizanju spomenika.

3. JOSIP BRUNŠMID, ŽIVOT U VINKOVcima (1882. – 1892.)

„I tako je Brunšmid još kao đak, pa kasnije student i potom profesor Gimnazije vinkovačke, sabirao arheološku građu ne samo sa svog, vinkovačkog tla, nego i s njemu dostupnog srijemskog i istočnoslavenskog prostora. Možda je upravo ta kolekcionarska ljubav prema arheološkoj ostavštini, ta pasija, jer to jeste bila pasija, odredila Brunšmidov odnos prema arheologiji i u vrijeme kada mu je ona postala životnim i jedinim pozivom.“¹³⁹

3. 1. Učitelj i povjerenik

Nakon završetka studija i položenih ispita, Brunšmid je dekretom br. 9030 od 8. rujna 1882. godine imenovan pomoćnim učiteljem (suplementom), a dekretom 13614 od 1. prosinca 1884. godine pravim učiteljem u Velikoj vinkovačkoj gimnaziji.¹⁴⁰

Nakon povratka u Vinkovce u ljeto 1883. godine, Brunšmidu umire majka u 63. godini života. Iduće godine, 23. svibnja 1884., Brunšmidova prva supruga Maria Heintz, s kojom je, moguće, bio u braku od 1876., umire od tuberkuloze u 20. godini života.¹⁴¹ Ponovno se vjenčao 4. veljače 1885. godine za Julu (Julijana/Julka) Latković iz Slavenskog Broda. U pismu sestrični piše: „Nemoj se uplašiti vidjevši ovu kitu cvieća u pročelju. Nije ljubavno pismo, ali bratac Ti je toli pun ljubavi, da si ne može dosta oduška sa dade.“¹⁴²

Kao gimnazijski učitelj, bio je blagajnik Društva za podupiranje vrijednih i siromašnih učenika.¹⁴³ Organizirao je zabave i koncerte gimnazijske mladeži kako bi društvena blagajna

¹³⁹ Dimitrijević 1981, 50.

¹⁴⁰ Arhiv FFZG, 1899, 70/1899. Danas Gimnazija Matije Antuna Reljkovića.

¹⁴¹ U *Knjizi umrlih* navedeno je da je Maria Heintz umrla od tuberkuloze 1884. u 20. godini života (<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-L99X-D9WR-T?cc=2040054&wc=9R27-K6D%3A391644801%2C391730601%2C392087301>, preuzeto 7. 12. 2022.). Josip Kozarec posvećuje pjesmu *Mom najdražem prijatelju Josipu Brunšmidu* 1876. povodom Brunšmidova vjenčanja, što bi značilo da je Maria Heintz na dan vjenčanja imala 12 godina. Kako do sada nisam pronašla zapis u *Knjizi vjenčanih*, ovaj se podatak može čitati s dozom skepse. Moguće je da vjenčanje 1876. nije bilo s Mariom Heintz.

¹⁴² HR-HDA-1059, kutija 167, Pismo J. Brunšmida M. Matasović od 19. 1. 1885.

¹⁴³ U Vinkovciah, 21. studenog Dopis., u *Narodne novine* od 2.11.1891.

uvijek imala dosta financijske moći za potporu siromašnim učenicima.¹⁴⁴ U drugoj polovici 19. stoljeća vinkovačku gimnaziju pohađalo je godišnje preko 200 učenika, a nastavu je držalo dvadesetak profesora.¹⁴⁵ Gimnazija je posjedovala zbirku starih novaca koje je Brunšmid obradio i objavio u školskim izvještajima za 1882. i 1883. godinu.¹⁴⁶ I sam je posjedovao vrijednu arheološku zbirku koju je kasnije poklonio Muzeju. Od 1880. godine redovito je pisao za *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva*. Uz uglavnom numizmatičke i epigrafičke radove,¹⁴⁷ objavljuje i arheološku topografiju¹⁴⁸ i pretpovijesne lokalitete Srijema¹⁴⁹ te obrađuje rimske predmete pronađene u Vinkovcima.¹⁵⁰ Zadovoljno je obavljao svoj posao u gimnaziji, a ljubav prema arheologiji prenosio je na svoje učenike koje je poticao na sakupljanje i istraživanje starina. Dimitrijević piše:

„Brunšmid je antičke novce i predmete dobivao sa svih strana, od susjeda, poznanika, djece... I moj je pokojni djed u svojim dječaćkim danima nosio Brunšmidu negdje pri igri nađeni rimski novac. Jer, profesor je Brunšmid možda i bio neka vrsta lokalnog osobenjaka, ali je imao ugled čovjeka koji se izdigao iznad uskih, malograđanskih i poluseoskih vidokruga.“¹⁵¹

Brunšmid je u Vinkovcima od 1884. godine obnašao dužnost muzejskog povjerenika *Hrvatskoga arheološkoga društva* i Narodnoga muzeja u Zagrebu.¹⁵² Muzejski ravnatelj Šime Ljubić (1822. – 1896.) često je komunicirao s Brunšmidom, mahom o arheološkim lokalitetima u okolici Vinkovaca te o novoj građi koja je u tom kraju pronađena. Ljubić mu u više navrata ukazuje na činjenicu kako, osim njih dvojice, nema školovanih arheologa (iako sam Ljubić nije bio školovani arheolog) te već od 1883. vrši blagi pritisak na Brunšmida da pokuša dobiti mjesto na Zagrebačkoj gimnaziji, kako bi bio bliži Muzeju. Ljubić je u to vrijeme tražio osobu kojoj će predati upravljanje Muzejom. Najviše ga je brinulo da ga na mjestu ravnatelja zamijene „nevješte ruke, koje bi ga razderale a ne povećale“.¹⁵³ To se

¹⁴⁴ Pokrovitelj i utemeljitelj Društva bio je Josip Juraj Strossmayer. Utemeljitelji i članovi bili su ban Josip Šokčević (obitelj grofova Khuen iz Nuštra), graničarski časnici, župnici, kanonici, vinkovački trgovci i odvjetnici (<https://gimnazijavk.hr/povijest-skole/>, preuzeto 24. 9. 2023.).

¹⁴⁵ <https://gimnazijavk.hr/povijest-skole/>, preuzeto 24. 9. 2023.

¹⁴⁶ Brunšmid 1883; 1884.

¹⁴⁷ Brunšmid 1880b; 1886a; 1886b; 1886c; 1887; 1889; 1892.

¹⁴⁸ Brunšmid 1880a.

¹⁴⁹ Brunšmid 1888.

¹⁵⁰ Brunšmid 1891.

¹⁵¹ Dimitrijević 1981, 50.

¹⁵² Bojničić 1884, 19.

¹⁵³ AAMZ 37/7, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 23. 8. 1883.

odnosilo na muzejskog pristava Ivana pl. Bojničića (1858. – 1925.), kojeg Ljubić nije smatrao sposobnim za preuzimanje Muzeja,¹⁵⁴ i na „švindela Kršnjavog“ za kojeg je Ljubić smatrao da stoji pod okriljem Strossmayera i Račkoga „koji rado pomažu takovu vrsta stvorova iz raznih uzroka“.¹⁵⁵ Odnos između Kršnjavija i Ljubića bio je vrlo zategnut još od 1879. godine, kada su bili protagonisti javne prepirke oko osnutka umjetničko-obrtničkog muzeja.¹⁵⁶ Ljubića suvremenici opisuju kao čovjeka „osobite ćudi“, ali Kršnjavi u putopisu *Iz Dalmacije* — u kojem tematizira arheološke lokalitete — u poglavlju pod naslovom *More. Egoizam i altruizam. Ljubić.* dodaje:

“On se svadjao ne samo u Zagrebu sa celim svijetom od posljednje 'piljarice' do 'mudrih glava', već i u Starigradu od posljednjega ribara do rođenoga brata.”¹⁵⁷

Međutim, Maruševski primjećuje da niti Kršnjavi nije doživio drugačiju sudbinu od svojeg suparnika, jer i o njemu su mnogi pisali s gnjevom i porugom.¹⁵⁸

Kao muzejski povjerenik, Brunšmid je često na Ljubićevu molbu obilazio potencijalne arheološke lokalitete. Tako je u srpnju 1884. godine, iako je dobro poznavao taj kraj, obišao Cernu, kako bi Ljubiću potvrdio da je utvrda koju kopa Ferdo Ivankov,¹⁵⁹ umirovljeni natporučnik, skupa s par dobrovoljaca, iz turskog doba, a ne rimskog kako je smatrao Ljubić.¹⁶⁰ Nije želio trošiti novac muzejske dotacije pa je odbio kompenzaciju troška putovanja.¹⁶¹

U dopisivanju s Ljubićem 1885. godine, Brunšmid piše o numizmatičkoj ostavi (kupio je za svoju zbirku preko 400 komada) i pretpovijesnim „mogilah“ (tumuli) u Neudorfu (danas Novo Selo), sličnima onima kod Županje i Vukovara.¹⁶² Ljubić povratno moli da se tumuli istraže te da će i sam doći u Vinkovce ako je potrebno.¹⁶³ Dvije godine kasnije (1887.) Ljubić

¹⁵⁴ Bojničić nije bio Ljubićev izbor za muzejskog pristava. Ljubić je to mjesto namijenio povjereniku i kapelanu Antunu Bogetiću iz Tovarnika. Međutim, Bogetić nije prošao na natječaju. Biskup Strossmayer mu ionako ne bi dopustio da napusti službu zbog manjka svećenika u Slavoniji i Srijemu (Solter 2022).

¹⁵⁵ AMZ DZ 1.5.38, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 23. 8. 1883.

¹⁵⁶ Više u: Maruševski 1986, 107–109; Mirnik 1998; Solter 2016, 73–77.

¹⁵⁷ Kršnjavi 1900, 38.

¹⁵⁸ Maruševski 1986, 5.

¹⁵⁹ AMZ DZ 2.115, Cerna, Pismo F. Ivankova Š. Ljubiću, datum nepoznat.

¹⁶⁰ AMZ DZ 1.5.38, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 20. 7. 1884.; AMZ DZ 2.115, Cerna, Pismo J. Brunšmida Š. Ljubiću od 7. 8. 1884.; od 28. 8. 1884.

¹⁶¹ AMZ DZ 2.115, Cerna, Pismo J. Brunšmida Š. Ljubiću od 13. 11. 1884.

¹⁶² AAMZ 42, Novo Selo, Pismo J. Brunšmida Š. Ljubiću od 29. 10. 1885; Brunšmid 1888, 66.

¹⁶³ AMZ DZ 1.5.38, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 11. 12. 1885.

sam obilazi lokalitet u Neudorfu te uz samu željeznicu kopa na par pozicija.¹⁶⁴ Ograničen vremenom, moli Brunšmida da nastavi arheološka iskopavanja uz obećanje da će mu utrošena sredstva uz priloženi račun biti vraćena te dodaje kako Brunšmidu to zasigurno neće biti teško jer će mu pomoći supruga, koja se zanima za arheologiju.¹⁶⁵ Ovo je jedini spomen zanimanja Julke Brunšmid za arheologiju.¹⁶⁶ Nije zabilježeno da su se žene bavile arheologijom u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. Žene arheolozi su tada bile rijetka pojava čak i u bogatijim zapadnim europskim zemljama, pretežno zbog nemogućnosti obrazovanja. Međutim, pojedinačnih slučajeva je ipak bilo u visokim društvima,¹⁶⁷ a neke su zabilježene i kao gotovo nevidljive supruge muških arheologa.¹⁶⁸ Od supruga se očekivalo da prate muževe na teren, ali ne kao pomoć pri iskopavanju, jer se to nije smatralo ženskim poslom, već da se bave nalazima.¹⁶⁹

Brunšmid je nastavio iskopavanje u Neudorfu par tjedana nakon Ljubića, gdje kopao pola dana s dva radnika i našao mnogo nalaza litike. Iste godine je „neuspješno“ iskopavao tumul u Gabošu:

„Sjećao sam se dobro, da sam još kao gimnazijalac i kao sveučilistni slušatelj, hodajući sa spomenutim svojim šurjakom po poljanah gaboških, došao nekoliko puta do jednoga humka (narod ga zove »brdom«), koji se diže između sela Gaboša i Jarmine, jedno 3 m. u visinu i koji je očito nanesen od ljudskih ruku. Odlučih prošlih praznika pobliže ga iztražiti. Radio sam dva dana, prvi sa 4, a drugi sa 6 radnika. S početka pokušah čitav briežuljak prosjeci, ali pošto je taj posao suviše polagano išao, stranom sbog lienih i nespretnih nadničara (čestitih se u doba žetve ne može dobiti), a stranom jer je ilovača bila suviše suha, odlučih načiniti samo polumjer do sredine briežuljka. Nastojanje moje ostalo je bez uspjeha, jer osim dva tri mala

¹⁶⁴ Ljubić 1888, 1–2.

¹⁶⁵ AMZ DZ 1.5.38, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 17. 11. 1887.

¹⁶⁶ Godine 1897. putovala je sa suprugom u Vrebac, no, ne znamo je li sudjelovala u istraživanjima (AAMZ 48b, 144/1897, Dopis J. Brunšmida B. Budisavljeviću od 1. 6. 1897.).

¹⁶⁷ Dyson 2004.

¹⁶⁸ Díaz-Andreu, Stig Sorensen (eds.) 1998. Prve profesionalne arheologinje u Hrvatskoj bile su kustosice osječkog muzeja Danica Pinterović i zagrebačkog muzeja Ivica Degmedžić, zaposlene 1943. (više o D. Pinterović u: Kovač 2019). O šovinizmu u znanosti svjedoči nam dopis ravnatelja AMZ Mirka Šepera (1912. – 1970.) Ministarstvu narodne prosvjete: „Pred neko vrijeme podnio sam molbu prof. Ivke Degmedžić za namještenje na ovom muzeju. Ja sam tu molbu toplo preporučio, budući da jednu stručnu osobu najnužnije trebam. Međutim je ta molba odbijena. Kako nigdje nisam našao nijednog muškarca, koji bi mogao doći na to mjesto, usprkos toga što sam tražio takvoga, a ni nema nade, da ću ga tako skoro moći nekog dobiti, te sam bio prisiljen njenu molbu priložiti.“ (AAMZ 109, 172/1943, Dopis M. Šepera Ministarstvu narodne prosvjete, Odjel za Visoku nastavu, Zagreb od 30. travnja 1943.)

¹⁶⁹ Lucas 2001, 7.

criepića/od predhistoričkoga posudja ne nadjohništa, premda sam daiu kopati do dna briežuljka. Ili se grob nalazi u onoj polovici briežuljkova promjera, koji nisam prokopao, ili nije u sredini već dalje na strani, ili je razkopan prije. Spomenuti mi je da nisam ni nikakova ognjišta našao. U tom slučaju dvojim, da li bi i u većoj dubljini bio što našao.“¹⁷⁰

U lipnju 1888. godine Brunšmid javlja Ljubiću da neće više iskopavati jer pati „na nervoznoj glavobolji“ čim dođe na sunce.¹⁷¹ Nije u potpunosti jasno da li je Brunšmid izbjegao Ljubićeva zahtijevanja ili je, pak, njegovo zdravstveno stanje bilo razlogom zbog kojeg kasnije u karijeri nije provodio velika arheološka istraživanja. Brunšmid u odgovoru ipak dodaje da će pokušati otići do Neudorfa i Starih Mikanovaca, odakle je dobio nekoliko „trunaka kremenitih i gdje se je našlo tri srebrna keltska novca“. Ljubić, zadovoljan Brunšmidovim zanimanjem za lokalitete iz kamenog doba, dodaje da bi bilo bolje da taj trud posveti probitku Muzeja, a ne širenju vlastite zbirke.¹⁷² Iduće godine (1889.) dodaje: „Vi nabavljate za se predh. predmete, a na muzej ne mislite, akoprem ste muzeal. povjerenik. Mogli biste štogod i za nas raditi, ili barem ustupiti nam duplikate.“¹⁷³

Brunšmid je 1891. godine objavio vojničku diplomu iz Ilača nađenu u vrijeme gradnje željeznice koja je na njegov nagovor predana Muzeju.¹⁷⁴ Godine 1892. u *Vjesniku* objavljuje nadgrobni spomenik rimskoga centuriona M. Herennija Valenta nađen u Vinkovcima.¹⁷⁵ Ovaj spomenik nije uspio nabaviti za muzej jer ga je vlasnik vrta u kojem je nađen, učitelj Josip Riesel, želio sačuvati za sebe: “On ga kani, kada snieg padne, na saonicama dati iz bašće donieti pod suho, a kada bude nadozidjavao svoju kuću, uzidati će ga na zgodnomu mjestu, gdje će najmanje trpiti“.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Brunšmid 1888, 69. U Gaboš ponovno odlazi 1898. godine kada mu je javljeno da su se pronašli „veoma važni“ predmeti prilikom regulacije Vuke (Brunšmid 1900f).

¹⁷¹ AAMZ 42, Novo Selo, Pismo J. Brunšmida Š. Ljubiću od 22. 6. 1888.

¹⁷² AMZ DZ 1.5.38, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 1. 7. 1888.

¹⁷³ AMZ DZ 1.5.38, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 7. 11. 1889.

¹⁷⁴ Brunšmid 1891, 33–40. Inženjer Marcel Kušević poklonio ju je Muzeju 1892. godine.

¹⁷⁵ Brunšmid 1892, 33–43. Do objave je prošlo duže vremena nego što je mislio jer je nacrt spomenika sam radio, ali „krdjavo“ vrijeme ga je priječilo u crtanju.

¹⁷⁶ AAMZ 42, Vinkovci, Pismo J. Brunšmida Š. Ljubiću od 28. 12. 1891.

3. 2. Brunšmid – Ljubić – Kršnjavi

„Teškim srcem ostavljam rođenu grudu, ali idem u bijeli Zagreb, jer me patriotska budućnost onamo zove. Znaj, dragi Miško, ja ću i tamo raditi za svoj mili mukotrpní narod hrvatski i to sigurno još više nego bih to mogao ovdje u našim Vinkovcima!“¹⁷⁷

Ponovno se 1892. godine pokreće pitanje Brunšmidovog premještanja u Zagreb. Dolaskom Kršnjavija na čelo Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu 1892. godine, probudila su se neriješena pitanja u odnosu Kršnjavi – Ljubić, kao i pitanje novog ravnatelja Narodnog muzeja. Ljubić je bio uvjeren da mu se Kršnjavi do „sitosti želi osvetiti“ otkako je stupio na čelo, da ga je počeo „progoniti na svu ruku“ te da mu se sprema mirovina.¹⁷⁸ U dopisivanju s muzejskim povjerenikom i tajnikom biskupa Strossmayera Milkom Cepelićem, Ljubić izjavljuje da dolaskom novog zakona namjerava otići u mirovinu samo uz uvjet da ga naslijedi Brunšmid, nikako Bojničić „koji bi muzej u kratkom roku srušio“.¹⁷⁹ Kršnjavi, čim je stupio na čelo Odjela, počinje s reorganizacijom Muzeja. Ljubić je imao skoro sedamdeset godina i bio je slabo upućen u nove smjerove u arheološkoj znanosti.¹⁸⁰

Samo dva dana nakon što je stupio na vlast Kršnjavi je izdao odluku kojom poništava Ljubićevu kupovinu dva oklopa nabavljena na Praškoj izložbi 1891. te ih proglašava Ljubićevim privatnim vlasništvom. U istom nalogu u potpunosti zabranjuje Ljubiću kupovinu građe za Muzej bez dozvole Vlade tj. njegovog odjela. Moguće je da je Kršnjavi u međuvremenu shvatio da će mu ta odluka otežati Ljubićev odlazak u mirovinu (Ljubić je morao mirovinu zatražiti sam) te je dva dana kasnije u susretu s Ljubićem promijenio mišljenje. O tom susretu Ljubić piše Brunšmidu:

“Na izlasku sretnem Kršnjava. Govor bješe da nije mogao ljubazniji biti. Reče mi: da smatram njegov nalog kao neizdan, da oklopi ostanu u muzeju, da kupujem po volji, dapače da će rado svaku mi pogoditi, da zna da bi ja želio za mog nasljednika g. prof. Brunšmida te da će i to

¹⁷⁷ AMZ DZ 1.8.3, J. Brunšmid, Čestitke za 70. rođendan, Br. 92 Benko Horvat od 10. 2. 1928.

¹⁷⁸ AMZ DZ 1.5.38, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 30. 12. 1891.

¹⁷⁹ AAMZ 31, Koncept pisma Š. Ljubića M. Cepeliću od 20. 2. 1892.

¹⁸⁰ Hoffiller 1910.

biti; da će dapače čim prije premjestiti Vas k gimnaziji Zagrebačkoj, da se tako uputite u stvari muzealne i ako bude trebalo poslati Vas i van, da se pripravite za arheološku stolicu na sveučilištu, pošto ravnatelj muzeja mora da bude i sveuč. prof. arkeologije i td i td. Ja sam dakako u odgovorih gledao sve bolje utvrditi ga u toj misli. A pošto mi je uvijek dometao, da će gledati, da odem u mirovinu sasvim zadovoljan, odvratih mu, da bi to bilo glavno moje zadovoljstvo, da muzej prodje u tako viešte a navlastito poštene ruke.”¹⁸¹

Za savjet o reformi Muzeja Kršnjavi je zamolio profesora Benndorfa iz Beča. U svojim memoarima, Kršnjavi detaljno opisuje susret Benndorfa i Ljubića u veljači 1892. godine:

„Benndorf se jedva uzdržao da ne prasne u smijeh, kada je u Ljubićevu uredu vidio dvije kopije viteških oklopa, što ih je neki limar vrlo primitivno napravio od pleha. Obojica su imala na kacigi velike perjanice u narodnim bojama. Ti su oklopi bili nataknuti na nekakve manekene. Sve je izgledalo kao straža svetom grobu u kakvoj malovaroškoj crkvi. Odredio sam da se ta dva viteza ne prime na račun muzeja. Ljubić ih je morao platiti i ponio ih je sa sobom na Hvar. To je bila jedina kazna za sve Ljubićeve muzealne grijehе. Sve sam mu želje glede mirovine ispunio.”¹⁸²

Šime Ljubić umirovljen je 8. veljače 1892. godine. Ubrzo mu piše prijatelj Špiro Brusina kako mu zavidi što je otišao u mirovinu jer se u Zagrebu više ne cijene ni rad, ni mar za znanost, ako netko ne želi biti „*una meretrice politica*“.¹⁸³

Kršnjavi tvrdi da je zahtijevao Ljubićevu mirovinu tek nakon savjetovanja s Benndorfom i dodaje:

“Tko danas pogleda naš zagrebački arheološki muzej, tko pročita viestnik hrvatskoga arheološkog društva, pa zna kako je to prije bilo, taj će uvidjeti, da sam poslavši Ljubića u mir, radio samo u interesu narodnoga zavoda, a Ljubiću su tom prilikom sve želje izpunjene bile.”¹⁸⁴

Kršnjavi je težio za modernijim Muzejom na čelu s fakultetski obrazovanim arheologom koji bi ujedno preuzeo i vodstvo Katedre za klasičnu arheologiju na

¹⁸¹ AMZ DZ 1.5.38, Pismo Š. Ljubića J. Brunšmidu od 19. 1. 1892.

¹⁸² Kršnjavi 1986, 412.

¹⁸³ Pederin 1992, 119.

¹⁸⁴ Kršnjavi 1900, 38.

Mudroslovnom fakultetu. Novi sveučilišni zakon od 6. ožujka 1893. godine uvjetovao je da svakim odjelom Narodnoga muzeja upravlja neposredno imenovani profesor dotične struke u Kraljevskom sveučilištu Franje Josipa I., koji je ujedno i ravnatelj dotičnog odjela.¹⁸⁵ Kršnjavi je iskoristio mogućnost dok je bio na poziciji pročelnika Odjela pa je 1893. godine pokrenuo osnivanje nove Katedre za klasičnu arheologiju, odvojivši time arheologiju od Katedre za povijest umjetnosti i umjetničku arheologiju. Ujedno je osnovao i novi Arheološki zavod Mudroslovnog fakulteta, objedinivši dužnost ravnatelja Arheološkog odjela Narodnog muzeja i voditelja Zavoda. Međutim, kako nije imao osobu za tu poziciju, morao je žonglirati između više strana. Ljubić nije bio voljan otići s pozicije, a Brunšmidu se nije žurilo preuzeti odgovornosti koje su mu bile predodređene. Brunšmid nije težio za Zagrebom:

„Imao je kod kuće lijep posjed, savio si ugodno gnijezdo i bio je tako materijalno neovisan, da je mogao podnijeti i koji progon od strane vlasti, koje nije bila posve sporazumna s njegovim patriotskim radom.“¹⁸⁶

Smatra se kako je Kršnjavi odabrao Brunšmida jer je bio upoznat s njegovim objavama i arheološkim radom u Vinkovcima.¹⁸⁷ Znanošću se u ono vrijeme bavilo malo ljudi pa Kršnjaviju nije bilo teško pratiti zbivanja u znanstvenom svijetu malene zemlje. Možda se iz današnje perspektive čini neobičnim što je za tako velike dužnosti odabrao učitelja iz provincijske gimnazije. Međutim, tadašnje gimnazije su bile vrlo jake te su često na njima predavali vrhunski stručnjaci i doktori znanosti. U Hrvatskoj tada nije bilo mnogo stručnjaka, a Brunšmid je ipak bio jedan od rijetkih obrazovanih arheologa. Ipak, na Kršnjavijev izbor prvenstveno je utjecao Ljubić koji je uvjetovao svoj odlazak u mirovinu postavljanjem Brunšmida na mjesto ravnatelja Muzeja.

Brunšmid je 1892. godine, iako se protivio, premješten u Zagreb kao profesor *extra statum* u Gornjogradskoj gimnaziji, i to jedan semestar prije nego što je nalogom Zemaljske vlade poslan u Beč na daljnje školovanje. Nije mogao preuzeti odgovornosti i pozicije koje mu je namijenio Kršnjavi bez položenog doktorata. Dok se dodatno školovao u Beču, za privremenog upravitelja Muzeja postavljen je Mato Gršković (1835. – 1916.), zemaljski školski nadzornik pri Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Grškovića je direktno postavio Kršnjavi

¹⁸⁵ Spomenica 1900, 91.

¹⁸⁶ Hoffiller 1928.

¹⁸⁷ Dimitrijević 1981, 53; Hoffiller 1928.

jer nije „imao stručnjaka, komu bih mogao povjeriti muzej. Dao sam ga jednostavno čuvati, da ništa više ne bi nestalo, dok se je Brunšmid spremao za zadaću, koju sam mu bio namijenio”.¹⁸⁸ Prije primopredaje, Vlada je formirala povjerenstvo s Brunšmidom na čelu „koje je imalo sбирke arheološkoga odjela narodnoga zemaljskog muzeja primiti od umirovljenog ravnatelja gosp. Šime Ljubića i predati ih privremenomu ravnatelju zemaljskomu školskomu nadzorniku g. Mati Grškoviću”.¹⁸⁹ Zapisnik povjerenstva, koji je napisao Brunšmid, vrlo je oštrog tona te se koriste riječi kao što „nered“, „porazbacane stvari“, „chaos“, „škandal“, a na samom početku piše:

„(...) povjerenstvo nije baš najugodnije iznenadjeno bilo redom, koji je tamo našlo, prosto se je moralo uvjeriti o mnogim nepodobnostima, koje tamo vladaju. Uz stvari jako vriedne stoje često puta falsifikati“.

Reviziju je povjerenstvo započelo 11. svibnja 1892. godine s etnografskom zbirkom, na temelju predloženih inventara za koje se ubrzo uvidjelo da su manjkavi i neupotrebljivi. U „predhistorijskoj“ zbirci je povjerenstvo našlo mnogo rimskih predmeta te mnogo falsifikata. Najviše, pak, falsifikata bilo je u rimskoj zbirci i to među brončanim kipovima koji su više od pola bili krivotvorine. Ipak, najveći nered je bio u numizmatičkoj zbirci, a posljedica je bila da niti sam Ljubić nije znao koje predmete Muzej posjeduje. Brunšmid je u zapisniku napisao da je dosadašnji posao na numizmatičkoj zbirci „bez vriednosti, te šteta novaca, koje je zemlja izdala na tiskani popis jednoga diela numizmatičke sбирke“. Popis numizmatičke sбирke Ljubić je objavio 1890. godine,¹⁹⁰ a Brunšmid ga smatra vrlo površnim i „lahkoumno“ sastavljenim te da su slike u njemu „škandalozno loše“. Ljubić kroz svoj muzejski rad nije inventirao predmete te ne postoji jasna veza između Popisa (osim numizmatičkog, Ljubić je objavio Popis egipatske i predhistoričke sбирke¹⁹¹) i muzejske građe što predstavlja velik problem, posebno u numizmatičkoj građi koja je proizvedena uniformirano unutar serija te se pojedinačni predmeti međusobno ne razlikuju. Brunšmid u zapisniku navodi:

¹⁸⁸ Kršnjavi 1986, 412.

¹⁸⁹ AAMZ 30/2, Zapisnik povjerenstva koje je imalo sбирke arheološkoga odjela narodnoga zemaljskog muzeja primiti od umirovljenog ravnatelja gosp. Šime Ljubića i predati ih privremenomu ravnatelju zemaljskomu školskomu nadzorniku g. Mati Grškoviću, od 24. 6. 1892.

¹⁹⁰ Ljubić 1890.

¹⁹¹ Ljubić 1889.

„Povjerenstvo je uvidilo potrebu dobrog i točnog inventara, ali rado priznaje, da će se pri ogromnosti sbirka moći sastaviti samo od strukovno izobraženoga muzejalnoga osoblja od više lica i to tek u razdoblju od više godina“.

Brunšmid dalje u Zapisniku donosi detalje o krivim datacijama pojedinih primjeraka novca, kao i popis krivotvorenog novca i onog koje nedostaje. Za rimsku gemu (dar samostana u Fojnici) Ljubić je tvrdio da je njegovo privatno vlasništvo (nakon što je rekao da je se ne sjeća!) te je tek nakon nekoliko dana, na inzistiranje povjerenstva, predmet darovao Muzeju. Revizija je završena 21. svibnja, prostorije su sve zaključane i ključevi su predani privremenom ravnatelju Grškoviću koji u jednom pismu iz 1892. piše o Ljubiću:

„Bože moj, da se za toliko godina nije našao čovjek, koji bi bio znao ublažiti toga inače ne baš kuražna čovjeka“.¹⁹²

Disciplinska istraga protiv Ljubića i nečasni otpust iz službe nisu pokrenuti jer bi ugledu Muzeja „moglo škoditi kada bi bilo očito, da ga je njegov vlastiti ravnatelj oštećivao“.¹⁹³ Sva daljnja suradnja Muzeja i Ljubića je nakon revizije prekinuta. Odnos je bio toliko narušen da Brunšmid povodom Ljubićeve smrti u *Vjesniku* objavljuje nekrolog „veoma zaslužna i marljiva hrvatskoga književnika“, ne arheologa te dodaje „nije mi namjera, da podvrgnem strogoj kritici njegov znanstveni rad, koji u mnogom pogledu ne odgovara posvema onim zahtjevima, što ih današnja znanost na takove radnje stavlja“. Dalje u tekstu se, međutim, vrlo kritički osvrće na Ljubićevo „glavno djelo“ *Opis jugoslavenskih novaca* za koje kaže da ima dosta pogrešaka, ali navodi samo one najbitnije. Ističe i rad *Na obranu pravosti starosrpskih zlatnih novaca* u kojem Ljubić brani autentičnost nespreno izvedenih falsifikata te dodaje: „Ljubić je tako silno mogao zabasati samo stoga, što mu je manjkao pravi osjećaj za stil u umjetnosti.“¹⁹⁴ Brunšmid je čak neke muzejske predmete — koji nisu nađeni u Muzeju, a za koje je smatrao da su kod Ljubića — pokušao bezuspješno vratiti od njegovih nasljednika.¹⁹⁵

¹⁹² AAMZ DZ 1.5.17, Pismo M. Grškovića J. Brunšmidu od 20. 11. 1892.

¹⁹³ AAMZ 48b, 486/1896, Pismo J. Brunšmida A. Biankiniju od 24. 10. 1896.

¹⁹⁴ Brunšmid 1897e, 130–132.

¹⁹⁵ AAMZ 48b, 486/1896. Neki od tih predmeta koje Brunšmid spominje su novac cara Dušana, rijedak novac plemena Daorsa i nekoliko knjiga.

Mato Gršković je za svako muzejsko pitanje pisao Brunšmidu u Beč i tražio njegov savjet. Brunšmid je već tada *de facto* bio ravnatelj Muzeja. Korespondencija je bila vrlo prijateljska te se Brunšmid Grškoviću povjeravao o financijskim problemima koji su ga u Beču zadesili, a Gršković bi uzvraćao zanimljivostima iz Zagreba koje bi često započinjao: „Inače ovdje jagma, zavidnost, sve kano i prije“.¹⁹⁶ Gršković je u korespondenciji podržavao i bodrio Brunšmida („Ne gubite volje niti žalite Vinkovaca, ako nećete da nam dodje opet kakav pop Šime!“),¹⁹⁷ duhovito komentirao zagrebačku svakodnevicu (Kršnjavija naziva „galantni chef“ kad šalje fotografije zagrebačke mumije Mary Louisa McClure u London „gratis uključiv i poštarinu. Nek se engleske duše dive hrvatskomu viteštvu!“)¹⁹⁸ i često se samoironično osvrtao na činjenicu da je kasno u životu postao voditelj Arheološkog muzeja („jer od silnog študiranja arheologije ne imam sad kad“, „divite se mojem znanju iz numizmatike“).¹⁹⁹ Molio je Brunšmida da što prije doktorira i da se vrati u Zagreb:

„Imam nješto stara sitniša (tako govorim strukovnjak ja) pa ga čuvam, dok sami ne dodjete, a požurite se, jer sam nezadovoljan mojim numizmatičkim znanjem, a ovamo navalili Englezi, Prusi, Madžari – i to sve čeljad, što razumije još manje neg čak ja, pa pitaj te pitaj i zanovijetaj, a kad mi dozlogrdi, a ja ih odpravim dru Janku“.²⁰⁰

¹⁹⁶ AAMZ DZ 1.5.17, Pismo M. Grškovića J. Brunšmidu od 5. 3. 1893.

¹⁹⁷ AAMZ DZ 1.5.17, Pismo M. Grškovića J. Brunšmidu od 3. 4. 1893.

¹⁹⁸ AAMZ DZ 1.5.17, Pismo M. Grškovića J. Brunšmidu od 12. 3. 1893.

¹⁹⁹ AAMZ DZ 1.5.17, Pismo M. Grškovića J. Brunšmidu od 3. 4. 1893.

²⁰⁰ AAMZ DZ 1.5.17, Pismo M. Grškovića J. Brunšmidu od 18. 5. 1893.

4. „LUDA DVA DOKTORSKA SLOVA“²⁰¹ – DOKTORAT U BEČU

“I ja sam načinio lijepu karijeru, kao valjda nijedan od mojih vršnjaka, a postigao sam sve ne kao ‘Streber’ već gotovo natjeran od starije vlasti.”²⁰²

Brunšmid na doktorat odlazi u Beč u zimskom semestru 1892./1893. Smatrao je da je odlazak na doktorat od „jako problematične koristi“²⁰³ te da bi bilo mnogo korisnije da su ga poslali u neki veliki europski muzej kao bi se usavršio u tehničkim poslovima potrebnima ravnatelju muzeja.²⁰⁴

U Zimskom semestru 1892./1893. slušao je predavanja: *Privatni život Grka, Povijest grčke keramike i Arheološki seminar* (Benndorf), *Čitanje i interpretacija antičkih natpisa i Čitanje papirusa* (profesor Eugen Bormann, 1842. – 1917.),²⁰⁵ a u ljetnom semestru 1893.: *Grčka mitologija prema prikazima likovnih umjetnosti, Interpretacija starina pomoću gipsanih odljeva i Arheološki seminar* (Benndorf), *Čitanje epigrafskih dokumenata iz vremena rimske republike* (Bormann), *Pretpovijesne starine Italije* (profesor Moritz Hoernes).²⁰⁶

Prva odstupanja od tradicionalne arheologije i upotreba interdisciplinarnog koncepta unutar bečke škole arheologije uvodi se u proučavanju pretpovijesne arheologije koja se više ne oslanja toliko na dominantan povijesni pristup njemačkih arheologa, već na kombinirani pristup povijesne znanosti i antropologije s prirodnim znanostima.²⁰⁷ Glavni predstavnik i osnivač bečke pretpovijesne škole bio je Moritz Hoernes (1852. – 1917.), kustos *Naturhistorisches Museum* i profesor na bečkom sveučilištu. Sveučilište u Beču osnovalo je

²⁰¹ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 31. 12. 1893.

²⁰² HR-HDA-1059, kutija 164, Pismo J. Brunšmida M. Matasoviću od 21. 1. 1897.

²⁰³ AMZ DZ 1.5.40, Pismo F. Maixnera J. Brunšmidu od 8. 3. 1893. Maixner u pismu Brunšmidu kaže: „Upravo tako držim, da nije bilo umjesno spomenuti u listu, da je „jako problematična korist“, koju da ste polučili s putom u Beč.“

²⁰⁴ Hoffiller 1928, 2.

²⁰⁵ AT-UAW, Phil. Nat.152 Nationale der Philosophischen Fakultät Wintersemester 1892/93 A-L, 1892-1893, 107 (<https://scopeq.cc.univie.ac.at/detail.aspx?ID=410191>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

²⁰⁶ AT-UAW, Phil. Nat.154 Nationale der Philosophischen Fakultät Sommersemester 1893 A-M, 1893, 81 (<https://scopeq.cc.univie.ac.at/detail.aspx?ID=410193>, pristupljeno 22. 2. 2022.).

²⁰⁷ Novaković 2012, 56.

1892. godine prvu katedru u Europi isključivo za pretpovijesnu arheologiju na kojoj Hoernes predaje kao *privatdozent* da bi 1899. godine postao redovni profesor, a time i prvi profesor pretpovijesti na nekom srednjoeuropskom sveučilištu. Hoernes je pretpovijest podijelio na dva dijela: prirodnu povijest – podrijetlo čovjeka i kulturnu povijest – paleolitik, neolitik, brončano, halštatsko i latensko razdoblje.²⁰⁸ Pretpovijesnu arheologiju je doživljavao dijelom antropologije, vezom između prirodnih i društvenih znanosti, ali se protivio uplivu fizičke antropologije.²⁰⁹ Smatrao je da je pretpovijest iznad državnih granica i rasnih podjela te da je to „arheologija čovječanstva na njegovom prvom, primitivnom obliku“.²¹⁰ Pod utjecajem *antropogeografije* (grana geografije koja proučava odnose između prostora, prirode i čovjeka) i bečke škole etnologije, početkom 20. stoljeća u proučavanju pretpovijesti počinje primjenjivati vrlo specifičan kulturnopovijesni pristup *Kulturkreislehre* (teorija o kulturnim krugovima).²¹¹ Kulturni krugovi su geografske odrednice unutar kojih se javlja arheološka kultura. Arheološka kultura je osnovna jedinica proučavanja te djeluje u međuodnosu s geografijom i prirodnim okruženjem. Kulturno-povijesna arheologija bila je dominantna paradigma početka 20. stoljeća i označavala je arheološki pristup koji se temelji na klasifikaciji materijalne kulture i periodizaciji arheoloških cjelina. Naglasak je na definiranju kulturnih grupa preko kojih se onda definiraju i etničke skupine. To se postiže proučavanjem arheoloških predmeta koji se, na temelju morfoloških sličnosti, pripisuju određenoj kulturi/etničkoj grupi koja se onda prati kroz vrijeme.²¹² Kulturno-povijesna metoda bazira se na deskripciji i stilsko-tipološkoj klasifikaciji predmeta. Teorija o kulturnim krugovima od početka 20. stoljeća pa sve do nedavno dominirala je austrijskom pretpoviješću, kao i pretpoviješću zemalja koje su u Hoernesovo vrijeme bile dio Austro-Ugarske.²¹³

U vrijeme doktorskog studija, dolazi do konflikta između Brunšmida i Benndorfa. Točan razlog i razmjer konflikta nije poznat, međutim, čini se da je Brunšmid sumnjao da je Kršnjavi utjecao na Benndorfa. U pismu 1893. godine otvoreno ga pita zašto Benndorf o njemu ima „zlo mnijenje“. Kao jedan od izvora neslaganja navodi i „zlosretni ispit iz filozofije“. Kršnjavi mu na pismo ne odgovara osobno, već u njegovo ime to čini klasični

²⁰⁸ Rebay-Salisbury 2011, 46–47.

²⁰⁹ Bandović 2017, 808–809.

²¹⁰ Cit. po Bandović 2017, 809.

²¹¹ Parzinger 2003, 37; Rebay-Salisbury 2011; Karl 2015, 30; Karl 2016, 98–99; Milosavljević 2020, 58–59.

²¹² Šošić Klindžić 2015, 53–54; Milosavljević 2020, 44–51.

²¹³ Karl 2015.

filolog Franjo Maixner (1841. – 1903.).²¹⁴ Ne mogu sa sigurnošću ući u razloge prebacivanja odgovora na Maixnera, pogotovo što čitav tekst pisma bez okolišanja donosi jasne i direktne stavove Kršnjavija. Brunšmidovo pismo, u kojem pita razlog lošeg mišljenja prof. Benndorfa, Kršnjavi je protumačio kao direktno odbijanje polaganja doktorata. Maixner oštrim tonom (debelo podcrtanim riječima) napominje da Kršnjavi neće i ne želi odstupati od zahtjeva za doktoratom, osim ako Brunšmid ne želi da ga se mimoide kod namještenja za Muzej i sveučilište te dodaje da će Kršnjavi „biti prinuđen kojeg stranog učenjaka pozvati u Zagreb“.

Maixner se u pismu, među ostalim, osvrće i na to što da se Brunšmid žali na nedostatak državne stipendije koja bi pokrila troškove boravka u Beču. Brunšmid je u par navrata komentirao kako mu je život u Beču u vrijeme doktorata bio težak. U pismu bratiću piše kako je u Beču bio na svoj trošak te da je u teškim financijskim prilikama otkako je usred zime bio prisiljen napustiti Vinkovce. Moguće da je malo pretjerao o teškoj poziciji u kojoj se nalazi, kako bi izbjegao bratićevu molbu za zajmom.²¹⁵ Međutim, uistinu nije imao nikakvu stipendiju u Beču, već samo učiteljsku plaću od koje nije mogao lagodno živjeti. Maixner, kojeg je sve „frapiralo“, piše da se Brunšmidovo žaljenje Kršnjavija „posebno neugodno dojmilo“ te da bi „drugi bili sretni, kada bi uz takve uvijete mogli na strana sveučilišta, da se u svojoj struci mogu što bolje usavršiti“. Brunšmid je u prosincu 1892. godine tražio od Vlade da mu se isplati partikular koji bi mu pokrio troškove života koji su nastali nakon što je bio prisiljen napustiti Vinkovce i doći najprije u Zagreb, a kasnije u Beč. Partikular nije dobio. Tajnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Franjo Viktorin maliciozno je poručio Grškoviću da bi Brunšmid u Beču mogao „želudac pokvariti“ kada bi mu se isplatio partikular i podijelila obećana nagrada.²¹⁶ Gršković je kasnije pokušao situaciju izgladiti: „Sto sam puta okajao moju nesmotrenost, što sam kriv, da ste se tako rastužili. A ono nije mislim tako zlobno mišljeno i da mi se niste više na to potužili“.²¹⁷ Brunšmid je 1912. godine – 20 godina nakon ovih događaja – savjetovao nećaka Josipa Matasovića (1892. – 1962.) da ne traži intervencije kod Kršnjavija, jer će mu danas-sutra biti žao, te posebno ističe kako „ipak nisam nikada uživao niti štipendije niti potpore od zemaljske vlade, a to mi je i sada na veliko zadovoljstvo“. Uostalom, dodaje da stipendiju pretežno dobivaju mađaroni koji će danas-sutra biti stupovi

²¹⁴ AMZ DZ 1.5.40, Pismo F. Maixnera J. Brunšmidu od 8. 3. 1893.

²¹⁵ HR HDA 1059/15, kutija 164, Pismo J. Brunšmida M. Matasoviću od 21. 1. 1897

²¹⁶ AAMZ DZ 1.5.17, Pismo M. Grškovića J. Brunšmidu od 19. 12. 1892.

²¹⁷ AAMZ DZ 1.5.17, Pismo M. Grškovića J. Brunšmidu od 12. 3. 1893.

raznih režima.²¹⁸ Kako je započeo, čini se vrlo otvoreni, animozitet između Kršnjavija i Brunšmida, nije jasno. Brunšmid nije želio napustiti Vinkovce i doći u Zagreb, već ga je Kršnjavi na to prisilio. Napunio je 34 godine i stvorio si je lijep život u Vinkovcima, a odjednom, „natjeran“ od vlasti, sve mora napustiti. Smatrao je odlazak u Beč na doktorat, radi zadovoljavanja forme, nepotrebnim iskustvom. Kršnjavi nije bio čovjek kojem se moglo proturječiti, što će biti još vidljivije 1901. godine u kulminaciji sukoba prilikom rušenja Bakačeve kule. Hoffiller, pak, za Brunšmida kaže da je bio osjetljiv i, ako mu je tko učinio krivo, on je to duboko osjećao, i dugo nije zaboravljao.²¹⁹

Nakon povratka iz Beča, Brunšmid je dekretom br. 14095 od 18. listopada 1893. godine dodijeljen u svojstvu kustosa Arheološkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu.²²⁰ Međutim, kako sam kaže, nije kustos, već samo u svojstvu kustosa: „Od konca oktobra sjedim na Ljubićevoj stolici, ali što sam, ne znam još ni sam.“²²¹ U isto vrijeme mu je povjerena uprava Obrtnog muzeja koji se nalazio u prostorijama Arheološkog odjela. O svemu piše Buliću:

„Kako sam sam samcat samo sa podvornikom, a kako želim, da u ovaj chaos iza starog Šime malo reda uvedem, ne dospjevam niti da što napišem, niti da što radim za filozofijski rigoroz, kojega još nisam otišao polagati. To će se sada iza nove godine morati promieniti, jer će početi po svoj prilici opet Viestnik izlaziti, valjda uz potporu hrvatske vlade, a u drugu ruku vidim, da bez ona luda dva doktorska slova i habilitacije na sveučilištu neću biti nikada imenovan ravnateljem muzeja.“²²²

Kršnjavi, gubeći strpljenje, 1894. godine šalje Brunšmidu kratku i jasnu „naredbu“ da mu podloga za habilitaciju bude analiza Lumbardske psefizme te kratko dodaje „Požurite se!“²²³ Čini se da Kršnjavi odlučuje o temi Brunšmidovog doktorata i diktira tempo rada, a

²¹⁸ HR-HDA-1059, kutija 141, Pismo J. Brunšmida J. Matasoviću od 15. 9. 1912. *Mađaron* se koristio kao pojam negativnog značenja, a odnosio se na pojedince koji su podupirali političke opcije koje su u osnovi svog programa podržavale zajednicu s Mađarskom.

²¹⁹ AMZ DZ 1.8.4., Koncept oproštajnog govora V. Hoffillera J. Brunšmidu.

²²⁰ Arhiv FFZG, 1899, 70/1899.

²²¹ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 31. 12. 1893.

²²² Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 31. 12. 1893.

²²³ AAMZ DZ 1.5.34, Pismo I. Kršnjavija J. Brunšmidu od 22. 9. 1894.

Brunšmid se cijelim putem opire i potpuno je nezainteresiran u ispunjavanju zadane forme koju smatra beskorisnom.

Godine 1894. položio je rigorozu (za ispit iz „zlosretne“ filozofije izabrao je Platonovu *Državu*), obranio je disertaciju *Zur Geschichte der griechischen Colonie in Dalmatien* te je 7. srpnja 1894. godine promoviran za doktora filozofije.²²⁴ Nadopunjenu disertaciju objavio je pod naslovom *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens* u sklopu *Abhandlungen des Archäologische-epigraphischen Seminars der Universität Wien* 1898. godine.²²⁵

Benndorf i Bormann o publikaciji pišu „für eine wichtige Forderung der historisch-antiquarischen Erforschung jener Gegenden“²²⁶ te dodaju „auch sprechen wir gern unsere Übergangung aus, dass es Ihnen nach dem Ernst, den Sie hier in Ihrer weiteren wissenschaftlichen Ausbildung betätigten, in einer eventuellen Stellung als Leiter Ihrer reichen Museums und Lehrer der classischen Realien an der Universität gelingen werde zum Vorteil Ihres Vaterlandes zu wirken.“²²⁷

Brunšmid je ostao u vrlo površnom kontaktu s profesorima Benndorfom i Bormannom. Uglavnom komuniciraju oko publikacije njegovog doktorata, izmjenjuju knjige i članke te pokoju fotografiju predmeta i otisak novca.

²²⁴ Iveljić 2015b, 503.

²²⁵ Brunšmid 1898; Brunšmid 1998 (hrvatski prijevod).

²²⁶ „važna za povijesna i antikvarna istraživanja tih područja“ (Arhiv FFZG, 1896, II 1892/573, Preporuka A. Musića i N. Nodila za namještenje J. Brunšmida profesorskom zboru Mudroslovnog fakulteta od 17. 12. 1895.).

²²⁷ „također smo sretni što možemo izraziti naše mišljenje da ćete – s obzirom na ozbiljnost koju ste ovdje pokazali u svom akademskom usavršavanju – na mogućem mjestu ravnatelja vašeg bogatog muzeja i učitelja klasičnih znanja na sveučilištu raditi u korist svoje domovine“ (Arhiv FFZG, 1896, II 1892/573, Preporuka A. Musića i N. Nodila za namještenje J. Brunšmida profesorskom zboru Mudroslovnog fakulteta od 17. 12. 1895.).

5. JOSIP BRUNŠMID, DOLAZAK U ZAGREB

„U svojim mlađim danima, dok je boravio kao student u Beču, on nije ni mislio da će ikada voditi velik i važan kulturni zavod. Ozbiljnim radom na univerzitetu stekao je veliku opću naobrazbu i ogromno stručno znanje, i želio je sam to kasnije da kao tihi radnik pomaže stručna istraživanja u području svoje struke.

Sudbina je odlučila drugačije.“²²⁸

Diljem Europe prihvaćena je uloga muzeja u izgradnji nacije te je postalo uobičajeno da u svim prijestolnicama ili važnim gradovima postoje najbolji muzeji cijelog naroda. Narodni muzej je postao tipična institucija nacije koja se bori za priznanje/samostalnost te je bio središte intelektualnog i kulturnog života glavnoga grada.²²⁹ Dok je u Beču postojao središnji muzej s carskim zbirkama, drugdje u Monarhiji su se otvarali nacionalni muzeji: Pešta (1811.), Prag (1823.), Zagreb (1846.). Svi nacionalni muzeji aktivno su se bavili arheologijom – arheološki odjel u Pešti osnovan je 1814., u Pragu 1849., a u Zagrebu je prva arheološka zbirka osnovana 1846., a kao zasebni odjel djeluje od 1866. godine.

Zagrebački Narodni muzej osnovan je 1846. godine, u vrijeme *pune preporodne* faze Hrvatskoga narodnog preproda (1835. – 1848.), kao dio sustava hrvatske nacionalne integracijske ideologije. Međutim, inicijativa za prikupljanjem i institucionaliziranjem starina nije bila potaknuta isključivo domoljubljem, nego i općim interesom za znanjem i klasifikacijom znanja koji je bio prisutan na cijelom području Europe tijekom 19. stoljeća. Muzej od 1846. godine ima prostor za izlaganje u zgradi Narodnog doma, zaposlenike, predmete podijeljene po zbirkama²³⁰ i posjetitelje te, od 1849. godine, financijsku potporu Sabora, a od 1866. godine i formalno zakonsko priznanje.²³¹ Osnivanje Sveučilišta u Zagrebu

²²⁸ AMZ DZ 1.8.4., Koncept oproštajnog govora V. Hoffillera J. Brunšmidu.

²²⁹ Sklenář 1983, 80-81; Díaz-Andreu 2007a, 357–364.

²³⁰ Narodni muzej tada ima ukupno 13 zbirki: Zemljovid i mestopisi, Sbirka mineralogička, Sbirka botanička, Sbirka zoologička, Sbirka arheologička, Sbirka numizmatička, Pečati i sadrene slike, Arhiv, Rukopisi, Narodna knjižnica, Cabinet physikalni, Sbirka artistska i Kiposhrana (Ljubljanović 1998, 41–65).

²³¹ Pravila 1870, 18–19. Franjo Josip potvrđuje Pravila narodnoga zemaljskoga muzeja 1866. godine. Muzej je podijeljen na *prirodoslovni i starinarski razdiel* od kojih svaki ima svog pristava, dok je za čitav Muzej biran i *čuvar kao glava i ravnatelj celog zavoda*. Čuvara se još ponekad nazivalo kustosom, a pristavi su bili stručne osobe u pojedinim muzejskim odjelima, podređene muzejskom čuvaru. Mjesto čuvara i pristava popunjava se

1874. godine donosi promjene i u ustrojstvu Muzeja jer od tada pristavi prirodoslovnih zbirki postaju sveučilišnim profesorima, a prirodoslovne muzejske zbirke sveučilišnim zavodima. Novim muzejskim zakonom iz 1878. godine, propisuje se da svakim prirodoslovnim odjelom upravlja neposredno imenovani profesor na Sveučilištu koji je ujedno i ravnatelj odjela, a odjeli postaju zavodi sveučilišta. Budući da u to vrijeme katedra za arheologiju još nije bila oformljena na Sveučilištu, ravnatelja Arheološkog odjela i dalje potvrđuje kralj na prijedlog bana. Novim sveučilišnim zakonom od 6. ožujka 1893. godine, donesena je nova odredba kojom se određuje da svakim odjelom Narodnoga muzeja upravlja neposredno imenovani profesor dotične struke u Kraljevskom sveučilištu Franje Josipa I., koji je ujedno i ravnatelj dotičnog odjela.²³² Tom odredbom je 1893. godine osnovan Arheološki zavod Mudroslovnog fakulteta, čime su dužnosti ravnatelja Arheološkog odjela Narodnog muzeja i voditelja Zavoda objedinjene, a 1896. godine i Katedra za staroklasičnu arheologiju koja se izdvaja iz Katedre za povijest umjetnost i umjetničku arheologiju.²³³

Brunšmid je dekretom br. 6512 od 14. travnja 1896. godine imenovan javnim izvanrednim profesorom arheologije na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i ravnateljem Arheološkog odjela Narodnog muzeja. Kršnjavi je poslao Brunšmida na doktorat u Beč kako bi ga osposobio za preuzimanje novoosnovane katedre na Sveučilištu koja je bila objedinjena s Arheološkim odjelom Narodnog muzeja. Po ustrojnom statutu, svrha Arheološkog odjela Narodnog muzeja je „da predstavlja što potpuniju sliku starina kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, obazirući se u svim pravcima i na ostali slavenski jug, da služi za svrhe i potrebe praktične obuke u starinarstvu na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu i napokon da služi zornom obrazovanju općinstva“.

Nakon primopredaje muzejske građe i „chaosa“ koji je ostavio Ljubić, Brunšmid počinje raditi na sistematizaciji muzejskih predmeta. Sistematizaciju, obradu, a time i inventarizaciju muzejske građe, krenuo je raditi od početka jer bez inventara objavljenju građu u Ljubićevim popisima nije mogao povezati s muzejskim predmetima. Broj predmeta je procjenio na preko 100.000 i blago konstatirao kako postojeći inventari nemaju nikakvu

natječajem, ali se iznimno i bez natječaja mogu pozvati prirodoslovci i arheolozi *na glasu*. Prijavljeni moraju dokazati sustavno znanje ili prirodoslovne ili starinarske struke, kao i poznavanje hrvatskog jezika (Solter 2016, 11–37.).

²³² Spomenica 1900, 91.

²³³ O kulturnoj politici u Banskoj Hrvatskoj u: Šimetin Šegvić 2021.

znanstvenu vrijednost i da nisu potpuno sastavljeni.²³⁴ Najprije je započeo s obradom i inventiranjem numizmatičke građe. Na zbirci je intenzivno radio dvadeset godina te je za to vrijeme inventirao preko 80.000 komada novca.²³⁵ Paralelno s numizmatikom, započeo je i inventiranje građe Predhistoričke zbirke u lipnju 1896. godine. To je ujedno i jedina inventarna knjiga sa ručno pisanim setom zadanih podataka (*glavni broj, tekući broj, predmet, gdje se je našao, kako je prirasao, broj komada, smještaj, vrijednost, opaska*). Knjiga je u nekom trenutku zamijenjena tiskanim oblikom inventarne knjige (inventarni arci koji se naknadno čvrsto uvezuju) koja je imala malo izmijenjen set podataka (*tekući broj, predmet, gdje i kada se našao, kada i kako je dospio u muzej, broj komada, smještaj, vrijednost, opaska*). Podaci o predmetima koji su uvedeni u staru inventarnu knjigu, sve do inventarnog broja 5147, uredno su prepisani u novu knjigu.

Inventarne knjige i rubrike koje je osmislio Brunšmid koristiti će se i za zagrebački Obrtni muzej, a kasnije (1918.) će ih primijeniti i Tkalčić za Etnografski muzej.²³⁶ Sustav inventarnih brojeva koje je uveo Brunšmid i danas se koristi u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Jedna od prvih Brunšmidovih zadaća bila je procjena muzejskih zbirki s oko 100.000 predmeta, za koje donosi okvirne vrijednosti.²³⁷ Etnografsku zbirku procjenjuje na 20.000 forinti, Predhistorijsku 15.000, Egipatsku 510.000 (od toga, etruščanski povoji 500.000), Grčku zbirku (posude) 4.000, Lapidarium: grčke, rimske i sredovječne skulpture i natpisi 53.000, Rimska zbirka: dragocjenosti u numizmatičkoj sobi 9000, društvo „Siscia“ 8000, Ivkančeva 1000, srednjovječni i noviji predmeti, oružje i barjaci 5000, srednjovječni i noviji razni predmeti 9000, numizmatička zbirka 35.000, knjižnica 6000 te slike i Rendićevi kipovi 12.000 forinti.²³⁸

Godine 1894. Muzej je za istraživanje zemlje i nabavu starina dobio 600 forinti. To nije bilo dovoljno za znanstveno istraživanje zemlje „na koje se kod nas dosele ni ozbiljno pomislilo nije“.²³⁹ Brunšmid je najavio Vladi kako većinu godišnje dotacije namjerava

²³⁴ AAMZ 48b, 33/1894.

²³⁵ Hoffiller 1928.

²³⁶ Vlatković 2021; Dejanović 2021.

²³⁷ AAMZ 48b, 33/1894.

²³⁸ AAMZ 48b, 189/1894.

²³⁹ AAMZ 48b, 34/1894.

potrošiti za popunjavanje numizmatičkih zbirki jer smatra kako tu ima „velikih praznina“ za što krivi mnogogodišnju prijašnju upravu.²⁴⁰ Jedino kod popunjavanja numizmatičke zbirke poseže za nabavom građe izvan područja Hrvatske. Građu nabavlja preko velikih europskih aukcijskih kuća, posebno iz Austrije i Njemačke, čije kataloge Muzej redovito prima te su i danas dio knjižničnog fonda. U katalogima je redovito označavao predmete kojima je nastojao sistematski upotpuniti zbirku pojedinim tipovima i vrstama novaca koji su nedostajali.²⁴¹ Na licitacijama Brunšmid nije sudjelovao osobno, već je u ime Muzeja za 10 % provizije na aukcijama kupovao stručnjak *aukcijonator*.²⁴² Numizmatičke predmete je nabavljao i kod specijaliziranih trgovaca u Beču, Münchenu, Frankfurtu, Berlinu i Leipzigu.²⁴³ Popunjavanje numizmatičkih zbirki vršio je vrlo sistematično, ali je predmete nabavljao kupovinom bez konteksta nalaza, isključivo zbog same vrijednosti predmeta tj. povećanja vrijednosti zbirke. Međutim, prvenstveno je pokušao nabaviti nacionalnu numizmatiku koja se nalazila u inozemstvu ili kod privatnih kolekcionara. Dvije velike privatne numizmatičke zbirke kojima je nadopunio nacionalnu numizmatiku kupio je odmah 1894. godine potporom Vlade: zbirke Gjüre Cattija za 6.000 forinti i Adolpha Hessa Nachfolgera za 4.200 forinti.²⁴⁴

Deset godina kasnije (1905.), Arheološki odjel Narodnoga muzeja sastojao se od Etnografske zbirke s 1.013 predmeta, Egipatske zbirke s 397 predmeta, Starogrčke zbirke s oko 1.000 predmeta, Numizmatičke zbirke s oko 45.000, Prethistoričke zbirke s oko 7.000, Rimske zbirke s oko 7.000 i Historičke zbirke s 1.500 predmeta.²⁴⁵ U pogledu broja predmeta, moguće je da navedeno nije pravi odraz veličine zbirki budući da je, primjerice, Kollerova zbirka egipatskih starina, otkupljena 1868. godine, imala 1.934 predmeta. Stoga ovi podaci

²⁴⁰ AAMZ 48b, 32/1895.

²⁴¹ Zmajčić 1958, 21. Katalogi sa zabilješkama nalaze se u Knjižnici Arheološkog muzeja u Zagrebu.

²⁴² AAMZ 48b, 383/1895.

²⁴³ AAMZ 48b, 32/1895.

²⁴⁴ Preuzimanjem Muzeja 1894. godine, Brunšmid donosi stanje numizmatičke zbirke. Rimski dio zbirke smatra prilično dobro popunjenom te se u ovom slučaju ograničava na kupovinu novca iz Hrvatske i Slavonije. Za zbirku grčkog novca kaže da je žalosna (tu uključuje i rimski republikanski novac) i da svaka privatna zbirka ima boljih i ljepših primjeraka. Dalje navodi, da je zbirka jugoslavenskih novaca razmjerno slaba, da hrvatskih novaca Muzej posjeduje samo 236 komada (Osijek ima 500, a Sarajevo 1.200 komada), dok je zbirka dalmatinskih i dubrovačkih novaca razmjerno dobra uslijed kupovine zbirke Gjüre Cattija 1894. godine za 6000 forinti. Bosanskih novaca, pak, ima razmjerno mnogo (74 komada), ali bi bugarskih (33), srpskih (285) i zetskih (7) moralo biti više. Mletačka zbirka je prekrasna, opet uslijed kupovine Cattijeve zbirke. Mađarska zbirka „još je žalosnija pošto arpadovskih novaca nemamo ni jedne stotine“ (AAMZ 29, 34/1894; Brunšmid 1896b, 212–213; AAMZ 48b, 42/1894).

²⁴⁵ AAMZ 34, Zakoni i osnove zakona, Upitnica II. za sve zbirke u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, koje su u vlasnosti jurističkih osoba, za godinu 1905.

vjerojatno predstavljaju broj inventiranih i obrađenih predmeta (nerijetko s grupama predmeta pod jednom oznakom), a ne faktični broj predmeta u određenoj zbirci.

Muzej je bio uvijek dobro posjećen, a najviše u ljetnim mjesecima. Brunšmidu su posjetitelji bili vrlo bitni jer je vjerovao da na taj način educira ljude o zaštiti hrvatske baštine. Tako su godine 1895. Muzej posjetile 5.103 osobe, i to: u siječnju 0, u veljači 101, u ožujku 348, u travnju 429, u svibnju 790, u lipnju 920, u srpnju 788, u kolovozu 727, u rujnu 302, u listopadu 207, u studenom 334 i prosincu 157.²⁴⁶ Brunšmid u izvješću za 1904. godinu donosi podatke o posjetiteljima za prethodne godine: 1900. godine Muzej je posjetilo 6350 posjetitelja, 1901. 5550 posjetitelja, 1902. 5800 te 1903. 5600 i 1904. godine njih 6300.²⁴⁷

Intezivan Brunšmidov rad na popunjavanju zbirki Muzeja vidljiv je iz izvještaja za 1916. godinu:

„1. Prehistorijska zbirka. Već od početka se je na ovu zbirku mnogo pazilo, a u zadnjih 20 godina ona se je više nego početverostručila. Sadržaje veoma važnih i lijepih predmeta iz neolitičkih štacija srijemske i virovitičke županije, lijepih nalaza iz bakrenog doba, skupnih nalaza iz bronsane perijode, te velik broj predmeta sa raznih naseobina željeznoga doba, medju kojima se osobito ističu bogate naseobine u ličko-krbavskoj županiji. Ima ukupno oko 20.000 predmeta.

2. Rimska zbirka. U ovoj se osobito ističe svojim bogatstvom sisačka zbirka, koja je gotovo jedina u svojoj vrsti, te sadržaje veoma velik broj predmeta, koji nam prikazuju svakdanji rimski život. Samo jedan dio te sisačke zbirke je kupljen, dok je sve stalo pribavljeno požrtvovnošću sisačkih rodoljuba. I ostali dio rimske zbirke sadržaje važnih predmeta iz raznih mjesta Hrvatske i Slavonije. Rimska zbirka ima oko 30.000 predmeta.

3. Numizmatička zbirka. Počam od osnivanja narodnoga muzeja pa sve do danas ova je zbirka bila predmetom velike pažnje. Neki su dijelovi te zbirke jako potpuni, tako zbirka staroitalskog teškoga novca, koja se u glavnom sastoji iz vanredno važnog nalaza u Mazinu, zatim zbirka rimskih carskih novaca, medju kojima je mnogo zlatnih, a medju tima nekoliko unikatnih iz zemunskog nalaza. Jako je potpuna i zbirka venecijanskih, a lijepa je i zbirka

²⁴⁶ AAMZ 48b, 1895, Tečajem god. 1895. posjetilo je arh. muzej.

²⁴⁷ AAMZ 48b, 144/1905, Dopis ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 18. 6. 1905.

jugoslavenskih novaca, te ugarskih arpadovaca. U svemu broji numizmatička zbirka sada oko 54.000 komada, medju njima preko 8000 grčkih i blizu 29.000 rimskih i bizantskih.

4. Zbirka kamenih spomenika. Ova je zbirka važna i radi dosta velikog broja, a i radi ljepote pojedinih spomenika. Najljepši su spomenici došli u muzej sa Nugentovom zbirkom, koju je kr. zemaljska vlada kupila g. 1894., a mnogi lijepi komadi potječu iz Dalmacije. I iz Hrvatske i Slavonije sakupljeno je do sada mnogo spomenika. Inventar kamenih spomenika broji blizu 1000 komada, medju njima oko 800 antiknih.

5. Egipatska zbirka. Ta je zbirka kupljena u Pragu g. 1868. iz ostavštine generala Kollera za tri tisuće sakupljenih u narodu. Kasnije se ta zbirka nije sistematski umnažala, nego su samo dolazili pojedini darovi. Medju tim stvarima, što su kupljene iz ostavštine Kollerove, ima više vrijednih predmeta. Najvažniji predmet, što ga ta zbirka ima, ne potječe iz ove ostavštine, nego je došao u muzej kao dar golubinačkoga župnika Ilije Barića. To su povoji jedne egipatske mumije, koji na sebi imaju neko pismo, a za to se je pismo tek pred 23 godine otkrilo, da je etrusko. U tim povojima ima naš arheološki muzej najveći spomenik etruščanskoga pisma i jezika na svijetu, ti su povoji poznati u svijetu kao zagrebački mumijini povoji, a o njima je u raznim jezicima mnogo pisano. Egipatska zbirka broji blizu 1000 predmeta.

6. Starogrčka zbirka. Sastoji se u glavnom iz velikoga broja grčkih vaza, koje se kupljene godine 1874. od antikvara Bolaffija u Trstu za dvije tisuće forinti. To su u glavnom kasnogrčke vaze iz grobova srednje Italije, koje nemaju velike umjetničke vrijednosti, ali su dobar učevni materijal. Nije se nastojalo, da se ova zbirka sistematski popuni, jer nema važnosti za naše krajeve, pa je kasnije tek malo toga pridošlo. Popis te zbirke sadržaje oko 1000 brojeva sa po prilici isto toliko predmeta.

7. Historička zbirka sadržaje predmete, koji se odnose na kulturni život hrvatskoga naroda. S tom je zbirkom spojena i zbirka oružja, koja ima nekoliko veoma važnih komada. Dosta su znameniti osobito spomenici ratne povijesti, koji se tiču Hrvatske i Slavonije. Osim toga su u ovu zbirku uvršteni i crkveni spomenici te pečatnici i slike, napose minijature. Ova zbirka broji po prilici 3000 predmeta.

8. Etnografska zbirka. Sadržaje predmete etnografske iz prekomorskih krajeva. Glavni je dio te zbirke kolekcija, što ju je donio sobom iz Kongo države Dragutin Lerman. Iza Lermana su

ju pomnožili drugi darovatelji, osobito u zadnje vrijeme braća Seljan. Na umnožavanje ove zbirke ne troše se nikakva novčana sredstva. Ona ima oko 1300 inventarnih brojeva sa blizu 2000 predmeta.

9. Knjižnica. Pošto je muzejska knjižnica pripojena sveučilišnoj, kupovale su se za arheološki odjel narodnoga muzeja samo stručne knjige. Knjižnica je naglo porasla, jer se u nju uvrštavaju sve knjige, koje dobiva hrvatsko arheološko društvo u zamjenu za svoj časopis. U knjižnici ima više rijetkih i vrijednih strukovnih djela, a broji sada oko 3200 djela sa blizu 10.000 svezaka.²⁴⁸

Brunšmid je 1895. godine nabavio za Muzej fotoaparatus *Ernst Herbst et Firl* iz Görlitza, uređio je tamnu komoru te je platio 50 forinti Ivanu Standlu (1832. – 1897.) da ga nauči fotografirati.²⁴⁹ Dugo je bio jedina stručna osoba zaposlena u Muzeju. U nedostatku arheologa, stručne poslove obavljali su srednjoškolski učitelji, a od 20-ih godina 20. stoljeća i učiteljice. Prvi pomoćnik, za kojeg se Brunšmid nadao da će on njega preuzeti brigu nad numizmatičkom zbirkom,²⁵⁰ bio je Josip Purić-Karlin (1862. – 1909.), srednjoškolski učitelj iz Osijeka. Muzeju je dodijeljen 1894. godine „po kazni“, na inicijativu Isidora Kršnjavija, i to prvenstveno zbog političkog neslaganja:

“Da bih tog nesposobnjakovića učinio neškodljivim, premjestio sam ga u Zagreb, u arheološki muzej, gdje se trebao baviti numizmatikom; nešto je imanja posjedovao, tako nije bilo vjerojatno da će krasti.”²⁵¹

Vrlo nezadovoljan Purićevim radom, Brunšmid moli Vladu da ga se oslobodi dužnosti te Purić 1898. godine napušta Muzej, Novi pomoćnik, Antun Jiroušek (1873. – 1948.), imenovan je na Brunšmidovu preporuku 1899. godine i u Muzeju je radio sve do 1903.²⁵² Sljedeći pomoćnik dodijeljen je Muzeju tek 1907. godine, kada privremenim pomoćnikom postaje Vladimir Tkalčić (1883. – 1971.) koji je tada još bio slušač (student) na Filozofskom fakultetu. Nakon što je apsolvirao 1909. godine, imenovan je namjesnim srednjoškolskim

²⁴⁸ AAMZ 54, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 1916.

²⁴⁹ AAMZ 48b, 181/1895, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 3. 5. 1895.

²⁵⁰ AMZ DZ 1.5.6, Bormann, Eugen, koncept pisma J. Brunšmida E. Bormannu od 1893.

²⁵¹ Kršnjavi 1986, 344.

²⁵² Jiroušek je 1925. godine postao ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt, a 1933. ravnatelj Moderne galerije.

učiteljem i dodijeljen je na službu Arheološkom odjelu Narodnog muzeja, gdje je ostao sve do 1919. godine.²⁵³

5. 1. Viktor Hoffiller

„Muzejska služba iziskuje vrlo mnogo sitnog posla koji nitko ne vidi a muzej imade od njega najviše koristi. Rijetko koji muzejski direktor hoće sam da se bavi tim poslom, nego ih prepušta podređenim licima bez stručne kvalifikacije. Brunšmid je dobro znao da to nije isto i zato je sam radio sve poslove i tako vrlo mnogo muzeju privrijedio.“²⁵⁴

Iako su pomoćnici obavljali mnoge stručne poslove, Brunšmidu je bio potreban suradnik obrazovan u arheološkoj struci, kako bi mogao preuzeti terenska iskopavanja, uređenje i klasifikaciju zbirke te uredničke poslove oko izdavanja *Vjesnika*. Međutim, takvih ljudi nije bilo puno. Nadu je polagao u svog vinkovačkog učenika Viktora Hoffillera (1877. – 1954.).

Hoffiller je prvi semestar klasične filologije i filozofije upisao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1895./1896.). U ljetnom semestru, na Brunšmidovu preporuku, poslan je od Vlade na daljnji nastavak studija u Beču „da izučava klasičnu arheologiju, ne bi li se mogao upotrijebiti na arheološkom odjelu narodnoga muzeja“, uz potporu od 200 forinti po semestru.²⁵⁵ Klasičnu i provincijalnu arheologiju sluša kod Benndorfa, Reichla, Reische i Schneidera, epigrafiju kod Bormanna, numizmatiku kod Kubitcheka, a pretpovijest kod Hoernesa koji je u to vrijeme radio na srednjoeuropskoj i balkanskoj građi, posebice bosanskoj.²⁵⁶

²⁵³ Naredbom od 9. 10. 1918., Vladimir Tkalčić je imenovan čuvarom u Arheološko-historičkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu. Te je dužnosti razriješen 23. listopada 1919., kako bi postao čuvarom Etnografskog odjela kojega je od 1925. do 1933. godine bio i ravnatelj. Od 1934. do umirovljenja 1952. godine, bio je ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt.

²⁵⁴ AMZ DZ 1.8.4., Koncept oproštajnog govora V. Hoffillera J. Brunšmidu.

²⁵⁵ AAMZ 38/1a, Predlog prof. Dr. Josipa Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prethistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja u filozofskom fakultetu sveučilišta SHS u Zagrebu od 3. 11. 1920.

²⁵⁶ Blažić 2021, 57–62.

Stipendija mu nije bila dovoljna za život u Beču te je uz studij morao raditi i činovnički posao. Četiri sata bi slušao predavanja, četiri sata radio. U pismima Brunšmidu žalio se da mu ostaje vrlo malo vremena za učenje. Brunšmid je u par navrata pokazao opravdanu zabrinutost po pitanju Hoffillerova povratka u Hrvatsku. Hoffiller je odlično govorio njemački jezik što mu je omogućilo da ostvari dobar kontakt s bečkim profesorima. Već je prve godine svog studija pratio Bormanna u Italiju i pomogao mu oko XI. sveska edicije *Corpus Inscriptionum Latinarum*.²⁵⁷ Kao student je imao ponude za posao iz Zagreba, Beča i Splita te je mogao slobodno birati.

Hoffiller je u pismima sa studija dao naslutiti da njegov izbor neće biti Hrvatska:

„O tome da li ću se u Hrvatsku povratiti, ne mogu Vam ništa izvjestna kazati. Meni su nudili da idem u Dalmaciju i obećavali mi koješta, nu ja nisam htio da pristanem. Kad budem imao sve ispite, onda ću se odlučiti – *kommt Zeit, kommt Rath*. Svakako mogu to reći: ako mi na drugom mjestu ne bude mnogo bolje, bilo nego u Hrvatskoj, neću Hrvatske ostaviti. Priznajem pako, da se slabo što nadam u Hrvatskoj postići. Mjesto, koje mogu postići, nosi mislim 1200 forinti, a nema ni povišice ni avancementa. Vaše mjesto teško, da bi postigao, jer sam čovjek prilično slobodnih nadzora, a to se u Hrvatskoj ne smije biti.“²⁵⁸

Godine 1898. postao je asistent ravnatelju Benndorfu pri tek osnovanom Austrijskom arheološkom institutu na kojem su djelovale dvije komisije bečke akademije znanosti: Maloazijska komisija i Antikvarna sekcija balkanske komisije. Hoffiller je surađivao u radu obiju komisija te je tijekom rada u Balkanskoj komisiji doktorirao temom *Untersuchungen zum sogenannten thrakischen Reiter* (1900.), položio rigoroz iz klasične arheologije i, na prijedlog profesora Bormanna, još godinu dana ostao u Beču kao asistent na Katedri za epigrafiju.²⁵⁹ Hoffiller je nakon obrane doktorata i dalje bio u mogućnosti birati gdje će se zaposliti. Bulić ga je zvao u Split, Benndorf mu je nudio posao u Beču, a Brunšmid ga je očekivao u Zagrebu. Hoffiller je svoj trojici diplomatski odgovarao *kommt Zeit, kommt Rath* i držao sve opcije

²⁵⁷ AAMZ 38/1a, Predlog prof. Dr. Josipa Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja u filozofskom fakultetu sveučilišta SHS u Zagrebu od 3. 11. 1920.

²⁵⁸ AMZ DZ 1.5.24, Pismo V. Hoffillera J. Brunšmidu od 3. 10. 1899. Za sada mi je nepoznato što je mislio „pod slobodnim nadzorima“. Smatrao se patriotom i protivnikom mađarske vlasti, ali to i nije bilo toliko neobično za ono vrijeme. I bez obzira na njegove političke stavove Hoffiller je bio državni stipendist te mu je Khuen Hedervary odobrio namještenje u Zagreb vrlo brzo nakon podnesenog zahtjeva.

²⁵⁹ Mirnik 1977, 5.

otvorene. Početkom 1901. godine, ipak je odlučio da neće ostati u Austriji, navodeći kao razlog da mu je „moralna dužnost vratiti se onamo odakle sam poslan“, a u pismu Brunšmidu dodaje „da ne mislite, da sam se ovdje može biti posvadio i uslijed toga se predomislio.“²⁶⁰

Piše Brunšmidu:

“Veleučeni gospodine!

Mislim, da je već vrijeme, da se odlučim, na koju ću stranu. Iza dugog razmišljanja mogu Vam danas javiti, da me srce vuče za domovinom. Mnogo toga sam ovdje naučio, što će mi poslije trebati, rado sam bio ovdje, ali isto tako se i radujem što ću skoro odavde morati otići. Ako dakle mojih sila trebate, izvolite s njima raspolagati. Hrvatska treba sila a ja ću joj svojima ravno poslužiti. Molim Vas, veleučeni gospodine, izvolite mi pisati, da li za mene imate na muzeju mjesta, ako da, pišite mi, što da činim.

Sa osobitim štovanjem

Vaš Dr. Viktor Hoffiller”²⁶¹

U idućem pismu dodaje:

„Dakako bi bilo bolje, da sam sa sigurnim ciljem išao i da nisam na dvije strane očijukao.“²⁶²

Nije u potpunosti jasno što se uistinu dogodilo u Beču. Iz Hoffillerove korespondencije dalo se naslutiti da nije imao namjeru vratiti se u Hrvatsku, pogotovo nakon što je postao asistent na Katedri za epigrafiju. Iako je opciju povratka uvijek držao otvorenom zagonetnim odgovorom *kommt Zeit, kommt Rath*, bilo je jasno da mu je Beč bila prva opcija. Moguće da je razlog povratka bio financijske prirode ili se možda ipak *posvadio i uslijed toga se predomislio*.

Brunšmid 28. listopada 1901. moli Vladu da „mu se podijeli poradi pomanjkanja stručno naobražene sile već više godina nepopunjeno a sistemizovano mjesto kustosa“ i prilaže Hoffillerovu molbu za posao.²⁶³ Molba je odobrena unutar par dana što nespremnog Hoffillera dovodi u nezgodan položaj te iz Beča moli mjesec dana dopusta kako bi se pripremio za povratak. Dolazi na mjesto kustosa Arheološkog muzeja u Zagrebu krajem 1901. godine.

²⁶⁰ AMZ DZ 1.5.24, Pismo V. Hoffillera J. Brunšmidu od 19. 8. 1901.

²⁶¹ AAMZ 38/1a, Pismo V. Hoffillera J. Brunšmidu (bez datuma).

²⁶² AMZ DZ 1.5.24, Pismo V. Hoffillera J. Brunšmidu (bez datuma).

²⁶³ AAMZ 48b, 329/1901, Dopis ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 28. 10. 1901.

5. 2. Privatna zbirka Josipa Brunšmida

Brunšmid je od 1874. (imao je 16 godina) pa sve do 1893. godine sakupljao arheološke predmete i numizmatiku za svoju privatnu zbirku koju je poklonio Narodnom muzeju 1900. godine. U prvom redu je pazio da se sačuvaju predmeti nađeni u njegovim rodnim Vinkovcima, ali i oni koji su se našli po drugim mjestima Srijemske i Virovitičke županije. Dio je kupovao od raznih trgovaca u Beču, a za zbirku je izdvojio oko 1200 forinti. Prvobitna namjera mu je bila da iza smrti zbirku oporučno ostavi Narodnom muzeju, no, kako je u međuvremenu preuzeo dužnost ravnatelja Muzeja, činilo mu se prikladnim da to ipak učini za vrijeme života. Nije želio da se njegov dar protumači kao koristoljublje pri odabiru za poziciju na kojoj se nalazio, stoga je pričekao par godina. Za poklonjenu zbirku nije tražio priznanja niti financijsku odštetu, ali je molio Vladu da odredi vanjskog stručnjaka koji bi ju popisao, procijenio i preuzeo u ime Muzeja. Za taj posao je preporučio Bojničića, kojega je jedinog smatrao dovoljno kvalificiranim.

Zbirka se sastojala od 436 arheoloških predmeta s pretpovijesnih lokaliteta: ervenički vrtovi nasuprot Lehrnerova svratišta (1887.), Vinkovci – pored kanala iz Leskovca u Bosut (1886.), Vinkovci – na pjeskanama kraj Bosuta (1891.), Sopot (1888.), blizu željezničke stražarnice kod Neudorfa, kanal kroz baru kaluđer kod Mikanovaca (1891.), polja iznad Gaboša, Ostrova i Jarmine (1882.), pusta Ada kod Gaboša (1887./8.), grob nađen prilikom gradnje željeznice kod Novih Jankovaca (1890.), šuma Almaša kod Orolika (1890.), prilikom gradnje željeznice kod Ilače (1891.), između Velike Kopanice i Beravaca (1891.), stara vlastelinska ciglana kod Vukovara (1889.), vinogradi kod Vukovara (nabavljeno od N. Vlašića 1889.), Petrovci (1890.), na groblju u Drenovcu (1891.) te s rimskih lokaliteta: Vinkovci – gradnja kuće Eduarda Stengla (1886.), Vinkovci – vrt gostione *K pastiru* u Relkovićevoj ulici (1891.), Vinkovci – Milašinovićeve kuća u Njemačkoj ulici (1899.), Vinkovci – gradski šamac rimskog vremena kod sv. Roka (1881. – 1889.), groblje u vrtu gostione *K žabi* (1887.), grobovi u dvorištu Rieslove kuće (1890.), vrt S. Georgijevića, rimokatoličko groblje (1890.) i razne druge pozicije u Vinkovcima, kao i u Banoštru (1887. – 1891.), Mitrovici, Petrovcima kod Rume, Sisku (1892.), Solinu i Vrpolju. Zbirka predmeta procijenjena je na 1475 kruna i 70 filjira.

Numizmatička zbirka sastojala se od 6566 komada: grčkih (604), rimskih republikanskih (75), rimskih carskih (4116), bizantskih (136), modernih (1155) i jugoslavenskih novaca (479) te je procijenjena na 5437 kruna i 30 filjira. Ban Khuen mu je za taj dar „obnašao, da izjavi svoje priznanje“.²⁶⁴

²⁶⁴ AAMZ 29, Popis arheološke i numizmatičke zbirke Dr. Josipa Brunšmida sastavio Dr. Ivan pl. Bojničić.

6. JOSIP BRUNŠMID I MUDROSLOVNI (FILOZOFSKI) FAKULTET

„Tako je profesor Brunšmid bio prikovan uz svoj posao i danju i noću i cijeli se njegov život kretao između muzeja i njegova stana. Nije poznao ni večernjih društava ni zabava, njemu nije trebalo ni poznanstava ni organizacija ma kakve vrste. Radeć tako mnogo godina sakupio je ogromna znanja te je bio živi leksikon. Čovjek dobra srca on je to svoje znanje rado davao drugome i mnogi su dolazili k njemu po informacije“.²⁶⁵

Kršnjavi je poslao Brunšmida na doktorat u Beč prvenstveno kako bi ga osposobio za preuzimanje novoosnovane katedre na Sveučilištu. Novim sveučilišnim zakonom od 6. ožujka 1893. godine, donesena je nova odredba kojom se određuje da svakim odjelom Narodnoga muzeja upravlja neposredno imenovani profesor dotične struke u Kraljevskom sveučilištu Franje Josipa I., koji je ujedno i ravnatelj dotičnog odjela.²⁶⁶ Tom odredbom je 1893. godine osnovan Arheološki zavod Mudroslovnog fakulteta te je time objedinjena dužnost ravnatelja Arheološkog odjela Narodnog muzeja i voditelja Zavoda, a 1896. počinje s radom Katedra za staroklasičnu arheologiju koja se izdvaja iz Katedre za povijest umjetnost i umjetničku arheologiju. Katedra za povijest umjetnost i umjetničku arheologiju osnovana je 1877. godine na inicijativu biskupa Strossmayera.²⁶⁷ Prvi profesor bio je Kršnjavi te je svoje uvodno predavanje pod nazivom *Znamenovanje poviesti i arheologije umjetnosti* održao 11. ožujka 1878. godine.²⁶⁸ Kršnjavi je imao predavanja svega tri sata tjedno, što mu je bilo jedva dovoljno vremena za predavanja koja su obuhvaćala umjetnost od ranog kršćanstva do renesanse, a to su ujedno bila jedina razdoblja u umjetnosti koja je Strossmayer smatrao vrijednima studija.²⁶⁹

Primanje Brunšmida na poziciju profesora Staroklasične arheologije pokrenuto je 1895. godine. Međutim, pojavilo se pitanje njegovog dotadašnjeg znanstvenog rada koji je većim dijelom bio vezan za numizmatiku i epigrafiju Hrvatske i Slavonije, što se tada na Mudroslovnom fakultetu nije tražilo. Klasična arheologija prezentirala se prvenstveno kao

²⁶⁵ AMZ DZ 1.8.4., Koncept oproštajnog govora V. Hoffillera J. Brunšmidu.

²⁶⁶ Spomenica 1900, 91.

²⁶⁷ Dulibić, Pasini Tržec 2012, 73–79; Damjanović 2009, 176–184.

²⁶⁸ Kršnjavi 1878.

²⁶⁹ Damjanović 2009, 182.

povijest antičke umjetnosti, po uzoru na njemačka sveučilišta. U preporuci Augusta Musića i Natka Nodila za Brunšmidovo namještenje od 17. prosinca 1895. godine, posebno se ističe:

„Tko bi mu bio spreman prigovoriti, što se dojakošnji literarni rad njegov ticao gotovo samo epigrafike i numizmatike, neka uzme na um, da se arheolog može baviti samo onim granama svoje discipline, kojih su mu spomenici na dohvat. Što je g. molitelj išao proučavati starinske spomenike onoga kraja u kojem je živio, on je učinio, što je kao, arheolog jedino i mogao i morao. A što mu je Slavonija sa Srijemom podala poglavito epigrafskoga i numizmatičkoga materijala, nije on kriv. U ostalom odkako mu je predana uprava arheologičkoga muzeja u Zagrebu, dobio je i novo područje, pa se to opaža u radu njegovom.“²⁷⁰

Ovo objašnjava izbor teme doktorske disertacije koja bila van interesne sfere Josipa Brunšmida te je odudarala od njegovih dotadašnjih objavljenih radova koji su svi bili vezani za arheologiju sjeverne Hrvatske. Iako mu se disertacija temelji na numizmatici i epigrafiji, čini se da proučavanje grčke kolonizacije Dalmacije više odgovara tadašnjem poimanju klasične arheologije. Zanimljivo je da je u odabiru Brunšmidove teme disertacije sudjelovao i Iso Kršnjavi koji je bio povjesničar umjetnosti i profesor na Katedri za povijest umjetnosti i umjetničku arheologiju. Nakon što je Brunšmid predao rukopis *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*²⁷¹ za objavu, 1895. Nodilo i Musić napominju kako to „pokazuje da mu je horizont postao širi“.²⁷²

Brunšmid je imenovan 14. travnja 1896. godine izvanrednim profesorom arheologije na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i ravnateljem Arheološkog odjela Narodnog muzeja.²⁷³ Službenu zakletvu položio je 6. svibnja 1896. godine te je tim činom osnovana Katedra za staroklasičnu arheologiju s ciljem da se kandidatima staroklasične filologije i povijesti pruži veće znanje iz „raznih arheoloških disciplina“.²⁷⁴ Staroklasična arheologija djelovala je kao samostalna katedra i zaseban zavod, ali je u stvari bila dodatni

²⁷⁰ Arhiv FFZG, 1896, II 1892/573, Preporuka A. Musića i N. Nodila za namještenje J. Brunšmida profesorskom zboru Mudroslovnog fakulteta od 17. 12. 1895.

²⁷¹ Brunšmid 1898.

²⁷² Arhiv FFZG, 1896, II 1892/573, Preporuka A. Musića i N. Nodila za namještenje J. Brunšmida profesorskom zboru Mudroslovnog fakulteta od 17. 12. 1895.

²⁷³ Arhiv FFZG, 1899, 70/1899.

²⁷⁴ AAMZ 38/1a, Predlog prof. Dr. Josipa Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja u filozofskom fakultetu sveučilišta SHS u Zagrebu od 3. 11. 1920.

studij studentima staroklasične filologije i historije. Od 1896. godine, kandidatima staroklasične filologije i historije propisuje se da prije učiteljskog ispita moraju položiti dva predispita (tentamina), i to filolozi iz arheologije i staroklasične historije, a historici iz arheologije i staroklasičnih jezika.²⁷⁵

Brunšmid je uz klasičnu arheologiju predavao i numizmatiku i epigrafiju, ali ipak to nije bilo dovoljno da se u Zagrebu školuju arheolozi:

„na našem sveučilištu slušač za četiri godine ne može da sluša i nauči toliko, da bi na svim područjima arheologije mogao s većim uspjehom da samostalno dalje radi i da ono, što je naučio, sam primjeni na upoznavanje prilika u prošlosti zemlje, u kojima danas živimo“.²⁷⁶

Studenti koji su željeli studirati arheologiju morali su i dalje obrazovanje pronaći u inozemstvu, kao što je to bio slučaj s Hoffillerom.²⁷⁷ Međutim, većina nije uspjela završiti studij, i to ili zbog nedovoljnog znanja stranih jezika, ili zbog nedostatka financija, ili se možda nisu „klonili kavana i lošeg društva“.²⁷⁸ Bulić je 20 godina slao stipendiste u Beč, ali niti jedan od njih studij nije završio.²⁷⁹

Godine 1898. slušači slavistike kao glavnog predmeta i klasične filologije kao sporednog mole profesorski zbor da se ukine tentamena iz arheologije. Smatrali su da im znanje o grčkoj plastici nije potrebno, da ionako slušaju grčku i rimsku historiju te da im je to znanje dovoljno za predavati grčki i latinski jezik u gimnaziji. Ističu da je tentamen iz arheologije veoma opsežan, uzima mnogo vremena, a u praktičnom radu ne nalazi se upotreba i nije za njih od velike vrijednosti. Mole da im se tentamen iz arheologije zamijeni bilo kojim drugom kolegijem koji bi njihovoj struci više odgovarao.²⁸⁰ Molba im nije odobrena. Međutim, Brunšmid pristaje na kraći kolegij za studente slavistike „koji će u kratkim crtama

²⁷⁵ Spomenica 1900, 51.

²⁷⁶ AAMZ 38/1a, Predlog prof. Dr. Josipa Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja u filozofskom fakultetu sveučilišta SHS u Zagrebu od 3. 11. 1920.

²⁷⁷ Solter 2016, 85.

²⁷⁸ HR-HDA-1059/11, kutija 141, Pismo J. Brunšmida J. Matasoviću od 15. 9. 1912.

²⁷⁹ AAMZ 38/1a, Predlog prof. Dr. Josipa Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja u filozofskom fakultetu sveučilišta SHS u Zagrebu od 3. 11. 1920.

²⁸⁰ Arhiv FFZG, 1898, 86/1898.

sadržavati sve ono iz povijesti staroklasičke umjetnosti te umjetničke mitologije i arhitekture“.²⁸¹

Ak. godina	Zimski semestar	Broj sati	Ljetni semestar	Broj sati
1896./1897.	Povijest grčke plastike	4	Čitanje i tumačenje latinskog napisa	2
1896./1897.	Epigrafske vježbe	2	Povijest grčke plastike od Lysipova doba	4
1897./1898.	Grčke privatne starine	4	Tumačenje grčkih slika	2
1897./1898.	Grčka keramika	2	Grčke ratne starine	4
1898./1899.	Mitologija u grčkoj umjetnosti	2	Antikna arhitektura	2
1898./1899.	Uvod u antiknu numizmatiku	2	Grčka mitologija u umjetnosti	4
1898./1899.	Vježbe u tumačenju grčkih slika	2	Povijest grčke umjetnosti	4
1899./1900.	Latinska epigrafika	2		
1899./1900.	Povijest grčke umjetnosti	3		
1900./1901.	Tumačenje izabраниh grčkih slika	2	Grčke ratne starine	4
1900./1901.	Grčke privatne starine	4	Tumačenje grčkih slika na vazama	2
1901./1902.	Tumačenje grčkih slika na vazama	2	Antikna arhitektura	4
1901./1902.	Grčki bogovi u umjetnosti	4	Tumačenje grčkih slika	2
1902./1903.	Povijest grčke umjetnosti	4	Uvod u antiknu numizmatiku	2
1902./1903.	Čitanje i tumačenje antiknih napisa	2	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2
1902./1903.			Povijest grčke umjetnosti	4
1903./1904.	Grčke privatne starine	4	Grčke ratne starine	4
1903./1904.	Grčka keramika	2	Grčke slike na vazama	2
1903./1904.	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2
1904./1905.	Tipovi grčkih bogova u antiknoj umjetnosti	4	Antikna arhitektura	4
1904./1905.	Grčke slike na vazama	2	Tumačenje latinskih natpisa	2
1904./1905.	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2	Grčke slike na vazama	2
1905./1906.	Tumačenje grčkih slika na vazama	2	Povijest grčke umjetnosti počam od vremena Aleksandra Velikoga	4
1905./1906.	Čitanje i tumačenje grčkih i latinskih napisa	2	Tumačenje starih umjetnina	2

²⁸¹ Arhiv FFZG, Zapisnik fakultetskog vijeća 1896-1899, IV. redovita sjednica profesorskog zbora od 3. ožujka 1898. godine.

1905./1906.	Povijest stare grčke umjetnosti	4	Tumačenje latinskih i grčkih natpisa	2
1906./1907.	Grčke privatne starine	4	Grčke ratne starine	4
1906./1907.	Grčka keramika	2	Tumačenje grčkih slika	2
1906./1907.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih natpisa	2	Čitanje i tumačenje grčkih i latinskih napisa	2
1907./1908.	Tipovi grčkih bogova u antiknoj umjetnosti	4	Antikna arhitektura	4
1907./1908.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih natpisa	2		
1907./1908.	Tumačenje grčkih slika na vazama	2		
1908./1909.	Povijest stare grčke umjetnosti	4	Povijest grčke umjetnosti i kulture	4
1908./1909.	Tumačenje slika na grčkim vazama	2	Tumačenje grčkih slika	2
1908./1909.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa	2	Čitanje i tumačenje grčkih i latinskih napisa	2
1909./1910.	Grčke privatne starine	4	Grčke ratne starine	4
1909./1910.	Uvod u antiknu numizmatiku	2	Čitanje i tumačenje grčkih i latinskih napisa	2
1909./1910.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih natpisa	2	Uvod u antiknu numizmatiku	2
1910./1911.	Grčka keramika	2	Tumačenje latinskih napisa	2
1910./1911.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa	2	Grčke slike na vazama	2
1910./1911.	Tipovi grčkih bogova u antiknoj umjetnosti grčkoj	4	Antikna arhitektura	4
1911./1912.	Povijest stare grčke umjetnosti	4	Povijest stare grčke umjetnosti	4
1911./1912.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa	2	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa	2
1911./1912.	Tumačenje slika na grčkim vazama	2	Tumačenje slika na grčkim vazama	2
1912./1913.	Grčke privatne starine	4	Grčke ratne starine	4
1912./1913.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa	2	Grčke slike na vazama	2
1912./1913.	Tumačenje grčkih slika na vazama	2	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa	2
1913./1914.	Tipovi bogova u antiknoj umjetnosti grčkoj	4	Antikna arhitektura	4
1913./1914.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa	2	Tumačenje slika na grčkim vazama	2
1914./1915.	Povijest grčke umjetnosti	4	Povijest grčke umjetnosti	4

1914./1915.	Tumačenje grčkih slika	2	Tumačenje izabраниh slika na grčkim vazama	2
1914./1915.	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa	2		
1915./1916.	Grčke privatne starine	4	Tumačenje izabраниh grčkih slika	2
1915./1916.	Antikna numizmatika	2	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2
1915./1916.			Grčke ratne starine	4
1916./1917.	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2	Antikna arhitektura	4
1916./1917.	Tumačenje slika na grčkim vazama	2	Tumačenje slika na grčkim vazama	2
1916./1917.	Tipovi bogova u antiknoj grčkoj umjetnosti	4	Čitanje i tumačenje latinskih natpisa	3
1917./1918.	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2	Povijest stare grčke umjetnosti	4
1917./1918.	Povijest grčke umjetnosti	4	Antikna numizmatika	2
1917./1918.			Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2
1918./1919.	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2	Grčke ratne starine	2
1918./1919.	Grčke privatne starine	4	Tumačenje grčkih slika na vazama	2
1918./1919.	Tumačenje grčkih slika na vazama	2	Čitanje i tumačenje latinskih natpisa	2
1919./1920.	Bogovi u grčkoj umjetnosti	4	Antikna arhitektura	4
1919./1920.	Tumačenje grčkih slika na vazama	2	Tumačenje izabраниh slika na grčkim vazama	2
1919./1920.	Čitanje i tumačenje latinskih natpisa	2	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2
1920./1921.	Povijest grčke umjetnosti	4	Povijest grčke umjetnosti - nastavak	4
1920./1921.	Tumačenje izabраниh slika na grčkim vazama	2	Tumačenje grčkih slika	2
1920./1921.	Uvod u latinsku epigrafiku sa čitanjem i tumačenjem latinskih napisa	2	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2
1921./1922.	Povijest grčke umjetnosti počam od konca V. vijeka	4	Povijest grčko-rimske umjetnosti	4
1921./1922.	Tumačenje izabраниh slika na grčkim vazama	2	Tumačenje slika na grčkim vazama	2
1921./1922.	Antikna numizmatika	2	Antikna numizmatika	2
1922./1923.	Tipovi bogova u antiknoj umjetnosti grčkoj	4	Privatni život starih Grka	4

1922./1923.	Tumačenje slika na grčkim vazama	2	Tumačenje odabranih slika na grčkim vazama	2
1922./1923.	Čitanje i tumačenje latinskih napisa	2	Čitanje i tumačenje latinskih i grčkih napisa iz domaćih krajeva	2
1923./1924.	Povijest grčke arhajske umjetnosti	4		
1923./1924.	Grčki bogovi u umjetnosti	2		
1923./1924.	Tumačenje odabranih slika na grčkim vazama	2		

Tablica 1. Kolegiji i broj sati predavanja Josipa Brunšmida na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1896. – 1924.²⁸²

Brunšmid je smatrao da se arheologija ne može naučiti samo iz knjiga, već da je potrebna višegodišnja vježba pod stručnim nadzorom profesora. Nastava se na Filozofskom fakultetu održavala najviše u obliku predavanja, a rijetko u obliku seminara kroz koje su se studenti uvodili u praktični dio svoje struke.²⁸³ Seminari su više bili rezervirani za studente prirodnih, a ne toliko društvenih znanosti. Brunšmid je predavanja držao u sklopu Zavoda i uvijek u Muzeju, a ne u prostorijama fakulteta, kako bi studentima približio praktičnu stranu struke. Bio je zadužen i za zbirku sadrenih odljeva koja je služila u praktičnoj nastavi. Kada se gradila palača Akademije, u kojoj se nalazio Muzej, nije se razmišljalo o prostoriji u kojoj bi ravnatelj, koji je ujedno i sveučilišni profesor, mogao držati predavanja studentima. Kao predavaonica korištena je prostorija do ravnateljeve sobe, u kojoj se nalazila etnografska zbirka, ali zimi su studenti predavanja slušali u ravnateljevoj sobi koja je jedina bila grijana i u kojoj se nalazila knjižnica.²⁸⁴

Profesorski zbor Mudroslovnog fakulteta 28. siječnja 1899. godine tražio je da se Brunšmid imenuje iz izvanrednog u redovitog profesora.²⁸⁵ Imenovanje mu je tada odbijeno. Brunšmid je smatrao da je u pitanju politička odluka. Naime, sudjelovao je u izboru rektora

²⁸² Popis je napravljen po dostupnim podacima iz Arhiva Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Akademska godina trajala je od 1. listopada do kraja srpnja i sastojala se od dva *proljeća* (semestra): zimskog i ljetnoga (Luetić 2012, 159). U 2. semestru 1907./1908. buknuo je opći štrajk studenata radi suspendiranja sveučilišnih profesora dr. Đure Šurmina i dr. Gavre Manojlovića. Štrajk je trajao jedan semestar, i gotovo su svi studenti Mudroslovnog i Pravnog fakulteta bojkotirali nastavu (Luetić 2002, 179).

²⁸³ Luetić 2012, 163.

²⁸⁴ Solter 2016, 105.

²⁸⁵ Arhiv FFZG, 1899, 70/1899.

Filozofskog fakulteta za akademsku godinu 1899./1900., kada je podupro izbor Milivoja Šrepela (1862. – 1905.), koji nije potvrđen iz političkih razloga.²⁸⁶ Brunšmid je smatrao da je njegovo neimenovanje u redovnog profesora kazna za podupiranje Šrepela, a o cijelom događaju piše u pismu 1919. godine:

„Bio sam izabran za jednoga od 12 elektora, koji će birati rektora za slijedeću godinu, a na redu je bio rektor iz filozofskog fakulteta. Ja sam se sa svoia tri druga filozofa (Smičiklas, Šrepl i Arnold) sporazumio, te smo mimoišli 2 ili 3 bezbojna ili crvenobijelozelena starija lica i predložili smo kao fakultetskoga kandidata Šrepla, koji je jednoglasno (i sa glasovima mađarona-jurista) izabran. Kada je Khuen za to dočuo, on je upao u pravi paroksizam, jer mu je Šrepl bio radi politike najcrniji od svih sveučilišnih profesora. Njega nije potvrdio za rektora, a za cijelo sveučilište kažnjen sam ja, (jer drugima nije ništa mogao) time, što je potegnut predlog za promaknuće za redovitoga profesora... Ja i nadbiskup Bauer bili smo jedini vanredni sveučilišni profesori, koji nisu u Khuenovo doba mogli postati redovitima, makar da smo opetovano (svakoga semestra) od profesorskih zborova jednoglasno za to predloženi bili. Hvala bogu! bar sam bio u dobrom društvu! Obično čekaju vanredni profesori tri godine na promaknuće. Bauer je čekao, ako se ne varam, deset godina, a ja sedam...“²⁸⁷

Dragutin Gorjanović-Kramberger, dekan Mudroslovnog, ponovno je tražio Brunšmidovo imenovanje 7. lipnja 1901. godine.²⁸⁸ Te godine je ponovno odbijen. Molba je odobrena tek 26. listopada 1902. godine Vladinim dekretom broj 17551.²⁸⁹

Godine 1918. Brunšmid pokreće inicijativu da se „osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja na Filozofskom fakultetu sveučilišta SHS u Zagrebu“.²⁹⁰ Ojačavanjem katedre za arheologiju stvorili bi se uvjeti za školovanje nove generacije arheologa u zemlji, bez potrebe slanja u inozemstvo. Uz stručne razloge zasigurno je ulogu igrao i društveno-politički kontekst i stvaranje nove jugoslavenske države 1918. kada se potiče fokus na jugoslavenske zemlje. Iako su sredstva za stolicu bila

²⁸⁶ Musić 1906, 74.

²⁸⁷ Cit. po Szabo 1929, 103, f.

²⁸⁸ Arhiv FFZG, 1901, 248/1901.

²⁸⁹ Arhiv FFZG, 1902, 521/1902; 752/1902.

²⁹⁰ AAMZ 38/1a, Predlog prof. Dr. Josipa Brunšmida i drugova, da se osnuje i popuni stolica za prehistorijsku arheologiju i arheologiju jugoslavenskih zemalja u filozofskom fakultetu sveučilišta SHS u Zagrebu od 3. 11. 1920.

osigurana, Brunšmid je naišao na otpor na fakultetu. Prije svega, morao je uvjeriti „konzervativni“ profesorski zbor u postojanje potrebe za pretpovijesnom i provincijalno-rimskom arheologijom. Kao dobar primjer navodi *alma mater* u Beču gdje je započelo novo doba arheologije s odmakom od umjetničke klasične arheologije, sa spoznajom da za proučavanje antičkog života i kulture nije dovoljno samo proučavanje Grčke i Italije, već da se mora istraživati u svim krajevima u kojima je prisutan njihov upliv. Za pretpovijesnu arheologiju ističe kako je u skandinavskim zemljama, u sjevernoj Njemačkoj i u Francuskoj već na visokom nivou te da je na bečkom sveučilištu osnovan zaseban pretpovijesni institut. Za osobu nositelja stolice imenuje Hoffillera koji ionako već od 1915. godine predaje kao honorarni privatni docent na Filozofskom fakultetu. Profesorski zbor Filozofskog fakulteta je na sjednici 7. rujna 1920. bio protiv osnivanja druge profesorske stolice za istu struku.²⁹¹ Musić, zatim, na sjednici 7. ožujka 1921. predlaže „kreiranje i popunjavanje učiteljskog mjesta za predhistorijsku arheologiju“.²⁹² Brunšmid i dalje insistira na kreiranju stolice, međutim, Musićev prijedlog je prihvaćen i Hoffiller je imenovan učiteljem prethistorijske arheologije i arheologije jugoslavenskih zemalja.²⁹³

Ak. godina	Zimski semestar	Broj sati	Ljetni semestar	Broj sati
1914./1915.	<i>Rimske vojničke starine</i>	2	<i>Rimski trijumfalni spomenici</i>	2
1915./1916.	<i>Javni i privatni život Rimljana</i>	3	<i>Obrt i obrtnici u starom Rimu</i>	2
1915./1916.	<i>Čitanje rimskih natpisa koji osvjetljaju rimski život</i>	1		
1917./1918.	<i>Rimski vojnički spomenici</i>	3	<i>Rimski vojnički spomenici</i>	3
1918./1919.			<i>Privatni život Rimljana u Rimu i provincijama</i>	3
1919./1920.			<i>Rimski vojnički spomenici</i>	2
1920./1921.	<i>Izabrani spomenici rimskog carskog doba</i>	2		
1921./1922.	<i>Jugoslavenske zemlje u rimsko doba</i>	3	<i>Jugoslavenske zemlje u rimsko doba</i>	3

²⁹¹ Arhiv FFZG, Sjednički zapisnici 1920–21, Zapisnik II. redovne sjednice profesorskoga zbora od 7. 9. 1920.

²⁹² Arhiv FFZG, Sjednički zapisnici 1920–21, Zapisnik V. redovne sjednice profesorskoga zbora od 7. 3. 1921., Prijedlog prof. dra. A. Musića i drugova, da se priv. doc. i upravitelj prethistorijskog odjela hrv. narodnog muzeja dr. Viktor Hoffiller imenuje učiteljem prethistorijske arheologije i arheologije jugoslavenskih zemalja.

²⁹³ Arhiv FFZG, 1921, 464/1921.

1921./1922.	<i>Vježbe u poznavanju i istraživanju prehistorijskih spomenika</i>	2	<i>Vježbe u poznavanju i istraživanju prehistorijskih spomenika (bronsano i željezno doba)</i>	2
1921./1922.			<i>Privatni život Rimljana u Rimu i provincijama s osobitim obzirom na pompejanske starine</i>	1
1922./1923.	<i>Jugoslavenske zemlje u rimsko doba (Dalmatia počevši od Augusta, Pannonia i Noricum)</i>	3	<i>Hallstattska i latenska kultura u srednjoj Europi</i>	3
1922./1923.	<i>Kultura željeznog doba s osobitim obzirom na srednju Europu</i>	3	<i>Spomenici rimskog vladanja u jugoslavenskim zemljama</i>	3
1922./1923.	<i>Privatni život Rimljana s osobitim obzirom na starine pompejanske</i>	1		
1923./1924.	<i>Kretsko-egejska kultura</i>	3		
1923./1924.	<i>Prehistorijski uvod u povijest rimskog naroda</i>	3		

Tablica 2. Kolegiji i broj sati predavanja Viktora Hoffillera na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1915. – 1924.²⁹⁴

Novom zakonskom regulativom o odlasku u mirovinu sa 65 godina starosti, 30. siječnja 1924. godine stavljeni su javni redoviti profesori August Musić, Dragutin Gorjanović-Kramberger, Julije Domac, Josip Brunšmid i Gavro Manojlović u stanje pokoja s pravom na mirovinu.²⁹⁵ Akademski senat podnio je žalbu Državnom senatu 27. svibnja iste godine u vezi s umirovljenjem spomenutih profesora, o čemu Brunšmid piše dekanu: „Vrlo poštovani gospodine dekane! Sa zahvalnošću uzimam na znanje po mene veoma časni zaključak profesorskog zbora prema kojemu bi me isti predložio, da i nadalje držim na filozofskom fakultetu predavanja kao honorarni profesor. Ja bi bio pripravan, da držim 3–4 sata na nedelju predavanja iz povijesti grčke umjetnosti u doba Myrona i Phidije.“²⁹⁶

²⁹⁴ Popis nije potpun već je napravljen po dostupnim podacima iz Arhiva Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Popisana su Hoffillerova predavanja u razdoblju od 1915. do 1924. godine, dok je voditelj katedre bio Brunšmid.

²⁹⁵ Arhiv FFZG, 1924, 178/1924.

²⁹⁶ Arhiv FFZG, 1924, 458/1924.

Međutim, u drugom dopisu dodaje: „Ako je senat podneo žalbu proti mojega umirovljenja, onda se ja naravno neću tome protiviti, jer ga ja neću da desavouiram. Ja osobno nemam ništa protiv toga, da se stolica arheologije popuni.“²⁹⁷ Brunšmid je razriješen profesorske dužnosti 14. travnja 1924. godine.²⁹⁸ U isto vrijeme je umirovljen i na muzejskim pozicijama.

Odlaskom Brunšmida u mirovinu, Hoffiller preuzima predavanja iz klasične arheologije te drži kolegije kao što su *Grčka umjetnost prije Fidije* (4) i *Grčko slikarstvo na vazama* (2) u ljetnom semestru 1924. ili *Grčke vaze s crnim i crvenim figurama* u zimskom semestru 1928./29.

Hoffiller o profesoru Brunšmidu piše:

„Kao profesor sveučilišta ti si dugi niz godina bio učitelj i prijatelj velikom broju profesora srednjih škola. Svi će ti oni sačuvati harnu spomen na tvoju požrtvovnost i tvoju veliku dobrotu.“²⁹⁹

²⁹⁷ Arhiv FFZG, 1924, 564/1924.

²⁹⁸ Arhiv FFZG, 1924, 538/1924.

²⁹⁹ Hoffiller 1929.

7. JOSIP BRUNŠMID, POLITIKA I RELIGIJA

7. 1. Politika

„Kako ja nisam nigda bio mađžaron, to moj zagovor nikomu ne može biti od koristi, a meni bi samo doneo – radi neuspjele intervencije – poniženje.“³⁰⁰

Brunšmid je kao student bio član društva *Velebit* koje je osnovano 1865. godine kako bi obrazovalo svoje članove *duhovno i znanstveno kroz predavanja, rasprave, zabavu i pjesmu*. Ideja o osnivanju društva došla je od grupe studenata iz dva hrvatska centra – Osijeka i Zagreba.³⁰¹ U počecima svog djelovanja, društvo *Velebit* bilo je okupljalište simpatizera Narodne stranke te je ideologija stranke uvelike utjecala na političku orijentaciju društva. Narodnjaci su poticali jugoslavensku ideju kako bi udruženi Slaveni bili ravnopravni romanskim i germanskim narodima, ali su se i borili za sjedinjenje hrvatskih zemalja na temelju povijesnog i državnog prava te za pravedniji položaj unutar Habsburške Monarhije. Od 1870-ih, na rad *Velebita* utjecala je opća politička situacija u Hrvatskoj. Ponajprije je nezadovoljstvo prilikama što ih je stvorila Hrvatsko-ugarska nagodba (1868.) i uvjerenje da se hrvatska buržoazija na čelu s banom Ivanom Mažuranićem ne može oduprijeti pritisku ugarske vlade, omogućilo obnovu Stranke prava. Kao reakcija na događaje u zemlji, u studentskim društvima u Beču, Grazu, Pragu i Zagrebu pojavljuju se pravaški omladinci koji se sukobljavaju s omladinom orijentiranom u Strossmayerovu jugoslavenskom duhu, odnosno s onom omladinom koja želi isključiti politiku iz studentskih društava.³⁰² Početkom 1870-ih, glavni nosioci rada *Velebita* još uvijek su članovi Narodne stranke, ali se pomalo osjeća pravaški pritisak. Na izborima 1878. godine, Dragutin Neumann postao je predsjednik društva, Ivan Benzon potpredsjednik, a Josip Brunšmid tajnik. Neumann u izvještaju za razdoblje 1874. – 1878. godine piše da se osjeća napetost među članovima društva koji su većinom narodnjaci i manjinom pravaši.³⁰³ Društvo prestaje s djelovanjem 1880. godine.

³⁰⁰ HR-HDA-1059, kutija 138, Pismo J. Brunšmida J. Matasoviću od 15. 9. 1912.

³⁰¹ Vranješ-Šoljan 2015, 364–365.

³⁰² Gross 1969, 454.

³⁰³ Vranješ-Šoljan 2015, 371.

Teško je utvrditi značaj pravaških ideja u omladini hrvatskog sveučilišta, međutim, Gross kaže da je ipak očigledno da su materijalističke ideje pod utjecajem suvremenih prirodnih nauka, republikanizam, ruski utopijski socijalizam i antiklerikalizam s elementima ateizma ovladali jednim dijelom omladine.³⁰⁴ Kako je u vrijeme Brunšmidovog izbora za tajnika društva prevladavala narodnjačka struja te su i svi članovi upravljačkog tijela bili simpatizeri narodnjaka, mogu pretpostaviti da je i Brunšmid bio dio te struje.

Na sastanku društva 17. ožujka 1878. godine, na kojem su kao počasni gosti prisustvovali istaknuti članovi Narodne stranke Ivan Kukuljević Sakcinski (1816. – 1889.), Ivan Vončina (1827. – 1885.), Dinko Vitezić (1822. – 1904.), Miho Klaić (1829. – 1896.) i Mihovil Pavlinović (1831. – 1887.), Brunšmid je kao pozdravni govor pročitao kratku povijesnu crticu *O hrvatsko-slovenskom ustanku u 9. vieku*. Bio je to poseban sastanak za društvo: „Zabava bijaše takva, da opravdano mogu reći, da je nas mladih Hrvata nitko nezaboravio; ali s druge strane smijem i to reći, da su se naši dični prvaci upravo tim, što su službenom dielu sastanka prisustvovali, osvjedočili, kako mladi ni u tudjini nezaboravimo, kojim nam pravcem valja udariti.“³⁰⁵

Godine 1880. dolazi do raskola unutar Narodne stranke. Bivši članovi na čelu s Matijom Mrazovićem (1824. – 1896.) osnivaju *Neobvisnu* narodnu stranku kao odraz velikog nezadovoljstva promađarske politike Narodne stranke. U razdoblju od 1883. do 1903. godine Narodna stranka je pod hrvatskim banom Khuen-Héderváryjem kao svojim stvarnim vođom, postala vjerni instrument režimske promađarske politike.³⁰⁶

Brunšmid nikada nije bio pripadnik političke stranke. Međutim, često je isticao kako nije madžaron te da zbog toga nije imao utjecaja u društvu i nije dobivao studentske stipendije koje su bile rezervirane za „protežeje mađaronske“.³⁰⁷ O svom političkom djelovanju detaljnije piše u pismu 1919. godine: „Prvi put sam u Vinkovcima glasovao za zemunskoga odvjetnika Matu Ivića (kod kojega je Badaj bio u kancelariji). Taj je bio rodom iz Cerne (koja je za onda spadala pod vinkovački izborni kotar) a kandidirao je izvan stranaka... Jedanput sam kod općinskih izbora glasovao za opoziciju. Posljedica je bila ova: imao sam skoro za

³⁰⁴ Gross 1969, 455.

³⁰⁵ U Beču 17. ožujka (Velebit), *Primorac*, br. 35, 22. 3. 1878, 3.

³⁰⁶ Šimetin Šegvić 2020, 113–131.

³⁰⁷ HR-HDA-1059, kutija 141, Pismo J. Brunšmida J. Matasoviću od 15. 9. 1912.

tim, da budem definitivno potvrđen u učiteljskoj službi i da dobijem titulu »profesora«. Na moju odnosnu molbu odgovorila je vlada, da ne nalazi za shodno, da ju uvaži »dok ne stignu povoljniji izvještaji o mome državljanskom ponašanju« ... Došao jednom Khuen u Vinkovce, a mi smo naravno korporativno k njemu. Bio je sigurno na mene od kotarskoga predstojnika B. upozoren, jer me je pitao što predajem i onda mi držao buruntiju, kako je moja dužnost, da predajem povjest u takvom smislu, da povjerena mi mladež stekne ljubav za zajednicu, u kojoj živimo pod krunom sv. Stjepana i ljubav spram Mađžara ...³⁰⁸

Čini se da je Brunšmid početkom 20. stoljeća bio pristalica ideje jugoslavenskog jedinstva, a tada je to bila opcija koju je zagovarala narodnjačka struja. Pokazao je to i prilikom organizacije predstavljanja svih hrvatskih umjetnika na *Prvoj Jugoslavenskoj umjetničkoj izložbi* koja je otvorena 5. rujna 1904. u Beogradu, povodom krunidbe kralja Petra I.³⁰⁹ Kao ravnatelj Strossmayerove galerije, dobro je poznao suvremene hrvatske umjetnike te je mogao bez problema sakupiti najznačajnije predstavnike. Po riječima organizatora Miloja Vasića (1869. – 1956.), arheologa koji je u to vrijeme radio u Narodnom muzeju u Beogradu, izložba je postavljena kako bi „kulturno ujedinjeni Jugosloveni stupili u svet kao zasebna kulturna celina prema ostalim evropskim narodima i kulturama, pa i ako ne za sada kao jedna potpuno homogena celina, a ono ipak kao slični, vrlo slični, čak istovetni elementi, koji najsvječanije pred celim svetom objavljuju da će od sada zajednički raditi, da žele biti smatrani kao jedna kulturna celina.“³¹⁰ Ovdje je jasno izražena ideja jugoslavenskog jedinstva koja je dominirala među intelektualcima u Hrvatskoj i Srbiji te je izložba trebala biti početak kulturnog ujedinjenja jugoslavenskih naroda: „Izložba je najpre imala da manifestuje prvi stvaran uspeh na polju rada kulturnog ujedinjenja Jugoslovena.“³¹¹ Vasić je 1904. godine u tekstu *Južni Slaveni, ujedinite se* pozvao omladinu da organizira izložbu i da to shvate kao nacionalni zadatak.³¹² Jedna od posljedica ove izložbe je i osnivanje Jugoslavenske umjetničke galerije u Beogradu 1904. godine za koju su nabavljene umjetnine s *Prve Jugoslavenske umjetničke izložbe*. Hrvatski autori predstavljeni na izložbi bili su: Menci

³⁰⁸ Cit. po Szabo 1929, 103, f.

³⁰⁹ Održano je šest jugoslavenskih umjetničkih izložbi (1904. u Beogradu, 1906. u Sofiji, 1908. u Zagrebu, 1912. u Beogradu, 1922. u Beogradu i 1927. u Novom Sadu). Više u: Vučetić 2009.

³¹⁰ Miloje Vasić, Jugoslovenska umetnička izložba, *Srpski književni glasnik*, XIII, 2, 1904., 114 (cit. po Vučetić 2009, 703).

³¹¹ Miloje Vasić, Jugoslovenska umetnička izložba, *Srpski književni glasnik*, XIII, 2, 1904., 113 (cit. po Vučetić 2009, 704).

³¹² Vučetić 2009, 704.

Klement Crnčić, Emanuel Božidar Vidović, Tomislav Krizman, Bela Čikoš Sesija, Oton Iveković, Celestin Medović, Ivan Meštrović i Rudolf Valdec.³¹³

Vasić se u pismu prilikom čestitanja Brunšmidovog sedamdesetog rođendana 1928. godine, prisjeća njihove suradnje na izložbi: „Ideja je ostvarena s neobičnim i neočekivanim uspehom, čije se srećne posledice nižu sve do danas a nizat će se i u budućnosti dokle traje Hrvata i Srba. Tek posle svih onih jada i nesreća koje su nastale u 1914-1919. godine morao sam pravilno shvatiti, tačno oceniti Vaše veliko požrtvovanje za opštu narodnu stvar i gotovost da na oltar narodnog ujedinjenja prinesete sve što imate. Danas, kad gledamo ostvaren naš zajednički ideal na ovom polju, ja se pred često grubom i ružnom stvarnošću naše unutarnje politike, pred onima koji nezaslužno беру plodove tuđih napora i muka, sećam onog dobrog čovjeka koji je sadio voćku čije će plodove drugi uživati.“³¹⁴

Brunšmid je svoj rad često vezao s patriotizmom i isticao je da u znanosti djeluje „za svoj mili mukotrpní narod hrvatski“.³¹⁵ U polemici s Hermanom Bolléom (1845. – 1926.) oko rušenja Bakačeve kule pojavila su se i neka osobna pitanja narodne pripadnosti i domoljublja. *Predstavku hrvatskih historičara i arheologa u poslu sačuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke*³¹⁶ potpisnici predvođeni Brunšmidom završavaju prijedlogom osnivanja *centralne komisije za čuvanje historičkih i gradjevnih spomenika* u Hrvatskoj i Slavoniji u kojoj bi, među ostalim uvjetima, „svakako morali biti stručnjaci, koji kao rođeni Hrvati imaju srca za hrvatske spomenike, a ne možda takovi, koji se kao stranci za iste ne mogu oduševiti.“³¹⁷ Bollé je te riječi pročitao kao osobni napad na sebe te pita direktno Brunšmida:

„(...) nije li moguće o stvari samo znanstvenoga i umjetničkoga karaktera bez osobnih uvredljivih dodataka razpravljati? Ja sam bar toga mnienja, da je to medju naobraženim muževima moguće“.

A na kraju emotivno dodaje:

³¹³ Pavlović 1978.

³¹⁴ AMZ DZ 1.8.3, J. Brunšmid, Čestitke za 70. rođendan, Br. 97 Miloje Vasić od 8. 2. 1928.

³¹⁵ AMZ DZ 1.8.3, J. Brunšmid, Čestitke za 70. rođendan, Br. 92 Benko Horvat od 10. 2. 1928.

³¹⁶ Vjesnik 1901, 262–264.

³¹⁷ Vjesnik 1901, 264.

„Čini mi se, da Brunšmidi nisu u VII. stoljeću s petero braće i dvie sestre, koji su doveli Hrvate u ovu zemlju, ovamo došli, već da su sigurno dugo iza toga došli, iz koje zemlje, u kojoj su njemačka ili franačka plemena nastanjena bila.

Svakako bi moglo biti, da su još njegovi djedovi bili moji zemljaci, pa da njegovo srce grije i tjera još nekoliko kapljica njemačke ili franačke krvi. Pozdravljam ovdje u našoj krasnoj novoj domovini te kapljice u njemu.“³¹⁸

Brunšmid smatra da se zahtjev potpisnika nije odnosio na Bolléa i neimpresioniran njegovim domoljubnim izjavama odgovara:

„Nije mi poznato, gdje sam kazao, da g. Bollé za to nema patriotsko toplo srce, što je stari portal odstranio; ali to je poznato, da od za 22 godine, što boravi u Hrvatskoj, nije našao dosta prilike, da hrvatski nauči. Što se tiče one primjetbe o mojem porietlu, imam g. Bollé-u reći, da se u konkretnom slučaju može raditi samo o tom, da li su Bollé ili Brunšmid rodjeni u Hrvatskoj, pa da li govore i čute hrvatski. Po svemu tomu ne će nikomu pasti na um, da uztvrdi, da je Hrvatska domovina g. Bollé-a, jer svatko znade, kada je on u tu blagoslovljenu zemlju došao. Glede porietla moje osobe nasuprot mogu g. Bolléa sasma umiriti. Baš je 130 godina, da je moj prapradjed kao vojnički liečnik došao u brodsku Krajinu. Što to znači, kad je jedna obitelj tako dugo u jednoj slavenskoj zemlji, gosp. će Bollé valjda shvatiti, kada ga upozorim, da svaki čovjek imade dvoje roditelja, 4 djeda, 8 pradjedova i 16 prapradjedova. Većina tih mojih 30 predja bili su Hrvati sa hrvatskim imenima, pa nije nemoguće, da je slutnja g. Bolléa ipak neopravdana, te da među mojim predjima ipak ima takovih, koji su u »VII. stoljeću s petero braće i dvie sestre, koji su doveli Hrvate u ovu zemlju, ovamo došli.«³¹⁹

Ovo je jedini primjer kada su se osobna pitanja i emocije uplele u raspravu oko rušenja Bakačeve kule. Jurić, Strugar i Čorić dobro primjećuju da je osobna rasprava Bolléa i Brunšmida počela tek nakon nebrojenih podbadanja.³²⁰ I danas se nacionalna pripadnost pojedinaca u javnom prostoru koristi kao relevantan faktor. Takve rasprave često završavaju konstatacijom da neistomišljenici *mrze sve što je Hrvatsko*.³²¹ Brunšmid je na mnogo načina

³¹⁸ Herman Bollé, K reprezentaciji hrvatskih arheologa glede obnove stolne crkve, u *Narodne novine* od 6. 7. 1901. (Mirnik 1989, 35–38).

³¹⁹ Dr. Jos. Brunšmid, Odgovor g. Bolle-u. *, u *Narodne novine* od 13. 7. 1901. (Mirnik 1989, 39–40).

³²⁰ Jurić, Strugar, Čorić 2011, 90.

³²¹ Nedavno u primjeru komunikacije nogometaša Dejana Lovrena: <https://n1info.hr/sport-klub/nogomet/lovren-odgovorio-na-prozivke-saka-bijednih-ljudi-mrze-sve-sto-je-hrvatsko/> (pristupljeno 28. 12. 2022.).

isticao svoje hrvatsko porijeklo pa i načinom kako je transkribirao svoje prezime (nije za sad jasno da li je to bilo uobičajeno u njegovoj obitelji ili je on bio prvi – kada piše prezime rođaka Viktora i Andjelka, ponekad zapisuje germansku verziju Brunschmid). Svakako, u odgovoru Bolléu ističe svoje hrvatsko porijeklo nad njemačkim.

Dvije godine kasnije, Brunšmid u pismu svom nećaku Josipu Matasoviću razočarano piše:

„Ja sam pesimist i zle sreće. Kadgod sam gdje koga zagovarao, taj sigurno nije uspio, nego je sjajno propao. Razlog je možda u tome, što nemam nikakvih koneksija, pošto živim sasam uvučeno te ne općim gotovo s nikim. Nigdje i nikada se nisam narivao niti igdje isticao pa tako nisam stekao niti prijatelja niti upliva.“³²²

Brunšmid je iz tadašnje perspektive nizao neuspjeh za neuspjehom: fijasko kod imenovanja Milivoja Šrepela, rušenje Bakačeve kule, nepovoljnija muzejska dotacija. Tada nije mogao znati da će rušenje Bakačeve kule i njegov angažman dovesti do pokretanja institucionalne konzervatorske službe. Kao što i nije mogao znati da se na bolje financiranje muzeja ne može utjecati niti u jednoj državi. Izborio se za dolazak Hoffillera u Zagreb i time ojačao katedru na Sveučilištu, čime je otvorio vrata novom valu školovanih arheologa u Hrvatskoj. Iz današnje perspektive sa sigurnošću mogu reći da Brunšmidov zagovor ipak nije vodio do *sjajne propasti*.

7. 2. Religija

„Ja sam doduše uvjeren, da blagoslov svećenički mnogo vriedi, ali s njime teško, da je već tkogod platio štamparskih računa.“³²³

U drugoj polovici 19. stoljeća, veći dio hrvatskog katoličkog svećenstva bio je odgojen u duhu prosvjetiteljstva i privržen liberalnom katolicizmu, što su osobito jasno formulirali

³²² HR-HDA-1059, kutija 167, Pismo J. Brunšmida M. Matasović od 19. 12. 1903.

³²³ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, bez datuma.

Rački i Strossmayer, glavni protagonisti narodnjačke politike. Crkva je bila aktivni sudionik na polju razvoja znanosti i obrazovanja te predvodnik u osnutku relevantnih obrazovnih i znanstvenih institucija.³²⁴

Josip Brunšmid nije bio vrlo religiozan čovjek. Nakon što mu se supruga Julka razboljela 1902. godine, čemu je uzrok vidio u pretjeranoj religioznosti, sve više se odmiče od crkve:

„K tome me je evo stigao i težak udarac u samo srce. Sirota moja Julka izgubila je naime pamet, pa ti sada imam uza se stvorenje, u kojem ti više ne bi Julke poznavala, od prilike ono, što je bila tvoja sestra Mira, samo u mnogo nesretnijem obliku. Bez pameti ona je evo sada već 13 mjeseci, ali se je bolest pripravljalala već godinama i pokazivala u pretjeranom religiozitetu. Ona ti bez prestanka «grübluje» o drugom svijetu i vječnim mukama, drži da je živa došla među vragove na neki drugi svijet i da će ju se strašno mučiti. Mi oko nje svi nismo ljudi nego vragovi. Možeš si misliti, da je poradi toga u neprestanom strahu, a opet si možeš misliti, kako to može na mene djelovati, kada me najmilije stvorenje ne drži onim što jesam, nego nekim djavlom!“³²⁵

Julka se cijelu 1903. godinu liječila: dva mjeseca je boravila u Duševnoj bolnici u Stenjevcu, a pet mjeseci u bolnici *Landes- Irren- Heil und Pfllegeanstalt Feldhof* (Zemaljska ludnica i starački dom) kraj Graza. Brunšmid o Julki piše sestrični u Vinkovce:

„Pitaš me za Julku i što vele liječnici o njoj – Sada ne vele ništa, jer ih više ni ne pitam, a prije su „velili“ koješta i taj nedužni stvor pitali opijumom i morfijem, tim jakom otrovima, koji živce uništavaju. Liječila se 2 mjeseca u Zagrebu i 5 mjeseci u Feldhofu, a njoj sve gorje. Priznali mi napokon, da tu samo može narav pomoći... Drži da nije na ovom svijetu, nego među samim vragovima, koji će ju strašno mučiti, a ona sve te muke neće moći podnijeti. Ja sam isti njezin muž, ali ipak nisam njezin dragi Pepa, nego je on ostao na onom svijetu...

³²⁴ Slišković 2016, 244–252.

³²⁵ HR-HDA-1059, kutija 167, Pismo J. Brunšmida M. Matasović od 19. 12. 1903.

Mnogo je kod nje skrivio preveć pobožni život, što ga je zadnjih godina vodila. Iz najboljeg iskustva Ti mogu savjetovati: Čuvaj se pretjeranog pijetizma, koji je u nas u crkvi zavladao, ne budi bezbožna, ali ne budi ni preveć pobožna!“³²⁶

U zadnjim godinama 19. stoljeća, mlado svećenstvo, s tradicionalnijim shvaćanjem društvene uloge Katoličke crkve, pokušava zaustaviti proces sekularizacije društva. Katoličanstvo su smatrali samim središtem hrvatske nacije, identificirajući katolicizam i hrvatstvo, stoga je pokušaj uvođenja sekularnog zakona doživljen i kao napad na hrvatsku naciju.³²⁷

Ako želim govoriti o cjelovitoj Brunšmidovoj личности, činilo me se neizbježno spomenuti religiju i njegov odnos prema njoj. Ali mogu zaključiti da religija nije odigrala značajnu ulogu u njegovom životu niti je utjecala na njegov rad. Međutim, supruga Julka je i u vrijeme najgore bolesti pisao je:

„Sada Ti živim kao odsječena grana sam samcat. Gorja me nesreća nije mogla snaći“.³²⁸

Stoga je vrlo bitno spomenuti da je u jesen 1904. ozdravila te da je „kod kuće vesela i zdrava kao riba u vodi“.³²⁹

³²⁶ HR-HDA-1059, kutija 167, Pismo J. Brunšmida M. Matasović od 29. 5. 1904.

³²⁷ Slišković 2016, 245–246.

³²⁸ HR-HDA-1059, kutija 167, Pismo J. Brunšmida M. Matasović od 4. 1. 1904.

³²⁹ HR-HDA-1059, kutija 167, Pismo J. Brunšmida M. Matasović od 18. 12. 1904.

8. ZNANSTVENO ISTRAŽIVANJE ZEMLJE – TERENSKI RAD

„Putovanja u ostalom ne spadaju među ugodnosti, nego su skopčana s velikim štramacama. Držeći, da je u prvomu redu mjerodavan interes zavoda, a ne ono, što konvenira ravnatelju kao privatnoj osobi, potpisani je svake godine poduzimao više po umnožavanje zavodskih zbiraka i po znanstveno istraživanje zemlje veoma korisnih putovanja, makar da se je sa svakoga putovanja redovito vratio bolestan i ruinirao barem jedno odijelo.“³³⁰

8. 1. Iskopavanja

Znanstveno iskopavanje, kao dio istraživačke metode, uvedeno je tek krajem 19. stoljeća, najprije među prirodoslovcima i geolozima pa arheolozima, a nešto kasnije i antropolozima.³³¹ Prije tog vremena terenski rad se nije smatrao gospodskim poslom te su se znanstvenici u najvećoj mjeri oslanjali na već postojeće zbirke i/ili kupovinu građe. No, sam kraj 19. stoljeća donosi velike promjene u stavu prema terenskom radu. Dolazi do novog dominantnog pravca u razvoju arheologije koji je težio za velikim arheološkim istraživanjima, predvođen baš Austrijom i Brunšmidovim sveučilišnim profesorima. Promijenilo se i mišljenje o potrebi arheologa na terenu čime se osigurala ispravnost rezultata iskopavanja.³³² Međutim, mnogi arheolozi kraja 19. stoljeća i dalje su se u velikoj mjeri oslanjali na već postojeće zbirke i daleko manje na terenski rad koji se uglavnom sastojao od evidentiranja lokaliteta, a ne iskopavanja.³³³ Brunšmid je većinom terenski rad bazirao na obilascima i mapiranju lokaliteta kontinentalne Hrvatske. Međutim, veliku je važnost pridavao i arheološkim iskopavanjima koje je smatrao najboljim, odnosno svakako financijski najisplativijim načinom pribavljanja građe za Muzej. Nikada se nije podvrgnuo velikim iskopavanjima, ponajviše zbog nedostataka financija, iako je svake godine tražio sredstva od Vlade:

³³⁰ AAMZ 48b, 246/1899, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 26. 6. 1899.

³³¹ Lucas 2001, 3.

³³² Janković 2019, 890.

³³³ Lucas 2001, 4.

„Sistematička iskapanja od velike su važnosti po znanstveno istraživanje zemaljske prošlosti, pa se stoga u svim naprednijim zemljama troše velike svote koje u tu svrhu, koje opet na konzerviranje spomenika i predmeta. Pokorno potpisano ravnateljstvo usuđuje se samo upozoriti, što se je u tom pogledu u najbližim susjednim zemljama učinilo: u Bosni veoma znatna svota od mnogo tisuća kruna, a uspjeh je tako sjajan, da je bosanski muzej, koji je četiri puta mlađi od zagrebačkoga narodnoga, potonji gotovo u svim pozicijama (izuzev škulpture, rimske i numizmatičke zbirke) daleko prestigao. U Dalmaciji cislitavska vlada daje spljetskome muzeju osim dotacija (4000 kruna) i subvencije za muzejski časopis (1600 kruna) redovito svake godine za iskopavanje 6000 kruna, a zadarski muzej dobiva za samo iskopavanje u Podgrađu kod Benkovca svake godine po 6000 kruna osim svoje redovite dotacije.“³³⁴

U usporedbi s drugim muzejima, zagrebački muzej je imao daleko najmanju godišnju dotaciju. Splitski muzej imao je 1900. godine 14.508 kruna za muzej i još dodatnih 1800 kruna za društvo „Bihać“, zadarski je imao samo za iskopanje 6000 kruna, dok je sarajevski bio van kategorije s izuzetno velikom dotacijom. Zagrebački je muzej iste godine imao tek 5974 kruna za cjelokupnu djelatnost od čega je 2925 kruna izdano za otkup građe, 1081 kruna za knjižnicu i 1275 kruna za iskopavanja i istraživanja zemlje. Čini se da su u financiranju muzejskog rada bolje prolazile članice austrijskog djela Monarhije, iako je gospodarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj bilo u velikom zamahu. U Zagrebu je jačala trgovina što je omogućilo bogaćenje pojedinih obitelji koje su ulagale svoj novac u druge gospodarske djelatnosti. Izgradnja željeznica pozitivno je utjecala na proces urbanizacije i industrijalizacije. Nakon izbijanja ekonomske krize 1873. godine, dolazi do stagnacije koja traje sve dok kraja 19. i početka 20. stoljeća. Osnivanjem banaka i štedionica, dolazi do jačanja Zagreba koji na prijelazu stoljeća sve više dobiva konture većega grada i postaje kulturno, gospodarsko, političko i društveno središte Hrvatske. Dalmacija je, pak, bez željezničke pruge bila u potpunosti izolirana od ostalih dijelova Monarhije. Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, nije bilo mogućnosti napraviti prugu Sisak – Split jer je za izgradnju trebalo i dopuštenje mađarske vlasti. Do jačanja pomorske trgovine dolazi nakon uspostave trgovine s Bosnom i Hercegovinom, što dovodi do razvoja gradskih naselja Zadra, Splita i Šibenika.³³⁵ Dalmatinsko gospodarstvo je tijekom 19. stoljeća napredovalo, ali je rastao jaz naspram drugih pokrajina Monarhije.

³³⁴ AAMZ 48b, 83/1900, Dopis ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 9. 3. 1900.

³³⁵ Vrbanus 2016, 207–214.

Dalmacija je doživljavana kao egzotična zemlja koja je na prijelazu stoljeća počela privlačiti brojne turiste.³³⁶ Bosna i Hercegovina je pod upravom Austro-Ugarske Monarhije od 1878. godine, kada je u tri mjeseca slomljen otpor muslimanskog stanovništva. Bogata prirodnim resursima, sistematski je eksploatirana od Austrije i Mađarske što dovodi do ubrzanog razvoja industrije te gradnje željezničkih pruga i cesta. Osim gospodarskog razvoja, Monarhija u Bosni i Hercegovini teži i za općom modernizacijom, tj. „civiliziranjem“ divlje kolonije na europskom tlu. Godine 1888. austro-ugarska vlast otvara Zemaljski muzej u kojem su obuhvaćene sve znanstvene i kulturne djelatnosti Bosne i Hercegovine, a najveći dio zaposlenika su bili doseljenici iz različitih dijelova Monarhije. Muzej je bio osnova stvaranja novog građanskog društva te je kao takav dobivao i dovoljno financijske pomoći za istraživački i muzejski rad.³³⁷

U mađarskom djelu Monarhije postojao je veliki jaz između vladajućih Mađara i ostalih naroda. Mađarski plemići i novonastala buržoazija vršili su sve veći pritisak u svojoj politici mađarizacije, a Hrvati su se koliko-toliko odupirali kroz više liberalnih zakona dobivenih potpisivanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe.³³⁸ Većina zakona propisanih nagodbom suspendirani su za banovanja Károlyna Khuen-Héderváryja (1883. – 1903.) te dolazi do kršenja dogovora od strane Središnje vlade, ali i od Hrvatske vlade kao njezina produžetka.³³⁹

Razlozi slabog financiranja Muzeja su u novoj promađarskoj Vladi koja „štedi i škrtari“. Van muzejske dotacije u periodu 1894. – 1895. financirani su samo veći otkupi građe (20.000 forinti za Zbirku Nugent, 6000 za zbirku Gjüre Cattija, 4200 forinti za zbirku Adolpha Hessa Nachfolgera, 5000 forinti za predmete iz župne crkve Grobnik). Nakon 1896. godine, financijska sredstva se Muzeju sve više obustavljaju, čak u toj mjeri da je 1899. cijela muzejska dotacija namijenjena za putovanja preusmjerena za pokrivanje troška od 547 forinti kupovine predmeta na dražbi Arthura Nugenta. Brunšmid je čak smatrao da je riječ o osobnoj osveti Milana Nikolajevića, referenta za muzeje:

„Štedi se i škrtari veoma a bojim se, da muzeju odsele neće ruže cvasti. Referenat za muzej koji se krsti a ne križa mora da ima nešto osobno protiv mene (bili smo istodobno na

³³⁶ Trogljić, Vrandečić 2016, 515–518.

³³⁷ Palavestra 2014.

³³⁸ Sklenář 1983, 131.

³³⁹ Milković 2016, 352.

univerzitetu) ili mu nije pravo, što sam ja extraordinarius a on samo privatni docent, te se svaki moj podnesak na najnepovoljniji mogući način rješava.“³⁴⁰

Nikolajević je u mladosti bio „omladinac“ iz Rume, tj. član nacionalističke organizacije *Ujedinjena omladina srpska* vođena idejom ujedinjenja srpskog narod bez obzira na državne granice pod krilaticom *Srpstvo sve i svuda*.³⁴¹ Omladinci su bili veliki protivnici Monarhije, ali i konzervativnog klerikalizma. Zabranjeno im je djelovanje 1872. godine. Moguće je da Brunšmid u opisu namjerno naglašava Nikolajevićevu srpsku nacionalnost baš kroz vjersku gestu, kako bi apostrofirao da je *omladinac* postao referent za muzeje i perovodja u promadžarskoj Kraljevskoj zemaljskoj vladi.

Van dotacije je do 1896. godine financirano samo par istraživanja: naselje/groblje na Vučedolu, tumuli kod Vreпча, groblja u Stenjevcu, Bijelom Brdu i Svinjarevcima. Na ovim lokalitetima istraživalo se samo po jednu sezonu (osim na Bijelom Brdu gdje su iskopavanja trajala dvije sezone) „jer visoka vlada nije našla za shodno, da muzeju doznači potrebitu potporu za ta iskopavanja“.³⁴²

Početakom 1896. godine Brunšmid od Vlade traži sredstva (600 forinti) za istraživanje lokaliteta Samatovci, Zagajci i Bijelo Brdo.³⁴³ Iskopavanje u Bijelom Brdu vodio je u ime Hrvatskog arheološkog društva Karlo Nuber (1872. – 1935.) koji je groblje i pronašao 1895. godine, kada je na svoju ruku istražio 29 grobova. Kako više nije imao novaca za nastavak istraživanja, obratio se Brunšmidu u Zagreb. Nuber je uvjerio Brunšmida da je zemljište na kojem se nalazi lokalitet otkupio od seljaka. Kao vlasnik zemljišta imao je pravo na nalaze te je time prisilio Odbor HAD-a i Brunšmida, koji je bio protiv ovakvog „ortakluka kod iskopavanja“,³⁴⁴ da mu prepuste istraživanje uz financijsku potporu. Međutim, već nakon prve sezone iskopavanja, Brunšmid je povukao potporu HAD-a Nuberu te je mu zabranio daljnje istraživanje.³⁴⁵ Društvo je platilo i sve ostale troškove (dnevnice radnicima i potrošni materijal), pa čak i dnevnice Nuberu (3 for.), te je „odstupilo pravo“ na polovicu iskopenih

³⁴⁰ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 30. 6. 1896.

³⁴¹ Ostajmer 2011, f. 202.

³⁴² AAMZ 48b, 83/1900, Dopis ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 9. 3. 1900.

³⁴³ AAMZ 48b, 8/1896, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 6. 1. 1896.

³⁴⁴ Brunšmid 1904b, 32.

³⁴⁵ AAMZ 48b, 375/1896, Dopis J. Brunšmida Velesl. žup. oblasti Osijek od 11. 7. 1896.

predmeta koji su predani Nuberu.³⁴⁶ Kasnije se ispostavilo da Nuber nije zakupio zemljište od seljaka te je HAD morao platiti odštetu vlasnicima. Nuber je istražio 141 grob. Istraživanja su kasnije nastavili Purić (1896. – 32 groba), Brunšmid (1897. – 36 grobova) i Hoffiller (1907.). Sveukupno je istraženo 212 srednjovjekovnih grobova i 15 pretpovijesnih, većinom paljevinskih grobova. Grobovi su fotografirani te su predmeti nakon iskopavanja posloženi po grobnim cjelinama i pričvršćeni na tvrdu podlogu. Brunšmid je objavio nalaze nađene prilikom istraživanja groblja u Bijelom Brdu u razdoblju od 1895. do 1897. godine u *Vjesniku* 1904. godine.³⁴⁷

Na putovanju kroz Slavoniju, u svibnju 1896. godine, Brunšmid je obišao pustaru grofa Gustava Normann-Ehrenfelskoga pokraj Samatovaca koja je baš u to vrijeme bila prekrivena novim vinogradima te je zaključio da se iskopavanje ne bi isplatilo. Na istom putovanju sondirao je pustaru grofa Rudolfa Normana u Zagajcima te ustanovio da je lokalitet potpuno uništen krčenjem hrastove šume.³⁴⁸

U isto vrijeme uputio se u Vukovar kod Feliksa Streima, vukovarskog načelnika i vlasnika vinograda na lokalitetu Vučedol. Sa Streimom je dogovorio moguće istraživanje na njegovom zemljištu:

„S razloga što je naselbina u Streimovom vinogr. veoma važna, u Hrvat. i Slavo. jedina svoje vrste, slična glasovitoj Butmirskoj u Bosni i onoj iste vrste u Mondseeu u gor. Austriji, od preke je nužde da se ta naseobina sistematički znanstveno iztraži, ali potpisanom ravn. to nije moguće, jer je ovogodišnja muzejska dotacija već izcrpljena“.³⁴⁹

Brunšmid je od Vlade za istraživanje tražio 400 forinti, međutim, na taj zahtjev nije dobio odgovor. Streim je te zime pola vinograda duboko rigolao te Brunšmid 1897. godine opet moli Vladu za sredstva (300 forinti) kako bi istražio drugu polovicu i u dopisu dodaje: „Sve dosele nije arheološko istraživanje kraljevina Hrv. i Slav. urodilo onim plodom, kako bi to bilo željeti.“³⁵⁰ Kao jedini razlog toj nepovoljnoj situaciji navodi nedostatak novčanih sredstava potrebnih za iskopavanje. Sva istraživanja koja je Muzej poduzimao bila su

³⁴⁶ AAMZ 48b, 103/1900, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 2. 4. 1900.

³⁴⁷ Brunšmid 1904b, 31–76.

³⁴⁸ AAMZ 48b, 195/1896, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 6. 6. 1896.

³⁴⁹ AAMZ 48b, 494/1896, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 30. 10. 1896.

³⁵⁰ AAMZ 48b, 146/1897, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 4. 6. 1897.

financirana iz muzejske dotacije, međutim to nije bilo dovoljno za „ozbiljnija“ iskopavanja. Brunšmid je kao vrlo dobar primjer financiranja istaknuo Zemaljski muzej u Sarajevu, gdje se za arheološka iskopavanja i publikacije svake godine dodijeli više tisuća forinti. No, ne očekuje takva sredstva u Zagrebu jer za provođenje tako opsežnih poslova u zagrebačkom muzeju ne bi bilo niti dovoljno ljudi:

„Ali ovo ravnateljstvo se nada, da će mu visokoista pravna prema potrebi svake godine doznačiti manje svote od nekoliko stotina for., kojima bi se moglo pretraživati i kopati na takovima mjestima, gdje je provođenje takovih poslova apsolutno nužno prije nego što bude prekasno, t. j. prije nego što ono propadne, što je valjalo pretražiti. Na takova dva slučaja usuđuje se ovo ravnateljstvo svratiti pozornost visokoiste, predlažući podjednako da se u svrhu sistematičnog iskopavanja u Vukovaru i Vrepcu (ličko-krbavska županija) doznači svota od barem šest stotina for.“³⁵¹

Brunšmidu je 1897. godine dodijeljeno 500 forinti za iskopavanja lokaliteta Vučedol i Vrebac Stražbenica (Prilog 1). Bila su to prva veća istraživanja koja je Brunšmid proveo.

U rujnu 1897. istražuje u Vrebcu:

„Ustanovio je, da se je naselbina nalazila na Stražbenici, gdje su koljebe od pletera stojale u osam oplitkih terasa, sto se jedna niže do druge. U neposrednoj blizini prekopao se najprije onaj veliki tumulus na „Lećištu“, gdje se našlo ostanaka od mnogo mrtvacu, ali su osim nekih, koji nisu imali priloga, svi bili već u staro doba kretani. Veći broj grobova sa prilozima našao se na obronku „Brda“, ali tu je kiša zemlju na mnogim mjestima s grobova već sprala bila, tako da je kostura zajedno sa prilozima tečajem vremena već nestalo bilo. Najzanimiviji je objekat bio tumulus kod „Orlova kamena“ u neposrednoj blizini Stražbenice. Tumulus je na svojem dnu bio opasan velikim kamenjem nepravilna oblika, a u jedan ga se par proširilo i onda opasalo novim redom kamena. Grobovi su djelomice sadržavali kosture, a djelomice posude sa paljevinom: jedni i drugi su bili sagrađeni i pokriveni kamenim pločama na način sanduka (Steinkistengraber). Najzanimiviji i najbogatiji je bio jedan grob sa kosturom, u kojemu je osim drugih predmeta bila jedna velika fibula u obliku konja od jantara. Jedino je šteta, da su svi ovi grobovi u starije i novije doba od ljudih, koji traže blago, nemilice

³⁵¹ AAMZ 48b, 146/1897, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od. za b. i n. od 4. 6. 1897.

prerovani, te predmeti većim dijelom izlomljeni. Osobito lonci i lubanje tako su na sitne komade zdrobljeni i pokidani, da ni uz najveću pomnju nije bilo moguće iole čitaviji primjerak ili barem sve komade povaditi, tako da bi se iz njih opet sastaviti dali. Svega je kod Vrepca nađeno kakovih 100 grobova, te ih ima naravski još mnogo više. Kako dosele nije nijedan predmet nađen, koji bi poticao iz la tenskog doba, dalo bi se zaključivati, da je naselbina postojala samo u halštatsko doba. Iste terase kao na Stražbenici opazio je muzejski ravnatelj i na Vitlu kod Prozora, te na više mjesta po Lici, tako da se mora držati, da je taj način stanovanja u tom kraju morao biti tipičan.“³⁵²

Iste godine (1897.) Brunšmid je istraživao na lokalitetu Vučedol. Iz dnevnika istraživanja djelomično se može shvatiti metodologija iskopavanja:

„Vukovar. Gradac u Streimovom vinogradu, koji opsiže kakovih 4 jutara neposredno kraj Dunava. Počeo sam kopati sa 20 ljudi 19/10. Kopali se šanci u tri lopate (do 70 cm). U odjelu je zemlja žuta ilovasta do 20 – 25 cm, zatim jedno 15 cm sa spaljenom zemljom i pepelom (crveno i žuto), onda opet crnkasta zemlja sa pepelom. Tu je bilo svagdje ulomaka od posuđa, razlupanih životinjskih kostiju, školjke, speknute zemlje od koljeba spletenih od šiba, što god kremenata i koštanih artefakata. Crveno speknuta zemlja nije išla u neprekinutom pojasu (5-7 cm) nego prekinuo je na ognjištima u promjeru do 105 m. U 4. lopati naišlo se mnogo speknuta masa od koljeba.

Dublje nije od 0.80 bilo ništa. Predmeti su ponajviše bili već u prvoj lopati. U prvom jarku išlo se bez uspjeha do 1.10 m dubljine. U 3. jarku (uvijek dimenzija 1 m) našao se u 0.40 dubljine žrvanj i speknuta čovječja doljnja čeljust. U 4. jarku kod 8 m čovječji kostur I. u 35 cm dubljine, okrenut licem na jugoistok kraj njega na rupu slomljen kameni čekić. U 10 metru čovječji je kostur II., noge okrenute na sjeverozapad (lubanja izvađena). Glava bila u 0.32 m dubljine. U 9. metru treći kostur okrenut na jugoistok.

Na 12 m u 25 cm dubljine više komada nađenih jelenovih rogova. U 3. jarku u 50 cm dubljine kod 24.5 cm velika posuda sa pepelom, ali bez kostiju (izvađena).

U 2. ašovu na više se je mjesta našlo ognjišta od okruglih koljeba iz pletera, koje su bile u zemlji izdubljene te išle do dubljine od 1.10 m.

³⁵² Brunšmid 1897c, 163 164.

6. grob u 40 cm dubljine sa skvrčenim kosturom (u 12. jarku u 13. u 12.5 m daljine). Djelomice naime cijelo gornje tijelo je netaknuto iz prvobitnog položaja. Ostale su kosti poremećene nađene iznad glave položenoga čokota, dakle teško skvrčen.

12. grob u 58 cm dubljine, kostur skvrčen okrenut na istok. Glava zdrobljena izvađena. Donje više ulomaka prostoga suđa i pripeknute zemlje.

13. grob u 56 cm dubljine kostur skvrčen okrenut na istok. Na lievoj strani velik ulomak ornamentirane posude, glava osim par komadića nije bila na svojem mjestu, nego je nađena 2 m dalje na istok u 20 cm dubljine, kamo je možda dospjela polaganjem loza. Na desnoj strani je bilo dno i doljnji dio novog čupa.

U čistom terenu (u „groblju“) iznosi sloj crnice (gore) 0,53. Ognjišta su prestala u „groblju“. I ispod sloja crnice u žutoj ilovači vidi se mjestimice malih ulomaka speknute zemlje.

14. grob u 45 cm dubljine, kostur skvrčen, ali se našlo na mjestu samo gornje kosti od noguh.

Gradac

Od „Gradca“ je preko polovice Dunav negda odnio. Kopao sam na sredini 3 m dug i 1.15 m širok i dubok šanac. U 35 cm dubljine počinje čvrsta ilovača, dočim u gornjem sloju ima neznatno malo hrbina i životinjskih kostiju.“³⁵³

Brunšmid je istražio površinu od 800 m² na II dijelu platoa arheološkog lokaliteta danas poznatog kao Vinograd Streim. Bila su to zaštitna istraživanja prije dubokog oranja, ograničena vremenom i financijama. Od terenske dokumentacije s tog istraživanja sačuvana je jedna šematizirana skica grobova koju je objavio Hoernes³⁵⁴ i dvije stranice natukica u putnom dnevniku. Iako Brunšmid navodi da kroz iskopanu mrežu rovova prati tri sloja, materijal pronađen u iskopavanjima danas se ne može povezati sa situacijom na terenu. Kod istraživanja stare terenske dokumentacije, podaci se moraju rekontekstualizirati. Na taj način može se doći do novih podataka, ali da bi to bilo moguće moramo poznavati metode rada, postulate discipline kao i ekonomsku pozadinu iza iskopavanja.³⁵⁵ U ovom trenutku nam je Brunšmidova metoda istraživanja nepoznata, a i zbog ograničene dokumentacije ne može se

³⁵³ Putna bilježnica J. Brunšmida, Knjižnica Arheološkog muzeja u Splitu.

³⁵⁴ Hoernes 1901, 267, fig. 1.

³⁵⁵ Chapman, Wylie 2016, 93–136; Palavestra, Milosavljević 2020.

provesti rekontekstualizacija podataka. Poznato je da u iskopavanju koristi sustav šanaca/rovova, ali ne može se rekonstruirati njihov položaj. Korištenje rovova pri iskopavanju bila je uobičajena metoda u arheološkoj praksi krajem 19. i početkom 20. stoljeća.³⁵⁶ Vučedol ima kompleksnu stratigrafiju i Brunšmid ju očigledno prepoznaje (struktura i boja zemlje, podnice, jame, ognjište) no, čini se da mu nije bila toliko bitna koliko sami nalazi. Problem nedostatne dokumentacije je i u brzini iskopavanja i nedostatku financija, kao i u činjenici da je na terenu bio jedan arheolog na poprilično velikoj površini. Novosti u vođenju arheoloških iskopavanja, koje će se dogoditi u europskoj arheologiji početkom 20. stoljeća, nisu bile toliko u drugačijem ili naprednijem metodološkom pristupu, već u detaljnijem vođenju terenske dokumentacije po principu *total record*, prakse koju je prvi započeo britanski arheolog Augustus Pitt Rivers (1827. – 1900.).³⁵⁷ Sva Brunšmidova istraživanja imaju vrlo oskudnu dokumentaciju. Postoji mogućnost da se dokumentacija vremenom zagubila, ali ono malo što je sačuvano ne upućuje na mogućnost postojanja opširnije evidencije.

Za nastavak istraživanja lokaliteta Vrebac i Vučedol, 1898. godine tražio je od Vlade 500 forinti, međutim sredstva mu nisu odobrena, kao niti naknadnih godina.³⁵⁸ Vrebac i Vučedol nije istražio do kraja kao što je planirao. Godine 1898. Brunšmidu piše Paul Reinecke (1872. – 1958.) s molbom da se u Rimsko-germanski centralni muzej u Mainzu pošalju vučedolske ornamentirane posude i kamene alatke za studijsku zbirku, ali i ljepši predmeti, kako bi se napravile replike.³⁵⁹ Za pretpostaviti je da je Reinecke o Vučedolu saznao u radu Moritza Hoernes *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa* iz 1898., gdje je objavljen vučedolski materijal koji se nalazio u *Naturhistorische Hofmuseum* u Beču.³⁶⁰ To je ujedno bila i prva objava nalaza s lokaliteta Vučedol. Brunšmid Reineckeu odgovara da će mu predmete poslati nakon što budu objavljeni. Nadao se da će imati priliku nastaviti iskopavanje kako bi objavio cijelo naselje, no sredstva za iskopavanje, iako ih je svake godine tražio, više nije dobio.³⁶¹ Kratak pregled istraživanja, po Brunšmidovom planu i jednom pismu, objavio je, pak, Hoernes 1901. godine,³⁶² a predmete je mnogo godina kasnije (1933.) kataloški

³⁵⁶ Lucas 2001, 20, 26.

³⁵⁷ Lucas 2001, 19–26.

³⁵⁸ AAMZ 48b, 222/1898, Dopis Ravnateljstva Muzeja Visokom kr. zemaljskom vladinom odjelu od 6. 6. 1898.

³⁵⁹ AAMZ 48b, 195/1898, Dr. P. Reinecke Mainz 10/5.

³⁶⁰ Hoernes 1898, 299.

³⁶¹ Solter 2017, 159–162.

³⁶² Hoernes 1901, 266–276.

objavio Viktor Hoffiller u prvom tomu jugoslavenskog *Corpus Vasorum Antiquorum*.³⁶³ Brunšmid je u istraživanjima sakupio i ljudske lubanje za kraniolegičku zbirku. Iako nije imao stručnjaka u tom području, a nije želio ni lubanje slati van zemlje jer nije odobravao smjer u kojem je znanost krenula (o čemu više kasnije), nadao se da će biti objavljene kada za to dođe vrijeme. Lubanje su analizirane i objavljene 2021. godine.³⁶⁴

Godine 1898., Brunšmid velikom županu i muzejskom povjereniku Budi Budisavljeviću (1843. – 1919.) šalje 50 forinti u svrhu iskopavanja u Prozoru. Preporuča da se iskopavanje ne vrši na istim mjestima gdje je 15 godina ranije kopao Ljubić, da se pazi na grobne cjeline i da se nalazi iz istog groba zajedno pakiraju te da se uvijek načine nacrti kako i gdje su predmeti nađeni s kratkim izvještajem.³⁶⁵ Brunšmid je imao veliko povjerenje u Budisavljevića koji mu je pomogao u nabavi Mazinske ostave, kao i u povjerenika u Otočcu Cvjetka Vursteru kojem zasebno šalje detaljne upute za iskopavanje i *Abklatsche* (papir za otiskivanje natpisa).³⁶⁶ Vursterov izvještaj o iskopavanju objavljen je u *Vjesniku* za 1898. godinu. Kako bi se uvjerio u kvalitetu iskopavanja i skupio predmete, Brunšmid se zaputio u Otočac u jesen iste godine, „ali se žalibože osvjedočio, da se iskapanje nije izvodilo prema modernim znanstvenim zahtjevima“.³⁶⁷ Dodatno je uputio Vursteru i njegova pomoćnika Matu Brajkovića pravilnom načinu iskopavanja, pokazavši im svojim primjerom istraživanja tumula u Vrebcu. Vurster i Brajković su 1901. godine u Prozoru, po Brunšmidovom nalogu, iskopali bazu za kip cara Gordijana III.³⁶⁸ Brajković je iste godine poslao arheološku topografsku kartu okolice Prozora.

Brunšmid u nekoliko navrata kritizira način na koji se prije iskopavalo na položaju Prozor.³⁶⁹ Kao česte probleme prilikom iskopavanja navodi da se keramičke posude koje nisu

³⁶³ Hoffiller 1933.

³⁶⁴ Zavodny et al. 2021.

³⁶⁵ AAMZ 48b, 66/1898, Dopis J. Brunšmida B. Budisavljeviću od 2. 2. 1898.

³⁶⁶ AAMZ 48b, 67/1898, Dopis J. Brunšmida C. Vursteru od 2. 2. 1898.

³⁶⁷ AAMZ 48b, 349/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 28. 10. 1898.

³⁶⁸ Brajković 1901.

³⁶⁹ AAMZ 48b, 463/1896, Dopis J. Brunšmida B. Budisavljeviću od 12. 10. 1896. Marko Marković, muzejski povjerenik i pučki učitelj u selu Prozoru, 1880. godine šalje Ljubiću informacije o predmetima nađenima na području Velikog i Malog Vitala u Prozoru kod Otočca (Olujić 2009, 122). Marković iste godine započinje s iskopavanjem te o nalazima obavještava Ljubića (Ljubić 1881, 11–14). Marković nastavlja iskopavati i idućih godina sve do 1884. Nakon Markovićeve smrti, iskopavanja obavljaju prozorski učitelji Matija Kolak i Mate Zagrović do 1889. godine. Ljubić je povremeno obilazio iskopavanja. Istraživanja nisu dokumentirana te grobne cjeline nisu sačuvane (Pavišić 1990, 86). Iako je 1883. Ljubić na teren poveo sa sobom pisara Bonifačića kako bi

bile cijele nisu čuvale, već da su se fragmenti bacali. Kritizira što se nisu radili nacrti pojedinačnih grobova, niti je bilježen položaj predmeta naspram kostura, predmeti nisu pakirani po grobnim cjelinama te na kraju iskopavanja nije učinjen situacijski plan što ga zna učiniti „svaki iole inteligentan čovjek.“ Brunšmid je očigledno poznao praksu vođenja terenske dokumentacije, međutim, niti jedan lokalitet koji je iskopavao nema sve navedene segmente dokumentiranja. Kako bi se sakupile znanstveno relevantne informacije, predlaže sustavno iskopavanje na Stražbenici kod Vrebca.

Iako nije dobivao sredstva za nastavak već započelih istraživanja, Brunšmid 1900. godine moli Vladu nužna sredstva za nova „sistematična iskapanja“:

„1. Pretraživanje starih naselbina u Primorju između Selca i Karlobaga. Iskapanje u prehistorij. naselbini i nekropoli kraj Zavratnice kod Jablanca. Po izvještaju muzej. povjerenika CV. Vurstera, kr. inženira u Otočcu i po predmetima, koje je muzej odanle prije i nedavno primio, misli potpisani ravnatelj., da bi taj posao bio vanredno vrijedan i da ima opravdane nade, da će se polučiti uspjeh. Potrebna vanredna pripomoć: 600 K.

2. Pretraživanje nekih prehistorij. i rimskih štacija u sjevernoj polovici ličko-krbavske županije, o kojima je ovomu ravnatelj. podneo izvještaj isti g. Vurster, kr. inženir u Otočcu. Nastavak iskopavanja u Vrepcu kod Gospića, gdje se je uz povoljan uspjeh kopalo g. 1897. Potrebna vanredna pomoć: 600 K.

3. Iskapanje u rimskoj naselbini kod Treštanovaca u požeškoj županiji. Potrebna vanredna pomoć: 600 K.

4. Nastavak iskapanja u neolitičkoj naselbini kraj Vučedola kod Vukovara, gdje se je uz lijep uspjeh kopalo g. 1897. Potrebna vanredna pomoć: 500 K.³⁷⁰

Sredstva mu nisu odobrena. Ista sredstva traži i za 1901., ali opet bez uspjeha. Nije posve jasan kriterij odabira mjesta iskopavanja, jer ne nastavlja stara istraživanja već se prebacuje na nove pozicije. Moguće je da je to povezano i s prisutnošću povjerenika na

napravio nacрте (AAMZ 42, Prozor, 104/1883), danas je ostao sačuvan crtež samo jednog groba koji je, zajedno s odabranom građom, objavljen u Ljubićevom popisu (Ljubić 1889, 105–151, tab. XV).

³⁷⁰ AAMZ 48b, 92/1900, Dopis Ravnateljstva arh. odjela n. muzeja Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 20. 3. 1900.

određenom području koji je mogao samostalno voditi istraživanja u Brunšmidovoj odsutnosti, kao što je to bilo u Kompolju, Prozoru i Gomolavi.

U rujnu 1901. godine, šest dana je istraživao dvije pozicije nedaleko Prozora: na istočnoj strani ispod Malog Vitla i groblje na jugozapadnoj strani Velikog Vitla (nastavak istraživanja). Popisi predmeta i skice s iskopavanja nalaze se u Brunšmidovoj putnoj bilježnici *Skizzenbuch X*, str. 61–64:

„Prozor 4/9 1901. Počeo sam poslije podne sa 11 radnika kopati na Ostovićevoj zemlji u halštatsko laténskoj nekropoli. Kamenje bilo je poslagano u raznoj dubljini; bilo ga u dubljini od 1.30 i dublje, ali nije previše, a počimalo je mjestimice samo par centimetara ispod površine. Pod kamenjem obično se našli kosturi, sasma istruli, tako da im se nije položaj mogao pravo opredijeliti. U visini bilo je negda groblje od amfora sa paljevinom, ali većinom od pluga i kopanjem uništenih. Hrbina je bilo svugdje dosta od tih amfora i raznih manjih priloženih posuda. U prednjem dijelu u 1 m dubljine veća ognjišta na kojima su se valjda kasniji mrtvaci opaljivali. Na blizu površine svugdje se našlo ulomaka od velikih zemljanih vinskih „amfora“ za paljevinu. U dubljini od 20 – 30 cm kod 1 rastreseno jedno veliko i nekoliko srednjih jantarovih zrna. 2 Dvošpiralne fibule sa jantarovim ovalnim zrnom i više ovalnih jantarovih zrna. 3 vertikalno stojeća sasma raspršena amfora počam od 0.20 dubljine, gornji joj se dio slegnuo sasma u trbuh do njegove sredine. U nutri slomljena crvena zdjelica, 2 fibule rimske, a na dnu mala modra bočica iz koje se kad se vadila iscijedila voda. Ponajviše blizu 1 našlo se u 30 – 50 cm dubljine više manjih predmeta i ulomaka, koje se nije dalo separirati, jer je kiša obuštavila 4/9 u 5 sati posao. I onako su to rasijani predmeti od pređašnjih pogreba, koje su kod novog pogreba dospjele na površinu. Kod 2 se je našla u 1 m dubljine lubanja. 5 u 1.10 m dubljine našle se zdrobljene posude 6 kotačić i drugi neki predmeti, a u blizini naokolo na blizu tri lubanje. Kod 6 fibula naočarasta i na koljence. Kod 7 u raznoj dubljini, ali veoma na blizu tri fibule na koljence. 8 u dubljini od 0.40 željezni mač. Blizu 5 čunjasti privjesak. Blizu 2 u 1.30 m dubljine igla od fibule i četvrta lubanja od pređašnjih mrtvacu 9 u 1.30 m dubljine svuda okolo više glava od pređašnjega kopanja. Kod 10 u 1.75 m dubljine velika fibula na koljence. Kod 9 u 1.60 m dubljine mala fibula na špiral. 11 u 0.40 m dublj. želj. nož, kod 12 u 1.50 m dublj. nađen kostur od zap. na istok, a kod njek 2 fibule i dr. 13 u dubljini od 1 1/2 ispod velika kamena fibula debela a sanguisuga i nekoliko šarenih zrna od kojih se najveće zdrobilo. 14 u dublj od 0.40 ulomak željezna mača i igla od fibule 15

U 50 cm dubljine fibula velika sa nanizanim jantarima na velikom komadu odjeće od kože, i još jedan predmet (minđuša) i nešto podalje mnogo jantara. U 1 m mnogo jantara i komad od želj. mača, u 1.50 fibula sa 5 jantara. 16 zdrobljena smicana amfora. Kod 17 u 1.50 dublj. veliko šareno stakleno zrno, u 0.40 dublj. više srednjih jantarovih zrna. Kod 18 u 0.50 dublj. karičica 19 u 0.20 zdrobljena i rasuta velika amfora i ulomci crno firnis sorane posude, s koje je firnis većim dijelom spao. 20 zdrobljena amfora sa spaljevinom. 21 razlupana amfora u položaju između kamenja, gornji dio fali. Počima, u dubljini od 40 cm, bila je pokrta crnom posudom, kojoj se cijepali i [...] ulomci, od kojih su jedni pali unutra u posudu. Pri dnu mala čupa sa ručicom, a ispod nje slomljeni mač. 22 u 50 cm dublj. 2 fibule na koljence i 3. sa gumbima i par sitnih žutih zrna i jedno jantarsko. 23 u 50 cm dublj. 4 jantarova zrna. 24 u 70 cm 1 saltaleone 25 u dublj. od 0.80 bula, više jantara i nepotpuna fibula; 26 u 0.60 fibula ad arco sa 3 zrna na proveslu. 27 u 0.50 4 brons. kotačića i 1 jant. zrno i jedan okov. 28 u 0.50 fibula ad arco sa 3 šarena zrna i bronsana narukvica špiralna. Ispod 28 u 1.20 nađena zdrobljena glava. 29 u 0.85 kostur. 30 u 0.40 zdrobljena amfora. 31 u 0.40 glavica od jantara 32 pločica, križići u dubljini od 1 m 33 Brus u dublj od 0.50.“³⁷¹

Veću i manju nekropolu u Kopolju istražuje povjerenik Marko Vukelić od 1900. do 1902. Za iskopavanje je plaćen 20 kruna. Istraživanja je vodio sam, a Brunšmid ga savjetuje kako da kopa te mu šalje knjige „iz kojih će najbolje moći praktički vidjeti, kako mu valja postupati kod bilježenja prigodom iskapanja i kod sastavljanja izvještaja o kovanju“.³⁷² Na većoj nekropoli iskopano je više od pet stotina većinom skeletnih grobova, a samo iskopavanje nije bilo dokumentirano. Brunšmid 1903. šalje Vukeliću upute kako umotati i sigurno transportirati nađene kape od brončanog lima te mu sugerira da radnicima obeća posebnu nagradu od 40 forinti za svaku duplu iglu, koja se cijela izvadi i uopće za sve bolje predmete.³⁷³ Godine 1902., nezadovoljan dotadašnjim načinom iskopavanja, Brunšmid preuzima istraživanje na lokalitetu Mala Crkvina na zemljištu Jose Grčevića i Stipana Kranjčevića.³⁷⁴ Na zemljištu Jose Grčevića iskopao je 142 jedinice, većinom skeletnih grobova, a na zemljištu Stipana Kranjčevića iskopao je 67 jedinica, isto većinom skeletnih grobova. Tijek iskopavanja

³⁷¹ AMZ DZ 1.6.11, 61–64.

³⁷² AAMZ 48b, 19/1903, Marko Vukelić Kopolje 3/1.

³⁷³ AAMZ 48b, 333/1903, Marko Vukelić Kopolje 24/8.

³⁷⁴ AMZ DZ 1.7.1, Istraživanje lokaliteta Kopolje.

s planovima zabilježio je na par listova putne bilježnice koju je uvijek nosio sa sobom.³⁷⁵ U Arhivu Arheološkog muzeja čuva se i popis 403 groba iz Kompolja s naznačenim dubinama, kratkim opisom i taksativno nabrojanim grobnim priložima s ponekim crtežom predmeta.³⁷⁶ Ako je vjerovati usmenim predajama, Brunšmid je prije smrti imao skoro dovršen rukopis objave o istraživanju u Kompolju. Dvije table materijala koje je nacrtao slikar Omer Mujadžić čuvaju se u Zbirci starih primijenjenih crteža AMZ. Oglavlja iz Kompolja i Vlaškog Polja restaurirana su u sarajevskom Zemaljskom muzeju kod preparatora Tomas Grossmanna, zajedno s nekim predmetima iz Prozora i Duge Gore.³⁷⁷ Za restauraciju osam ogavlja plaćeno je 60 kruna.

Grobne cjeline Kompolja danas više nisu sačuvane iako su u Brunšmidovo vrijeme, kao što je to bilo u slučaju groblja u Bijelom Brdu, predmeti bili grupirani po grobovima i pričvršćeni na tvrdu podlogu. Naime, kasnijim rukovanjem su se grobne cjeline pomiješale.

U prosincu 1903. godine, Brunšmid povjereniku Mati Vohalskom iz Hrtkovaca šalje 20 kruna za pokusno iskopavanje na Gomolavi. Vohalski javlja rezultat iskopavanja:

„Veleučeni gospodine! Javljam Vam, da sam po Vašoj želji dao kopati na „Gomolavi“ dne 3. i 17. veljače o. g., ali sa slabim uspjehom. Prvi dan sam imao 8 radnika a drugi 6, te sam dao kopati na raznim mjestima. Tamo na onom najvišem mjestu dao sam kopati poprijeko jedan jarak u duljini od 20 m, a širini 1 m i dubljini 1–1.20 m, pa se je naišlo na sam ljudske kosturove, koji su bili još dobro sačuvani, te potječu sigurno iz novijeg vremena, možda iz vremena od turskoga gospodstva, ili od utopljenika. Na onoj duljini od 20 m naišlo se je 10 kosturova, te su na istočnoj strani bili već kod 30 cm dubljine, dočim prema zapadnoj strani bili su sve dublje tako da se je pri kraju jarka našao kostur u dubljini od 120 cm. Od ovoga kostura bila je lubanja još posve čitava, a mjerila je u opsegu 51 cm. S kostima se je našlo još neke sive tvari kao pepeo, a to je od mesa, dočim tragova od lijesova ili kakvoga nakita nije bilo. Kosturovi su bili blizu jedan drugoga, a u zemlji se je našlo po koji komad cigle ili odlomak posuđa i jedan rimski novac, dočim tragova od zidova na tom mjestu ne ima (...)

³⁷⁵ AMZ DZ 1.6.12, Skizzenbuch XI, 7–16.

³⁷⁶ AMZ DZ 1.7.1, Istraživanje lokaliteta Kompolje.

³⁷⁷ AAMZ 48b, 344, 351/1903, Dr. Č. Truhelka Sarajevo 21/9.

Imao sam željeznu šipku od 170 cm duljine s kojom smo kušali bosti na raznim mjestima na „Gomolavi“, pa gdje god se je naišlo na što tvrdoga, tamo se je kopalo, ali se je obično naišlo na komade ciglje. Na mjestima, gdje nije bilo ništa u zemlji, tamo je sva šipka lako unišla u zemlju, a zemlja je opće dosta rahla i lako se je kopalo. Na nekim mjestima se je naišlo na neku kao pečenu zemlju (ognjište prehistorijske koljebe), gdje je bilo tad malo teže kopati, a pri kopanju se je moglo uviditi, da je „Gomolova“ umjetno nasuta. Ako je na „Gomolavi“ bila kakva zgrada od Rimljana, to je morala stajati na onom mjestu, gdje je onaj prorok k Savi, jer su tamo financi vadili cigle, od kojih sam Vam već poslao nacрте. Taj dio „Gomolave“ već se je skoro sav odronio u Savu. — Na „Gomolavi“ ne ima dakle ništa izim onog kratkog zida, pa sva narodna pričanja o kakvom podrumu jesu samo bajke (...)“³⁷⁸

Godine 1904. iskopavao je i Brunšmid s Vohalskim, no samo jedan dan. Iste je godine (1904.) Brunšmid kopao četiri dana na lokalitetu Jakovo Kormadin:

„Ognjište 2 u 0.60 ili bolje reći izmazan pod od koljeba, gdje se je i vatra palila; ispod njega veći ulomci posuda, kruglja za udaranje, kremen i nož. Ognjište 1 u 0.20-0.30 dubljine. U njem iznutra izmazane manje zdjele, od kojih jedna nepotpuna u spekantom mazu, koji je dole imao dvije čvrste nožice (bilo je barem tri. Ulomci velikih posuda kod 3) čovječji kostur u 0.90 d. Nešto povrh njega polovica nadžaka od jelenova roga, koji ne spada k njemu. Bilo je priloga: 2 kamena zrna, želj. nož i prsten odrasle osobe. 4) Starije muško čeljade u 0.90. Bez priloga. 5) Dječji kostur bez priloga, d. 0.60.“³⁷⁹

Iskopavanje u Kormadinu nastavlja povjerenik Antun Poturičić po Brunšmidovim naputcima: „5. Na Kormadinu kopajte odmah čim Vam bude moguće ali ne sa previše ljudi. Preko 90 cm neće valjda nigdje biti potrebno ići. Valja paziti na grobove i uzimati ih i obilježiti brojem (moj zadnji broj je 11), koji ima doći i na eventualni omot. Ja sam prekopao (kako vidite ovdje na strani) u prvoj tabli 5 x 10 m, a u drugoj 4 x 9 m i sve ubilježio, naime 3 ognjišta i 8 grobova. Svagdje je označena dubljina, a nacртом i smjer. Inteligentan radnik će Vam znati točno sve kazati tako da ćete moći bilježiti i onda, ako niste bili prisutni, kada se je što našlo. Srdačan pozdrav Brunšmid“³⁸⁰.

³⁷⁸ Cit. prema: Solter 2021, 72–74.

³⁷⁹ AMZ DZ 1.6.13.112.

³⁸⁰ AAMZ 42, Surčin, Dopis J. Brunšmida A. Poturičiću od 17. 4. 1904.

Upute za iskopavanje srednjovjekovnog zida 1900. godine šalje Josipu Horvatu u Gorjane:

„Uzbudete li dati dalje kopati, dajem Vam sljedeće naputke: Idite smjerom zidova, pa ih dajte od zemlje očistiti. Nipošto ne dopuštajte, da se ti zidovi iz zemlje vade, jer je to isto, što i uništavati stare historičke spomenike. Neka oстане, jer valjda nikoga ne smetaju.

Kada kopajući očistite sve uzdužne i poprečne zidove, onda ih izvolite izmjeriti i približni nacrt načiniti, pa će se vidjeti, o čemu se radi. Nađete li kakvih predmeta izvolite me o tomu obavijestiti, a ja ću Vam stvar po mogućnosti odmah protumačiti.”³⁸¹

Metodologija iskopavanja koja je počivala na traženju zidova te, nakon što se pronađu, kopanju sadržaja prostorija bez ikakve stratigrafije i često na nesustavan način, bila je uobičajena praksa 19. i 20. stoljeća.³⁸²

8. 2. Putovanja

„Putovanja i s njima skopčana eventualna iskapanja kombinirati će se i spajati, gdje god to bude bilo moguće, da se tako štede zavodska sredstva.“³⁸³

Brunšmidu je postalo jasno da neće dobiti dodatna sredstva za iskopavanja arheoloških lokaliteta. Tu vrstu terenskog istraživanja smatrao je najboljim i najisplativijim načinom pribavljanja nalaza za Muzej te je počeo poduzimati manja iskopavanja preko sredstva predviđenih za redovna godišnja putovanja u Srijem i Slavoniju te u Liku i Primorje. Cilj godišnjih putovanja bilo je evidentiranje lokaliteta, kao i zaštita i nabava arheološke i druge spomeničke građe, što je obično podrazumijevalo obilazak lokaliteta, rekognosciranje, poduzimanje iskopavanja, preuzimanje ili otkup građe, susrete s muzejskim povjerenicima, organizaciju transporta građe do Zagreba, i dr. Brunšmid je svake godine poduzimao dva veća dvotjedna putovanja — u ono po Ličko-krbavskoj županiji kretao je redovito prije ili nakon

³⁸¹ AMZ DZ 2.215, Gorjani, Dopis J. Brunšmida J. Horvatu od 26. 2. 1900.

³⁸² Díaz-Andreu 2007a, 392.

³⁸³ AAMZ 48b, 35/1904, Dopis Ravnateljstva arh. odjela n. muzeja Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 30. 1. 1905.

ljetovanja u Kraljevici, dok u proljeće ili jesen putovao u Slavoniju i Srijem — i manja jednodnevna ili dvodnevna putovanja koja su bila najčešće rezervirana za Sisak. Na terenu je popisivao i skicirao lokalitet i građu u džepnu bilježnicu za crtanje tvrdih korica *Skizzenbuch*.³⁸⁴ Ova vrsta terenske dokumentacije nam svjedoči o važnosti prisustva istraživača na samom terenu koji evidentira podatke direktnim promatranjem bez naknadne interpretacije:

„Naročito se išlo za tim, da svijet na licu mjesta upozori, da starine, što ih prigodom regeneracije vinograda veoma često nalazi, ne zabaci i ne uništi, nego sačuva, tako da bi se mogle za narodni muzej nabaviti.“³⁸⁵

Putovanja, koja su često bila mukotrpana, odvijala su se vlakom, parobrodom, kolima, saonicama, brodicama te je vrlo često i pješao preko 20 km dnevno:

„Stradanje! Čovjek jedva dobije sobu, ali jesti ne dobiva. Za večeru nešto, ali jutro ništa ni mlijeka!“³⁸⁶

Putovanja državnih službenika su se dodatno otežala nakon Sjeničarske bune u rujnu 1897. godine, kada su mještani sela Sjeničak ubili tri mjernika iz Zagreba nakon što se proširila priča da su došli objesiti mađarsku zastavu na mjesnu crkvu svete Petke. Ubrzo je uhapšeno više desetaka ljudi. Pred sud u Zagrebu izvedeno je 48 Sjeničaraca optuženih za ubojstvo, a osuđeno ih je 19, od čega njih 11 na smrt. Ipak, smrtna kazna je izvršena nad dvojicom muškaraca i jednom ženom.³⁸⁷ Brunšmid u dopisu Vladi javlja kako nije uvijek bio dobrodošao na svojim putovanjima te da je morao biti oprezan:

„U Volorici sam vidio malu crkvicu, koja po ornamentiranim arhitektonskim komadima mora da spada još u X. ili XI. vijek. U samu crkvu me seljaci nisu pustili, izgovarajući se, da je ključ u crkovernjakove žene, koja je otišla u Gospić. Čini se, da sam iza poznatih događaja u gornjoj Krajini dobro učinio, što nisam po drugi put došao.“³⁸⁸

³⁸⁴ Faksimili originalnih prijepisa (476 listova izvorne veličine 21 x 17 cm) putnih bilježnica Josipa Brunšmida koji se čuvaju u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu, objavljeni su u: Solter 2021. Dvanaest bilježnica se čuva u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu, dok se jedna nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.

³⁸⁵ AAMZ 48b, 265/1903, Dopis Josipa Brunšmida Kr. zem. vladi od 27. 5. 1903.

³⁸⁶ AMZ DZ 1.6.13.17.

³⁸⁷ Petrunžaro 2011.; M. Cimeša, Krvava Sjeničarska buna 1897., u *Portal Novosti* od 6. 12. 2017., <https://www.portalnovosti.com/krvava-sjenicarska-buna-1897> (pristupljeno 13. 6. 2022.).

³⁸⁸ AAMZ 48b, 333/1897, Izvještaj J. Brunšmida o arh. iskapanju u Vrepcu i Vukovaru od 10. 7. 1897.; Brunšmid 1897c, 163–164.

Do 1901. godine, putovanje koje je poduzimao mimo izravne naredbe Vlade morao je unaprijed najaviti početkom godine te tražiti za svako pojedinačno putovanje dotacije za tekuću godinu. Teško je dobivao tražene financije. Na mnoge dojave o novim pronalascima nije mogao osobno otići, već se morao isključivo osloniti na povjerenike. Putovanja od 1894. do 1900. godine Brunšmid je objavio u seriji članaka pod naslovom *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije* u muzejskom časopisu *Vjesniku*.³⁸⁹

Od 1901. godine, odlukom Vlade dozvoljavaju se putovanja na teret zavodske dotacije u: 1.) u Sisak dva-tri puta godišnje u razno doba godine, na jedan ili više dana prema potrebi; 2.) u Slavoniju i Srijem u rano proljeće ili jesen, na barem desetak dana, s dodatkom ubiciranja lokaliteta uz Unu i Savu, od Dubice do Županje; 3.) u zagrebačku okolicu dva-tri puta na dan-dva.³⁹⁰ Na tu odluku Vlada 1904. dodaje putovanje u 4.) u Ličko-krbavsku županiju i Hrvatsko primorje jedno putovanje od najmanje 14 dana, s iskopavanjem u otočkom kotaru ili drugdje, gdje se to ukaže nužnim, te u ogulinskom kotaru Modruško-riječke županije.³⁹¹ Kroz dotacije za putovanja Brunšmid je redovito financirao i kraća iskopavanja.

Putovanja i financije su bile strogo propisane. Kada je u kolovozu 1901. godine morao hitno u Sisak (prilikom jaružanja naišlo se na rimski vodovod), a nalazio se na godišnjem odmoru u Kraljevici (na adresi: Kraljevica. Vrtić, kod Jure Polića), financijski mu je opravdan samo jednodnevni put Zagreb – Sisak³⁹²: „premda je putovanje zaista započelo u Kraljevici i opet se tamo dovršilo, pa premda je mjesto 1 dana trajalo 3 dana, to potpisani, polazeći sa stanovišta da svako službeno putovanje može započet samo iz sjedišta, zaračunava samo putovanje iz Zagreba u Sisak i natrag samo jedan dan, pošto dulje u Sisku nije bio“.³⁹³

Svako putovanje bilo je detaljno razrađeno, što se vidi na primjeru uputa koje je dobio Hoffiller prilikom putovanja u Bjelovarsko-križevačku i Virovitičku županiju 1903. godine: „Jutarnjim vlakom putovat ćete isti dan do Koprivnice a odavle ćete krenuti cestom, koja vodi u Viroviticu, te ćete po svojoj uviđavnosti istražiti sela i mjesta s lijeve i desne strane iste ceste, za koju postoji osnovna nada, da će se u njima naći predmeta arheološke vrijednosti.“³⁹⁴

³⁸⁹ Brunšmid 1896a; Brunšmid 1899a; Brunšmid 1900a; Brunšmid 1901a.

³⁹⁰ AAMZ 30/1, Putovanja i istraživanja zemlje, Odluka Kraljevske zemaljske vlade od 14. 3. 1901.

³⁹¹ AAMZ 30/1, Putovanja i istraživanja zemlje, Odluka Kraljevske zemaljske vlade od 12. 2. 1904.

³⁹² Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, bez datuma.

³⁹³ AAMZ 48b, 317/1901, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 21. 10. 1901.

³⁹⁴ AAMZ 48b, 299/1903, Dopis Josipa Brunšmida V. Hoffilleru od 4. 7. 1903.

U Zbirci fotografske dokumentacije Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske čuva se mnoštvo fotografija i negativa starih utvrda, crkava i arheoloških istraživanja koje je Brunšmid fotografirao na svojim putovanjima.³⁹⁵

Brunšmid je putovao svake godine od 1894. do 1910. godine, osim 1899. kada je cijela muzejska dotacija preusmjerena na predmete dražbe Arthura Nugenta. Nakon 1910. godine, putovanja prepušta mlađim kolegama, Hoffilleru i Tkalčiću. U vrijeme Prvog svjetskog rata, rad na terenu je onemogućen, sva putovanja muzejskih zaposlenika su prestala osim onih u kojima su, u ime Povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika, spašavali bakrene krovove, crkvena zvona i orgulje od taljenja. Nakon Prvog svjetskog rata, Brunšmid obolijeva i ne putuje više.

Brunšmidova putovanja su većim dijelom okosnica nastanka zbirki Arheološkog muzeja u Zagrebu:

„Opazio sam, da od nekoga vremena sve to manje dolaze darovi iz Slavonije i Srijema. Da pobliže ispitam razloge tomu pojavu, da oživim interes za narodni muzej, kako bi mu opet u obilnoj mjeri pritali darovi, da proučim i eventualno kupim u novije doba nađene predmete i da načinim fotografske snimke srijemskih starina, kako bi ih mogao publicirati, odlučim se na put u istočni dio Srijema, gdje me već nije tri godine bilo.“³⁹⁶

Rendić-Miočević u svom radu primjećuje kako Brunšmid vrši ogromnu, pionirsku zadaću kojom je uspostavio čvrste temelje arheološkom istraživačkom radu kontinentalne Hrvatske, od Like do Slavonije i Srijema, koji time postaju, i u tom obliku kroz dugo razdoblje ostaju, arheološkim istraživačkim poligonima njegovih matičnih ustanova.³⁹⁷

³⁹⁵ Grković 2007, 24–26, f. 17.

³⁹⁶ AAMZ 48b, 100/1897, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 28. 4. 1897.

³⁹⁷ Rendić-Miočević 1979, 24.

9. „PRIJATELJI“ I „NEPRIJATELJI“ STARINA – PROFESIONALIZACIJA STRUKE

„Ta mi smo Hrvati, gdje bi u nas bilo sloge!“³⁹⁸

9. 1. Povjerenici

Dolaskom Brunšmida na čelo Muzeja i osnivanjem Katedre za klasičnu arheologiju, dolazi do profesionalizacije struke u Hrvatskoj. Osim Bulića u Splitu i Brunšmida u Zagrebu, nije bilo školovanih arheologa u Hrvatskoj i Dalmaciji iako se mnogo ljudi bavilo „arheologijom“. Theodor Mommsen je jednom komentirao kako je arheologija bezopasan, ali beskoristan hobi za lokalne liječnike i vladine dužnosnike, umirovljene vojne časnike, seoske učitelje i svećenike u mirovini.³⁹⁹ Na prijelazu stoljeća, iako započinje intenzivna profesionalizacija struke, arheolozi amateri i dalje brojčano prevladavaju nad profesionalnim arheolozima.⁴⁰⁰ U nedostatku školovanih arheologa, iskopavanja i terenski rad su provodili uglavnom pripadnici srednjeg staleža koji su to financijski mogli priuštiti, obrazovani ljudi zainteresirani za prošlost svoje zemlje, kolekcionari i zemljoposjednici. Neodgovorni amateri „prijatelji starina“ često su bili „neprijatelji“ profesionalnim arheolozima.

Brunšmid, u nedostatku školovanih suradnika, oslonio se na već postojeću mrežu muzejskih povjerenika, redom arheologa amatera, koji su dolazili iz različitih profesija – liječnici, učitelji, svećenici, trgovci, bilježnici, seljaci – te koji su u ime muzeja sakupljali građu i iskopavali lokalitete, ali i, najvažnije, nadgledali područje svog djelokruga, tj. javljali Brunšmidu o novim pronalascima.

Prve povjerenike koju su djelovali za dobrobit Muzeja imenovao je još Ivan Kukuljević Sakcinski (1816. – 1889.) u sklopu *Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine* (dalje: Društvo) utemeljenog 1850. godine u Zagrebu, s glavnim ciljem „iztraživanje,

³⁹⁸ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 7. 1. 1898.

³⁹⁹ Sklenář 1983, 114.

⁴⁰⁰ Díaz-Andreu 2007a, 364.

otkrivanje, sakupljanje i čuvanje starina, i stvari, koje se na život i historiju našeg naroda protežu”.⁴⁰¹ Članovi Društva, redom narodnjaci, imenovani su povjerenicima koji su s terena izvještavali o stanju kulturne baštine.⁴⁰² U prvom boju glasnika Društva *Arkivu za pověstnicu jugoslavensku*, Kukuljević objavljuje naputak povjerenicima o prikupljanju podataka naslovljen *Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske pověstnice*.⁴⁰³ Moli prijatelje starina, a posebno članove Društva, da odgovore na jedno ili, ako je moguće, na više postavljenih pitanja. Paralelno s ovim pitanjima, Kukuljević šalje statističko-topografske upitnike rimokatoličkim župnicima i pravoslavnim i grkokatoličkim parosima.⁴⁰⁴ Djelovanje Društva bilo je povezano s radom Narodnog muzeja u Zagrebu – društvene zbirke, kao i imetak u slučaju propasti Društva, pripadali su Muzeju.⁴⁰⁵ Društvo je s radom prestalo 1878. godine te je veći dio njegove djelatnosti preuzela Jugoslavenska akademija. Međutim, kako rad društva u sabiranju arheološke građe ne bi u potpunosti nestao, Ljubić je, uz pomoć Đure Deželića (1838. – 1907.) i Ivana Tkalčića (1840. – 1905.), na temeljima Društva osnovao *Hrvatsko arheološkog društvo* (dalje: HAD) s Kukuljevićem kao prvim predsjednikom. Glava zadaća HAD-a bila je „priteći u pomoć razvoju arheološkoga odjela nar. muzeja, te probudjujući u nas ljubav za starine, ove po našoj zemlji iztraživati, za nas spašavati i na svjetlo iznašati“.⁴⁰⁶ Ljubić je dolaskom na mjesto ravnatelja *Starinarskog odjela*, kasnije Arheološkog odjela Narodnog muzeja, nastavio tradiciju muzejskih povjerenika te je na sjednici održanoj 3. svibnja 1869. Jugoslavenska akademija, upravitelj Muzeja, prihvatila Ljubićev prijedlog o imenovanju novog 61 povjerenika diljem zemlje:⁴⁰⁷

„budu po cijeloj zemlji imenovani muzealni povjerenici sa naputkom, da kupe što više mogu arheološke predmete i šalju istomu zavodu na dar ili uz odštetu, i da njegovu upravu obavješćuju o svakom obretu i o stanju starina, koje se u obsegu njihova zvanja nalaze. I ova uredba urodi odmah željenim plodom. Putem muzealnih povjerenika mnoga starina dodje u

⁴⁰¹ Kukuljević 1851, 238.

⁴⁰² Jurić, Vranešević 2011, 24.

⁴⁰³ Kukuljević 1851, 241–243.

⁴⁰⁴ Jurdana 2016.

⁴⁰⁵ Kukuljević 1851, 240; AAMZ 19b, Pravila društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah dne 12. srpnja 1857. po g. popečitelju unutanjih poslovah potvrđjena.

⁴⁰⁶ Bojničić 1885, 4.

⁴⁰⁷ Ljubić 1870, 16; Rački 1870, 24–25.

naš zavod, mnogo se zemlji spasi, što bi bilo van nje otišlo, a ne malo se po njihovih izvještajih razjasni i javnosti preda.“⁴⁰⁸

Povjerenici su se dopisivali s ravnateljstvom Muzeja službeno putem pošte. Slanje pisma i pošiljka bilo je besplatno, uslijed naredbe Ministra za trgovinu od 26. srpnja 1871. godine.⁴⁰⁹ Bili su različitih profesija, uglavnom obrazovani ljudi – liječnici, učitelji, bilježnici, župnici, svećenici, duhovni pomoćnici, vojnici, šumari, ljekarnici, sudci i odvjetnici, ali i trgovci, jedan poštar i jedan kapetan. Na račun Muzeja mogli su „za prirodnine i starine trošiti na račun muzea do pet forintih, koji će vam se na obične dokazice prvom sgodom poslati.“⁴¹⁰

Brunšmid je razvio vrlo dobro organiziranu mrežu povjerenika preko koje je pokušao kontrolirati pronalasku i trgovinu arheološkim predmetima. Ključna je bila efikasnost i brzina povjerenika u otkrivanju i javljanju novih informacija, što je Brunšmidu omogućilo promptno djelovanje preko kotorskih oblasti i/ili župana (kao npr. slučaj nalaza u Knegincu⁴¹¹ ili Mazinu⁴¹²). Svako kašnjenje informacija dovelo je Muzej u direktan okršaj s trgovcima. Unatoč činjenici da je Muzej nudio bolji tečaj za starine, trgovci su na svojoj strani imali brzinu i blizinu nalazu. Kada su u svibnju 1896. godine radnici mitrovačkog ribara Adama Salzmana mrežom iz Save izvadili rimsku vojničku diplomu, prvo je za nju Brunšmid saznao od Nubera koji ju je želio kupiti za sebe te je tajio detalje. Međutim, vrlo brzo su se Brunšmidu javili ljekarnik Czeisberger i povjerenik Jung s dodatnim informacijama. Obojicu je Brunšmid angažirao u nabavi predmeta za Muzej, ali „valjalo se boriti protiv tvrdokorne sebičnosti i privatne konkurencije, koja je naperena protiv našega zemaljskoga zavoda“. ⁴¹³ Povjerenici su prikupljali predmete iz raznih izvora, pratili su građevinske i poljoprivredne radove, vršili su iskopavanja, ali su imali i svoju mrežu sakupljača, odnosno dobavljača/trgovaca od kojih su nabavljali starine. Morali su često obilaziti područje za koje su bili nadležni jer se trgovina arheološkim predmetima, posebice numizmatikom, redovito odvijala po gostionicama i trgovinama, gdje su učestalo dolazili preprodavači iz Beča ili Pešte.⁴¹⁴ Povjerenici nisu uvijek

⁴⁰⁸ Ljubić 1886, 158.

⁴⁰⁹ Bojničić 1885, 12.

⁴¹⁰ AAMZ 30/2, Administrativne stvari i dogodovštine, Dopis predsjednika Jugoslavenske akademije F. Račkoga od 17. 6. 1868.

⁴¹¹ Brunšmid 1897a, 93–94.

⁴¹² Brunšmid 1897a, 42–43.

⁴¹³ Brunšmid 1897b, 1. Diploma je kupljena za Muzej za 50 forinti.

⁴¹⁴ AAMZ 40a, Srijemska Mitrovica, 1904, Dopis I. Junga J. Brunšmidu, br. 302 (Bunčić, Solter 2020).

i svugdje bili dobrodošli. Jurju Božičeviću iz Josipdola seljani bi često govorili „Što je došao!“⁴¹⁵, a on je Brunšmida molio da dođe u posjet: „ako Vi dođete ovamo zavezat će se donekle i blebetavi jezici, koji i po danu i po noći samo o meni govore.“⁴¹⁶ Posao povjerenika bio je vrlo zahtjevan i neshvaćen, o čemu svjedoči i Jung iz Mitrovice:

„U Mitrovici je teško naći ma i samo jednog intel. čovjeka koga starine zanimaju i koji bi imao volju zauzeti se za muzej međutim ja ću njekeje sondirati a uspjeh Vam dojaviti, meni bi to samom vrlo milo bilo, jer mi se ovako samom pače i rugaju, što mi ipak nesmjeta. Do sad sam naišao na extreme ili bagatelizuju i uništuju ili – precjenjuju kad što imaju! samo ne kako treba.“⁴¹⁷

Kada je Jung u (Donjim) Petrovcima „pitao tamošnju uplivniju gospodu za starine pak mi ovi naravno odgovoriše kao obično: ‘Nikad, nigđe, ništa’ Punktum!“⁴¹⁸

Samo povjerenicima najbližeg kruga, ljudima od istinskog povjerenja, „prokušanim prijateljima narodnoga muzeja“ Brunšmid je dopuštao samostalno iskopavanje.⁴¹⁹ Ti su ljudi uistinu bili amateri arheolozi. Slao im je literaturu i upute kako iskopavati te su za svoj posao voditelja iskopavanja bili i plaćeni. U jesen 1903., Brunšmid šalje Poturičiću 200 kruna za iskopavanje neolitičkog naselja u Jakovačkim vinogradima i haštatskog groblja u Plešinom vrtu u Surčinu, kao i detaljne upute kako pravilno iskopavati:

„Sa poslanim novcem neka izvodi iskapanje na Kormadinu. Njegov drug Fakundini neka ode u N. Banovce na muz. trošak, jer se je tamo prigodom rigolovanja našlo stvari, a nikako se ne mogu dobiti u Zagreb. Neka tamošnje sabirače umiri i eventualno od njih predmete pokupi i na otkup pošalje.“⁴²⁰

Jung kopa mozaik u vrtu gospođe Plavišićke u Mitrovici o muzejskom trošku. Šalju mu se upute kako izvaditi mozaik ako naiđe na likove te da dijelove s ornamentima ostavi u zemlji netaknute.⁴²¹ Marko Vukelić je 1903. godine kao nagradu za nadziranje iskopavanja na

⁴¹⁵ AMZ DZ 2.293, Josipdol, Pismo J. Božičevića J. Brunšmidu od 21. 2. 1900.

⁴¹⁶ AMZ DZ 2.293, Josipdol, Pismo J. Božičevića J. Brunšmidu od 21. 2. 1900.

⁴¹⁷ AAMZ 40a, Srijemska Mitrovica, 1900, Dopis I. Junga J. Brunšmidu od 29. 11. 1900., br. 220.

⁴¹⁸ AAMZ 40a, Srijemska Mitrovica, 1904, Dopis I. Junga J. Brunšmidu, br. 302.

⁴¹⁹ AAMZ 48b, 388/1896, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 20. 7. 1896.

⁴²⁰ AAMZ 48b, 383/1903, A. Poturičić, Surčin, 23/10.

⁴²¹ AAMZ 48b, 439/1898, I. Jung, Mitrovica, 30/12.

Kranjčevičevoj zemlji u Kompolju dobio 20 kruna te ga se odmah poslalo na istraživanje zemlje Jose Grčevića.

Povjerenicima koji su se istinski zainteresirali za arheologiju, kao što su bili Ignjat Jung iz Mitrovice,⁴²² Milan Turković iz Kutjeva,⁴²³ Marko Vukelić iz Kompolja⁴²⁴ i Ante Poturičić iz Surčina, Brunšmid je redovito slao arheološku literaturu. Ignjat Jung (1860. – 1915.), najvjerniji Brunšmidov povjerenik, često je pisao i svoja razmišljanja o raznim antičkim temama te ih komentirao s Brunšmidom, kojeg je iznimno cijenio. Iz pisama se opaža kako se s godinama njihov odnos iz dubokog poštovanja (Jung oslovljava Brunšmida uglavnom s „veleštovani prijatelju“) razvio u vrlo prijateljski (Brunšmid Jungu piše o velikoj tuzi u obitelji i zdravstvenim problemima svoje supruge).⁴²⁵ Brunšmid je od Junga, u razdoblju od 1894. do 1905. godine, primio 337 pisama, mnoga od njih popraćena crtežima, u kojima izvještava o svemu što se odnosilo na Mitrovicu i širu okolicu.⁴²⁶ Jung se posebno interesirao za epigrafiju, srijemsku topografiju, a najviše je pažnje posvetio sirmijskoj arhitekturi i urbanizaciji te je posebno bio usredotočen na provenijenciju nalaza:

„Kod tih komada je žalibože nalazište naravno vanredno teško ustanoviti i to samo iznimce i slučajno. Utjeha malena je jedino ta, da nas dvoje nijesmo krivi jer smo za vremena upoznali važnost što točnija nalazišta a kod naših prethodnika možemo sa sudom biti u toliko blažiji što oni prvo sami tu važnost nijesu uvidili a drugo što su nam priličan broj spomenika sačuvali koji bi bez njih možda bar djelomice ostali nepoznati ili sasama propali.“⁴²⁷

Povjerenici su slali građu vlakom i bili su oslobođeni od plaćanja poštarine. Poneka je lokalna pošta povjerenicima radila probleme, kao što je bio slučaj pošte u Mitrovici. Brunšmid

⁴²² „Šilje mu se pod krstopletom Hauserova knjižica o amfiteatru u Vindonissi“ (AAMZ 48b, 133/1898, Ignjat Jung. Mitrovica 4/3). Više o Jungu kao povjereniku u: Milošević 1973; Miladinović-Radmilović, Radmilović 2015; Bunčić, Solter 2020.

⁴²³ „Šilju mu se obje sveske publikacije o Butmiru na porabu“ (AAMZ 48b, 271/1898, Milan Turković Kutjevo 28/7).

⁴²⁴ Šalje mu se Ljubićev *Popis pretpovijesne zbirke* i neki Brunšmidovi separati (AAMZ 48b, 419/1902, Marko Vukelić Kompolje 4/10).

⁴²⁵ AAMZ 40a, Srijemska Mitrovica, 1902, Dopis I. Junga J. Brunšmidu, br. 245; 1903, 252.

⁴²⁶ Korespondencija Jung – Brunšmid čuva se u Arhivu Arheološkog muzeja, međutim Jungovi nacrti i planovi antičkog Sirmiuma čuvaju se u Hrvatskom povijesnom muzeju u Dokumentarnoj zbirci I.

⁴²⁷ AAMZ 40a, Srijemska Mitrovica, 1905, Dopis I. Junga J. Brunšmidu od 17. 2. 1905., br. 327.

je bio prisiljen obratiti se ministru trgovine koji je svojim dopisom br. 30.585 od 14. lipnja 1900. godine naredio da se pošiljke „rukiju prosto od poštarine“.⁴²⁸

Brunšmid je nekim povjerenicima početkom godine slao predujam kako bi mogli brzo nabavljati predmete po vlastitom nahođenju. Neki povjerenici po par godina nisu otkupili ništa, kao što je to bio slučaj kod Hefela u Sisku ili Šabana u Karlovcu,⁴²⁹ Brunšmid bi tada zatražio povrat predujma koji je bio u razini do 30 kruna.

Brunšmid je veliki broj povjerenika naslijedio od Ljubića. No, postoje i slučajevi kada Brunšmid prekida kontakte s Ljubićevim povjerenicima, kao što je bio slučaj sa „strika“ Bogetićem.⁴³⁰ Antun Bogetić, dok je bio još kapelan u Gorjanima, posredovao je u prodaji bedema srednjovjekovnog grada. Iako je to činio pod mišlju da tim činom pomaže Muzeju, Brunšmid nije mogao odobriti tu akciju i dolaskom na mjesto ravnatelja prekida veze Muzeja i Bogetića.

Najveći broj povjerenika Brunšmid je pronalazio sam na godišnjim putovanjima po zemlji. Kada je 1898. godine putovao kroz Nove Banovce, Surduk i Stari Slankamen, zapisao je: „Jedino u Novim Banovcima sam našao pouzdanu osobu u pučkom učitelju M. Fakundiniju koji takove predmete za muzej otkupljuje“.⁴³¹ Fakundini kopa u prosincu 1898. po Brunšmidovom nalogu tražeći srednjovjekovno groblje. Muzej mu šalje 20 forinti za iskopavanje. Nakon iskopavanja, ispostavilo se da je groblje iz 18. stoljeća.⁴³² U zimu 1899., po Brunšmidovim detaljnim uputama, Fakundini vrši iskopavanja u „Širovoj“ i „Manotovoj bašci“.⁴³³ Izvještaji istraživanja objavljeni su u *Vjesniku* za 1900. godinu.⁴³⁴ Moli Fakundinija da nađe „kojega učitelja u Surduku, koji bi bio voljan, da u interesu muzeja skuplja starine i novce“.⁴³⁵

⁴²⁸ AAMZ 48b, 248/1903, Dopis J. Brunšmida Predsjedništvu kr. poštansko-brzojavnog ureda od 14. 5. 1903.

⁴²⁹ AAMZ 48b, 498/1903; 499/1903.

⁴³⁰ „Nipošto ne dopuštajte, da se ti zidovi iz zemlje vade, jer je to isto, što i uništavati stare historičke spomenike. U Gorjanu se je u tomu smjeru već mnogo griješilo, kada je ono poznati „strika“ Bogetić kopao i vadio fundamente. Neka ostane, jer valjda nikoga ne smetaju.“ (AMZ DZ 2.215, Dopis J. Brunšmida J. Horvatu od 26. 2. 1900.).

⁴³¹ AAMZ 48b, 362/1898; Solter 2021, 30. Fakundini 1900. odlazi u Surčin te ga na poziciji učitelja i muzejskog povjerenika mijenja Roman Posavac.

⁴³² AAMZ 48b, 426/1898; 433/1898; 434/1898.

⁴³³ AAMZ 48b, 21/1899, Dopis J. Brunšmida M. Fakundiniju od 20. 1. 1899. Dopis nije sačuvan. Ne možemo znati kakve upute o iskopavanju Brunšmid šalje Fakundiniju.

⁴³⁴ Fakundini 1900, 220–222.

⁴³⁵ AAMZ 48b, 55/1899, Dopis J. Brunšmida M. Fakundiniju od 18. 2. 1899.

Dimitrijević primjećuje kako je ta „savršena terenska agentura“ donijela Muzeju neslućene koristi:

„Brunšmid je održavao vezu sa svojim povjerenicima dok je imao fizičke snage da obavlja tu golemu korespondenciju. Kako je jenjavala njegova snaga, tako su se, malo pomalo, gasile i veze s muzejskim povjerenicima. U povijesti naše arheologije ni jedna arheološka ustanova nije imala tako savršenu mrežu povjerenika, kao što ju je imao Muzej u vrijeme Brunšmidove ere.“⁴³⁶

U *Skizzenbuch* III, krajem 1894. godine zabilježena su imena 122 povjerenika, a nije ih bilo samo u Bribiru, Karlovcu, Samoboru, Slatini, Slunju i Tovarniku.⁴³⁷ Njihov posao nije bio lagan. Unatoč velikim otporima okoline, koja ih je najčešće smatrala lokalnim čudacima, trudili su se nabavljati informacije i predmete za Muzej. U Arhivu Muzeja čuva se preko 20.000 dokumenata korespondencije muzejskih ravnatelja s povjerenicima. U najvećoj mjeri su to prepiske s Brunšmidom. Danas nam je ta dokumentacija bogat izvor vrijednih topografskih arheoloških podataka. Osim službenih povjerenika, velika pomoć Brunšmidu su bili i župnici, posebno župnik Turmayer u Sotinu, župnik Hartl u Lovasu te župnik Dorbolo u Novaku.⁴³⁸

9. 2. Josip Brunšmid i Karlo Nuber

U nedostatku profesionalnih arheologa, Brunšmid je bio vrlo oprezan kada je u pitanju bilo osnivanje lokalnih muzeja i „arheoloških“ društava. Prvenstveno se bojao da će osnivanje lokalnih muzeja oslabiti Narodni muzej u Zagrebu koji je bio nacionalni muzej.⁴³⁹ Jedini lokalni muzej koji je djelovao u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća bio je *Muzej sl. i kr. grada Osijeka*,⁴⁴⁰ iako su postojale inicijative i za muzejima u Mitrovici (na koncu je to bilo samo mjesto gdje se točila dobra piva)⁴⁴¹ i Vukovaru. Međutim, kako je osječki muzej djelovao

⁴³⁶ Dimitrijević 1981, 55.

⁴³⁷ AMZ DZ 1.6.4, 36–39.

⁴³⁸ AAMZ 48b, 455/1896.

⁴³⁹ AAMZ 48b, 303/1897, Dopis Ravnateljstva arh. odjela n. muzeja Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 5. 11. 1897.

⁴⁴⁰ Göricke-Lukić 1999.

⁴⁴¹ AAMZ 48b, 131/1894.

lokalno, isključivo na prostoru grada Osijeka, pojavile su se ideje oko osnivanja Vukovarskog i Slavenskog muzeja koji bi djelovali na širem području Slavonije i Srijema.

Godine 1905. pokreće se pitanje osnivanja županijskog muzeja u Vukovaru. Brunšmid u dopisu Vladi piše kako načelno nije protivnik osnivanja lokalnih muzeja, iako iz „opravdanih razloga nije suviše za njih zagrijan“. Međutim oštro se protivio osnivanju županijskih muzeja jer bi to dovelo do centraliziranja sabiranja starina nekog područja i time bi se spriječilo prikupljanje arheoloških predmeta za Muzej. Jasno daje do znanja da oblasti nisu nikada podupirale Muzej (osim u rijetkim iznimkama), ali osnivanjem županijskog „muzejića“ direktno rade protiv zemaljskog Muzeja. Kao dokaz svojoj tvrdnji, iznosi slučaj isušivanja jugoistočnog Srijema, kada se pronašlo mnogo arheoloških predmeta koji su zakonski morali biti predani zemaljskom Muzeju. Brunšmid je prvi put predmete vidio u građevnoj kancelariji u Zemu u te se obratio velikom županu srijemskom Imbri pl. Hideghétyju s molbom da se građa preda Muzeju. Međutim, župan je predmete preusmjerio na županijski muzej srijemski koji još nije bio niti osnovan.⁴⁴² Župana je na osnivanje županijskog muzeja nagovorio Paul Traeger (1867. – 1933.), njemački antropolog i etnolog, navodno uz potporu vodećih ljudi germanskog pokreta u Vukovaru (graditelj Lujo Karlovsky i inženjer Otto Stubenvoll). Traeger, za kojeg Brunšmid smatra da mu je jedini cilj „u mutnomu loviti“, u razdoblju od 1904. – 1905. godine po Srijemu je kupovao arheološke predmete i paleontološke ostatke, što za svoju zbirku, što za „neke“ muzeje po Berlinu (veliku zbirku kostiju u Vukovaru, 500 kg predmeta iz okolice Indije, razne predmete iz Sotina i Novih Banovaca). Brunšmid sumnja da bi Traegeru manji muzej bez stručnjaka bio paravan za kupovinu predmeta i njihov izvoz van zemlje.⁴⁴³ „Županijski muzej“ kratko je djelovao u obliku jednog pisara koji je od mjesta do mjesta tražio i kupovao starine.⁴⁴⁴ Godine 1909. župan Hideghéty posredovao je u kupovini ostave novca iz Sotina za zagrebački Muzej.⁴⁴⁵

Brunšmid je 1897. godine pozvan na konstituirajuću skupštinu Slavensko-arheološkog društva s još 17 „nestručnjaka činovnika“, većinom osječkih pučkih učitelja.⁴⁴⁶ Glavni pokretač osnivanja društva bio je osječki trgovac drvetom i sakupljač novca i arheoloških

⁴⁴² AAMZ 48b, 139/1905.

⁴⁴³ AMZ DZ 1.6.13.407; Solter 2021, 268.

⁴⁴⁴ AMZ DZ 1.6.13.429.

⁴⁴⁵ Brunšmid 1911b, 242.

⁴⁴⁶ AAMZ 48b, 303/1897, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 5. 11. 1897.

predmeta, već dobro poznati Karlo Nuber, kojega Brunšmid naziva „diletantom bez ikakve znanstvene kvalifikacije“ i „trgovac starinama“. Brunšmid se nije slagao s Nuberom još od iskopavanja srednjovjekovnog groblja u Bijelom Brdu 1895. i 1896. godine.⁴⁴⁷ Čak je u par navrata 1896. upozorio velike župane virovitičkog i srijemskog da se Nuberu ne dozvole arheološka iskopavanja. Brunšmid je smatrao da je Nuberu osnivanje društva samo izlika kako bi mu bilo omogućeno iskopavanje i daljnja trgovina starinama. Buliću piše o Nuberu:

“(…) ima čovjek, koji sa osobnih razloga, da sebi stvori na osječkom muzeju poziciju, tjera konkurenciju sa zemaljskim zavodom. Da ga se znate čuvati, reći ću Vam, da se taj čovjek zove Nuber, da je svršio 4 realke i nekakvu privatnu nižu trgovačku školu. Izučio je željezarsku trgovinu i počeo se baviti starim novcima. U tomu je dosta daleko dotjerao, tako da je veoma dobar praktičan numizmatičar, koji stare novce veoma dobro kupovati, a još bolje prodavati znade. Od novijeg doba ima on na svojim vizit kartama naslov „Archaeolog“, a misli da je nanj stekao pravo, što je vidio nekoliko muzeja i što je na trošak hrv. arh. društva vodio dva iskopavanja u Slavoniji. Pošto ja nisam mogao niti htio dopustiti, da se hrv. arh. društvo na korist privatnika izrabi, emancipirao se je taj 24 godišnji gospodičić, te diže kuku i motiku, nebili u Osijeku ostvario arheološko društvo i muzej za — Slavoniju, kojima bi on imao biti dušom i – plaćenim kustosom. Onda bi nastao lijepi kšeft⁴⁴⁸ sa peštanskim i bečkim čivutima. Malo sam zagorčio, ali pišem čistu istinu.“⁴⁴⁹

Čivut/čifut, turskog porijekla, pogrđni je etnonim za Židove, ali se koristi i kao naziv za lihvare i škrce. Čifut se u hrvatskom jeziku koristi i uz glagole u značenju „puno pušiti“, „jako smrdjeti“ i „puno psovati“, ali i simbolizira vrijedne i marljive ljude.⁴⁵⁰ Brunšmid vidno uzrujan koristi pejorativni naziv čivut aludirajući da su trgovci u Pešti i Beču ili Židovi ili lihvari. Opravdava se da mu je zbog ogorčenja dopušteno upotrijebiti teže riječi. I kasnije vrlo negativno piše o židovskim trgovcima. Kada je dotični Schotten u Stupniku 1901. godine kupio kalež sv. Benedikta pod izlikom da to čini u ime Narodnog muzeja, Brunšmid piše župniku:

⁴⁴⁷ Tomičić 1991, 97.

⁴⁴⁸ Od njem. *Geschäft*.

⁴⁴⁹ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 27. 4. 1897.

⁴⁵⁰ Vranić, Zubčić 2013, 115, 122.

„Priopćujući Vam, da taj čovjek nar. muz. nikada nije nikakav kalež na otkup ponudio, a čujući nadalje, da on pod firmom nar. muzeja više takovih švindla proizvodi, to Vas molim da mi glede te stvari detaljnu uputu date bilo usmeno bilo pismeno, jer je okranje vrijeme, da se takovim zloporabama židovskim na put stane i naše histor. starine od ovakovih grabežljivaca sačuvaju. Najbolje bi bilo, da ga poradi te stvari zajedno sudbeno progonimo.“⁴⁵¹

Neobično je da u potpunosti umanjuje župnikovu krivicu koja u cijelosti pada na Schottena. Čak je molio da se u *Katoličkom listu* objavi upozorenje „da ne bi župnici i nadalje nasjedali ovom židovu, koji se pred njima izdaje za katolika i amateura, dočim je faktično sirotinja i jednostavni agent, koji stvari prodaje u inozemstvu.“⁴⁵² U drugim slučajevima, kada piše o trgovcima arheološkim predmetima, s kojima nikada nije u dobrom odnosu, ne iznosi nacionalnu ili vjersku pripadnost. Kalež kapele sv. Benedikta Schotten je prodao zagrebačkom Obrtnom muzeju.

Brunšmid pristaje na poziv i sudjeluje na konstituirajućoj skupštini Slavonsko-arheološkog društva u zimu 1897. godine. Podršku za osnivanjem Društva Nuber je dobio od „mjerodavnih faktora, koji su sami priznali da o arheologiji nemaju pojma i da ih stvar ni najmanje ne zanima, a takove ljude koji u narod. muzeju vide samo „zagrebački“ zavod, te povodom njegova napredovanja misle, da i tu imaju prava tužiti se, tobože sve i sva čine se samo za Zagreb, a Osijek i Slavonija da se tobože napuštaju.“⁴⁵³ Predsjedatelj skupštine Društva bio je osječki gradonačelnik Konstantin Graff (1846. – 1924.) koji je i iznio načela pokretača Društva. Prvo načelo bilo je decentralizacija arheoloških istraživanja zemlje, s prijedlogom da iskopavanja u Slavoniji od tog dana provode isključivo članovi Društva. Brunšmid upozorava okupljene, a kasnije i Vladu, da decentralizacija nije moguća u zemlji u kojoj je arheologija tek u povojima, a stručnih školovanih arheologa nema dovoljno. Dodatno ističe da svrha istraživanja (iskopavanja) nije pronalazak starine, već objava znanstvenog rezultata stečenog prilikom iskopavanja. Zagrebački muzej i nije pretendirao prema građi koja je nađena na području samog grada Osijeka, već je tu nadležnost prepustio osječkom

⁴⁵¹ AAMZ 48b, 158/1901, Dopis J. Brunšmida N. Belaviću od 3. 5. 1901.

⁴⁵² AAMZ 48b, 158/1901, Dopis J. Brunšmida N. Belaviću od 22. 5. 1901.

⁴⁵³ AAMZ 48b, 303/1897, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 5. 11. 1897.

muzeju.⁴⁵⁴ Brunšmid predlaže da se djelovanje Slavonsko-arheološko društvo ograniči na prostor grada Osijeka, da se ne dozvoli osnivanje Slavonskog arheološkog muzeja, već da Društvo djeluje kao pomoćni organ osječkom muzeju, da se u pravilima Društva istakne prioritarno pravo Arheološkog odjela Narodnog muzeja nad svakim važnijim pronalaskom u Osijeku i Slavoniji te da se Društvu zabrani osnivanje zbirka predmeta. Smatrao je da je cijeli pokušaj bio direktno pokrenut protiv Narodnog muzeja.⁴⁵⁵ Vlada nakon Brunšmidova izvještaja nije dozvolila osnivanje Slavonsko-arheološkog društva/muzeja,⁴⁵⁶ a isto je odlučila i nakon pokušaja osnivanja Srpskog narodnog muzeja u Karlovcima.⁴⁵⁷ Ipak je Nuber 1899. godine pokušao doskočiti ovoj Vladinoj odluci te je pokrenuo promjenu imena Osječkog gradskog muzeja u Osječki arheološki muzej za Slavoniju, čime bi djelokrug muzeja proširio na arheologiju cijele Slavonije. Brunšmid opetovano upozorava Vladu da je zakonom iz 1879. Narodni muzej jedini zemaljski zavod te da osječki muzej može imati jedino „lokalni osječki karakter“.⁴⁵⁸ Nuber u obrazloženju za promjenom imena ističe kako se „osječki muzej ionako ne ograničuje na teritorij grada Osijeka, nego da je tobože i pozvan i sposoban, da bude pohranište arheoloških predmeta za cijelu Slavoniju.“⁴⁵⁹ Konflikt s Nuberom kulminirao je u doba kada su djeca kod jarka Jovanovac u Poljančanima našli posudu s 1000 komada slavonskih banovaca. Brunšmidu je isprva javljeno da su djeca novac podijelila među sobom. Kako te godine nije mogao putovati (godišnja muzejska dotacija potrošena je na Nugentovu aukciju),⁴⁶⁰ hitno piše kotorskoj oblasti u Bjelovaru, povjereniku Gustavu Fleischeru i župniku Antunu Režeku s molbom da se novac sakupi i preda muzeju ili na prodaju ili na proučavanje.⁴⁶¹ U drugom mahu Brunšmid saznaje da je 7/8 cjelokupne ostave kupio Nuber te moli Fleischera da barem ostatak spasi za Muzej.⁴⁶² Fleischer je uspio nabavit tek 93 primjeraka, a kasnije se broj popeo na 114, od čega je 17 otkupljeno od Nubera 1914. godine. Nakon Nuberove smrti, njegov sin George Washington Nuber u stanu svog oca u Osijeku je

⁴⁵⁴ AAMZ 48b, 172/1896. Kada je 1903. umro Maks Zucker, Brunšmid piše dr. Springeru s upitom što će biti s njegovom zbirkom: „Ako će je grad Osijek za svoj muzej nabaviti, narodni muzej neće konkurirati; u protivnom slučaju reflektirao bi narodni muzej na tu zbirku.“ (AAMZ 48b, 117/1903, Dr. Jul. Springer Osijek 9/2).

⁴⁵⁵ AAMZ 48b, 303/1897, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 5. 11. 1897.

⁴⁵⁶ Brunšmid 1899c, 244–245.

⁴⁵⁷ AAMZ 48b, 422/1898, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 18. 12. 1898.

⁴⁵⁸ AAMZ 48b, 106/1899, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 3. 4. 1899.

⁴⁵⁹ AAMZ 48b, 153/1899, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 30. 5. 1899.

⁴⁶⁰ AAMZ 48b, 246/1899, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n. od 26. 6. 1899.

⁴⁶¹ AAMZ 48b, 194/1899, Dopis J. Brunšmida Kr. kotorskoj oblasti Bjelovar od 22. 5. 1899.

⁴⁶² AAMZ 48b, 194/1899, Dopis J. Brunšmida G. Flesicheru od 27. 5. 1899.

pronašao 96 komada banovaca te ih je ponudio Arheološkom muzeju na otkup. Iako je sve bilo dogovoreno, do otkupa ipak na kraju nije došlo.⁴⁶³ Brunšmid 1900. u dopisu Vladi za Nubera kaže da „ovaj zavod već od godina nema većega i pogibeljnijega protivnika od samozvanoga privatnoga arheologa i numizmatičara K. Nubera, koji u narodnom muzeju vidi moćnu zaprjeku za slobodno svoje poslovanje (kao sabirača i trgovca starinama i novaca) u Hrvatskoj i Slavoniji, pogibeljnoga konkurenta, protiv kojega energično i bezobzirno svim sredstvima radi, nastojeći da ga gdje god istisne i pobije“.⁴⁶⁴

Nuber je u razdoblju od 1895. do 1910. godine darovao Muzeju Slavonije u Osijeku goleme numizmatičke zbirke te se smatra osnivačem i najistaknutijim donatorom osječkog muzeja.⁴⁶⁵ Nuberova privatna zbirka se, osim mnoštva numizmatike, sastojala od predmeta s lokaliteta Vučedol, Sarvaš, Samatovci, Bijelo Brdo i dr. Bio je osebujan čovjek koji se svaki dan i zimi i ljeti kupao u Dravi te je u spiritualističkim seansama, koje je provodio doma sa suprugom Marijom, svakodnevno komunicirao s „lijepom Elom“ koja mu je pričala o bivšim životima.⁴⁶⁶ Međutim, postoje i numizmatičke „anegdote“ kada je zatražio Vjekoslava Celestina (1862. – 1936.), kustosa osječkog muzeja, da mu vrati novac koji je darovao Muzeju. Kada je molba bila odbijena, novac je ukrao sakrivši ga u bradu, a umjesto ukradenog novca podmetnuo je drugi, gotovo identični. Novac je vratio nakon par mjeseci ponovno ga darujući osječkom muzeju, pritom priznajući Celestinu da je izveo zamjenu. Čini se da je zamjenu izveo i 1897. godine kada je u ime osječkog muzeja poslan na aukciju u Beč kako bi kupio novac ostave Škidljivac s Hvara. Po povratku, inventar kupljene građe nije odgovarao popisu aukcijske kuće te se čini da jedan novac Korkyre Melaine Nuber nije predao, već zamijenio falsifikatom farskog novca.⁴⁶⁷ Ne zna se točno ni kada je ukrao Ljubićev rukopis o slavonskim novcima koji je vratio Akademiji tek nakon što je Ćiro Truhelka svjedočio protiv njega.⁴⁶⁸

Nuber se 1895. čak javio za mjesto kustosa Arheološkog muzeja u Zagrebu, kada Brunšmid u preporuci Vladi piše:

⁴⁶³ Mirnik 1992, 198–199.

⁴⁶⁴ AAMZ 48b, 103/1900, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, odjel za b. i n., od 2. 4. 1900.

⁴⁶⁵ Göricke-Lukić 1999; 2009, 168–169.

⁴⁶⁶ Göricke-Lukić 1999, ref. 7.

⁴⁶⁷ Buchberger 2022, 40–41.

⁴⁶⁸ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 27. 4. 1897.

„Od strane ovog se ravn. savezno s tim potvrđuje, da je g. N. podpisanom poznat kao dobar praktičar u Numizmatici i prehistoriji, te da će se u istim strukama, navlastito pako kod istraživanja zemlje i izkapanja dobro upotriebiti moći.“⁴⁶⁹

Čini se da je tada još vladala sloga između Nubera i Brunšmida. Međutim, zahtjev mu je odbijen zbog sudjelovanja u „nekim“ političkim demonstracijama u Osijeku. Brunšmid to pripisuje mladosti i živom temperamentu, a ne političkoj aktivnosti.⁴⁷⁰ Poznato je da je 1895. godine Nuber sudjelovao u sukobu s gradskim inženjerom graditeljstva Maksom Zuckerom oko sakupljanja arheoloških nalaza na gradskom zemljištu.⁴⁷¹

9. 3. Josip Brunšmid i Frane Bulić – „*Clara pacta, boni amici*“⁴⁷²

Veliku profesionalnu potporu Brunšmid je imao u kolegi Frani Buliću u Splitu. Poznavali su se još iz studentskih dana u Beču gdje su 1878. godine slušali predavanja profesora Hirschfelda. Njihova bogata korespondencija čuva se u Zagrebu i Splitu. U Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu pohranjena su Bulićeva pisma Brunšmidu pisana u razdoblju od 1893. do 1918. godine, dok se Brunšmidova pisma Buliću čuvaju u Konzervatorskom odjelu u Splitu. Pisma su vrlo prijateljska, često profesionalna, ponekad osobna i uvijek započinju s *Dragi prijatelju*, unatoč par nesporazuma tijekom godina. Kao jedini školovani arheolozi, često se osvrću na stanje arheologije u zemlji. Ponajviše ih zabrinjava rad nestručnih osoba koje se bave arheologijom. Otežavajuća okolnost bila je što Brunšmid i Bulić nisu mogli djelovati jednoglasno, unutar zajedničkog arheološkog društva, jer ih je politička situacija natjerala da su „jedan naspram drugoga stranci“. Hrvatsko arheološko društvo nije smjelo svoju podružnicu ustrojiti u Dalmaciji, a da ne dođe u konflikt s austrijskim oblastima, dapače i s *Central-Commision zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (Centralna komisija za istraživanje i održavanje spomenika graditeljstva).⁴⁷³ Ipak, bilo je pokušaja spajanja Hrvatskog arheološkog društva i društva „Bihać“. Brunšmid i Bulić šalju osnovu prijedloga spajanja

⁴⁶⁹ AAMZ 48b, 376/1895, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n.. od 20. 12. 1895.

⁴⁷⁰ AAMZ 48b, 147/1896, Dopis Ravnateljstva Kr. zem. vladi, odjel za b. i n.. od 20. 12. 1895.

⁴⁷¹ Göricke-Lukić 1999, 98–99.

⁴⁷² Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 24. 8. 1897.

⁴⁷³ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 2. 3. 1897.

društava Tadiji Smičiklasu na čitanje. Taj prijedlog nije sačuvan, ali Brunšmid u pismu piše kako se Smičiklasa „vrlo ugodno dojmila cijela inicijativa“.⁴⁷⁴ S obzorom na Smičiklasovu pozitivnu reakciju, Brunšmid pobjedonosno dodaje: „Što li će sada Kninjani? Kako čujem traže oni sada stare Feničane i Rimljane po Dalmaciji. Možda će dokazati, da su i oni Hrvati, kao što su hrvatski oni „bogočini“ Starohrvatske prosvjete.“ Ipak, do spajanja nije došlo. Nemogućnost djelovanja pod istim društvom dovela je i do razlika unutar kontinentalne i dalmatinske arheologije, ponajviše u mogućnostima financiranja. Kao što je ranije spomenuto, splitski muzej bio je izdašniji financiran od zagrebačkog. Međutim, suradnja je bila vidljiva u mnogim aspektima u obliku objava, stručnih ekspertiza, kao i savjeta oko vođenja muzeja. Krajem 19. stoljeća nema razlike u shvaćanju i pristupu arheologiji između dalmatinskih i kontinentalnih arheologa. Bulić i Brunšmid, obojica pod snažnim utjecajem bečke škole, a posredno i Theodora Mommsena, djeluju u pravcu kombiniranog povijesno-arheološkog istraživanja prošlosti. Smatram da je granica unutar koje djeluje hrvatska arheologija isključivo političke naravi, a ne u pristupu arheološkom istraživanju.⁴⁷⁵

Iako su Brunšmid i Bulić osnažili suradnju s povjerenicima, borili su se protiv neškolovanih arheologa za koje su smatrali da su se odmetnuli od splitskog i zagrebačkog muzeja. Arheološki rad povjerenika i njihov amaterizam Brunšmidu nije predstavljao problem sve dok su povjerenici radili u interesu Muzeja – ponajviše na sakupljanju građe. Podržavao je njihov rad u tolikoj mjeri da im je čak izdavao i dozvole za iskopavanja. Problem su predstavljali predstavnici službenih institucija koje nisu bile pod nadležnošću zagrebačkog muzeja te su time predstavljale konkurenciju u prikupljanju građe, ali i prijetnju u dijeljenju financijske potpore. Brunšmid je u svojim pismima Buliću uvijek kod spomena kninskih i sarajevskih arheologa koristio navodnike. Naglašavao je tom gestom kako fra Lujo Marun (1857. – 1939.), osnivač Kninskog starinarskog društva i Prvog muzeja hrvatskih spomenika u Kninu te pokretač časopisa *Starohrvatska prosvjeta*, zatim Frano Radić (1857. – 1933.), glavni urednik *Starohrvatske prosvjete* (1895. – 1904.) i Ćiro Truhelka (1865. – 1942.) iz sarajevskog muzeja nisu školovani arheolozi.⁴⁷⁶ Moguće je da je loše iskustvo koje je imao s

⁴⁷⁴ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 1. 1. 1898.

⁴⁷⁵ Novaković dijeli hrvatsku arheologiju na dalmatinsku i kontinentalnu. Za „dalmatinsku“ tradiciju smatra se da korijene vuče iz bogate tradicije antikvarskih i povijesnih proučavanja te je povezana s talijanskim školama proučavanja starina i antičke arheologije, dok je „kontinentalna“ tradicija pod snažnim utjecajem „bečke škole“ klasične arheologije koju baštini i Brunšmid (Novaković 2015, 82–84).

⁴⁷⁶ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 6. 2. 1895.

Ljubićem unaprijed odredilo i njegov odnos prema drugim neškolovanim arheolozima koji rade u javnim institucijama.

Brunšmid 1897. godine piše Buliću:

“Vaš prijedlog ide za tim, da se švindlu jednom učini kraj, a to je bilo od uvijek i moje stanovište, od kako zatutnjaše talambasi kninskih diletanata po cijeloj Hrvatskoj. Bojim se, da će vremenom doći do reakcije, ali da će onda imati trpiti i biti diskreditirani i solidni elementi, koji se nisu usudili podići glas u korist solidarnosti jer su se bojali anatheme od korčulanskog i kninskog pape.”⁴⁷⁷

Bulić mu odgovara:

„Schwindel uzeo maha u našoj strukovnoj knjizi i na našem znanstvenom polju i s ove i s one strane Velebita. Kao da je malo bilo imati Marune, Radiće, eto Vama i Nubera! Sretne li zemlje ove naše Hrvatske!”⁴⁷⁸

Dugogodišnji sukob između Bulića i Maruna, u koji je kasnije bio uključen i Brunšmid, započeo je u vrijeme osnutka kninskog muzeja. Bulić je želio da svi starohrvatski spomenici budu pohranjeni u Arheološkom muzeju u Splitu, a Marun je zagovarao ideju o jedinstvenom muzeju starohrvatskih spomenika u Kninu. Sukob je kulminirao kada je Bulić 1894. godine istupio iz Kninskog starinarskog društva i osnovao Bihač – hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Splitu.⁴⁷⁹ Izvještaje i zapisnike glavnih skupština Društvo redovito objavljuje u Brunšmidovom *Vjesniku*. Kada je Marun zamolio Brunšmida za pomoć oko istupanja Bulića iz Društva, Brunšmid mu piše da je razgovarao s više „uglednijih“ ljudi u Zagrebu koji se ne žele angažirati oko Društva jer bi se to moglo protumačiti kao „protimba“ protiv Buliću: „U toj raspri, koju svi sažaljuju, ovdje će svi ostati neutralno.“ Brunšmid savjetuje Maruna da ne pokreće vlastiti samostalni časopis. Vjeruje da zemlji treba samo jedan „čestiti“ časopis, koji treba izlaziti u Zagrebu.⁴⁸⁰ Ovdje se referira na časopise koji tek trebaju početi izlaziti (*Vjesnik* i *Prosvjeta*) i koji donekle ovise o istim izvorima financiranja, ne na splitski *Bullettino* i sarajevski *Glasnik*. Unatoč protivljenjima Bulića i Brunšmida, časopis

⁴⁷⁷ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 2. 3. 1897.

⁴⁷⁸ AMZ DZ 1.5.10, Pismo F. Bulića J. Brunšmidu od 4. 5. 1897.

⁴⁷⁹ Oreb 2009, 38–39.

⁴⁸⁰ AMZ DZ 1.5.41, Pismo J. Brunšmida L. Marunu od 27. 4. 1894.

Kninskog društva *Starohrvatska prosvjeta* počinje izlaziti 1895. godine. Stjepan Gunjača o prvoj seriji *Starohrvatske prosvjete* kaže da amaterski obrađuje arheološke, povijesne i topografske teme, ali da je njezin značaj u tome što afirmira starohrvatsku arheologiju te se unutar časopisa objavljuju arheološki materijal i topografski podatci.⁴⁸¹

Bulić javlja Brunšmidu o izlasku prvog broja:

„Izašla je prva starohrvatska prosvjeta: Što kažete Vi? Po meni je to već njihova intelektualna golotinja; tu ima svega, a valjda najmanje starohrvatskoga (od VII – XII v. po njihovu programu), pa i lakrdija, ko što je oni članak o Dalmaciji. Ja bih želio znati Vaše misli u ovom obziru, da složno radimo i da spasimo stvar. Uzmli li maha oni pod kožom lažnog patriotizma, izvrći će ruglu našu knjigu i naše starine, jer njihova plitkost mora izpliva i sama po sebi razkrinka.“⁴⁸²

Brunšmid, osim po manjku kvalitete, smatra *Starohrvatsku prosvjetu* i direktnom konkurencijom *Vjesniku* u financijskim traženjima:

„Jučer mi je doznala vlada 600 for. za izdanje „Viestnika hrv. arh. dr.“. Pošto će mi biti na raspolaganje još jedno 400 for. od arh. društva, mislim da ću moći izdati odeblji svezak liepo opremljen ilustracijama za prošle dvie godine, i dokazati, da se Zagreb ne da ni u hrvatskoj arheologijskoj literaturi dekapitalizirati. Da mi to podje za rukom valja sakupiti najbolja hrvatska pera te stoga računam posve pouzdano i na Vas, da ćete mi za „Viestnik“ poslati makar mali koji članak. Tkalčić, Smičiklas, Musić (možda Šrepl kojim nisam još govorio), Don Luka, Vi, moja malenkost i možda Ljubić, kojemu ću takodjer pisati biti će da su bolja imena od onih kninskih „arheologa“.“⁴⁸³

Starohrvatska prosvjeta dijelom se financirala iz sredstva kontinentalne Hrvatske. Iako arheolozi Dalmacije i Hrvatske nisu smjeli djelovati unutar jedinstvenog arheološkog društva, Hrvatska je financirala časopis kninskog društva koji je djelovao na području

⁴⁸¹ Gunjača 1971, 133.

⁴⁸² AMZ DZ 1.5.10, Pismo F. Bulića J. Brunšmidu od 1. 2. 1895.

⁴⁸³ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 17. 2. 1895.

austrijskog dijela Monarhije. Brunšmid u pismu Buliću navodi kako ne očekuje da će časopis dugo izlaziti jer je suvišni list⁴⁸⁴ te dodaje:

„Čini mi se, da se tu njetko hoće da igra učenjaka i da si u hrvatskomu svijetu stekne nekakav glas. Ta to obično ni nije teško jer kod nas Hrvata ni nema osbiljne kritike. Štoga izidje izpod prese proglasi se suhim zlatom, jedino stoga razloga, jer je kritičar preveć komotan, da sam pročita djelo i jer se neće da zamjeri piscu.“⁴⁸⁵

U isto vrijeme piše Marunu da „se je kninsko društvo primilo ćorava posla izdavanjem Starohrvatske prosvjete“.⁴⁸⁶ Dodatni animozitet je Radić potaknuo u radu *Starohrvatski ratni mač* u kojem je prozvao zagrebački muzej za neobjavljivanje građe.⁴⁸⁷ Brunšmidova reakcija je oštra te piše Buliću: „Jeste li opazili, kako „kninski arheolozi“ počimaju zabadati u ravnateljstvo zagrebačkog muzeja, tjerajući Račkov kultus do skrajnosti?“⁴⁸⁸

Brunšmid se referira na objavu Franje Račkog (1828. – 1894.) iz 1893. godine u kojoj se žali na „oskudne domaće povjestne spomenike“ te dodaje da „u toj oskudici prisiljeni smo naše izvore i viesti u njih sadržane popuniti sa suvremeni onih zemalja, s kojima je Hrvatska živila u jednakih ili srodnih prilikah“.⁴⁸⁹ Brunšmid je ovakve primjedbe smatrao neopravdanim napadom na Muzej.

Brunšmid je napisao kratak osvrt za *Vjesnik* na prvi broj *Starohrvatske prosvjete*. Za savjet moli Bulića i Jelića:

„Ipak volim čuti i dobar savjet iskusnih ljudi, te Vam stoga šiljem koncept svoje notice o Starohrv. Prosvjeti, koju ću tiskati u „Viestniku“ sa molbom, da mi priobćite svoje mnijenje o tome i da me navlastito upozorite, ne bili gdje štoga valjalo ublažiti, ako nisam bio dosta objektivan. Ovaj koncept onda pošaljite Don Luki, da mi i on učini svoje primjedbe. Želio bi, da ta stvar ostane medju nama trojicom za sada absolutnom tajnom i da tako i Don Luki pišete,

⁴⁸⁴ Časopis izlazi i danas pod istim imenom te je službeno glasilo Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

⁴⁸⁵ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 6. 2. 1895.

⁴⁸⁶ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 28. 2. 1895.

⁴⁸⁷ Radić 1895, 242.

⁴⁸⁸ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, bez datuma (dva dana nakon povratka iz Rima, 31. 12. 1895.).

⁴⁸⁹ Rački 1893, 37; Goldstein 2008, 47.

da se ne bi mislilo u Kninu na kakovu intrigu ili komplot, koji ovim činom ne namjeravam sklopiti, a koju oni u svakoj stvari, koja im ne prija, hoće da vide jer su sami takvi.“⁴⁹⁰

Noticu je na kraju potpisao muzejski pomoćnik Purić, uz završni komentar: „mi ćemo rad srodnoga nam društva i dalje pratiti iskrenom simpatijom, ne osvrćući se na zadirkivanje njeke gospode oko Starohrvatske Prosvjete“.⁴⁹¹

Radić šalje upit na uredništvo *Vjesnika* da se izjasni oko „neslane primjetbe“.⁴⁹² Brunšmid bez imalo okolišanja odgovara kako je osvrt napisan u ime uprave Muzeja te da od prvog do zadnjeg slova sve sam potpisuje. U pismu dodaje: „Polemike (koja velik dio Vašega časopisa izpunjuje) ja doduše ne želim, ali je se ni ne bojim. U *Viestniku*, gdje joj nije mjesta, neću je voditi. Zapodjenete li ju Vi, neću Vam u javnim glasilima ostati dužan“.⁴⁹³ Ovdje pod polemikama misli na Marunov članak *Da li je suvišno naše glasilo „Starohrvatska Prosvjeta“?*⁴⁹⁴ – međutim, nije se upletao u daljnju raspravu. Brunšmid nije oklijevao u javnim diskusijama i vrlo je očigledno dao do znanja i Marunu i Radiću svoje mišljenje o *Starohrvatskoj prosvjeti*. Dapače, želio je javno progovoriti i zbog straha od nedostatka financija za objavu prvog broja *Vjesnika*. Brunšmid je Buliću u jednom trenutku napisao: „Ja ću u ostalom o Prosvjeti iskreno, ali objektivno reći, ma da bi milije bilo, da to ne moram činiti.“⁴⁹⁵ Pisanje osvrta o prvom broju *Prosvjete* uspoređuje s ispijanjem gorke čaše.⁴⁹⁶ Ipak, nije jasno zašto je Brunšmid osvrt na kraju objavio pod Purićevim imenom. Ponekad je, koliko god se trudim shvatiti rad naših prethodnika, teško proniknuti u sve segmente delikatnih situacija u kojima su se našli.

Bulić često piše o radu Luke Jelića (1864. – 1922.): „Svako jednom u Zagrebu u krugu prijatelja govorilo se o D. Luki: njega valja pobijati javno, da se jednom kani maštarija, i uđe u pravac ozbiljni.“⁴⁹⁷ Brunšmidu šalje 1898. godine Jelićev članak za recenziju, na što dobiva odgovor da je „Don Lukin članak roman, a ne znanstvena radnja“ te posjeduje li „Don Luka u kakovoj škatuljici malog jednog sveznajućeg angjelčića, kojega mi ne vidimo, a koji mu sve

⁴⁹⁰ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 26. 7. 1895.

⁴⁹¹ Purić 1896, 217–218.

⁴⁹² AMZ DZ 1.5.50, Pismo F. Radića J. Brunšmidu od 17. 4. 1896.

⁴⁹³ AMZ DZ 1.5.50, Koncept pisma J. Brunšmida F. Radiću od 21. 4. 1896.

⁴⁹⁴ Marun 1896, 138–140.

⁴⁹⁵ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 25. 3. 1895.

⁴⁹⁶ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 26. 7. 1895.

⁴⁹⁷ AMZ DZ 1.5.10, Pismo F. Bulića J. Brunšmidu od 14. 7. 1893.

veli, što mi drugi ne znamo i što u spomenicama ne piše“. Na kraju dodaje da je „uvjeren, da ćete i Vi i Don Luka ove moje redke shvatiti samo kao moj prijateljski votum u stvari, u koje sam dobro upućen, srdačno Vas pozdravlja iskreni prijatelj i kolega Jos. Brunšmid.“⁴⁹⁸ Brunšmid je u vezi s objavom pisao i Jeliću te mu detaljno obrazložio propuste na koje je naišao. Međutim, Brunšmid je zakasnio i Jelićev rad je objavljen u časopisu splitskog muzeja *Bullettino di archeologia e storia dalmata* bez Brunšmidove dozvole, kao dodatak na Brunšmidov rad o grčkim natpisima iz Dalmacije.⁴⁹⁹ Nakon objave Brunšmid je zamolio uredništvo *Bullettina* da se u idućem broju spomene kako se on s Jelićevim radom ne slaže te da je dedukcija nastala na nekoliko fragmentiranih komada grčkih natpisa previše smiona.⁵⁰⁰ Smatra to blagim načinom „da njegovu prikropinu u *Bullettinu* u dostojnoj formi od sebe odbijem“.⁵⁰¹ Iako pozvan od Bulića, Brunšmid odbija javno ući u daljnju polemiku s Jelićem oko spomenute objave. Drži da, bez obzira bile riječi izrečene prijateljski i u najboljoj namjeri, uvijek nastane i ostane oštrina u srcima antagonista, ali i dodaje da bi to dalo nepotrebnu korist mnogobrojnim Jelićevim neprijateljima, ponajviše Radiću.⁵⁰²

Brunšmid se obraća Buliću i oko delikatnih tema kao što je pomoć oko predmeta iz ostavštine pokojnog Šime Ljubića (Tanagra figurama nađenima na lokalitetu Jurjevcu iza Ljubićeve kuće u Starom Gradu na Hvaru).⁵⁰³ Bulić mu otvoreno piše da o tako delikatnoj stvari ne mogu preko pisma već samo uživo. Međutim, u istom pismu konfrontira Brunšmida o pošiljci nekih pretpovijesnih predmeta iz Staroga Grada na Hvaru zagrebačkom muzeju.⁵⁰⁴ Moli da se ta pošiljka stopira te da se predmeti iz Dalmacije dostave njemu.⁵⁰⁵ Brunšmid odgovara da patriotski dar iz Dalmacije neće odbiti i da se do sada nitko iz Dalmacije nije bunio kada su predmeti odlazili u Beč ili Sarajevo te dodaje: “ta valjda baš nije jedini Zagreb ono mjesto, kojemu nebi htjeli ljudi iz Dalmacije, priuštiti kakvu neznatniju stvarcu od svog

⁴⁹⁸ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 11. 1. 1898.

⁴⁹⁹ Brunšmid 1897d, 183–187; Jelić 1897, 187–191. Brunšmid je saznao za dodatak na svoj rad iz Jelićeva pisma: „te sam s [...] gledišta dodao nekoliko nagadjanja vašem članku“ (AMZ DZ 1.5.30, Pismo L. Jelića J. Brunšmidu od 4. 1. 1898.).

⁵⁰⁰ Uredništvo 1898, 54.

⁵⁰¹ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 17. 2. 1898.

⁵⁰² Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 18. 1. 1898.

⁵⁰³ Ljubić nije napisao oporuku te se njegova ostavština dijelila na sedam dijelova (AMZ DZ 1.5.5, Ante Biankini).

⁵⁰⁴ Riječ je o predmetima koje je u svom trošku iskopao Ante Biankini (1860. – 1934.), liječnik i muzejski povjerenik, na zemljištu A. Ostoića u Starom Gradu na Hvaru (AMZ DZ 1.5.5, Pismo A. Biankinija J. Brunšmidu 6. 8. 1897. godine). Biankini i Brunšmid su prijatelji iz školskih dana u Beču.

⁵⁰⁵ AMZ DZ 1.5.10, Pismo F. Bulića J. Brunšmidu 22. 8. 1897.

obilja, a ako se radi takova „nečuvena događaja“ talijanaško zakeralo razmaše po novinama, a vi ga pustite neka se izviče“. Uvjerava Bulića: „Što se specijalno mene tiče, to Vas mogu uvjeriti, da nije moja namjera činiti Vama i Vašem muzeju direktne konkurencije, a ponajmanje što se tiče solinskih stvari. Ali ako mi štogod pod ruku dođe, ja ću kupiti ili na dar primiti, jer ne znam bili inače baš Vi dobili ponuđenih mi stvari, te ne bili došle u sasma druge ruke ili ne bili ih furešti odnijeli“.⁵⁰⁶ Brunšmid oštro zaključuje pismo da je imao namjeru doći u Dalmaciju — vidjeti zadarski i kninski muzej te posjetiti otoke — ali nakon Bulićevog pisma neće doći.⁵⁰⁷ Bulić piše iduće pismo na nagovor zajedničkog školskog prijatelja Ante Biankinija (1860. – 1934.) kako bi „razbistrio spor“: „Pročitavši ga, donekle sam se, oprostite da rečem, nasmijao, kako me malo poznajete i kako ste mogli pomisliti da ću ja u rat, kao da ga je malo u ovim krugovima među Hrvatima“.⁵⁰⁸ Njihova se komunikacija nastavila u standardnom prijateljskom tonu. Vremenom izostavljaju službeno persiranje te prelaze na mnogo direktniji način komunikacije. Bogata korespondencija između Brunšmida i Bulića svjedoči nam o dobrim vezama Splita i Zagreba, unatoč političkim granicama.

⁵⁰⁶ Kada Brunšmid piše ispravak za *Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission* 1899., navodi kako Muzej već godinama ništa nije kupio iz cislitavskih zemalja (misleći na Dalmaciju i otoke), a kao dar je pristiglo par neznatnih predmeta i novaca (AAMZ 48b, 144/1899, Dopis J. Brunšmida W. Neumann od 19. 4. 1899.).

⁵⁰⁷ AMZ DZ 1.5.10, Koncept pisma J. Brunšmida, 1897; Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 24. 8. 1897.

⁵⁰⁸ AMZ DZ 1.5.10, Pismo F. Bulića J. Brunšmidu 19. 10. 1897.

10. ACQUISITEUR – TRGOVINA I ARHEOLOGIJA

Muzejske zbirke, iako je bilo mnogo darovatelja i povjerenika koji nisu uzimali naknadu, u velikom broju su se punile kupovinom arheoloških predmeta od seljaka i kolekcionara, ali i od trgovaca starinama. Iako je zakonom bilo dopušteno vlasniku zemljišta prodati arheološke predmete, pravo prvokupa imao je Muzej. Međutim, Muzej s jednim zaposlenim arheologom nije mogao kontrolirati tržište, a u zakonu nije bilo dovoljno uporišta kako bi se poduzele odgovarajuće mjere zaštite. Brunšmid 1896. poziva Vladu da zabrani privatnim sabiračima mogućnost kupovine predmeta koji „u svojoj drskosti idu tako daleko“ da otvoreno putuju od mjesta do mjesta i imenuju povjerenike koji za njih za neznatnu ili nikakvu odštetu sakupljaju starine.⁵⁰⁹

Ali bez adekvatnog zakona Brunšmid je, pak, prisiljen surađivati s preprodavačima kojima daje bolje ponude od trgovaca, a to sugerira i muzejskim povjerenicima, na što mu Jung odgovara:

„Pošto ću od sada i ja po Vašoj želji plaćati ljudima primjereno nadam se puno boljem uspjehu; obznaniću to svim radnikom i nadničarom koji obično kopaju i koje poznam ili sretnem.“⁵¹⁰

Brunšmid je redovito pratio rad poznatih prekupaca starina: Nikodema Vlašića iz Vukovara, Gjura Griesbacha i Hinka Batora iz Mitrovice.⁵¹¹ U ljeto 1898. hitno je morao oputovati u Vukovar jer je našao da je Vlašić skupio veliki broj predmeta te je „voljan prodati onomu, koji prvi po nje dođe.“ Kupio je za 100 forinti sve što je Vlašić sabrao u prošloj godini (1897. – 1898.). Stigao je u zadnji čas, jer se Vlašiću najavio Nuber iz Osijeka za idući dan po pitanju kupovine istih predmeta.⁵¹² Inače je s Vlašićem Brunšmid odlično surađivao do 1902. kada je Vlašić najavio povlačenje iz trgovine starinama zbog bolesti. Brunšmid mu se zahvaljuje na dosadašnjem trudu te ga moli da pronade nasljednika koji će sabirati starine.⁵¹³ U jesen iste godine piše u Vukovar gimnazijskom profesoru, kasnije kustosu Geološko-

⁵⁰⁹ AAMZ 48b, 209/1896, Izvještaj J. Brunšmida Kr. zem. vladi. od 9. 6. 1896.

⁵¹⁰ Cit. prema: Bunčić, Solter 2020, 211. Vidi i u: AAMZ 40a, Srijemska Mitrovica, 1900, Dopis I. Junga J. Brunšmidu od 29. 11. 1900., br. 115.

⁵¹¹ Bunčić, Solter 2020.

⁵¹² AAMZ 48b, 276/1898, Izvještaj J. Brunšmida Kr. zem. vladi odjel za b. i n. od 29. 7. 1898.

⁵¹³ AAMZ 48b, 325/1902, Dopis J. Brunšmida N. Vlašiću od 20. 6. 1902.

paleontološkoga odjela Narodnoga muzeja, Ferdi Kochu (1875. – 1935.) da mu pomogne pronaći u Vukovaru *acquisiteur*, koji bi pobirao i na otkup slao starine:

„Vukovar je vanredno bogato nalazište, a muzej je dosadanjega *acquisiteura* Nikodema Vlašića, koji je dobio tri puna ormara, starina, izgubio, jer je isti obolio, pa ne može dalje da sabire“.⁵¹⁴

Manji, ali „najluksuzniji“ dio predmeta otkupljenih od Vlašića 1902. (Tablica 3, 1-13) Brunšmid je iste godine objavio u *Vjesniku*.⁵¹⁵

Tek. br.	Predmet	Gdje se je našao	Nabavna cijena	Godina
1	Pojas sastavljen od jedno sto bronsanih članaka	Vukovar, Vučedol, Vukasov vinograd, u jednom jedinom grobu Halštatskoga doba. Na istom mjestu na prostoru od 6 - 8m ² .	20	1902
2. - 5.	Tri cijele i jedna slomljena bronsana fibula halštatskoga doba	Vukovar, Vučedol, Vukasov vinograd, u jednom jedinom grobu Halštatskoga doba. Na istom mjestu na prostoru od 6 - 8m ² .	4,5	1902
6	Bronsan zaponac od pojasa	Vukovar, Vučedol, Vukasov vinograd, u jednom jedinom grobu Halštatskoga doba. Na istom mjestu na prostoru od 6 - 8m ² .	0,5	1902
7	Preko stotine zrna iz niza od staklenine	Vukovar, Vučedol, Vukasov vinograd, u jednom jedinom grobu Halštatskoga doba. Na istom mjestu na prostoru od 6 - 8m ² .	5	1902

⁵¹⁴ AAMZ 48b, 427/1902, Dopis J. Brunšmida F. Kochu od 2. 11. 1902.

⁵¹⁵ Brunšmid 1902c, 68–73.

8. - 11	Četiri željezna koplja	Vukovar, Vučedol, Vukasov vinograd, u jednom jedinom grobu Halštatskoga doba. Na istom mjestu na prostoru od 6 - 8m2.	8	1902
12. - 13	Kratak željezni mač i okov od mačevih korica	Vukovar, Vučedol, Vukasov vinograd, u jednom jedinom grobu Halštatskoga doba. Na istom mjestu na prostoru od 6 - 8m2.	3	1902
14	Bakrena sjekira sa ušicom za nasad	Vukovar, vinograd G. Vuića	10	1902
15	Bakrena ravna sjekira	Vukovar, vinograd J. Zimonića	8	1902
16	Oprobušen čekić od crnkastoga serpentina	Vukovar, vinograd grofa Eltza	4	1902
17	Neprobušen čekić od kamena	Sotin, Sakačev vinograd	2	1902
18	Bronsano rimsko poprsje sa kacigom (na kojoj je bakrom uložena zrna; oči srebrnom uložene)	Sotin	12	1902
19	Željezni buzdovan sa šest pera	Sotin	4	1902
20	Oštećen veliki željezni buzdovan sa šest pera, bakrom kalajisan	Sotin	1	1902
452	Plitak lonac bez ručice	Sotin, Sakačev vinograd	1,2	1902
453	Visok lonac bez ručice	Sotin, Sakačev vinograd	2,5	1902
454	Urna sa 2 ručice (fali)	Sotin, Sakačev vinograd	0,6	1902
455- 456	Dvije urne brons. doba sa 2 ručice	Sotin, Sakačev vinograd	1	1902
457- 459	Tri čašice sa vis. ručicom (fali)	Sotin, Sakačev vinograd	1,5	1902
460- 461	Dvije male ornam. urne sa ručicom (fali)	Sotin, Sakačev vinograd	2,4	1902
462	Zdjeličica sa ručicom (fali)	Sotin, Sakačev vinograd	0,5	1902
463	Vis. posudica sa 4 nožice	Sotin, Sakačev vinograd	0,6	1902
464	Valjkast komadić mramora	Sotin, Sakačev vinograd	0,1	1902

465	Posuda bronsanog doba sa 2 ručice	Sotin	2	1902
466	Trbušasta posuda sa vis. ručkom (fali), ornam.	Sotin	2	1902
467	Mala surova urna sa drškom (fali)	Sotin	0,5	1902
468- 469	Dvije kanelirane čašice sa vis. ručicom (fali)	Sotin	0,7	1902
470	Nožica posude neolit. doba, ornam.	Sotin	0,1	1902
471	Mala urna (la Tene?) sa valov.ornam	Sotin	1,5	1902
472	Zemlj. gladčalo u obliku pečatnjaka	Sotin	0,3	1902
473	Zemlj. mosur	Sotin	0,1	1902
474	2 zemlj. pločasta kotura	Sotin	0,1	1902
475	Urešen jelenski parožak	Sotin	0,8	1902
476	Rimski željezni lokot	Sotin	0,6	1902
477	Visoka zemljana urna sa potezima naokolo	Sotin, vinograd mlinara Taübla	1,5	1902
478	Manja zemljana urna sa potezima naokolo	Sotin, vinograd mlinara Taübla	0,8	1902
479	Manja zemljana urna bez poteza	Sotin, vinograd mlinara Taübla	1	1902
480	2 bonsane narukvice (slomljene)	Sotin, župni vinograd	0,5	1902
481	Ulomci crno firnis. Posuda brons. Doba	Vukovar, vinograd grofa Eltza	0,5	1902
482- 484	Tri male kanelirane čašice sa vis. ručkom (fali)	Vukovar, vinograd grofa Eltza	0,8	1902
485- 487	Tri male čašice sa vis. ručkom (fali)	Vukovar, vinograd grofa Eltza	0,9	1902
488	Mala cilind. čašica sa vis. ručkom (fali)	Vukovar, vinograd grofa Eltza	0,5	1902
489	Mala posudica sa ručicom (fali)	Vukovar, vinograd grofa Eltza	0,3	1902
490	Ornam. posudica sa izlivanje (ošteć.)	Vukovar, vinograd grofa Eltza	0,5	1902
491	Surova posudica sa 2	Vukovar, vinograd grofa Eltza	0,4	1902
492	Crveno firnis. lonac sa ručicom	Vukovar, Vučedol, Streimov vinograd	2	1902
493	Ornam. posuda sa vis. ručicom (fali)	Vukovar, vinograd Dra Laudenbacha	2,5	1902
494	Posuda sa vis. ručicom (fali)	Vukovar, desna bara Brandecker	1	1902
495	Siva zemljana urna	Vukovar, vlastelinski inžin. Stan	1	1902

496	Crna rimska urna sa poklopcem	Vukovar, Saračevićev vinograd	2	1902
497	Crna rimska urna, manja	Vukovar, Saračevićev vinograd	1,2	1902
498	Crvena rimska posuda sa 2 ručice (fale)	Vukovar, Saračevićev vinograd	1,6	1902
499	Tri narukvice od spondyla	Vukovar, Perkaćanski	5	1902
500	Rimske željezne škare	Vukovar, vinograd Vase Mihajlovića	8	1902
501	Rimsko željezno koplje	Vukovar, vinograd Vase Mihajlovića	2	1902

Tablica 3. Otkupljeni arheološki predmeti od Nikodema Vlašića 1902. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1902. nabavljenih starina i predmeta od broja 1 do 20 i 452 do 501).

Brunšmidu je najvažnije bilo da trgovci arheološke predmete prvo ponude Muzeju na otkup, po korektnoj cijeni. Kada bi djelovali „protiv“ Muzeja, Brunšmid je reagirao, kao u slučaju zlatara Griesbacha kojeg je prijavio Gradskom poglavarstvu u Mitrovici kada je 1902. namjeravao prodati olovni sarkofag u inozemstvo.⁵¹⁶ Zamolio je poglavarstvo da upozori Griesbacha kako je svako trgovanje starinama zabranjeno te da trgovanje starinama ne „stoji u savezu sa urarskim ili zlatarskim obrtom, pa da bi se moralo primjereno oporezivati. To bi svakako bilo sredstvo da se nepozvani od trgovine sa starinama odvrate.“⁵¹⁷ Dodaje da zbog bezobraznog postupanja prema Muzeju ne zaslužuje nikakav obzir. Kada je župnik M. Babogredac iz Hrtkovaca prodao Griesbachu zlatnu narukvicu i prsten za 134 kruna, a Muzej je za iste predmete platio 310 kruna. Brunšmid piše povjereniku Vohalskom neka poruči župniku da mu „postupak nije lijep, a on si je njime izbio iz džepa priličnu svotu, kao što je izbio i narodnom muzeju. Muzej za zlatne predmete obično plaća za polovinu više od svakoga zlatara.“⁵¹⁸ Griesbach je bio najistaknutiji trgovac starinama u Mitrovici od kojega je Muzej

⁵¹⁶ Griesbacha je Muzeju prijavio Jung zbog kupnje olovnog sarkofaga za 25 forinti. Isti sarkofag je Jung pokušao nabaviti za Muzej. Jung traži od Gradskog poglavarstva da Griesbachu zaplijene sarkofag na temelju zakona Zemaljske vlade iz 1880. (AAMZ 40a, Srijemska Mitrovica, 1902, Dopis I. Junga J. Brunšmidu od 10. 2. 1902., br. 37).

⁵¹⁷ AAMZ 48b, 90/1902, Dopis J. Brunšmida Gradskom poglavarstvu u Mitrovici od 12. 2. 1902.

⁵¹⁸ AAMZ 48b, 433/1903, Dopis J. Brunšmida M. Vohalskom od 5. 12. 1903.

otkupio brojne nalaze.⁵¹⁹ Brunšmid nije mogao kupiti sve predmete koje je Griesbach ponudio za otkup. Te predmete bi Griesbach dalje prodao ili u Beč ili u Peštu, a ako bi ostalo što god srebrnih predmeta, njih bi stalio.⁵²⁰

Tek. br.	Predmet	Gdje je nađen	Nabavna cijena	Godina
564	Srebrni prsten sa turskim natpisom	Klenak	3	1900
565	Srebrni prsten sa karneolom (rimski)	Grgurevci	3	1900
566	Srebrn prsten sa graviranom plojkom (panter)	Morović	5	1900
567	Zlatna rimska mindušica sa privješenom sjekiricom	Mitrovica srpska	10	1900
568	Zlatna rimska mindušica nepotpuna	Mitrovica srpska	2	1900
569	Bizantski piombo sa svetačkim poprsjem i napisom	Mitrovica srpska	6	1900
570	Bronzani prsten sa polumjesečastom plojkom	Mitrovica srpska	1,5	1900
571	Rimska narukvica od crnog stakla	Mitrovica srpska	5	1900
572	Rimska staklena bočica	Mitrovica srpska	5	1900
573	Starohrvatski nakiti XI. Vijeka	Mitrovica srpska	2	1900
574	Srebrn prsten za odapinjanje lukova	Mitrovica	4	1900
575	Karneol graviran (vojnik oblači nanogvice)	Mitrovica	4	1900
576	Bronzani predmeti la Tenskog doba	Mitrovica	1,5	1900
577	Rimske staklene perle	Mitrovica	0,5	1900
578	Rimski bronzani i željezni ulomci	Mitrovica	0,5	1900
579	Staro kresalo	Mitrovica	0,5	1900
580	Željezna mamuza	Mitrovica	0,5	1900
581-582	Glazirani rimski pećnjaci	Mitrovica, Griesbachovo dvorište	1	1900
		ukupno	55	

⁵¹⁹ Bunčić, Solter 2020.

⁵²⁰ AAMZ 40a, Srijemska Mitrovica, 1901, Dopis I. Junga J. Brunšmidu, br. 145.

Tablica 4. Otkupljeni arheološki predmeti od Gjura Griesbacha 1900. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1900. nabavljenih starina i predmeta od broja 564 do 582).

Prvu građu, sveukupno 18 predmeta, Muzej je otkupio od Griesbacha 1900. godine za ukupno 55 kruna (Tablica 4). Riječ je uglavnom o „ekskluzivnim“ predmetima, u ovom slučaju nakitu. Te godine je sveukupno kupljeno preko 1000 predmeta, što arheoloških, što historijskih, u vrijednosti od 2523,50 kruna. Ukupna muzejska dotacija za 1900. bila je 5974,24 kruna. Predmete kupljene 1900. Brunšmid nije objavio.

Tek. br.	Predmet	Gdje je nađen	Nabavna cijena	Godina
311	Zlatna minđuša od filigrana (doba seobe naroda); 3,80 g	Mitrovica	20	1902
312	Zlatan nakit halštatskog doba, sastojeći se od 4 špirale i 3 urešene šuplje jabučice, tež. 57 g	Mitrovica, grob u tvornici tanina	330	1902
313	Tri ulomka jedne zlatne špirale, 3,65 g	Mitrovica, grob u tvornici tanina	10	1902
314	Srebrna ploča od pojasa la tenskog doba	Jarak, navodno gradnja mosta preko Jarčine	50	1902
315	Srebrna fibula la tenskog doba	Jarak, navodno gradnja mosta preko Jarčine	50	1902
316	Srebrna fibula la tenskog doba	Jarak, navodno gradnja mosta preko Jarčine	50	1902
317	Ulomci bronsanih posuda	Jarak, navodno gradnja mosta preko Jarčine	0,5	1902
318	Zlatna rimska minđuša od žice, 1,55 gr.	Mitrovica srpska, savska obala	6	1902
319	Zlatni rimski sitniji predmeti, 1,10 g	Mitrovica srpska, savska obala	3	1902
320	Razni srebrni predmeti	Mitrovica srpska, savska obala	1	1902
321	Bronsani ključić (Ringschlüssel)	Mitrovica srpska, savska obala	0,3	1902
322	Šest željeznih ključeva	Mitrovica srpska, savska obala	0,6	1902
323	Željezni štiti od brave	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
324	Bronsani zapor od brave	Mitrovica srpska, savska obala	0,2	1902

325	Tri bronsane ručice od kasete	Mitrovica srpska, savska obala	0,5	1902
326	Bronsana udica	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
327	Željezna udica	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
328	Bronsana fibula sa špiralom, na glavi	Mitrovica srpska, savska obala	0,4	1902
329	Bronsana fibula II. Vijeka (bez igle)	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
330	Bronsana fibula na koljence	Mitrovica srpska, savska obala	0,3	1902
331	Bronsana fibula sa gumbima	Mitrovica srpska, savska obala	0,3	1902
332	isto (bez igle)	Mitrovica srpska, savska obala	0,2	1902
333	Deset bronsanih predica od kajiša	Mitrovica srpska, savska obala	1	1902
334	Tri bronsana okova od kajiša	Mitrovica srpska, savska obala	0,6	1902
335	Bronsana pločica sa reljefom	Mitrovica srpska, savska obala	0,3	1902
336	Šest bronsanih okova	Mitrovica srpska, savska obala	0,6	1902
337	Pet bronsanih privjesaka	Mitrovica srpska, savska obala	0,3	1902
338	Dvije bronsane minđuše	Mitrovica srpska, savska obala	0,3	1902
339	Šest glavica od bronsanih ukosnica	Mitrovica srpska, savska obala	0,2	1902
340	Glavica od koštane ukosnice (odlomlj.)	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
341	Bronsana pinceta	Mitrovica srpska, savska obala	0,6	1902
342	Četiri bronsana dugmeta	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
343	Bronsani uresni i obični čavli	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
344	Bronsane karičice	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
345	Razni bronsani predmeti	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
346	Razne kamene i staklene perle	Mitrovica srpska, savska obala	0,3	1902
347	Pet olovnih plombi sa likovima	Mitrovica srpska, savska obala	2	1902

348	Srebrn prsten s ornamentiranom pločicom	Mitrovica srpska, savska obala	3	1902
349	Pločica od srebrna prstena (konjanik)	Mitrovica srpska, savska obala	0,3	1902
350	Bronsan prsten	Mitrovica srpska, savska obala	0,4	1902
351	Tri gravirane pločice od brons. Prstenja	Mitrovica srpska, savska obala	0,1	1902
352	Jedanaest željeznih strijelica	Mitrovica srpska, savska obala	1,2	1902
353	Željezni bodež rimski	Mitrovica srpska, savska obala	0,6	1902
354	Dvadeset i dva željezna rimska noža	Mitrovica srpska, savska obala	4	1902
355	Deset željeznih pređica	Mitrovica srpska, savska obala	1	1902
356	Željezni čavli, kvačice itd.	Mitrovica srpska, savska obala	0,5	1902
357	Olovni utez	Mitrovica srpska, savska obala	0,5	1902
358	Dvije starohrv. sljepoočničarke	Mitrovica srpska, savska obala	0,2	1902
359	Dva starohrv. Brons.prstena (grav.)	Mitrovica srpska, savska obala	1	1902
360	Sedam komada brons. prstena i karika	Mitrovica srpska, savska obala	0,5	1902
361	Dvije bronsane (nepotp.)	Mitrovica srpska, savska obala	0,2	1902
362	Bronsani krstić	Mitrovica srpska, savska obala	0,5	1902
363	Veći broj staklenih zrnaca	Mitrovica srpska, savska obala	0,5	1902
364	Željezna mamuza YVI. Vijeka	Mitrovica srpska, savska obala	0,5	1902
365	Starosrpska cjedilnica posrebrena	Mitrovica srpska, savska obala	1	1902
366	Artefakti za rezanje od kремена	Mitrovica, okolica	0,2	1902
367	Sjekirica od kamena	Mitrovica, okolica	0,6	1902
368	Prešljeni od pečene zemlje	Mitrovica, okolica	0,1	1902
369	Srebrn prsten (ornamentovan)	Ruma – Klenak, gradnja željezničke pruge	3	1902
370	Bronsana fibula	Ruma – Klenak, gradnja željezničke pruge	0,5	1902
371	Bronsan zaponac	Ruma – Klenak, gradnja željezničke pruge	0,1	1902

372	Bronsani članci	Ruma – Klenak, gradnja željezničke pruge	0,2	1902
373	Željezno koplje	Ruma – Klenak, gradnja željezničke pruge	0,6	1902
374	Željezni okov	Ruma – Klenak, gradnja željezničke pruge	0,1	1902
375	staklena bočica rimska	Ruma – Klenak, gradnja željezničke pruge	0,5	1902
376	Bronsana minduša	Ruma – Klenak, gradnja željezničke pruge	0,1	1902
377	Zemljana lampica FORTIS	Mitrovica	0,2	1902
378	Zemljana lampica bez pečata	Mitrovica	0,2	1902
379	Rimska ciglja s pečatom	Mitrovica	0,3	1902
380	Olovni štapić od sarkofaga (ornamentovan)	Mitrovica	1	1902
381	Zemljana urna	Mitrovica	0,5	1902
382	Glazirana rimska posuda	Mitrovica	0,2	1902
383	Olovni sarkofag sa poklopcem	Mitrovica, vinograd Vinkovićevo	30	1902
384	Srebrni starorimski prsten s natpisom	Srbija	2,2	1902
385	Srebrni prsten sa karneolom (XVIII. V.)		1	1902
386	Bronsani orijentalni prsten		1	1902
387	Bronsani prsten s turskim natpisom		0,3	1902
388	Srebrni srpski prsten sa crv. Staklom		1	1902
389	Srebrni prsten XVIII. Vijeka		0,5	1902
390	Zlatan prsten pečatnjak (sapunarski)		2,5	1902
		ukupno	593,3	

Tablica 5. Otkupljeni arheološki predmeti od Gjura Griesbacha 1902. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1902. nabavljenih starina i predmeta od broja 311 do 390).

Godine 1902. od Griesbacha je otkupljeno 77 arheoloških predmeta u vrijednosti od 593,30 kruna (za numizmatiku je dobio dodatne 6,4 krune). Te je godine otkupljeno 659 predmeta u ukupnom iznosu od 1454,98 kruna, od čega na Griesbacha otpada 39 %.⁵²¹

⁵²¹ Za usporedbu, iskopavanje Kopolja i dvotjedno Brunšmidovo putovanje po Lici iznosilo je 900 kruna, a ukupna muzejska dotacija bila je 6059,09 kruna.

Međutim, dva nalaza su cijenom dominirala, i to baš kupljeni od Griesbacha. Jedan je nalaz groba u tvornici tanina u Mitrovici za koji je izdvojeno 330 kruna (Tablica 5, 312), a drugi je srebrni nakit iz Jarka za 150 kruna (Tablica 5, 314–317). Oba nalaza je Brunšmid objavio u *Vjesniku* iste godine.⁵²² Te je godine od Griesbacha kupljen i olovni sarkofag, oko kojeg je bilo mnogo polemike, za 30 kruna. Taj nalaz Brunšmid nije objavio.

Tek. br.	Predmet	Gdje je nađen	Nabavna cijena	Godina
389	Zlatna narukvica, prelomljena, 41,45 g	Iz Save ispod puste Kleštevica	285	1903
390	Zlatan prsten, 4,07 gr	Iz Save ispod puste Kleštevica	25	1903
391	Zlatna mindžušica, 1,22 g	Sava ispod Rače	6	1903
392	Zlatna mindžušica, 0,7 g	Mala Mitrovica	4	1903
393	Manji zlatni predmeti, 3,18 g	Mitrovica	10	1903
394	Tri srebrne mindžušice	Mitrovica	5	1903
395	Sitniji srebrni predmeti	Mitrovica	1	1903
396	Tri srebrna prstena, gravirani	Mitrovica	5	1903
397	Dvije gravirane staklene paste	Mitrovica	2	1903
398	Dvije bronsane mindžušice	Mitrovica	0,2	1903
399	Tri bronsane fibule, oštećene	Mitrovica	0,6	1903
400	Tri bronsana stila	Mitrovica	0,8	1903
401	Tri bronsana okova od kajiša	Mitrovica	0,6	1903
402	Bronsana predica od kajiša	Mitrovica	0,2	1903
403	Bronsano kresalo	Mitrovica	0,4	1903
404	Bronsan ključ	Mitrovica	1	1903
405	Bronsano figuralno proveslo od šatule	Mitrovica	2	1903
406	Koštana kocka rimska	Mitrovica	0,4	1903
407	Koštan nastavak	Mitrovica	0,2	1903
408	Koštan prešljen	Mitrovica	0,2	1903
409	Devet plomba sa poprsjima	Mitrovica	5	1903
410	Tri plombe sa figurama	Mitrovica	2	1903
411	Olovan model prstena	Mitrovica	0,3	1903
412	Šest većih staklenih zrna	Mitrovica	0,4	1903
413	Mnogo sredovječnih staklenih zrna	Mitrovica	0,4	1903
414	Dvije Cypreae moneta iz nizova	Mitrovica	0,1	1903
415	Tri sredovječne plombe sa likovima	Mitrovica	0,4	1903

⁵²² Brunšmid 1902c, 73–77; 84–86.

416	Tri sredovječna bronsana krstića	Mitrovica	1	1903
417	Bronsan držak, urešen i pozlaćen	Mitrovica	0,4	1903
418	Bronsan turski pečatnik	Mitrovica	0,4	1903
		ukupno	360	

Tablica 6. Otkupljeni arheološki predmeti od Gjura Griesbacha 1903. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1903. nabavljenih starina i predmeta od broja 389 do 418).

Griesbach je 1903. od Muzeja za arheološke predmete dobio 360 kruna (Tablica 6). Za otkupe predmeta te godine Muzej je izdvojio 1183 kruna, od čega je čak 1/3 je pripala Griesbachu. Za usporedbu, iste je godine iskopavanje u Kompolju Muzej stajalo 470 kruna od sveukupne muzejske dotacije u iznosu od 5907 kruna.

Godine 1904. prodao je dvadesetak upotrebnih predmeta za 39,5 kruna (Tablica 7).

Tek. br.	Predmet	Gdje je nađen	Nabavna cijena	Godina
189	Kockast kamen za udaranje	Mitrovica	0,5	1904
190	Bronsana posuda (nepotpuna)	Mitrovica	4	1904
191	Bronsana lampica (nepotp.)	Mitrovica	1	1904
192	Bronsano zvonce	Mitrovica	1,5	1904
193	Bronsana fibula u obliku ptice	Mitrovica	3	1904
194	Pet bronsanih fibula (nepotp.)	Mitrovica	2,8	1904
195	Dvije bronsane ukosnice	Mitrovica	1,5	1904
196	Osam bronsanih strjelica	Mitrovica	3,6	1904
197	Bronsana strjelica	Mitrovica	0,4	1904
198	Razni bronsani predmeti	Mitrovica	2	1904
199	Željezno koplje	Mitrovica	2	1904
200	Pet željeznih strjelica	Mitrovica	2	1904
201	Šest željeznih noževa	Mitrovica	4	1904
202	dva željezna ključa	Mitrovica	2	1904
203	Željezno šestilo	Mitrovica	2	1904
204	Željezna pređica	Mitrovica	0,4	1904
205	Veći zemljan vrč glaziran	Mitrovica	2	1904
206	Manji vrč glaziran	Mitrovica	0,6	1904
207	Ulomak lampice sa pečatom CASSI	Mitrovica	0,2	1904
208	Četiri sredovječne mindžuše	Mitrovica	4	1904
		ukupno	39,5	

Tablica 7. Otkupljeni arheološki predmeti od Gjura Griesbacha 1904. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1904. nabavljenih starina i predmeta od broja 189 do 208).

Godine 1905. prodaje predmete za 186 kruna. Osim dva zlatna nalaza iz Mitrovice (Tablica 8, 93–95), ostali su pronađeni u Novim Banovcima i u sjevernoj Srbiji („ušće Kolubare kod Kupinova“) a Griesbach ih je otkupio od M. Vukašinića. Predmeti nisu objavljeni.

Tek. br.	Predmet	Gdje je nađen	Nabavna cijena	Opaska	Godina
93	Zlatna karika sa graviranom pločom (4,08 g)	Mitrovica prema Mangjelosu, nešto prije kaznionice	25		1905
94	Zlatno zrno iz niza (0,86 g)	Mitrovica prema Mangjelosu, nešto prije kaznionice	4		1905
95	Zlatna posudica sa berilom (privjesak), 2,9 g	Novi Banovci	15		1905
96	Zlatan prsten rimski 6,3 g	Novi Banovci	40		1905
97	Zlatan privjesak sa tri bisera 1,4 g	Novi Banovci	10		1905
98	Sitniji zlatni predmeti 1,8 g	Novi Banovci	6		1905
99	dvije bronsane latenske fibule	Novi Banovci	2		1905
100	Dvije bronsane rimske fibule	Novi Banovci	1		1905
101	Bronsan privjesak (phallus)	Novi Banovci	3		1905
102	Željezna pinceta	Novi Banovci	1		1905
103	Bronsani utez rimski sa napisom	Novi Banovci	3		1905
144	Bronsana bula (halštatska)	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	0,3	sakupio M. Vukašinić	1905

145	Bronsani zaponac za pojasa	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	0,6	sakupio M. Vukašinić	1905
146	Olovna ploča sa zavjetnim reljefom	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	60	sakupio M. Vukašinić	1905
147	Tri plombe rimske	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	4	sakupio M. Vukašinić	1905
148	Olovni model ključića	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	0,4	sakupio M. Vukašinić	1905
149	Dva olovna privjeska za mreže	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	0,4	sakupio M. Vukašinić	1905
150	Tri bronsane fibule	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	1,5	sakupio M. Vukašinić	1905
151	Bronsana fibula sa lančićem	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	0,8	sakupio M. Vukašinić	1905
152	Bronsana predica sa reljefnom pločicom	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	2	sakupio M. Vukašinić	1905
153	Četiri bronsana prstena	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	2	sakupio M. Vukašinić	1905
154	Razni bronsani predmeti rimski	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	1	sakupio M. Vukašinić	1905
155	Razni željezni predmeti	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	2	sakupio M. Vukašinić	1905
156	Glazirana lampica i stakleno zrnje	sjeverna Srbija (ušće Kolubare kod Kupinova)	1	sakupio M. Vukašinić	1905
		ukupno	186		

Tablica 8. Otkupljeni arheološki predmeti od Gjura Griesbacha 1905. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1904. nabavljenih starina i predmeta od broja 93 do 156).

Idućih je godina otkupljeno vrlo malo predmeta od Griesbacha koje Brunšmid nije objavio.

Tek. br.	Predmet	Gdje je nađen	Nabavna cijena	Godina
235	Olovna pločica rimska sa votivnim reljefom	Mala Mitrovica (Srbija), ciglana	25	1906
236	Zlatan privjesak iz niza; 5,5 g	Ruma	28	1906
237	Srebrn prsten sa 2 delfinske glave	Mitrovica	3	1906
238	srebrn prsten sa odapinjanje luka	Mitrovica	1	1906
239	srebrn sredovječni prsten sa filigranom	Mitrovica	3	1906
		ukupno	60	

Tablica 9. Otkupljeni arheološki predmeti od Gjura Griesbacha 1906. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1904. nabavljenih starina i predmeta od broja 235 do 239).

Tek. br.	Predmet	Gdje je nađen	Nabavna cijena	Godina
209	Bronsana fibula na koljence	Mitrovica	1	1909
210	Srebrn prsten, ornamentovan	Čalma	9	1909
211	srebrn ornamentovan okov od korica bosanskog handžara		40	1909
		ukupno	50	

Tablica 10. Otkupljeni arheološki predmeti od Gjura Griesbacha 1909. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1909. nabavljenih starina i predmeta od broja 209 do 211).

Tek. br.	Predmet	Gdje je nađen	Nabavna cijena	Godina
25	Par srebrnih nakitnih ploča sa visećim pločicama	nepoznat	8	1912
26	Veće i tri manja srebrna dugmeta	nepoznat	2	1912
27	Srebrn prsten graviran (ruka s mačem)	nepoznat	6	1912
28	Srebrn prsten s plosnatim karneolom	nepoznat	2	1912
29	srebrn prsten s izbočenim karneolom	nepoznat	2	1912

468	Ulomak ploče rimskoga vojničkog diploma	Srpska Mitrovica na Savi	5	1912
469	Dvije bronsane rimske fibule na koljence (1 bez igle)	Srpska Mitrovica na Savi	3	1912
470	Dvije bronsane rimske fibule na luk (nepotpuna)	Srpska Mitrovica na Savi	2	1912
471	Bronsana mindžuša	Srpska Mitrovica na Savi	1	1912
472	Bronsana predica	Srpska Mitrovica na Savi	1	1912
473	Bronsan okov s remenova kraja	Srpska Mitrovica na Savi	1	1912
474	Bronsan ključ	Srpska Mitrovica na Savi	2	1912
475	Bronsani zapor	Srpska Mitrovica na Savi	2	1912
476	Bronsano zvonce	Srpska Mitrovica na Savi	2	1912
477	Razni bronsani predmeti	Srpska Mitrovica na Savi	3	1912
478	Željezna strjelica	Srpska Mitrovica na Savi	1	1912
479	Željezna sprava s cjevlju za nasad	Srpska Mitrovica na Savi	1	1912
480	Zrno iz niza od crnoga stakla	Srpska Mitrovica na Savi	2	1912
481	Zemljana lampica s pečatom APER	Srpska Mitrovica na Savi	2	1912
482	Olovni utez sa uhom	Srpska Mitrovica na Savi	1	1912
483	Olovni piombo	Srpska Mitrovica na Savi	3	1912
484	Željezni buzdovan	Srpska Mitrovica na Savi	4	1912
485	Željezno kresalo	Srpska Mitrovica na Savi	4	1912
486	Bronsani sviječnjak XVIII. v	Srpska Mitrovica na Savi	10	1912
		ukupno	70	

Tablica 11. Otkupljeni arheološki predmeti od Gjure Griesbacha 1912. (AMZ 29, Nadopunidbeni inventar godine 1912. nabavljenih starina i predmeta od broja 25 do 29 i od 468 do 486).

U devet godina Griesbachu je ukupno isplaćeno 1548 kruna za arheološke predmete. Za zlatne predmete Muzej mu je po gramu zlata prosječno plaćao 5 kruna, što je 3 krune više od tržišne cijene zlata. Muzej je bio spreman za „dobre“ rimske i pretpovijesne zlatne predmete platiti i do 6 kruna po gramu. Srebrni predmeti nisu se plaćali po gramaži već po procjeni predmeta.⁵²³ Bez obzira na ograničene muzejske financije, Brunšmid je najveći dio dotacijskih sredstava trošio na otkup građe. Teško je za sada zaključiti točan kriterij otkupa

⁵²³ Bunčić, Solter 2020, 221–222.

arheološke građe (nije sve objavio, nije sve „vrijedno“, većina nema konteksta nalaza), osim da je s teritorija nadležnosti Muzeja i po osobnoj procjeni J. Brunšmida.

Godina	Ukupni dohodak	Izdalo se za knjižnicu	Izdalo se za stare novce i medalje	Izdalo se za ostale zbirke	Izdalo se za iskapanja i znanstvena istraživanja	Ini izdaci
1900	5974,24	1081,56	402,41	2523,8	1275,65	1688,55
1901	5811,27	1043,76	337,28	846,03	1301,23	2023,88
1902	6059,09	1231,29	398,98	1452,98	1325,25	1650,58
1903	5804,01	996,06	312,8	1183,8	1346,49	2068,83
1904	5846	963,26	836,59	820,97	1817,79	1552,25

Tablica 12. Muzejska dotacija i potrošnja po godinama 1900. – 1904. (AAMZ 48b, 1905).

Brunšmid je ponekad neovlaštenu prodaju arheoloških predmeta prijavio policiji. Jedan takav slučaj dogodio se u siječnju 1899. kada je prijavio „uglednog svećenika“ koji je u studenom 1898. zlataru Bruni Wolfu prodao veću količinu zlatnih i srebrnih novaca iskopanih na nepoznatom nalazištu.⁵²⁴ Brunšmid moli zagrebačku Gradsku policiju da sazna ime i prebivalište svećenika koji je odsjeo u svratištu *Hotel garni* u prvoj polovici studenog 1898. Par dana nakon što je saznao za otkup, upozorio je Wolfa da je dužan „našašće prijaviti i muzeju na proučavanje i eventualni otkup podnijeti“. Međutim, Wolf nije dozvolio proučavanje nalaza bez odštete koju Muzej nije mogao platiti. Brunšmid je često otkupljivao predmete po većoj cijeni nego što su za to nudili trgovci, zlatari ili prekupci, kako bi se prodavatelji prvo obratili Muzeju.⁵²⁵ U ovom slučaju Wolf je svećeniku platio 2 forinte za zlatni novac, iako bi po gramu zlata svaka mjenjačnica platila barem 5 forinti, dok je Muzej za takve predmete plaćao 5 i pol pa čak i 6 forinti. Kako nađeni predmeti zakonski niti jednim dijelom nisu pripadali državi, Brunšmid je morao sudjelovati na otvorenom tržištu arheoloških predmeta te je morao biti konkurentan i primamljiv trgovcima. Ipak, Muzej je donekle štitila preporuka Vlade o prijavi nalaza Muzeju i omogućavanje svojevrsnog „prvokupa“. Wolf nije imao ni želju ni namjeru surađivati s Muzejom nego se, dapače, „ruga i prkosi“ Brunšmidovim

⁵²⁴ Brunšmid 1899c, 245–246; AAMZ 48b, 447452/1898, Dopis Ravnateljstva domaćim listovima od 31. 12. 1898. (*Narodne Novine, Obzor, Hrvatska domovina, Hrvatsko Pravo, Agramer Zeitung, Agramer Tagblatt*); 11/1899, Dopis Ravnateljstva Gradskoj policiji od 5. 1. 1899.

⁵²⁵ Bunčić, Solter 2020, 221–223.

molbama. Brunšmid vidno uzrujan dodatno uključuje policiju kako bi se dokazalo da su predmeti nađeni na teritoriju Hrvatske i Slavonije te da podliježu obvezi prijave. Policijskim očevitom ustanovljeno je da je dotični svećenik mimoišao zakonom propisanu obavezu prijave nalaza na oblast te da je dobar znanac vjeroučitelja više dječачke pučke učionice u Glini Nikole Ercegovca.⁵²⁶ Brunšmid piše kotorskoj oblasti u Glini s molbom da preko Ercegovca ustanove identitet svećenika te da saznaju pod kojim okolnostima je novac nađen i dalje prodan. Isto tako, Brunšmid moli da se svećenika upozori da je prevaren prilikom prodaje te da mu se preporuči da pokrene pravne akcije protiv Wolfa. „Ovom ravnateljstvu nije do toga stalo, da se taj svećenik zbog svoga propusta kazni globom, kako je bezuvjetno zaslužio, nego samo do toga, da muzej u jednu ruku dobije sigurne podatke o tomu zanimivomu našašću i da se Wolf poradi svoga prkosa protiv ovozemaljskih zakona i naredaba može kazniti i prisiliti da im se pokori.“⁵²⁷ Ercegović javlja da je nalaze prodao njegov tast M. Majstorović, narodni zastupnik iz Veljuna.⁵²⁸

Privatne su osobe mogle od Vlade tražiti dozvolu za iskopavanja arheoloških lokaliteta. Takve molbe slale su se u Muzeju na mišljenje. U par navrata Brunšmid savjetuje Vladu da se molbe ne odobre jer podnositelje smatra *Schatzgräber* (lovcima na blaga).⁵²⁹ Isto tako, privatne osobe su mogle dobiti dopuštenje Muzeja i za kupovinu arheoloških predmeta. U oba slučaja bilo je to dopušteno samo ako su osobe radile u interesu Muzeja. Iskopavanja su bila dopuštena samo povjerenicima kao što je to bio slučaj u Kompolju, Mitrovici, Gomolavi ili Hrtkovicima, a kupovina i daljnja preprodaja bila je dopuštena ako bi se građa prvo ponudila Muzeju na otkup.

U veljači 1903. obraća se općinskom poglavarstvu u Dalju s upozorenjem da se starine s tog područja prodaju u Pešti te ih umoljava da izvjesje proglas s obavijesti da Narodni muzej u Zagrebu kupuje starine.⁵³⁰ U prosincu 1905. piše Kraljevskoj kotorskoj oblasti u Osijeku vezano za situaciju u Dalju:

„Ravnateljstvo ovdašnjega narodnoga arheološkoga muzeja javlja, da mu je došlo do znanja, da su neki radnici u okolini mjesta Dalja kotara osiečkog, prilikom rigolisanja zemlje naišli i

⁵²⁶ AMZ DZ 2.204, Glina, Dopis gradskog načelnika J. Brunšmidu od 2. 2. 1899.

⁵²⁷ AAMZ 48b, 39/1899, Dopis J. Brunšmida Kr. kotorskoj oblasti u Glini od 2. 2. 1899.

⁵²⁸ AMZ DZ 2.204, Glina, Dopis N. Ercegovića J. Brunšmidu od 18. 3. 1899.

⁵²⁹ AAMZ 48b, 47/1894.

⁵³⁰ AAMZ 48b, 134/1903, Dopis J. Brunšmida Opć. poglavarstvu u Dalju od 18. 2. 1903.

iskopali oko 17 komada zlatnog starinskog uresa i posudja, u pogledu kojeg nalaza, polag pismene obavijesti, daljski stanovnik F. Schmiederer poznatog antikvarskog trgovca Josipa Lichtnäkera u /: Székes Fejervaru :/ Stolnombiogradu izvijestio, te mu ga prodao za 1400 K, od koje je svote dao 800 K nalazniku, nadničaru Gjuri Klepcu, dok je ostatak od 600 K sebi pridržao.

Kako se čini, od svega toga, nezna kr. kotarska ova oblast i o tom nalazu ništa, jer do danas nije o tom ni riječi amo javljeno. Poziva se stoga oblast da odmah po svom izaslaniku na licu mjesta shodne izvode preduzme, te nakon preslušanja općinskoga poglavarstva i njegovih organa, zatim dotičnih nadničara /: Gjura Klepca / te Ferdinanda Schmiederera točno i jasno pravo stanje stvari odmah ustanovi i amo potanko o tome izviesti.⁵³¹

U siječnju 1906. protiv Klepca i Schmiederera, već od prije poznatog sabirača i trgovca starinama, podignuta je optužnica radi prodaje zlatnih starina izvan zemlje te su kažnjeni globom od 1800 kruna.⁵³² *Obnovom starih zakona i naredba* 1880. godine, za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju propisano je pod brojem 85. da je: „zabranjeno izvadjanje nadjenih dragocienosti arkeološkičke vrijednosti, ter se ima kazniti i sam pokušaj izvoza plienitbom, a obavljani već izvoz globom u dvostrukoju vrijednosti blaga.“⁵³³ Josip Schmiederer, brat Ferdinanda Schmiederera, 1906. moli Muzej da se njemu i bratu odobri sakupljanje starina u daljskoj okolici u svrhu prodaje isključivo Muzeju.⁵³⁴ Hoffiller u ime Muzeja urgira da se Schmiedereru smanji kazna na 300 kruna jer se u „zadnje vrijeme popravio, te je već više puta preko svog brata Josipa poslao muzeju starine“.⁵³⁵ Braća Schmiederer obvezuju se da će pokušati u prodaji uhvatiti poznatog trgovca starinama Hinka Batora „jer on Daljskim planinama će pohoditi pa da je u svakom vinogradu po jedan redar ili oružnik, jer on je jako velika lisica koji neće svoj plien ostaviti.“ Schmiedereru je smanjena kazna te je braći dopušteno sakupljanje i kupovina starina, pod uvjetom da građu prvo ponude Muzeju na otkup.

⁵³¹ AAMZ 42, Dalj, 181/1905, Dopis Ravnateljstva Kr. kotarskoj oblasti u Osijeku od 20. 12. 1905.

⁵³² AAMZ 42, Dalj, 66/1906, Dopis Ravnateljstva Kr. hrv. slav. dalm. zemaljskoj vladi od 31. 1. 1906.

⁵³³ Naredba AAMZ 34, Naredbe i nautci za čuvanje i sabiranje starina i spomenika, Obnova zakona i naredba kr. zemaljske vlade od 25. 11. 1880. za bana dr. Muhić vr.

⁵³⁴ AAMZ 42, Dalj, 45/1906, Dopis J. Schmiederera Ravnateljstvu muzeja od 17. 1. 1906.

⁵³⁵ AAMZ 42, Dalj, 127/1906, Dopis V. Hoffillera Kr. hrv. slav. dalm. zemaljskoj valdi od od 27. 3. 1906.

11. "DA SU SE TE RIJEČI BRUNŠMIDOVE UVAŽILE NE BISMO SE MORALI DANAS S PRAVOM STIDITI SVOJE BEZGLAVOSTI."⁵³⁶ – ZAŠTITA KULTURNE BAŠTINE

„Seljak, a kadkada i po gdje koji poluizobraženi „gospodin" veoma rado fantazuju o zakopanom ili skrivenom blagu, o čemu bi znali čudne tragikomične priče pripoviedati mnogi razrovani predhistorički tumuli i zidovi starih razvalina, koji su od takovih smušenjaka podrovani i još gore porušeni, nego što bi ih uništio zub vremena. Sebičnost je išla tako daleko, da su se na mnogim mjestima povadili i sasma uništili i fundamenti starih građjevina, kao da nam ne valja čuvati tih ruševina, koje trebaju da nas podsjećaju na slavnu prošlost hrvatskoga naroda.“⁵³⁷

Brunšmid je neobrazovanog čovjeka smatrao jedinim uzročnikom uništavanja i propadanja arheoloških i povijesnih spomenika, te ga je doživljavao kao glavnog neprijatelja. Arheološke predmete smatrao je spašenima samo ako bi svoje mjesto našli u zagrebačkom muzeju te je većinu vremena na putovanjima posvetio educiranju neobrazovane javnosti u tom smjeru. Slanjem predmeta Muzeju dokazivala se i patriotska ljubav pojedinca. Neke druge, mnogo opasnije „neprijatelje“, kao što su povećana industrijalizacija, učinkovitije poljoprivredne metode, duboko oranje (rigolanje) nakon zaraze filokserom, povećanje infrastrukture – gradnja željeznica, cesta, vodenih puteva i dr., nije doživljavao prijetnjom već ih je koristio, prigrlio pa čak i poticao kako bi obogatio Muzej nalazima:

„Zadnjih se je godina na više mjesta Hrvatske i Slavonije prigodom gradnje željeznica i cesta, krčenja šume, rigolovanja vinograda, oranja i kopanja naišlo na zanimive arheološke predmete. Mnogo je toga u rukama neiskusna svijeta propalo, ali gdješto je ipak došlo u ruke inteligentnih ljudi, koji su znali cijeniti idealnu vrijednost tih predmeta, te ih spasiše za naš narodni muzej.“⁵³⁸

⁵³⁶ Szabo 1929, 104. Szabo ovdje aludira na Brunšmidovu *Predstavku* protiv rušenja Bakačeve kule.

⁵³⁷ Brunšmid 1896a, 148.

⁵³⁸ Brunšmid 1897f, 163.

11. 1. Razvaline

Muzej, na čelu s Brunšmidom, je od 1894. godine pa sve do osnivanja *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (dalje: Zemaljsko povjerenstvo) 1910. godine, *de facto* bio vrsta glavnoga konzervatorskog organa u Hrvatskoj.⁵³⁹ Punih 16 godina potezao je Brunšmid pitanje uspostavljanja konzervatorske službe u Hrvatskoj, koja je bila jedina zemlja Monarhije bez takve ustanove.⁵⁴⁰ Prvi put službeno upozorava Vladu 1894. godine kako je potrebno obnoviti i pooštriti prijašnje naredbe u pogledu čuvanja starina. Smatra kako ima vrlo malo mjesta u Europi gdje se tako vandalski postupaju kao u Slavoniji i Hrvatskoj.⁵⁴¹ U studenom iste godine, nakon dvotjednog putovanja, skreće Vladi pozornost kako su na nekim mjestima (Novi Vinodolski, Bribir) u Hrvatskom primorju u javne svrhe pregrađivane i rušene stare, povijesne građevine te preporučuje da se stane na kraj raznim nepodopštinama u pogledu očuvanja povijesnih, arheoloških i arhivalijskih spomenika.⁵⁴² Vlada je vrlo brzo reagirala na Brunšmidov izvještaj te je 31. siječnja 1895. godine donesena naredba broj 1615 „da svagda, kad se radi o rušenju ili pregradjivanju starinskih gradjevina, o tome najprije izvesti kr. zemaljsku vladu odjel za bogoštovlje i nastavu te za to izhode naročitu dozvolu“.⁵⁴³ Naredbu je potpisao ban Károly Khuen-Héderváry (1849. – 1918.), a provedba je pripala arheolozima tj. Brunšmidu.⁵⁴⁴ Brunšmid je 1897. upozorio kutinsku oblast, preko povjerenika Despota Teodorčevića, na rušenje tamošnje razvaline.⁵⁴⁵ Godine 1898. upozorio je Vladu na rušenje sisačkog Capraga: “Prema dužnosti, koju imam kao muzejski ravnatelj, da pazim na sve arheološke i historijske spomenike kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, čast mi je, da upozorim visoki vladin odio na pogibao, koja sisačkom Capragu prijeti, te da zamolim, kako bi se - možda u smislu visoke naredbe br. 1615 od 31. 1. 1895. - shodni koraci učinili, da se

⁵³⁹ Damjanović 2018, 11–36; Solter 2016, 119–122; Juranović Tonejc 2021, 69–71.

⁵⁴⁰ Sklenář 1983, 116.

⁵⁴¹ AAMZ 48b, 66/1894.

⁵⁴² AAMZ 48b, 216/1894, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 21. 11. 1894.

⁵⁴³ AAMZ 34, Naredbe i naputci za čuvanje i sabiranje starina i spomenika, Naredba svim kr. žup. oblastima i gradskim poglavarstvima od 31. 1. 1895. br. 1615; Damjanović 2018, 24; Solter 2016, 120.

⁵⁴⁴ Upravo se na ovaj dokument pozvao ban Khuen-Héderváry kada je 1903. privremeno spriječio rušenje Bakačeve kule na koje je tada pozivao Kršnjavi.

⁵⁴⁵ AAMZ 48b, 192/1897, Dopis J. Brunšmida D. Teodorčeviću, Kutina od 11. 7. 1897.

to zapriječi.”,⁵⁴⁶ i 1905. na rušenje kule Starog grada u Pakracu.⁵⁴⁷ Manjak ove naredbe je bio u tome što se nije odnosila na gradove/utvrde u privatnom posjedu i ruševine, bile one na državnom, zemaljskom, općinskom ili privatnom posjedu.

Nakon što je sam 1898. godine svjedočio uništenju utvrde Cetin, Brunšmid predlaže osnivanje stalne komisije za čuvanje spomenika, koja bi sastavila popis onih povijesnih građevina i spomenika koje bi – bili oni na javnom ili privatnom posjedu – trebalo bezuvjetno čuvati:

„Potpisani je uvjeren, da se raznim nepodobštinama u pogledu očuvanja historičkih, arheoloških i arhivalnih spomenika sve dotle neće moći pravo na put stati, dok se briga oko čuvanja ne povjeri, kao što je to u drugim zemljama uvedeno, od kr. zemaljske vlade ovisnoj permanentnoj komisiji“.⁵⁴⁸

Smatra da bi se takva komisija morala sastojati od stručnjaka (historičara, arheologa, tehničara i pravnika) koji zastupaju javne zemaljske oblasti i zavode (Kr. zem. vlada, građevni odsjek, sveučilište, arheološki odjel Narodnog muzeja i Kr. zemaljski arhiv) i društva (Akademija, Arheološko društvo, Društvo inženjera i arhitekta, Planinsko društvo). Predlaže da se komisija osnuje po principu na ugarski XXXI. zakonski članak o uzdržavanju umjetničkih spomenika od 24. 5. 1881. godine „kojim se starinske i umjetničke spomenike stavlja pod nadzor ministra za bogoštovlje i nastavu, koji od slučaja do slučaja određuje, koje se građevine imaju kao umjetnički spomenici uzdržavati i gdje se ima kopati. Ministru je podčinjen zemaljski odbor za umjetničke spomenike, koji se sastoji od predsjednika, referenta, bilježnika, arhitekta i nekolicine od ministra imenovanih redovitih i vanrednih članova. Ministar daje tomu zemaljskom odboru naloge i prima od njega stručnjačka mnijenja. Zemaljski odbor vrši nadzor nad spomenicima po svojim dopisujući članovima, koji su obvezni da na poziv zemaljskog odbora po njegovim uputama i u njegovom smislu postupaju.“⁵⁴⁹

Dok se komisija ne osnuje predlaže da: „vladin odjel izdade naredbu, da se istraživanja i prekapanja kod razvalina, gradina, starih gradišta i. t. d. smiju izvoditi samo u znanstvene

⁵⁴⁶ AAMZ 48b, 350/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 28. 10. 1898.

⁵⁴⁷ AAMZ 48b, 276/1905, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 28. 9. 1905.

⁵⁴⁸ AAMZ 48b, 207/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 29. 5. 1898.

⁵⁴⁹ AAMZ 48b, 208/1898, Dodatak dopisu J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 29. 5. 1898.

svrhe i samo dozvolom kr. zem. vlade, koja takovu dozvolu jedan put za uvijek daje ravnateljstvu arheol. Odjela narod. muzeja kao zemaljskog zavoda i hrv. arheol. društvu u Zagrebu, kojemu je jedina i isključiva svrha promicanje interesa toga zemalj. zavoda.“⁵⁵⁰

Hrvatska i Slavonija jedine su zemlje Monarhije koje nisu imale nekakav oblik institucionalne zaštite spomenika. Brunšmid u tome vidi razlog „zašto usprkos hvale vrijednom postupanju vlade i ovlasti u pojedinim slučajevima, historički spomenici kod nas stradavaju i propadaju.“⁵⁵¹

Na njegov je prijedlog odgovorio tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Armin Pavić tek u lipnju 1899. godine. Zatražio je da mu se pošalju zakoni o zaštiti koji postoje u Austriji, Ugarskoj i Bosni. Međutim, prihvatio je Brunšmidov prijedlog da se briga oko starina privremeno povjeri Hrvatskom arheološkom društvu.⁵⁵² Brunšmid je kao odgovor poslao četiri publikacije koje sadrže zakone o zaštiti spomenika: *Die Erhaltung der Denkmäler in den Kulturstaaten der Gegenwart* (Brunšmid posebno ističe švedske (str. 305), ugarske (str. 296) i austrijske (str. 292) propise),⁵⁵³ *Denkmalpflege*,⁵⁵⁴ *Vorschläge von Regierungsmassregeln zum Schutze von Alterthümern* (Središnje povjerenstvo u Beču)⁵⁵⁵ te *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien* (propisi za Bosnu)⁵⁵⁶ i pravila Hrvatskog arheološkog društva.⁵⁵⁷ Dodaje da, ako se HAD-u preda briga oko čuvanja starih spomenika i starina, onda bi Vlada morala društvo „primjereno i materijalno i moralno podupirati“.

Ponovno je pokrenuo pitanje izrade zakona o čuvanju starih spomenika kada mu se obratila Kraljevska kotorska oblast u Jaski za dopuštenje rušenja utvrde Turen Svetojanski. Opet je upozorio Vladu da su Hrvatska i Slavonija jedine zemlje u Monarhiji koje ne posjeduju takav zakon.⁵⁵⁸

⁵⁵⁰ AAMZ 48b, 207/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 29. 5. 1898.

⁵⁵¹ AAMZ 48b, 208/1898, Dodatak dopisu J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 29. 5. 1898.

⁵⁵² HDA, HR-HDA-80, ZVBiN, kut. 377, opći spisi, sv. IX–1898/37, Ravnateljstvu arheološkog odsjeka, br. 7297/1898., Zagreb, 17. 6. 1899. (u: Damjanović 2018, 28).

⁵⁵³ Wussow 1885.

⁵⁵⁴ Helfert 1897.

⁵⁵⁵ Central-Commission 1894.

⁵⁵⁶ Hörmann 1893.

⁵⁵⁷ AAMZ 48b, 247/1899, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 26. 6. 1899. (Damjanović 2018, 29). Sva djela nalaze se u knjižnici Arheološkog muzeja u Zagrebu.

⁵⁵⁸ AAMZ 48b, 445/1902, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 7. 11. 1902.

Obnova zakona iz 1880. godine, kojom se zabranjuje izvoz arheoloških predmeta van Hrvatske i Slavonije, prilikom izvođenja javnih radova na državnom zemljištu nije se provodila. Godine 1897. Brunšmid javlja Vladi da se prilikom regulacije Vuke na više mjesta naišlo na zanimljive starine, naročito kod Gackulje blizu Nuštra, te da je u Vukinom polju nađen lijepo ukrašen čamac i mnogo oružja od bronce, željeza i drveta, a kod Harastina razni srebrni, brončani i željezni predmeti.⁵⁵⁹ Kako ništa od tih predmeta nije došlo do Muzeja, moli Vladu da se reguliraju propisi prilikom javnih radova. Vlada 1. prosinca 1898. godine donosi obnovu zakona iz 1880. godine koju šalje svim oblastima i gradovima, a posebno naglašava naredbu predaje arheoloških predmeta nađenih prilikom javnih radova Muzeju.⁵⁶⁰

11. 2. Jaružanje Kupe

No, ova obnova iz 1898. godine nije se poštovala prilikom jaružanja rijeke Kupe u Sisku gdje je zagrebački muzej imao konkurenta u Mađarskom narodnome muzeju u Budimpešti. Brunšmid je u jesen 1900. godine saznao da je Kraljevski ugarski riječno-mjernički ured dobio dopis mađarskog Muzeja sa zahtjevom da im se isporuči sva građa pronađena jaružanjem. Uređivanja vodenih tokova, tako i jaružanje, bila su pod ingerencijom Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Mađarske u Budimpešti. U ugovorima koji su se potpisivali s izvođačima javnih radova na jaružanju postojala je točka kojom se, bez iznimke, obvezno propisuje predaja nađenih predmeta Mađarskom narodnome muzeju u Budimpešti. Brunšmid u dopisu Vladi zahtijeva da se svi predmeti, arheološki ili historijski, pronađeni prilikom javnih gradnji na teritoriju Kraljevine Hrvatske i Slavonije moraju *ex offo* izručiti Arheološkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu, kao središnjem zemaljskom zavodu te da se u tom smislu promjeni točka propisanog formulara ugovora koji su potpisali poduzetnici u korist zagrebačkog muzeja.⁵⁶¹ Dok se ova situacija nije razriješila, jaružanje je privremeno

⁵⁵⁹ Brunšmid 1899c, 243–244. AAMZ 48b, 312/1897, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 24. 11. 1897.

⁵⁶⁰ Sitnim slovima običnom olovkom Brunšmid je dodao na spis: „Ovako je ravnateljstvo muzeja bilo izvješteno, (predmeti nađeni prilikom regulacije Vuke, op. a.) ali se je ispostavilo, da je samo jedan dio toga ispravan, što međutim obzirom na okolnosti i potrebe ove visoke naredbe u stvari ništa ne mijenja“, AAMZ 34, Naredbe i naputci za čuvanje i sabiranje starina i spomenika, Naredba svim kr. žup. oblastima i gradovima od 1. 12. 1898. za bana A. Pavić v. r.

⁵⁶¹ AAMZ 48b, 270/1900, Dopis J. Brunšmida Vis. kr. zem vladi odj. za b. i n. od 19. 10. 1900.

odgođeno.⁵⁶² Iduće godine (1901.) sklopljen je dogovor između Ministarstva u Budimpešti i Arheološkog muzeja o predaji starina od historijske važnosti Arheološkom muzeju u Zagrebu. Sisačko poglavarstvo je oglasima izvješanim po gradu upozorilo građanstvo da se pronađene starine ne smiju prodavati u inozemstvo, već se moraju predati Gradskom poglavarstvu i to pod prijetnjom novčane globe ili odlaska u zatvor. Odbor poduzetnika preuzo je zadaću da se starine pronađene u Sisku predaju zagrebačkom muzeju.⁵⁶³

Jaružanje Kupe traje sve do početka Prvoga svjetskog rata. U rujnu 1913. godine provedeno je jaružanje isključivo u arheološke svrhe pod nadzorom Muzeja. U Kupi je pronađeno više od 9000 predmeta pod nadzorom Brunšmida i njegovih suradnika. Međutim, unatoč naredbi Vlade o predaji starina Arheološkome muzeju, Ferencz Erdelyi, mašinst na državnoj jaružnoj lađi "Csepel", u više je navrata 1909., 1912. i 1913. godine darovao rimske predmete muzeju u Segedinu, iako je za jaružanje u svrhu zagrebačkog Muzeja 1913. godine čak bio posebno plaćen.⁵⁶⁴

József Hampel (1849. – 1913.), arheolog i kustos budimpeštanskog muzeja, s kojim Brunšmid često razmjenjuje građu za ekspertizu,⁵⁶⁵ piše zabrinuto u Zagreb vezano za predmete nađene prilikom jaružanja Kupe, a koji se nalaze u Narodnom muzeju u Budimpešti. Brunšmid ga uvjerava da su sporni predmeti neznatne vrijednosti te da „nije vrijedno da ministarstvo radi njih izazove aferu“.⁵⁶⁶

Brunšmid je imao vrlo kolegijalan odnos prema velikim muzejima u regiji koji mu nisu predstavljali konkurenciju, za razliku od lokalnih muzeja u zemlji. U više navrata je istaknuo kako „Narodni muzej nema zadaću da prikuplja starine iz Mađarske i pravi tamošnjim muzejima konkurenciju.“⁵⁶⁷ U ljeto 1902. godine, V. Vergles nudi zagrebačkom muzeju veći broj predmeta i jednu ostavu novaca na otkup nađenu na području Slovenije. Brunšmid ga je uputio na ljubljanski muzej jer ne želi „da Narodni muzej konkurira sa ljubljanskim za kranjske

⁵⁶² AAMZ 48b, 46/1901, Dopis Ravnateljstva Vis. kr. zem vladi od 6. 2. 1901.

⁵⁶³ Vukelić 2011, 167.

⁵⁶⁴ Solter 2016, 103.

⁵⁶⁵ Kada Brunšmid nije siguran u autentičnost predmeta, šalje Hampelu na procjenu (AAMZ 48b, 197/1899). Hampel ga, pak, upozorava da mu trgovac Adolf Roger nudi na prodaju pretpovijesni zlatni nalaz iz okolice Zagreba (AAMZ 48b, 226/1899). Brunšmid po toj vijesti odmah piše trgovcu Rogeru neka pošalje zlatni predmet na uvid uz naznaku cijene (AAMZ 48b, 227/1899). Za predmet mu se nudi 250 forinti i moli ga se da javi provenijenciju, kako bi se mogao sigurno ustanoviti lokalitet (AAMZ 48b, 234/1899).

⁵⁶⁶ AAMZ 48b, 329/1902, Dopis J. Brunšmida J. Hampelu od 23. 6. 1902.

⁵⁶⁷ AAMZ 48b, 196/1900, Dopis J. Brunšmida M. Fakundiniju od 14. 7. 1900.

stvari, koje za hrv. muzej imaju podređenu vrijednost.⁵⁶⁸ Početkom 1901. dolazi do zamjene numizmatike sa sarajevskim muzejom dozvolom Vlade br. 556. Sarajevski muzej predao je dio Mazinske ostave koja je u njihovom vlasništvu (jedan aes signatum s likovima bikova, jedan aes signatum s grančicom, 17 komada aes rude i 28 komada afričkog i rimskog novca) u zamjenu za 77 rimskih antoninijana nađenih u Oštroj Luci i Fojnici.⁵⁶⁹ Kada 1903. Franz Kukovec iz Fojnice nudi svoju zbirku za prodaju zagrebačkom muzeju, Brunšmid ga upućuje na Sarajevo:⁵⁷⁰ „Sa sarajevskim muzejom ovaj muzej iz kolegijalnosti neće da konkurira, pa i zato što je i to hrvatski muzej.“⁵⁷¹

K. u. k. Heeresmuseum (Vojni muzej u Beču) potraživao je historijsku građu, pogotovo vojnu, od Narodnog muzeja u par navrata. Brunšmid je vješto odolijevao pritiscima Vlade kako bi zadržao građu u zagrebačkom muzeju. Ponekad je morao učiniti kompromis – uvijek teška srca – i predati građu čiji nedostatak će učiniti najmanje štete za ugled muzeja (kao na primjer jedan od šest istih topova s Kaptola). Međutim, pruski stijeg s inicijalima i devizom Fridrika II, koji su oteli Ličani u sedmogodišnjem ratu, iako ga je Beč par puta potraživao, uporno je odbijao predati.⁵⁷² Umjesto toga, predao je detaljan popis svih muzejskih zastava.⁵⁷³ Spomenuti stijeg, uz šah Fridrika II, Ante Pavelić je 1941. godine poklonio Hitleru prilikom njihovog prvog susreta u Berghofu.⁵⁷⁴ Tada im nestaje trag.

11. 3. Predstavka hrvatskih historičara i arheologa u poslu sačuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke

Velika organizirana akcija, a ujedno i prvo javno konzervatorsko upozorenje, dogodilo se pod vodstvom Josipa Brunšmida u ljeto 1901. povodom namjere rušenja zidina ispred zagrebačke katedrale — središnje Bakačeve kule, zapadnog utvrdnog zida i zgrade Dijecezanske biblioteke — koje je bilo predviđeno prema nacrtima obnove stolne crkve.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ AAMZ 48b/1902, Dopis J. Brunšmida A. Müllneru od 11. 6. 1902.

⁵⁶⁹ AAMZ 48b, 19/1901, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi, Odj. za b. i n. od 9. 1. 1902.

⁵⁷⁰ AAMZ 48b, 119/1903, Franz Kukovec, Fojnica 10/2.

⁵⁷¹ AAMZ 48b/1901, Dopis J. Brunšmida J. Sliškoviću od 19. 5. 1901.

⁵⁷² AAMZ 48b, 42/1899, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi odjel za b. i n. od 6. 2. 1899.

⁵⁷³ AAMZ 48b, 206/1899, Dopis J. Brunšmida Curatorium des k. u. k. Heeresmuseum od 29. 5. 1899.

⁵⁷⁴ Solter 2016, 175–181.

⁵⁷⁵ Više u: Maruševski 1986, 163–184; Mirnik 1989; Solter 2016, 119–121; Jurić, Strugar, Ćorić 2011.

Brunšmid i Emilije Laszowski (1868. – 1949.) okupili su dvadeset i osam znamenitih kulturnjaka i znanstvenika iz cijele Kraljevine u peticiji protiv rušenja Bakačeve kule i zida. *Predstavku hrvatskih historičara i arheologa u poslu sačuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke*, koja je objavljena u dnevnim novinama, potpisali su: Ivan Bojničić Kninski (1858. – 1925.), Josip Brunšmid, Franjo Bučar (1866. – 1946.), Frane Bulić, Vjekoslav Celestin (1862. – 1936.), Dane Gruber (1856. – 1927.), Ivan Hoić (1850. – 1921.), Rudolf Horvat (1873. – 1947.), Luka Jelić, Vjekoslav Klaić (1849. – 1929.), Emil Laszowski, Mile Magdić (1847. – 1928.), Gavro Manojlović (1856. – 1939.), Lujo Marun, Ferdo Ž. Miler (1853. – 1917.), Natko Nodilo (1834. – 1912.), Robert Pinter (1863. –), Bare Poparić (1865. – 1948.), Josip Purić, Ivan Rabar (1851. – 1919.), Frano Radić, Tadija Smičiklas (1843. – 1914.), Stjepan Srkulj (1869. – 1951.), Aleksandar Szentgyörgyi (1860. – 1941.), Milan Šenoa (1869. – 1961.), Ferdo Šišić (1869. – 1940.), Ivan Krstitelj Tkalčić (1840. – 1905.) i Petar Tomić (1839. – 1918.).⁵⁷⁶ *Predstavka*, koja je upućena nadbiskupu dr. Jurju Posiloviću (1894. – 1914.) i kanonicima Prvostolnog kaptola u Zagrebu, donosi vrlo razrađenu kritiku na zahvate u povijesnom djelu grada po uzoru na teorijske stavove iznesene u programu izvrsnoga strukovnog berlinskog časopisa *Die Denkmalpflege* 1899. godine.⁵⁷⁷ Nakon objavljivanja pokrenula se žestoka rasprava u dnevnim novinama između Brunšmida i Kršnjavija, idejnog inicijatora rušenja, te Brunšmida i Hermana Bolléa, arhitekta nove crkve. U zaštitu Bakačeve kule u dnevnim novinama stao je i Vladimir Lunaček (1873. – 1927.), međutim, Kršnjavi i Bollé ignorirali su njegovo sudjelovanje u raspravi.⁵⁷⁸ Brunšmid, iako provociran od Kršnjavija koji se koristi raznim polemičkim trikovima, pokušava zadržati hladnu glavu, što mu često ne uspijeva. Ipak se trudi odgovore potkrijepiti dobrim primjerima iz inozemne prakse, kao i suvremenom literaturom. Kada mu Kršnjavi prigovara prihvaćanje „modernog“ stajališta bez razmišljanja,⁵⁷⁹ Brunšmid mu odgovara:

„Baš u tom, što sam i ja sudjelovao kod te predstavke, najbolje možete vidjeti, da sam konzervativan čovjek, a da sam »moderno« konservativno stanovište poprimio ne za to, što

⁵⁷⁶ Vjesnik 1901, 262–264; *Narodne novine* od 22. 6. 1901; *Obzor* od 22. 6. 1901; *Hrvatska* od 22. 6. 1901.

⁵⁷⁷ Brunšmid 1901c, Mirnik 1989, 27–29. Riječ je o djelu: Sarrazin, Hossfeld 1899. Primjerak časopisa nalazi se u knjižnici Arheološkog muzeja u Zagrebu.

⁵⁷⁸ Više u: Mirnik 1989; Jurić, Strugar, Čorić 2011.

⁵⁷⁹ Kršnjavi 1901; Mirnik 1989, 29–30.

ga je »kakav njemački doktrinarac napisao«, nego za to što je u drugim zemljama od ozbiljnih ljudi zamišljeno i dapače putem zakonarstva zaštićeno i kao izpravno priznato“.⁵⁸⁰

Brunšmidu ovo nije bio prvi sukob s Kršnjavijem. Razilazili su se u mišljenju oko Brunšmidovog dolaska u Zagreb, odlaska na doktorat, doktorske teme, imali su različite političke stavove, a i Brunšmid je bio vrlo nezadovoljan financijskom potporom za Muzej u vrijeme dok je Kršnjavi bio pročelnik Odjela za bogoštovlje i nastavu. Kršnjavi je dominirao u svim tim sukobima, što zbog političke pozicije na kojoj se nalazio, što zbog konflikte naravi. Brunšmid najavljuje da ovaj put neće odustati:

„Vi ćete se i opet hvatati koje rieči, da pravednu stvar učinite smiešnom, jer poznam Vaša načela, koja glase: nikada ne dopustiti izpravnost protivnikova mnienja i u svakom slučaju zadržati zadnju rieč. Protivniku će stvar na posljedku dosaditi, a ipak će se tkogod naći, tko će vjerovati, da ste u vojni uspjeli i pravo zadržati. Takovu Vam slavu rado prepuštam“.⁵⁸¹

Predstavka i daljnja rasprava odličan su nam pokazatelj razmišljanja dviju sukobljenih struja, konzervativne i moderne, o kulturnoj baštini i njezinoj zaštiti na prijelazu stoljeća. Brunšmid prati suvremenu literaturu i prihvaća „velike promjene koje su se dogodile u teorijskom razmišljanju o očuvanju spomenika na njemačkom govornom području“.⁵⁸² U raspravi se uglavnom zadržava u teorijskim vodama, ali vrlo je kritičan i direktan.

Brunšmidov trud se nakratko isplatio. Ban Khuen-Héderváry 1903. potpisao je Odluku o očuvanju Bakačeve kule, pozvavši se baš na Naredbu iz 1895. o očuvanju starih građevina. Čak je dodatno osigurao 32.000 guldena za njezin popravak. Međutim, već 1906. godine, u vrijeme banovanja grofa Pejačevića, donesena je nova odluka o rušenju. Cijeli kompleks je srušen iduće godine (1907.). Brunšmid je za Muzej uspio sačuvati, kao vrlo malu utjehu, spomen-ploču kardinala Tome Bakača Erdödyja iz 1517., koja je stajala povrh vrata Bakačeve kule, drvena željezom okovana vrata Bakačeve kule iz početka 16. stoljeća i spomen-ploču Kaptolske biblioteke biskupa Aleksandra Ignacija Mikulića iz 1692.⁵⁸³

⁵⁸⁰ Brunšmid 1901d; Mirnik 1989, 38–39.

⁵⁸¹ Brunšmid 1901d; Mirnik 1989, 38–39.

⁵⁸² Jurić, Strugar, Čorić 2011, 93.

⁵⁸³ Solter 2016, 119, f. 387. Predmeti se čuvaju u Hrvatskome povijesnom muzeju.

Čini se da je baš polemika koja je nastala oko rušenja Bakačeve kule bila pokretač Vladinog angažman oko stvaranja institucionalno organizirane zaštite starina. Vlada je krajem listopada 1904. zatražila od Muzeja točan „iskaz spomenika koje bi trebalo posebnoj paski podvrći“.⁵⁸⁴

Na dopis je Brunšmid odgovorio kako ravnateljstvo Muzeja takav popis ne posjeduje niti ga može napraviti jer za to nema obavljene posebne predradnje. Smatra da bi jednom čovjeku trebale oko dvije godine da napravi taj posao te da bi prije popisa Vlada trebala osnovati permanentnu komisiju i podnijeti Saboru zakon o „zaštiti i čuvanju domaćih spomenika“. Međutim, ako se krene u popisivanje, predlaže da se nalog pošalje županijskim oblastima.⁵⁸⁵ Takav popis postojao je samo za Ličko-krbavsku županiju, zahvaljujući vrlo dobroj suradnji velikog župana Budisavljevića i Brunšmida. Započeli su popisivanje spomenika 1899. godine, kada na Brunšmidov nagovor Budisavljević piše Gradskom poglavarstvu u Senju:

„da se gradine koje se u njihovom teritoriju nalaze, dirati i rušiti ne smiju, niti se stare ruševine kao kamenolomi raditi smiju. Ovakve gradine i ruševine pretraživati će se i iskapati u svrhu, da se izvidi ne sadržavaju li kakovih vriednih starina za narodni muzej.

Podjedno upućujem naslov, da od svojih občinstva zatraži i meni za dva mjeseca predloži popis svih gradina i crkvi sa njihova područja uz oznaku, da li na tim mjestima još postoji kakove ruševine ili ne.“⁵⁸⁶

Brunšmid je dopunio popis Ličko-krbavske županije, koji je primarno obuhvaćao gradine i crkve, te je izradio formular nazvan *Glavni iskaz starinskih spomenika* koji je Odjel za bogoštovlje i nastavu poslao svim županijama u veljači 1905. godine.⁵⁸⁷ Zanimljivo je da je godinama uvjeravao vladine organe u potrebi zaštite baštine, a kada je konačno došao nalog popisivanja spomenika, nakon pet godina ignoriranja, prebacuje odgovornost na županije. Iste one niže razine koje često kritizira u nesposobnosti zaštite baštine.

⁵⁸⁴ AAMZ 74, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 18. 3. 1907.

⁵⁸⁵ AAMZ 48b, 480/1904, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 14. 11. 1904.

⁵⁸⁶ AAMZ 34, Naredbe i naputci za čuvanje i sabiranje starina i spomenika, Dopis B. Budisavljevića Gradskom poglavarstvu u Senju od 28. svibnja 1899.

⁵⁸⁷ Damjanović 2018, 31–35.

Vladinim dopisom 20338/1904 svim županijskim oblastima, osim one u Gospiću, naređeno je da sastave popis svih gradina, crkvina i spomenika svog područja.⁵⁸⁸ Ispunjene iskaze Vlada je 1906. godine predala Brunšmidu da sastavi popis onih spomenika koje bi trebalo staviti pod poseban nadzor i da se opiše njihova povijesna vrijednost.⁵⁸⁹ Ovaj potez Vlade Brunšmid naziva stranputicom koja ne može dovesti do željenog cilja jer se Vlada ne osvrće na glavni uvjet, a to je osnivanje komisije i donošenje zakona o čuvanju spomenika, već želi popise i ocjene spomenika kako bi na temelju toga dalje postupala bez nadležnog organa.⁵⁹⁰ Dalje u dopisu odgovara Vladi kako mu većina spomenika što su ih županijske oblasti popisale nije poznata „pa o njihovoj vrijednosti, samo zato što su u tim popisima zabilježeni, ne može suditi. Za klasiranje bi morao pregledati svaki, od prvoga do posljednjega, ali toga čovjeka nema, koji bi bio kadar takav posao obaviti“. Predlaže da se spomenici razvrstaju u četiri kategorije:

„1) Takovi objekti na koje se ne će trebati dalje osvrutati kao što su n. pr. neznatni ostanci rimskih zgrada, što se nalaze u zemlji po vrtovima i vinogradima u Selcu u Vinodolu.

2) Slabije sačuvane razvaline, od kojih još ima zidova povrh zemlje, a kojih mnogo u popisima ni nema zabilježenih. Tu će dostatno biti da Vlada bezuvjetno zabrani daljnje rušenje ili uništavanje, bili ti objekti na javnom ili privatnom posjedu.

3) Bolje sačuvane razvaline, kod kojih bi valjalo poduzeti neke radnje, kako bi se zapriječilo, da uslijed djelovanja t. zv. zuba vremena dalje propadaju. Tu bi mjestimice (n. pr. kod jedine zaista rimske razvaline, koju imamo, naime Lopara kod Novog vinodolskoga, pa kod Sokolca u Brinju) valjalo podzidati koji zid, da se ne sruši, i gornje lice stojećih zidova cementirati ili drugačije osigurati, da se sačuvaju. Kod takvih razvalina trebalo bi, osim zabrane rušenja i uništavanja, izdati i zabranu kopanja takovim ljudima, koji tražeć blago potkopaju temelje razvalina i tako im pospješuju propadanje.

4) Četvrta i najvažnija serija spomenika jesu još u porabi stojeće crkvene i profane građevine. Za te bi baš najviše trebalo da postoji permanentna komisija za čuvanje spomenika kao

⁵⁸⁸ AAMZ 34, Naredbe i naputci za čuvanje i sabiranje starina i spomenika, Prijepis naredbe na sve Kr. županijske oblasti (osim one u Gospiću) glede sastavka glavnog inventara gradina, crkvina i spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji od 12. 2. 1905.

⁵⁸⁹ AAMZ 48b, Kr. zem. vlada dostavlja dopise, br. 11-572/1906-2 od 21. 12. 1906. Svi popisi, osim za Modruško-riječku županiju, čuvaju se u Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu (AAMZ 74, Glavni popis spomenika).

⁵⁹⁰ AAMZ 74, Predmet: Spomenika historijskih čuvanje, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 18. 3. 1907.

savjetujući organ Kr. zem. vlade, jer su sada samovolji zvanih i nezvanih graditelja prepušteni na milost i nemilost.“

Predlaže da novoosnovana komisija posebno nadzire „svaku namjenu pregradnje ili promjene na postojećim crkvenim ili neckrvenim građevinama iz vremena do konca XVIII. stoljeća ili do konca „empira“, koje imaju neku važnost, kako to čine odnosne komisije u Beču i u Budimpešti, te se prije ne bi smjele dati građevne dozvole. Samo na taj način bi se moglo postići, da se očuvaju one stare građevine, koje u svojoj bitnosti nisu još promijenjene ili koje se još nisu porušile, da budu zamijenjene novima.“

Dodaje kako će vrlo rado koncipirati osnovni statut komisije i prijedlog novog zakona o očuvanju spomenika. Vlada Brunšmidu u svibnju 1907. povjerava sastavljanje osnove statuta „za permanentnu, od vlade ovisnu, zemaljsku komisiju za čuvanje historijskih i građevnih spomenika i za zakon o čuvanju spomenika po uzoru drugih sličnih statuta i zakona.“⁵⁹¹

Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji (dalje: Povjerenstvo) osnovao je tek tri godine kasnije (20. 7. 1910.) na inicijativu nadvojvode i prestolonasljednika Franje Ferdinanda koji je u to vrijeme bio zainteresiran za zaštitu spomenika.⁵⁹² Predsjednikom Povjerenstva postao je Tadija Smičiklas, a on je imenovao još devet članova i tajnika koje je potvrdio ban. Članovi Povjerenstva su bili: Janko Barle (1869. – 1941.), nadarbenik Prvostolne crkve u Zagrebu, dr. Ivan pl. Bojničić Kninski, arhivar Zemaljskoga arhiva s naslovom i značajem izvanrednoga sveučilišnoga profesora u Zagrebu, dr. Josip Brunšmid, redovni sveučilišni profesor i ravnatelj Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, dr. Viktor Hoffiller, kustos Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, Vjekoslav Klaić, redovni sveučilišni profesor u Zagrebu, Emilij Laszowski, tajnik Zemaljske vlade, na službovanju u Arhivu u Zagrebu, dr. Gavro Manojlović, umirovljeni redovni sveučilišni profesor i tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Martin Pilar (1861. – 1941.), arhitekt u Zagrebu i Ilarion Zeremski (1865. – 1931.), arhimandrit Karlovačke patrijaršije, te tajnik Gjuro Szabo (1875. – 1943.), profesor Gornjogradske gimnazije zagrebačke.

⁵⁹¹ Damjanović 2018, 35.

⁵⁹² Horvat 1977; Damjanović 2018, 35.

Ured Povjerenstva nalazio se u prostorijama Arheološkog odjela Narodnog muzeja, gdje je nekoć bila etnografska zbirka, a muzejsko glasilo *Vjesnik* je bilo ujedno i službeno glasilo Povjerenstva. Iako se mnoga imena vežu za rad Povjerenstva te kasnije razvoj konzervatorske službe, svakako je Brunšmid najzaslužniji za nastanak i početak organizirane zaštite spomenika u Hrvatskoj. Nije bilo iznenađujuće da je, nakon Smičiklasove smrti 1914., Brunšmid postao novim predsjednikom i uskoro se našao u nezavidnoj situaciji zaštite spomenika u ratnim prilikama:

“Ja sam to bio baš u doba svjetskog rata, pa sam imao prilike, da djelujem baš u doba, kada se je trebalo i moglo za zemlju mnogo spomenika historičke i umjetničke vrijednosti da spašava.”⁵⁹³

Prvi svjetski rat je doveo u opasnost ne samo mnogobrojne ljudske živote, već i kulturne spomenike. Vojska je rekvirirala kovine za izradu municije: bakreni krovovi su se skidali s crkava i drugih zgrada, uništavane su orgulje, talila su se zvona, iz domova se odnosilo sve što je u sebi imalo bakra i kositra.⁵⁹⁴ U sklopu Povjerenstva osnovano je *Povjerenstvo za prosuđivanje kovnih predmeta*. Brunšmid je bio predsjednik, Hoffiller tajnik, a članovi Vladimir Tkalčić (1883. – 1971.), muzejski pomagač, i Ivan Kerdić (1881. – 1953.), učitelj Obrtne škole. Brunšmid je u to vrijeme počeo obolijevati, od čega se nikada nije oporavio, te su veći dio zadaća ovog povjerenstva obavljali Hoffiller i Tkalčić.

Kraljevski ugarski ministar za zemaljsku obranu 26. lipnja 1916. dostavlja naredbu o predaji kovnih predmeta u ratne svrhe. Naredba bana Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o preuzimanju kovnih predmeta postaje važeća 15. srpnja 1916. U njoj se jasno ističe da ako se među prodanim kovnim predmetima nađe građa koja ima „historičku, arheološku i umjetničku vrijednost, članovi Povjerenstva⁵⁹⁵ dužni su predložiti da se odustane od prodaje“.⁵⁹⁶ Predmete za koje se sumnjalo da imaju kulturnu vrijednost vlasnici su slali u Muzej te je onda Povjerenstvo donosilo odluku o izuzimanju od prodaje. Rekvirirani predmeti

⁵⁹³ AMZ DZ 1.8.1, Personalni dosje J. Brunšmida, Izvještaj o djelovanju Dra. Josipa Brunšmida (Solter 2016, 123).

⁵⁹⁴ Rekvizicija kovnih predmeta, u *Jutarnji list* od 29. 10. 1915.

⁵⁹⁵ Misli se na Povjerenstvo za prosuđivanje kovnih predmeta.

⁵⁹⁶ Naredba bana Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 15. srpnja 1916. broj VI 3132/1, gleda preuzimanju kovnih predmeta, *Narodne novine* od 18. 7. 1916.; AAMZ 45, Povjerenstvo za prosuđivanje kovnih predmeta, Dopis ravnateljstvu arheološkog odjela narodnog muzeja od 3. 8. 1916.

slali su se u *topnička tvorivna-oruđna* spremišta u više ugarskih gradova, a za Hrvatsku su se središta za sakupljanje nalazila u Osijeku, Petrovaradinu i Karlovcu. Na Hoffillerovu molbu, zaposlenicima Arheološkog muzeja dopušteno je pretražiti topnička spremišta kako bi mogli izdvojiti građu za muzejske zbirke, uz naknadu vojnom zapovjedništvu za preuzetu kovinu. U Arhivu Muzeja čuvaju se dvije potvrde o primitku rekviriranog materijala koji će biti čuvan provizorno u Muzeju sve dok ne dođe dozvola o trajnoj pohrani. Tijekom 1916. godine Povjerenstvo je preuzelo 277,90 kg mjedenih, 85,45 kg bakrenih i 19,23 kg kositrenih predmeta, a 1917. godine 198,70 kg mjedenih, 29,18 kg bakrenih i 18,63 kg kositrenih predmeta za nadoknadu od 1028 kruna i 67 forinti.⁵⁹⁷

Brunšmid, zbog bolesti više nije putovao pa je usmjerio svoju pažnju na Zagreb. Od Kraljevskoga ugarskog ministra za zemaljsku obranu u Budimpešti tražio je da se od rekvizicije izuzmu krovovi Sveučilišne knjižnice, Hrvatskoga narodnog kazališta, Vladine palače u Zagrebu i munjovodi te sve laterne zvonika od bakra na katoličkim i pravoslavnim crkvama. Brunšmidovim zalaganjem spašeni su i krovovi na novijim objektima, kao što je krov na crkvi sv. Blaža ili bakreni krov Mauzoleja Holjac na Mirogoju, te sve kupole mirogojskih arkada.

Povjerenstvo za prosuđivanje kovnih predmeta (Hoffiller i Tkalčić) je najveći dio svog vremena provodilo u spašavanju crkvenih zvona.⁵⁹⁸ Troškove za popisivanje zvona snosilo je Povjerenstvo, međutim, troškove nabave zvona, koji su bili poprilično visoki, snosio je Muzej iz svojega godišnjeg proračuna koji je kasnije Vlada pomogla s dodatnih 5000 kruna. Niti jedno zvono nije poklonjeno Muzeju niti predano kao ratni plijen, već su sva kupljena dozvolom crkvenih oblasti.⁵⁹⁹ U vrijeme prve rekvizicije, kada su sva zvona već bila u sabiralištima, za muzejsku su zbirku kupljena zvona:

1. iz vremena prije 1600. godine,
2. zvona povijesne i umjetničke vrijednosti iz 17. stoljeća,
3. barem po jedno od svakoga domaćeg zvonoljevača.

⁵⁹⁷ AAMZ 45, Povjerenstvo za prosuđivanje kovnih predmeta.

⁵⁹⁸ O rekviziciji zvona u Hrvatskoj: Hoffiller 1919; Sjekavica 2013; Solter 2016, 131–133.

⁵⁹⁹ AAMZ 45, Zvona, Dopis V. Hoffillera upravi garnisona od 10. 9. 1919.

Iz velike mase rekviriranih zvona, Hoffiller je za muzejsku zbirku nabavio 77 zvona ukupne težine 3902 kg te je za njih izdvojeno 16.407 kruna. Od toga je 5000 kruna namireno iz dodatne Vladine pomoći, a 11.407 kruna iz muzejskoga godišnjeg proračuna. Neka su zvona vraćena župama već 1917. godine, a neka nakon rata. Sedamnaest zvona i dva fragmenta, koja su se čuvala u Muzeju, predana su 1952. godine, sa svom dodatnom dokumentacijom, Muzeju za umjetnost i obrt.⁶⁰⁰

Iako je trebala biti samo privremeno rješenje, rekvizicija nije obustavljena sve do kraja rata. Nakon rata Hoffiller i Brunšmid pokrenuli su izradu popisa otuđenih umjetničkih predmeta, kao i osnivanje povjerenstva kojemu bi bio dopušten uvid u inventar muzeja u Beču, Budimpešti i Berlinu kako bi se popisali svi predmeti otuđeni s područja Hrvatske u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije prije zakona iz 1880. godine.⁶⁰¹

Brunšmid je predsjednik Povjerenstva do 1923. kada tu ulogu preuzima Gjuro Szabo, a 1928. Povjerenstvo mijenja ime u Konzervatorski ured u Zagrebu.

⁶⁰⁰ AAMZ 45, 550/52; 616/52, Zapisnik o predaji zvona/dokumentacije iz Arheološkog muzeja u Zagrebu Muzeju za umjetnost i obrt, 1952.

⁶⁰¹ Juranović Tonejc 2021, 137.

12. „MUZEJ NIJE SAJAMSKI »PANOPTIKUM« VEĆ STROGO ZNANSTVENI ZAVOD“ – ZNANSTVENI RAD JOSIPA BRUNŠMIDA

„Među dužnostima, što ih imaju znanstveni muzejski namještenici, spada i znanstveni rad o predmetima, koji se u njihovim zavodima čuvaju. Publiciranjem postaju ti predmeti pristupni vanjskom svijetu, a podržaje se i kontakt između dotičnog muzeja i domaće inteligentnije publike, kod koje se tim putem pobuđuje interes i za samu stvar i za unapređivanje zbiraka domaćih zavoda. – Da se takav cilj postigne u drugim se je zemljama svugdje pokazalo najzgodnijim putem izdavanja redovito izlazećeg muzejskog časopisa, koji svaki znatniji muzej danas faktično ima.“⁶⁰²

Brunšmidov znanstveni rad bazira se na temeljitoj obradi i objavi muzejskog materijala kroz rasprave, kataloge i studije objavljene u muzejskom časopisu *Vjesniku*, sa željom da učini građu pristupačnu znanstvenoj i ostaloj javnosti. Kroz vrlo minimalistički i jasan stil iznosio je činjenice i opaske bazirane na stilsko-kronološkoj interpretaciji arheoloških predmeta, bez stvaranja hipoteza i donošenja objašnjenja, pokazujući malo interesa za šira ekonomska i društvena pitanja. Brunšmidov znanstveni rad karakterizira svestranost u odabiru tema, od pretpovijesti do srednjeg vijeka, numizmatike i epigrafije, preko zaštite kulturne baštine i izdavanja umjetničkih kataloga Strossmayerove galerije.⁶⁰³

12. 1. Epigrafija

Već vrlo rano, kao student, pokazao je naklonost prema epigrafiji⁶⁰⁴ kojom se intenzivno bavi kroz cijeli radni vijek. Baš u pisanju epigrafskih članaka vidi se velik utjecaj epigrafskog studija bečkog sveučilišta koji je mogao dobro savladati na odličnim temeljima poznavanja klasične filologije koje je dobio u vinkovačkoj gimnaziji. Hoffiller, također đak

⁶⁰² AAMZ 48b, 223/1898, Dopis J. Brunšmida Visokoj. kr. zem. vladi od 6. 6. 1898.

⁶⁰³ Godine 1911. Brunšmid izdaje četvrto izdanje kataloga *Akademijska galerija Strossmayerova*, a 1917. peto izdanje.

⁶⁰⁴ Brunšmid 1878; 1879; 1880a.

vinkovačke gimnazije, ponosno je prepričavao svojim zagrebačkim studentima arheologije pohvale koje je primio na studiju u Beču:

„Kada sam ja prvi puta interpretirao jedan natpis u klasičkom seminaru, ja sam to dobro učinio. Jer ja sam znao dobro latinski. A profesor (Bormann) me je zapitao — A gdje ste Vi gospodine maturirali? A ja sam njemu odgovorio: Ja sam maturirao u Vinkovcima. Meni je rekao: Ah, da, znam, gospodine, to je jako dobra gimnazija!“⁶⁰⁵

Brunšmid je kroz cijelu svoju karijeru objavljivao natpise, neke po prvi put, neke već prije objavljenje u CIL-u korigiranog čitanja. Objavio je sve kamene natpise koji su se nalazili u Muzeju kroz seriju članaka *Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu* objavljenih u *Vjesniku*.⁶⁰⁶ Pažnju su mu privukle i, do tada potpuno zanemarene, olovne tesere nađene u Kupi u Sisku. Preko 1000 komada je sam očistio, restaurirao i transkribirao, ali nije ih uspio objaviti:

„Brunšmid je mogao prirediti sjajnu publikaciju ovih doista važnih i inače nepoznatih epigrafičkih tekstova i tako doći na glas i priznanje u evropskoj nauci. No on nije nikada išao za slavom, njemu i u ovom slučaju bijaše već sami rad užitak i jedina svrha bila mu je tečno čitanje onih starih natpisa.“⁶⁰⁷

Tesere je objavio 100 godina kasnije kustos Antičkog odjela Arheološkog muzeja Radman-Livaja koji u predgovoru navodi kako su mu Brunšmidove bilješke bile iznimno korisne te da bez dvojbe knjiga ne bi bila napisana bez njegova rada.⁶⁰⁸

Na Brunšmida kao epigrafičara utjecao je ponajviše profesor Hirschfeld, a neizravno Theodor Mommsen. U doktorskom radu bavio se, pak, grčkom epigrafijom kojom se u Hrvatskoj i Dalmaciji do tada nitko nije bavio. To je bio jedini način da se dokaže profesorskom zboru Mudroslovnog fakulteta da mu interes leži van provincijalne antičke arheologije Slavonije. Pozicija za koju se javljao bilo je mjesto na Katedri za staroklasičnu arheologiju od čijeg profesora se očekivalo da će predavati klasičnu arheologiju i klasičnu umjetnost kako bi dodatno obrazovao studente klasičnih jezika i povijesti. Brunšmid je do tada objavljivao radove

⁶⁰⁵ Dimitrijević 1981, 49.

⁶⁰⁶ Brunšmid 1904a; 1905b; 1907a; 1909a; 1911b; 1912.

⁶⁰⁷ M. Abramić, Josip Brunšmid (povodom njegove 70-godišnjice), u *Novo doba* od 10. 2. 1928.

⁶⁰⁸ Radman-Livaja 2014.

isključivo iz epigrafije i provincijalne arheologije, a satnica na fakultetu mu je prvenstveno bila vezana uz grčku arheologiju i umjetnost. Kako se grčka kolonizacija Jadrana smatrala najbliže temi staroklasične arheologije, Brunšmidov odabir teme je naišao na veliko odobravanje profesorskog zbora. Zanimljivo je da Brunšmid skoro svaki semestar predaje kolegij *Tumačenje grčkih slika na vazama*, a u isto vrijeme se Zbirci starogrčkih vaza u Muzeju „od strane muzejske uprave nije posvećivala osobita pažnja, pa je napokon spravljena u skladište“ te se „zbirka nije kasnije sistematski umnažala, jer sadržaje predmete, koji se ne nalaze u našim krajevima“. ⁶⁰⁹

Rendić-Miočević za Brunšmida kaže da je naš „najveći grčki epigrafičar i da je najkompletnije zašao u obradu naših domaćih grčkih, epigrafskih i numizmatičkih izvora“. ⁶¹⁰ I danas je prijevod Brunšmidove knjige *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens* ⁶¹¹ obvezatna literatura na kolegiju Antička epigrafija Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Brunšmid je imao neosporno veliko filološko, historiografsko i arheološko znanje. Kod interpretacije antičkih skulptura očigledno je da je odlično poznao ikonografiju, ali nije duboko ulazio u ikonografske probleme, izbjegavao je umjetničke interpretacije pa i kronološke analize. Nije se upuštao u datacije antičkih spomenika, ako na spomeniku datacija nije bila jasna. Pratio je suvremenu literaturu, ponajviše s njemačkog govornog područja, ali je poznao i mađarske, francuske i talijanske radove. Rad mu se bazirao na kataloškoj obradi muzejske građe, a ne na temeljitim znanstvenim studijama. Svrha arheološkog predmeta je pronalazak i opis, ali ne i interpretacija. Radovi su mu vrlo deskriptivni, bez ulaska u diskusije o razumijevanju prošlosti.

12. 2. Numizmatika

Brunšmid se u svom radu bavio i numizmatikom koja se tada nije smatrala dijelom arheologije. Prve radove o numizmatici objavio je kao profesor u Vinkovcima kada je objavio

⁶⁰⁹ Hoffiller 1936.

⁶¹⁰ Rendić-Miočević 1979, 25.

⁶¹¹ Brunšmid 1998.

popis numizmatičke zbirke vinkovačke gimnazije koju je sam sredio.⁶¹² Nakon što je 1893. preuzeo vodstvo Muzeja, piše profesoru Bormannu:

„Nisam se odrekao svoje stare ljubavi prema arheologiji i epigrafiji kad sam se počeo baviti numizmatikom. U rujnu ću dobiti kolegu, uvest ću ga u numizmatiku i onda ću se posvetiti isključivo epigrafiji i arheologiji.“⁶¹³

Purić, kolega koji je dodijeljen u rujnu, nije imao dovoljno znanja da se bavi numizmatičkom zbirkom. Brunšmid je na tu poziciju pokušao postaviti Nubera, za kojeg je smatrao da je dobar numizmatičar, ali se i to ubrzo izjalovilo. Hoffiller nije pokazao interes, a i preuzeo je Pretpovijesnu zbirku koja je sve više rasla. Brunšmid se na kraju nikada nije prestao baviti numizmatikom. Dapače, postala mu je to primarna stručna i znanstvena djelatnost i kako je napisao Rendić-Miočević „njegovo mezimče“:

„ (...) najveći spomenik jest njegovo pravo mezimče, glasovita numizmatička zbirka muzeja. Gotovo sto tisuća primjeraka novca, iz najrazličitijih razdoblja, prošlo je kroz njegove neumorne ruke i oči, da bi s izuzetnom rigoroznošću bile opredijeljene i detaljno opisane sa svim, posebno metrološkim podacima.“⁶¹⁴

Inventirao je preko 80.000 komada novaca i objavio veliki broj skupnih nalaza pronađenih, otkupljenih ili darovanih u vrijeme njegovog ravnjanja Muzejom. Iz područja numizmatike objavio je 63 znanstvena i stručna rada. Prve numizmatičke radove objavio je u *Vjesniku* 1880.,⁶¹⁵ a posljednji 1924. u *Bulićevom zborniku* i bečkom *Numismatische Zeitschrift*.⁶¹⁶ Četrdeset skupnih nalaza, koji su većinom nabavljeni za Muzej u njegovo vrijeme, objavio je u *Vjesniku* kroz seriju članaka *Njekooliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji* koji su izlazili od 1895. do 1914. godine.⁶¹⁷ Mirnik za Brunšmida kaže da je „najznačajnija ličnost novijeg hrvatskog numizmatičkog istraživanja“.⁶¹⁸

⁶¹² Brunšmid 1883; 1884.

⁶¹³ AMZ DZ 1.5.6, Bormann, Eugen, koncept pisma J. Brunšmida E. Bormannu od 1893.

⁶¹⁴ Rendić-Miočević 1979, 25.

⁶¹⁵ Brunšmid 1880a; 1880b.

⁶¹⁶ Brunšmid 1924a; Brunšmid 1924b.

⁶¹⁷ Brunšmid 1896c; 1897a; 1900c; 1901b; 1902a; 1905a; 1907b; 1911a.

⁶¹⁸ Mirnik 1973, 3.

12. 3. Pretpovijest

Brunšmid se bavio svim razdobljima u arheologiji. Iako na fakultetu nije slušao pretpovijesna predavanja, prvi rad iz pretpovijesti piše 1888., dok je još bio učitelj u Vinkovcima, u kojem donosi kratak prikaz stanja proučavanja pretpovijesne arheologije u Europi, kao i opis troperiodnog sustava:

„Iztraživanja o čovjeku i njegovomu djelovanju u predhistorijsko doba, premda su pravo počela tek u novije vrijeme, pružila su do sada mnogo zanimivih podataka. Pomoću arheologije, etnografije, geologije i paleontologije stvorila se je sama nova znanost, koja u bitnosti sačinjava čest kulturne poviesli. Važnost te nauke o razvoju kulture u prvih njezinih počecih očita je. Kod svih su se civiliziranih naroda počeli baviti tim studijem; kod skandinavskih naroda, u Engležkoj, Francezkoj, Švicarskoj, Njemačkoj i Rusiji jako se je daleko dotjeralo. Nezaostaju ni austrijski Niemci, Česi i Magjari. Kod nas Hrvata počelo se je misliti na tu najstariju kulturu čovječanstva tek u najnovije vrijeme, a stoga je i danas još u tom pogledu Hrvatska i nam i tudjem svijetu, koji se za to zanima, još ne dosta poznata. Do danas se je uspješno kod nas bavio predhistorijskom naukom skoro jedino vriedni naš muzealni ravnatelj Sime Ljubić, od kojega ima više članaka u tom predmetu u Viestniku narodnoga zemaljskoga muzeja i u ovomu časopisu.

U predhistoričkoj nauci razlikujemo tri glavne dobe, koje se po tvari, od koje je načinjeno orudje, koje čovjek svaki dan rabi, nazivlju kamenom, mjedenom i željeznom. Te opet dobe diele na više perioda. Jedna se od druge preneglo ne luči, već prelazi jedna u drugu.“⁶¹⁹

Brunšmid kao kronološku odrednicu u svojim radovima najčešće koristi troperiodni sustav koji nije bio prihvaćen u Njemačkoj i Austriji sve do kraja 19. stoljeća.⁶²⁰ Na doktorskom studiju prvi put sluša predavanja na tek osnovanoj katedri iz pretpovijesne arheologije. Pojam kulture i/ili kulturnih krugova koristi rijetko, najčešće pozivajući se na Hoernesa. Ne izjednačava pretpovijesne kulture s povijesnim narodima, kao što je bilo u slučaju njemačkih arheologa početka 20. stoljeća, predvođenih Gustafom Kossinom.⁶²¹ Kroz

⁶¹⁹ Brunšmid 1888.

⁶²⁰ Sklenář 1983, 88, 111, 118; Rebay-Salisbury 2011, 55.

⁶²¹ Sklenář 1983, 144–149. Hoernes je bio kritičar njemačke ideje o izjednačavanju pretpovijesnih posuda s povijesnim narodima te je čak nazivao to šalom i parodijom (Rebay-Salisbury 2011, 52).

radove uvijek donosi relevantnu novu europsku literaturu, međutim same predmete najviše definira stilski i kronološki, a kulturne pripadnosti i detaljnija objašnjenja izbjegava.

Prvi idući veći rad u kojem je ponovno ukratko čitatelje upoznao s pretpovijesnim razdobljem objavio je u *Vjesniku* 1902. godine: *Nahodaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja*. To je ujedno i prvi rad o bakrenom dobu objavljen u Hrvatskoj. U radu koristi vrlo suvremenu i relevantnu kronologiju Oscara Monteliusa, objavljenu svega dvije godine ranije.⁶²² Zanimljivo je da se radom ne obraća samo stručnjacima, već i laicima koje podučava o prošlosti zemlje:

„Kada se je čovjek u Evropi pojavio i kako je u pradavno doba živio, ne spominje ni priča ni povjest. Moglo bi se dakle na prvi mah pomišljati, da će nam njegove prastare kulturne prilike za uvijek ostati tamne i da je izlišno svako nastojanje, koje bi išlo za tim, da se stvar kakogod razbistri. Ali iskustvo je dokazalo, da tomu nije tako, pa danas na sva ta na oko nerješiva pitanja znade da odgovori prehistorijska arheologija na temelju podataka, koje vadi iz neznatnih ostanaka primitivnoga čovjeka, što ih oruđe marljivoga radnika svaki dan i svagdje u obilnom broju iznosi na svjetlo. Ponajviše ti ostanci nisu po običnom shvaćanju dragocjene stvari, koje bi imale bog zna kako veliku novčanu vrijednost, ali zato ipak zaslužuju, da se sprema u muzejima one zemlje, u kojoj su se našle, da posluže kao građa za upoznavanje kulturne prošlosti zemlje i naroda, koji su negda u njoj prebivali.“⁶²³

Brunšmid prvi piše o brončanom dobu u radu u kojem objavljuje predmete iz Novigrada na Savi.⁶²⁴ Objavljuje brončanodobnu nekropolu u Krupačama kod Kašića,⁶²⁵ kao i ostavu iz Šarengrada,⁶²⁶ ali ih datira u halštatski period.

Željezno doba dijeli na prvo halštatsko i drugo latènsko doba. Pojmove halštatsko i latènsko većinom koristi kao vremenske odrednice za mlađe i starije željeznog doba, kao što je to bilo tipično na prijelazu stoljeća.⁶²⁷

⁶²² Montelius 1900 (Brunšmid 1902d, f. 2).

⁶²³ Brunšmid 1902d, 32.

⁶²⁴ Brunšmid 1900e.

⁶²⁵ Brunšmid 1899c.

⁶²⁶ Brunšmid 1900d.

⁶²⁷ Sklenář 1983, 122.

„Prema tomu smjeti će se vučedolski grob uvrstiti u zadnje vrijeme halštatskoga doba ili u prvo latensko, dakle od prilike u V. ili IV. stoljeće prije Kr.“⁶²⁸

Ili:

„Starinama iz prvoga željeznog, t. zv. halštatskoga doba, veoma je bogata županija ličko krbavska. Tu su se velikim uspjehom izvela iskapanja u Prozoru, Kompolju, Vlačkom polju, Vrepcu i na nekim drugim mjestima. Predmete iz La Tenskoga doba priraslo je najviše u zadnje vrijeme s nekih mjesta ličko-krbavske i srijemske županije.“⁶²⁹

Brunšmid prvi na prostoru Podunavlja piše radove iz mlađeg željenog doba,⁶³⁰ te je kroz nekoliko članaka latenske predmete definirao u stilskom i kronološkom smislu.⁶³¹ U radu iz 1902. objašnjava pojam kultura u željeznom dobu:

„Sjeverni dijelovi toga područja, podvrženi uplivu susjednih zemalja na sjeverozapadu, u kojima je cvala halštatska kultura, i odanle su poprimali nakitnih oblika, koji su grčko-ilirske sve to više potiskavali. Potonjih je sve to više ponestajalo, od kako su od prilike od početka trećega stoljeća pr. Kr. ilirski narodi došli u dodir sa kulturno dosta naprednim Keltima, od kojih su se neka plemena privremeno ili trajno med njima nastanila. Kelti su bili nosioci t. zv. latenske (druge željezne) kulture, koja je u hrvatskim zemljama na početku trećega stoljeća pr. Kr. već općenito gospodovala.“⁶³²

Pojam kulture unutar željeznog doba ne koristi često niti ulazi u neke detaljnije hipoteze i rasprave, već citira objave Moritza Hoernes a i Oscara Montelius a, istaknutih europskih arheologa i suvremenika. Pod Hoernesovim utjecajem, halštatski kulturni entitet pripisuje Ilirima, a latenski keltskim plemenima.⁶³³ O keltskim plemenima ponovno piše u radu iz 1909. godine, međutim oprezan je u pripisivanju latenskih nalaza nekim od poznatih keltskih plemena iz pisanih izvora, kao i u definiranju užeg teritorija pojedinih plemena.⁶³⁴

⁶²⁸ Brunšmid 1902c, 70–71.

⁶²⁹ AAMZ 48b, 144/1905, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vladi od 18. 6. 1905.

⁶³⁰ Mihajlović 2019, 80.

⁶³¹ Brunšmid 1900b; d; 1902c; 1909c.

⁶³² Brunšmid 1902c, 83–84.

⁶³³ Brunšmid 1900d, 59, 62, f. 1. Brunšmid kao referencu koristi Hoernesovo djelo *Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft*, 1892., 531.

⁶³⁴ Brunšmid 1909c, 235.

Kada piše o novcu iz željeznog doba koristi termin keltsko-barbatski novac, ali opet više kao tipološku odrednicu nego kulturno-etničku.

Mihajlović u svom radu o Skordiscima i pitanju identiteta ističe kako se Brunšmid, za razliku od njegovog srpskog kolege i suvremenika Nikole Vulića, ne upušta u problematiku naseljavanja i etničkog porijekla pojedinih keltskih plemena interpretirajući razne antičke izvore, već se fokusira na sažetu stilsko-kronološku interpretaciju arheoloških nalaza.⁶³⁵ Deskriptivan način objavljivanja koji koristi pri pisanju radova o epigrafiji i provincijalnoj arheologiji Brunšmid primjenjuje i na druga arheološka razdoblja pa tako i na objavu pretpovijesnih predmeta. Piše o pretpovijesti na vrlo tradicionalan način: opisao je, inventirao i objavio, uz relevantnu literaturu, veliku količinu građe, bez da je ušao u interpretaciju prošlosti.

12. 4. Srednji vijek

Većinu vremena Brunšmid se u svojim radovima zadržao na deskripciji predmeta, ali mali odmak čini u kontekstualizaciji arheološke građe s lokaliteta Bijelo Brdo objavljenoj u *Vjesniku* 1904. godine. To mu je ujedno i prvi rad na polju srednjovjekovne arheologije, kao i prva objava dotadašnjih srednjovjekovnih istraživanja Muzeja na lokalitetima Bijelo Brdo, Svinjarevci, Veliki Bukovac i Kloštar Podravski.⁶³⁶ Upozorava čitatelja da objavljeni srednjovjekovni nalazi „ne podaju nikakvih činjenica za političku prošlost hrvatskog naroda“, ali dodaje da mogu prikazati „koju certu o općim kulturnim prilikama, što su u stanovito doba u hrvatskim zemljama vladale.“ Najveći dio rada obuhvaća objava 212 grobova lokaliteta Bijelo Brdo koje je do 1921., kada je kultura i dobila ime bjelobrdska, bilo i najistraženije ranosrednjovjekovno groblje u Panoniji. Termin bjelobrdska kultura danas se koristi za multietničku srednjovjekovnu arheološku građu tipičnu za prostor Panonske nizine (Mađarska, Srbija, Slovačka, Hrvatska, Rumunjska, Bosna, Slovenija i Austrija). Za hrvatsku srednjovjekovnu arheologiju pojam bjelobrdske kulture danas je bitan jer u tipološkom i kronološkom smislu pridonosi učinkovitijem razlikovanju arheološke građe hrvatskog sjevera

⁶³⁵ Mihajlović 2019, 80.

⁶³⁶ Brunšmid 1904b. Brunšmid prvi na prostoru Hrvatske piše i o seobi naroda u arheologiji obradivši gotski, gepidski i langobardski materijal (Brunšmid 1905c, 208–220).

od istovremene, no drugačije građe hrvatskog juga.⁶³⁷ Međutim, krajem 19. stoljeća interpretacija etničke pripadnosti pripadnika bjelobrdske kulture bila je pod snažnim političkim utjecajem,⁶³⁸ što je utjecalo i na Brunšmidov rad:

„Novci mađarskih kraljeva u bjelobrdskim grobovima nipošto ne ovlaštaju na zaključak, kao da je tobože Hrvatska i Slavonija prije sv. Ladislava i Kolomana bila sastavni dio mađarske države. Po samim predmetima, što su se u tim grobovima našli, posve se sigurno može reći, da je svijet, što se je tamo zakopavao, bio slavenskoga roda, t. j. da su to bili Hrvati.“⁶³⁹

Po arheološkim predmetima nađenima na lokalitetu Bijelo Brdo, groblje bez dvojbe datira kao „starohrvatsko groblje“ i dodaje da su „bielobrdska našašća za proučavanje kulturnih prilika hrvatskoga naroda u srednjem vieku veoma važna“.⁶⁴⁰ Posebno naglašava razlike u pokapanju i priložima u grobovima mađarskih ratnika konjanika i slavenskog stanovništva koje se bavi poljoprivredom:

„Ali ako se ovo i pretpostavi, to kod starih bjelobrdskih mrtvaca ne može biti dvojbe o njihovoj slavenskoj narodnosti. U staromađarskim muškarčkim grobovima naime veoma se često nađu prilozima, koji napućuju na ratoboran konjanički narod, a u ovo više nego 200 otvaranih grobova u Bijelome brda nije se našlo niti jedno ratničko oružje, niti jedan komad od konjske opreme. Našlo se je doduše u Bijelome brdu — ali izvan svakoga saveza sa pojedinim grobovima — i životinjskih okosnica, dapače i od konja, ali to su ostanci parnulihih domaćih životinja iz novijega vremena, koje su se u Bijelom brdu još i u najnovije doba po domaćim vrtovima i dvorištima zakopavale.“⁶⁴¹

Ovakva pojednostavljena etnička struktura odgovarala je u političkom smislu svima na prostoru monarhije. Mađari su tražili podrijetlo u pobjedničkoj kasti ratnika i nomadima, dok su Slaveni svoju potvrdu tražili kroz ideju miroljubivog starosjedilačkog stanovništva. Jasno je da nacionalizam u arheologiji koči objektivno istraživanje.⁶⁴² Znanost se koristi u ideološkom ringu vlasti i nadmoći te su arheolozi postali upleteni u stvaranje svoje nacionalne

⁶³⁷ Demo 2009, 552.

⁶³⁸ Tomičić 2019, 15–41.

⁶³⁹ Brunšmid 1904b, 35.

⁶⁴⁰ AAMZ 48b, 195/1896.

⁶⁴¹ Brunšmid 1904b, 37.

⁶⁴² O nacionalizmu i arheologiji: Díaz-Andreu, Champion (eds.) 1996.

prošlosti. Arheolozi koji u tišini opisuju klasične spomenike do posljednjih detalja u toj konstelaciji više nisu potrebni.⁶⁴³

Brunšmid se u svom radu bavio svim arheološkim razdobljima i ne može se primijetiti da je imao preferencije. Najviše je pisao o numizmatici i epigrafiji, ali je terenska istraživanja vodio pretežno na pretpovijesnim i srednjovjekovnim lokalitetima. Popunjavao je zbirke Muzeja ponajviše u onim segmentima za koje je smatrao da su manjkavi. Prilikom istraživanja nije prioritet davao jednom razdoblju ili terenu nad drugim, kao što je vidljivo na slučaju Vasića na iskopavanjima Vinče ili iskopavanja R. R. Schmidta (1882. – 1950.) na Vučedolu.⁶⁴⁴ U oba slučaja istraživači vrlo malo pozornosti posvećuju srednjovjekovnim slojevima, kako bi što prije došli do pretpovijesnih. Schmidt je očito ignorirao *slavenske*, odnosno srednjovjekovne slojeve, kako bi što prije došao do vučedolskih i time dokazao teoriju superiornosti pripadnika nordijske rase nad drugim rasama. Vasić je prilikom iskopavanja na Vinči srednjovjekovno groblje, koje mu nije bilo u fokusu, marginalizirao te se njegovo postavljanje prioriteta odrazilo na cjelokupni razvoj srednjovjekovne arheologije u Srbiji.⁶⁴⁵ Marjanović-Vujović o Vasiću piše:

„Da je kojim slučajem srednjovekovno groblje u Vinči kopano sa onom pažnjom kao groblje kod Belog Brda u Hrvatskoj, i na isti način publikovano, dalja istraživanja, saznanja i proučavanja o srednjovekovnoj materijalnoj kulturi u Srbiji, uočavanja njenih vrednosti i karakteristika, imala bi sasvim drugačiji tok i rezultate. Posledice ovoga propusta osećale su se decenijama u našoj srednjovekovnoj arheologiji.“⁶⁴⁶

12. 5. Kraniologija

Rijetko u Brunšmidovim radovima nailazim na kritiku europske znanosti. Iz tog razloga zanimljivo je njegovo mišljenje o kraniologiji koje iznosi velikom županu Budisavljeviću u pismu 1896. godine, kao poticaj za nova iskopavanja u Prozoru:

⁶⁴³ Sklenář 1983, 131, 132.

⁶⁴⁴ Bunčić, Solter 2016, 166–169.

⁶⁴⁵ Palavestra, Milosavljević 2020.

⁶⁴⁶ Marjanović-Vujović 1986, 108–109 (preuzeto iz: Palavestra, Milosavljević 2020).

„Meni se doduše čini da moderna kraniologija luta po nebuloznim sferama, ali sam zato ipak potaknut dužnošću svakom prilikom, koja se pruži, sakupljat za nju materijal naime lubanje (sa donjom čeljusti), koje ako im je mjesto i doba poznata, moraju biti veoma važne za kraniologiska istraživanja. I opet valja sakupiti samo sve ulomke. Pri tome valja postupati veoma oprezno nipošto motikom i budakom, već kakovim zašiljenim drvetom, ili u najgorem slučaju nožem.“⁶⁴⁷

Metodologija koja se koristila unutar znanstvene discipline kraniologije, poput mjerenja kuta lica, veličine lubanje, omjera duljine i širine glave, u 19. stoljeću korištena je za razvrstavanje ljudi u rasne skupine (pojmovi „nacija“ i „rasa“ koristili su se kao sinonimi)⁶⁴⁸ te za iznošenje tvrdnji o navodnim razlikama u inteligenciji.⁶⁴⁹ Tvrdnje oko povezanosti između veličine lubanje i inteligencije postala je uobičajena praksa.⁶⁵⁰ Elementi rasizma su tada imali legalizirano mjesto kako u medicinskim, tako i u društvenim znanostima, da bi se opravdala ekspanzionistička politika zapadne Europe i Sjedinjenih Američkih Država kroz isticanje biološke superiornosti bijele rase u odnosu na ostale.⁶⁵¹ Krajem 19. stoljeća ojačala je struja koja je kombinirala kraniologiju sa socijalnim darvinizmom želeći društvene nejednakosti između rasa/nacija postaviti na „znanstvene“ temelje.⁶⁵² Ideja da se oblik lubanje može jasno povezati s inteligencijom i rasom/nacijom opstala je sve do 1940-ih godina te je bila osnovica rasne politike nacističke Njemačke.⁶⁵³ Njemački znanstvenici kraniologijom su poticali na stvaranje unutareuropske rasne hijerarhije u kojoj se među ostalima slavensko stanovništvo smatra inferiornijim od arijevske.⁶⁵⁴ Nakon Drugoga svjetskog rata, rasna kraniologija u potpunosti je odbačena.

⁶⁴⁷ AAMZ 48b, 463/1896.

⁶⁴⁸ Hobsbawm 1993, 120.

⁶⁴⁹ Jahoda 2009.

⁶⁵⁰ Za mnoge antropologe 19. stoljeća ispitivanja vršena na stanovnicima Afrike pokazala su inferiornost naspram Europljana. Utjecajni francuski prirodoslovac Georges Cuvier (1769. – 1832.) tvrdio je, nakon obdukcije Saartje Baartman u Parizu, da ona ima mali mozak i sličnost s majmunom jer da je osuđena na vječnu inferiornost zbog skučene i stisnute lubanje (Cuvier 1817). Paralelno se razvila i pseudoznanost frenologija, danas diskreditirani sustav. Cilj frenologije je analiza psihološke snage i slabosti osobe pokušavajući korelirati izbočine lubanje s navodnim funkcijama temeljnih područja mozga, tj. ustvrditi karakter i inteligenciju prema obliku i veličini mozga. Frenologiju je utemeljio njemački liječnik Franz Joseph Gall (1758. – 1828.) u kasnom 18. stoljeću, a zatim su je nastavili popularizirati Johann Spurzheim (1776. – 1832) i George Combe (1788. – 1858.) (Erickson 1977; Poskett 2017). Frenologija je odbačena početkom 1850-ih.

⁶⁵¹ Šošić Klindžić 2015, 55.

⁶⁵² Jahoda 2009, 50–53.

⁶⁵³ Zimmerman 2001, 241–244.

⁶⁵⁴ Jahoda 2009, 41.

Brunšmid je bio član Bečkog antropološkog društva te je u kolovozu 1895. godine sudjelovao na znanstveno-istraživačkom putovanju po Bosni i Hercegovini u organizaciji društva.⁶⁵⁵ Putovanje je trajalo od 2. do 11. ožujka, a predvodio ga je etnolog i antropolog Franz Heger (1853. – 1931.) iz *Naturhistorisches Museum Wien*. Među velikim brojem sudionika, pretežito iz Austrije i Njemačke, bio je i utjecajni berlinski antropolog anti-darvinist Rudolf Virchow (1821. – 1902.), osnivač *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*.⁶⁵⁶ Virchow je „majmunolike“ karakteristike neandertalske lubanje pripisivao patologiji kao što su ozljede glave i atrofirani mozak – što je dovelo do deformacije lubanje. Zalagao se za zabranu podučavanja darvinizma u srednjim školama. Upozoravao je da je darvinizam neznanstvena hipoteza te da potiče socijalizam.⁶⁵⁷ U Njemačkoj su kraniolozi odbacili darvinizam 1883. godine na takozvanom Frankfurtskom sporazumu gdje je postignut konsenzus koji je podupirao teoriju o poliginezi, tj. da ljudska rasa nema isto porijeklo što se dokazivalo kroz različitost ljudskih lubanja.⁶⁵⁸

Virchow, kao i mnogi drugi njegovi suvremenici, smatrao je da je kraniologijska metoda najvažnija za otkrivanja rase/nacije jer se u lubanji nalazi najplemenitiji dio tijela – mozak. Kod arheoloških istraživanja glavni kriterij za etničku pripadnost nekog groba bio je oblik lubanje, a ne arheološki materijal.⁶⁵⁹ Virchow je, za razliku od svojih suvremenika, izbjegavao izjave o rasnoj inferiornosti ili superiornosti,⁶⁶⁰ međutim njegovo veliko antropološko istraživanje u njemačkim školama je rasizmu dalo statističku, znanstvenu i praktičnu osnovu.⁶⁶¹ Istraživanje je dovelo do dva „ključna zaključka“ – Židovi, unatoč varijacijama, pripadaju smeđem rasnom tipu, a Nijemci su pretežno plavi (bijeli) rasni tip.⁶⁶² Iako su tipovi koji definiraju rasu nazvani po boji kose — plava i smeđa — često su povezivani i s bojom kože, bijelom i smeđom. Antropolozi su bili svjesni da je boju kože teško točno izmjeriti budući da neuvježbanom oku svi Nijemci imaju istu boju kože. Virchow je pokrenuo studiju u nadi da će pojam rase na temelju boje kože u konačnici korelirati s pojmovima rase

⁶⁵⁵ Uredništvo 1895; Palavestra 2014, 688.

⁶⁵⁶ Sklenář 1983, 105, 119,

⁶⁵⁷ Zimmerman 2001, 69, 116–117, 131.

⁶⁵⁸ Díaz-Andreu 2007a, 375.

⁶⁵⁹ Sklenář 1983, 125.

⁶⁶⁰ Jahoda 2009, 49–50.

⁶⁶¹ Zimmerman 2001, 136.

⁶⁶² Virchow je bio veliki protivnik političkog antisemitizma te svoje istraživanje nije smatrao negativnom evaluacijom (Zimmerman 2001, 137, 144).

temeljene na obliku lubanje. Time bi se kroz metode kranilogije omogućila znanstvenicima „objektivnost“ kod definiranja rase. Kroz studiju se plavi tip povezivao s „njemačkom rasom“, a smeđi tip, osim sa Židovima, i nizom drugih „rasa“, uključujući Slavene, Franke, Valonce i dr.

Brunšmid se nije koristio engleskim jezikom, ali se u knjižnici Arheološkog muzeja nalazi knjiga Charlesa Darwina *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (1879.) prevedena na njemački jezik *Die Abstammung des Menschen und die geschlechtliche Zuchtwahl*,⁶⁶³ u kojoj Darwin tvrdi da rase prelaze jedna u drugu te da je teško otkriti jasne razlike među njima, tj. rasne razlike nisu od evolucijske važnosti. Međutim, Darwinovo mišljenje o rasi njegovi suvremenici su uglavnom ignorirali.⁶⁶⁴ „Meni se doduše čini da moderna kranilogija luta po nebuloznim sferama“ je pomalo izolirana opservacija provincijskog arheologa kraja 19. stoljeća te je teško proniknuti u korijene nezadovoljstva. Dok je europska akademska zajednica odbacila teoriju poput frenologije, kranilogija je bila široko prihvaćena. Afirmacija kranilogije nastavit će se tijekom posljednjih desetljeća 19. stoljeća te nastaviti i duboko u 20. stoljeće. Moguće je da je Brunšmidovo nezadovoljstvo proizlazilo iz pretpostavke o unutareuropskoj rasnoj hijerarhiji u kojoj zapadni i sjeverni Europljani vide istok Europe i Mediteran kao inferiornu vrstu. Bez obzira na njegovo izrazito loše mišljenje o kranilogiji, Brunšmid i dalje na arheološkim iskopavanjima sakuplja antropološki materijal (lubanje) u nadi da će doći nove metode i novi stručnjaci koji će istraživati ovu građu. Kao i u slučaju tesera, koje je među rijetkima smatrao vrlo važnim epigrafskim nalazima, ovo ukazuje na njegovu dalekovidnost i sistematičnost pri sakupljanju arheološke građe:

„Na nikakav način ne treba pustiti, da ma kakov domaći naučni materijal ode iz zemlje. Valja ga sakupljati i čuvati, jer je veliko pitanje, hoće li se baš isto takav materijal opet naći ili neće li tu biti koji primjerak, koji je u opće nenadomjestiv. Ako kod nas nema stručnjaka, koji bi bio kadar da dotični materijal obradi, doći će vrijeme, kada će ga biti, a onda bi bila gorka činjenica, kada bi on morao naš naučni materijal proučavati u inozemstvu. I stranim stručnjacima može se u tu svrhu proučavanja na raspolaganje staviti, ali u tom slučaju imaju

⁶⁶³ Darwin 1899.

⁶⁶⁴ Díaz-Andreu 2007a, 376.

oni doći k nama. Biti će nam dobro došli! Jedino opravdano načelo u tom pogledu može jedino to biti: Naš naučni materijal mora da ostane kod kuće!“⁶⁶⁵

12. 6. *Vjesnik* i hrvatski jezik

„Tih i čedan naučni radnik, koji nikada nije dozvoljavao da se na javu iznose njegovi osobni uspjesi.“⁶⁶⁶

Brunšmid je Muzej držao znanstvenom ustanovom na visokom nivou. Kada je 1916. godine neki pogrebnik iz Varaždina ponudio Muzeju kostur nedavno preminule ženske osobe visine 2 metra i 27 centimetara, kao dokaz Orijaša u Hrvatskoj, odgovara mu kako Muzej nije sajamski „Panoptikum“, već strogo znanstveni zavod.⁶⁶⁷ Smatrao je objavljivanje muzejskih istraživanja i predmeta svojom patriotskom dužnošću:

„Svatko, koji ima nužno znanje, ima ne samo pravo o znanstvenim pitanjima svoje mnijenje izreći, već dapače i dužnost svojim znanjem – ne zakopavši svoj talent – koristiti svojem narodu i učenjačkoj republici.“⁶⁶⁸

Većinu svojih radova izdaje u muzejskom glasilu *Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva*,⁶⁶⁹ kojem je bio i glavni urednik od 1895. do 1919.:

„Primivši uredništvo društvenog časopisa *Vjesnika* stavio sam si zadaću da mu u koliko mi to bude moguće podignem vrijednost, te da mu otvorim pristup u šire slojeve hrvatskog naroda, koji ga dosele gotovo nije ni poznao. Ponajprije sam bio uvjeren, da moram odustati od toga da *Vjesnik* izdajem u onom obliku, u kojem je prije izlazio, te da treba da mu već vanjština učini ugodan dojam, pošto je to danas ne samo neotklonjiv zahtjev, koji se stavlja na slične

⁶⁶⁵ AAMZ 48b, 50/1905, Dopis J. Brunšmida pl. I. Hideghétyu od 2. 1905.

⁶⁶⁶ AMZ DZ 1.8.1, Personalni dosje J. Brunšmida, Dopis V. Hoffillera od 1928.

⁶⁶⁷ AAMZ 54, 23/1916, Dopis Ravnateljstva I. Vrbancu od 16. 3. 1916.

⁶⁶⁸ AAMZ 37/7, Pismo J. Brunšmida F. Radiću od 21. 4. 1896.

⁶⁶⁹ Kroz povijest časopis par puta mijenja ime: *Viestnika narodnoga zemaljskoga muzeja* (1870.), *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* (1879. – 1892.), *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* (1895.), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva* (1896. – 1936.), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva* (1941. – 1944.) te *Vjesnik arheološkoga muzeja u Zagrebu* (1958. – 2022.), pod kojim i danas izlazi. O časopisu u: Marović 1988.

publikacije svih konkurentnih naroda već i sredstvo, koje mu može u hrvatskoj čitalačkoj publici pribaviti što veći broj prijatelja. Stoga sam *Viestniku* povećao format, pobrinuo se za bolji papir i pridobio veći broj boljih slika, koje su sve načinjene u renomiranom zavodu Angerera i Göschla u Beču po fotografijama, koje sam velikim dielom sam načinio, a dielom moj kolega prof. Purić.

Stalo mi je bilo i do toga, da oko našega časopisa prikupim što veći broj stručnjaka suradnika, koji će ga svojim perom okititi te mogu sa zadovoljstvom priopćiti, da se je više priznato vrstnih hrvatskih pisaca svojem pozivu hvale vriednom pripravošću odazvalo.

Prepuštajući stručnjačkoj kritici da sudi o tome, u kojoj mi je mjeri pošlo za rukom izvršiti program, što sam si ga stavio bio kao urednik društvenoga nam časopisa, iztičem da se ovo, što se je učinilo ne bi bilo moglo učiniti, da nije bilo u jednu ruku obilne podpore od strane visoke kr. zem. vlade, a u drugu znanstvenih prinosa naših vriednih suradnika. Kao osobiti ures knjige iztičem bojama izvedenu sliku grba kraljevine Slavonije po originalu u kr. zem. arhivu, za koju je trošak od blizu 600 for. doznačio preuzvišeni gospodin ban grof Khuen Hedervary.⁶⁷⁰

Uredio je 14 brojeva *Vjesnika*, otprilike 3000 stranica, od kojih je sam napisao više od pola, a ostale je sam priredio za objavu. Časopis je stekao veliki ugled u zemlji, ali i u svijetu. Međutim, većinu radova napisao je na hrvatskom jeziku, iako je govorio i pisao književni njemački koji je naučio još kao dječak u Vinkovcima, a usavršio tijekom školovanja u Beču. Njemački jezik udomaćio se u građanskim obiteljima 19. stoljeća, ali ne kroz sustav prisilne germanizacije, već kao dio svakidašnjeg života obitelji.⁶⁷¹ Ipak, Brunšmid je na njemačkom jeziku pisao rijetko. Hoffiller za Brunšmida kaže da je smatrao pisanje na hrvatskom jeziku patriotskom dužnošću: „On je uvijek odgovarao da je Hrvat, da je njegova dužnost da piše hrvatski, i da tako podigne poštovanje prema hrvatskom jeziku u stranom svijetu.“⁶⁷² te dodaje:

⁶⁷⁰ AMZ DZ 1.3, kutija 3, Hrvatsko arheološko društvo, Dopis J. Brunšmida od 1895.

⁶⁷¹ Župan 2016, 281.

⁶⁷² AMZ DZ 1.8.4., Koncept oproštajnog govora V. Hoffillera J. Brunšmidu.

„U tom naučnom radu pokazao se najljepše njegov patriotizam. Svi su njegovi članci pisani s tolikom naučnom spremom da su se mogli štampati na svakom svjetskom jeziku. On je ipak držao da mora pisati hrvatskim jezikom, da mu tako pribavi poštovanje, i svi nagovori da ih prevede ili dade prevesti, ostali su bez uspjeha.“⁶⁷³

Dimitrijević tvrdi da mu se ta patriotska gesta osvetila jer takvo domoljublje u nauci ide na štetu afirmacije i nauke i pisca.⁶⁷⁴ U 19. stoljeću gotovo sve manje europske nacije, takoreći, natječu se u povratku svojim prethodno zanemarenim nacionalnim jezicima. Borba za hrvatski državni suverenitet u okviru Monarhije isplela se s borbom za nacionalnu integraciju putem razvijanja hrvatskog jezika, kulture, prosvjete, znanosti te gospodarstva. Tijekom 19. stoljeća rasa i jezik postala su dva ključna i često međusobno povezana pojma u nacionalističkoj misli. Nacionalni jezik se doživljavao kao svjestan izraz rasne jedinstvenosti, lako vidljivo znamenje koje je razlikovalo jednu rasu, odnosno naciju od druge. Većina znanstvenika, ali i laika smatrali su da su rasa i jezik elementi koji povezuju i čine jednu naciju.⁶⁷⁵ Kroz protuimperijalistički pokret kraja 19. stoljeća u kojem svaka grupa ljudi koja se naziva nacijom zahtijeva pravo na samoodređenje, na suverenu državu na svom teritoriju, jezik i etnička pripadnost postali su ključni, sve češće odlučujući, pa čak i jedini kriterij za potencijalno postojanje nacije.⁶⁷⁶

Međutim, ako se prisjetimo Brunšmidovih riječi: „Publiciranjem postaju ti predmeti pristupni vanjskom svijetu, a podržaje se i kontakt između dotičnog muzeja i domaće inteligentnije publike, kod koje se tim putem pobuđuje interes i za samu stvar i za unapređivanje zbiraka domaćih zavoda“, jasno je da pisanje na hrvatskom jeziku nije bila samo patriotska gesta, već i pokušaj znanstvenika da se obrati domaćoj publici i time učini znanost, tj. arheologiju dostupnu narodu i širokoj publici (iako je 1900. godine više od 60 % stanovništva Banske Hrvatske bilo nepismeno⁶⁷⁷).

⁶⁷³ Hoffiller 1935.

⁶⁷⁴ Dimitrijević 1981.

⁶⁷⁵ Hobsbawm 1993, 104; Díaz-Andreu 2007a, 349, 350.

⁶⁷⁶ Hobsbawm 1993, 114.

⁶⁷⁷ Vrbanus 2016, 195.

Brunšmid je stranim i domaćim znanstvenicima davao sve potrebne informacije o lokalitetima i predmetima te bez problema dozvoljavao da ih objave.⁶⁷⁸ Najveća djela objavio je na samom početku 20. stoljeća, kada se u potpunosti posvetio obradi muzejske građe i predavanjima na fakultetu. Sve manje putuje i istražuje, a većinu administrativnog posla prebacio je na Hoffillera.

Abramić povodom Brunšmidova 70. rođendana piše:

„U svim svojim naučnim radovima – bez razlike da li su kratke notice ili opširne rasprave – Brunšmid je vazda bio skrupulozan i savjestan istraživač. Nema tu suvišnih fraza ili pseudoznanstvene retorike, koja ide za uspjehom i priznavanjem kod širih krugova. Njegov je stil možda malo suhoparan, ali za to je sve na svojem mjestu i ostat će i u budućnosti.“⁶⁷⁹

Brunšmid nakon Prvoga svjetskog rata pada u tešku bolest od koje se nije nikada oporavio.⁶⁸⁰ Sve manje se u arhivu osjeti njegova prisutnost. Većinu administracije i korespondencije, kao i neslužbeno vodstvo Muzeja, preuzeo je Hoffiller. Brunšmid je i dalje držao predavanja na fakultetu te se bavio objavom materijala, iako u puno manjem obujmu nego prije. U razdoblju od 1915. do 1919. objavio je svega četiri rada. *Vjesnik* je prestao izlaziti pa i nije imao više svoju omiljenu platformu za objavu. Zadnji rad je objavio 1924. u *Bulićevom zborniku*.⁶⁸¹ Iako su neki autori sugerirali da je njegovo odsustvo iz znanosti bilo političkog karaktera („Očito je da je politika odigrala odlučujuću ulogu u potiskivanju Brunšmida poslije nastanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, te mu se na razne načine oduzimala mogućnost rada“),⁶⁸² manjak rada i publiciranja bila je isključivo posljedica bolesti:

„Profesor Brunšmid je intenzivnim radom potkopao svoje zdravlje. Do svjetskog rata dozvoljavao si je svake godine jednomjesečni odmor, a od g. 1914 držao je da ni to više ne smije. Njegovi su željezni živci napokon počeli popuštati, i kada je, silom činovničkoga zakona od g. 1923, penzionisan iza navršene 65 godine, on je već bio teško bolestan čovjek. On je ipak još i dalje dolazio u svoj muzej, i radio u njem, sve dok nije posve smalaksao.“⁶⁸³

⁶⁷⁸ Hoffiller 1935, 4.

⁶⁷⁹ Abramić 1928.

⁶⁸⁰ AMZ DZ 1.3, kutija 3, Hrvatsko arheološko društvo, Dopis V. Hoffillera od 26. 11. 1927.

⁶⁸¹ Brunšmid 1924a.

⁶⁸² Kolar Dimitrijević, Wagner 2008, 86.

⁶⁸³ Hoffiller 1935, 4.

Josip Brunšmid umro je 29. listopada 1929. godine nakon duge i teške bolesti u 71. godini života. U jednom od mnogobrojnih izraza sućuti koji se čuvaju u Arhivu AMZ piše: „Primih žalosnu vijest o smrti prof. Brunšmida, koja me je vrlo ražalostila. Premda već duže vremena nije njegov duh svoju funkciju obavljao, ipak je još živio, a sada je posve izčeznuo.”⁶⁸⁴ U smrtovnici kao uzrok smrti navodi se *Pneumonia catarrhalis*, *Paralysis cordis* (upala pluća, zastoj srca).

Josip Brunšmid sahranjen je u središnjoj kapeli na Mirogoju, kao njezini prvi pokojnik.

⁶⁸⁴ AMZ DZ 1.8.1, Pismo A. Mullera V. Hoffilleru od 21.11.1929.

13. ZAKLJUČAK

„Ovako neobično mnogo zaposlen, pokojni Brunšmid nije dospijevao da ide u društvo, i da u njem igra bilo kakvu ulogu. Njegov se život kretao između njegovoga stana i muzeja, i više si on nije nikada ni želio. Zato je on, a i radi nepopuštanja u patriotskim stvarima, bio zapostavljan i preteriran, a da iz ponosa nije protiv toga reagirao. Ipak je on uvijek svojim radom i uspjesima, i prezirom silio one koji su o tom odlučivali da su popravljali nanesene krivice, i tako je doživljavao počasti kojih nije nikada tražio.“⁶⁸⁵

Ova disertacija prati rad i život Josipa Brunšmida u krugu srednjoeuropske arheologije. Analizom znanstvene Brunšmidove karijere pokušala sam dokazati kako na arheološki rad pojedinca utječu vanjski čimbenici koje moramo promotriti kroz vezu obrazovanja, institucionalnih struktura, znanstvenih mreža i društvenopolitičkih procesa, kako bismo dobili kompleksnu i kompletnu sliku povijesti arheologije. Krajem 19. stoljeća, u Europi pa tako i u Hrvatskoj, arheologija je pod snažnim utjecajem društvenih, političkih i ekonomskih faktora, međutim jednako tako i snažno djeluje na njih. Pojavom prvih profesionalnih arheologa dolazi do osnaživanja arheoloških institucija, osnivanja sveučilišnih katedri, kao i do profesionalizacije arheološke struke. U arheološkoj akademskoj zajednici jugoistočne Europe, koja se sastojala od svega nekoliko znanstvenika, profesionalni su arheolozi istovremeno djelovali na mnogo različitih pozicija, od sveučilišta i muzeja do konzervatora i istraživača zemlje. Ovakva jedinstvena uloga arheologa nije bila rijetkost.

Školovani arheolozi s prostora jugoistočne Europe u razdoblju druge polovice 19. stoljeća svoje obrazovanje morali su tražiti na tek osnovanim katedrama u velikim središtima kao što su Beč, Prag ili Berlin. Josip Brunšmid obrazovan je u Beču, na jednoj od najjačih europskih arheoloških katedri, gdje je imao priliku slušati predavanja utemeljitelja europske arheologije profesora Benndofa, Hirschfelda i Hoernesa. U Beču su se na prijelazu stoljeća školovali svi hrvatski arheolozi – Frane Bulić, Josip Brunšmid i Viktor Hoffiller – pod snažnim utjecajem tradicionalne srednjoeuropske arheologije bečkog sveučilišta. Hrvatska pod ugarskom i Dalmacija pod austrijskom vlašću nisu mogle djelovati jednoglasno unutar

⁶⁸⁵ Hoffiller 1935, 4.

arheološke struke. Postojala je inicijativa da se ujedine pod zajedničkim Hrvatskim arheološkim društvom, međutim to se iz političkih razloga nije moglo provesti. Međutim, smatram da je granica unutar koje djeluje hrvatska arheologija isključivo političke naravi, a ne u pristupu arheološkom istraživanju. Bulić i Brunšmid, obojica pod snažnim utjecajem bečke škole, a posredno i Theodora Mommsena, djeluju u pravcu kombiniranog povijesno-arheološkog istraživanja prošlosti u duhu *Alttertumswissenschaft*. Brunšmid se najviše bavio antičkom provincijalnom arheologijom, epigrafijom i numizmatikom, ali pisao je i o srednjovjekovnoj i pretpovijesnoj arheologiji. Obrađivao i objavljivao je građu koja se nalazila u Muzeju. Nije se bavio strogom klasičnom arheologijom koja se odnosila prvenstveno na arheologiju Grčke i Rima, usprkos obrazovanju koje je dobio u Beču. U Hrvatskoj nije bilo velikih kolekcija antičkih skulptura pa ga nisu zanimali spomenici zbog njihove umjetničke vrijednosti. Sve navedeno sugerira da je prihvaćanje pojedinih znanja za vrijeme školovanja selektivno te ovisi o osobnim preferencijama znanstvenika, političkim okolnostima, financijskim mogućnostima te ciljevima. Može se reći da je Brunšmidov cilj bio otkrivanje, sakupljanje, zaštita i objavljivanje arheološke građe s prostora Hrvatske u svrhu uzdizanja patriotskog zanosa i promicanja Narodnog muzeja.

Brunšmid je u Zagreb stigao već kao formiran znanstvenik u srednjim tridesetim godinama. Prve arheološke radove objavljivao je još kao srednjoškolski profesor u Vinkovcima gdje je u svojstvu muzejskog povjerenika vodio arheološka istraživanja te prikupljao građu. Kako je profesionalnih arheologa u Hrvatskoj bilo malo, nakon odlaska ravnatelja Narodnog muzeja Šime Ljubića u mirovinu, Brunšmid se pokazao kao jedini primjereni nasljednik. Iso Kršnjavi, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, težio je za modernim Muzejom na čelu s fakultetskim obrazovanim arheologom koji bi ujedno preuzeo i vodstvo Katedre za klasičnu arheologiju na Mudroslovnom fakultetu. Brunšmid, da bi preuzeo katedru, prisiljen je dodatno se školovati u Beču o svom trošku. Nedvojbeno je postizanje doktorske titule, radi zadovoljavanja forme, smatrao loše utrošenim vremenom i neadekvatnom pripremom za preuzimanje dužnosti ravnatelja Narodnog muzeja koja mu je bila dodijeljena. Na doktorskom studiju Brunšmid ulazi u konflikt s profesorom Benndorfom za koji je sumnjao da ga je potaknuo Kršnjavi. Brunšmid i Kršnjavi nisu se slagali oko pristupa vođenja muzeja, načina prikupljanja građe – čini se da Kršnjavi naginje starom načinu kupovine velikih inozemnih zbirki, dok Brunšmid preferira iskopavanja i kupovinu u zemlji

– te u shvaćanju arheologije. Može se i sumirati da je Kršnjavi kao povjesničar umjetnosti preferirao klasičnu arheologiju, tj. klasičnu umjetnost, dok se Brunšmid bavio arheologijom koja se nalazi na području Hrvatske.

Općenito se u Hrvatskoj, tj. na Mudroslovnom fakultetu arheologija promatrala isključivo kroz prizmu klasične arheologije, tj. klasične umjetnosti Grčke i Rima. I sama katedra se zvala Katedra za staroklasičnu arheologiju. Brunšmid, koji se bavio provincijalnom arheologijom, latinskom epigrafijom i pretpovijesnim temama, nije bio idealan izbor za nositelja katedre. Kako bi se dokazao profesorskom zboru, pritisnut od Ise Kršnjavija, piše doktorsku disertaciju o grčkoj epigrafiji i grčkoj numizmatici na Jadranu, iako se time nije želio baviti. Može se zaključiti da grčka kolonizacija Jadrana više odgovara tadašnjem poimanju klasične arheologije, za razliku od provincijalne arheologije kontinentalne Hrvatske. Bez obzira što se u doktoratu bavi temama iz epigrafije i numizmatike, odabir grčke kolonizacije bio je očigledno dovoljan dokaz njegove širine kao znanstvenika. Može se zaključiti da Brunšmid, iako ponosan na svoj muzejski i fakultetski rad, nikada nije prežalio dolazak u Zagreb koji mu je bio nametnut od vladajućih struktura, tj. samog Kršnjavija, o čemu piše:

„Ja sam načinio lijepu karijeru, kao valjda nijedan od mojih vršnjaka, a postigao sam sve ne kao ‘Streber’ već gotovo natjeran od starije vlasti.“⁶⁸⁶

Nema sumnje da je Brunšmida smetala i Kršnjavijeva promađarska politika, kao i temperamenta narav. Brunšmid je bio simpatizer Narodne stranke te protivnik promađarske politike, ali nikada nije bio član političke stranke. Za sebe je često govorio da nije mađaron te da ga je to stajalo i utjecaja u društvu i raznih financijskih pomoći. Prvenstveno se smatrao patriotom, a svoj posao patriotskom dužnošću. Iz tog razloga piše skoro isključivo na hrvatskom jeziku, kako bi educirao javnost, ali i ojačao hrvatski jezik u znanosti. Bio je pristaša jugoslavenske ideje što je i pokazao prilikom sudjelovanja na Prvoj Jugoslavenskoj umjetničkoj izložbi koje je cilj bilo kulturno ujedinjenje južnih Slavena. Protiv mađarske politike se borio kada je podržao Milivoja Šrepela, politički najomraženijeg među profesora Mudroslovnog fakulteta, za rektora sveučilišta.

⁶⁸⁶ HR-HDA-1059, kutija 164, Pismo J. Brunšmida M. Matasoviću od 21. 1. 1897.

Što se tiče Brunšmidove naravi, pojedinci koji su ga poznavali opisuju ga kao mirnog i blagog čovjeka. Međutim, diskurs znanstvene zajednice na prijelazu stoljeća bio je direktan i tenzije su se poticale. Verbalni sukobi bili su vrlo česta pojava te se u njima ni Brunšmid nije ustručavao i znao je biti jedan od glavnih i vrlo javnih aktera.

Veliku organiziranu akciju zaštite baštine pokreće 1901. godine povodom namjere rušenja zidina ispred zagrebačke katedrale, što je dovelo do žestoke rasprave između Brunšmida i Kršnjavija u dnevnim novinama. Ova polemika rezultirala je stvaranjem institucionalno organizirane zaštite starina 1910. godine. Muzej, na čelu s Brunšmidom, dugo je bio jedini sustav zaštite pokretne i nepokretne kulturne baštine te je upravo Brunšmid svojim djelovanjem pokrenuo cijeli niz novih zakona i propisa u zaštiti kulturnih dobara. Isto tako je doveo do organizirane i institucionalizirane zaštite kroz poticanje na osnivanje *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* 1910 godine. U početku zaštitu Brunšmid provodi lokalno, u suradnji s velikim županom Budisavljevićem, a kasnije na državnoj razini. Dovodi do popisivanja i organiziranja sustava zaštite starih gradova, a postupno i cjelokupne kulturne baštine. Zalagao se za zabranu izvoza kulturno-povijesnih predmeta izvan Hrvatske, u velike muzeje Monarhije. Kako bi zaštitio spomenike, educira javnost kroz redovna godišnja putovanja. Neobrazovani narod i trgovce smatrao je najvećom prijetnjom sigurnosti arheološke građe koju su ili uništavali ili prodavali izvan zemlje. Zanimljivo je da veće prijetnje, kao što su industrijalizacija, učinkovitije poljoprivredne metode, jačanje infrastrukture, nije doživljavao kao opasnost, već ih je prigrlio u nabavci građe. Iz navedenog proizlazi da je zaštitu arheološke baštine provodio za same predmete, a ne za lokalitete, te mu je fokus prvenstveno bio na pronalasku i objavi predmeta.

Najviše nove građe pristizalo je u Muzej preko mreže povjerenika. Muzejski povjerenici bili su službeni predstavnici Muzeja u nekoj regiji, gradu ili selu. Imali su dozvolu samostalno kupovati arheološku građu i iskopavati arheološke lokalitete, ali su i prijavljivali svaki novopronađeni predmet te bili veza između Muzeja i lokalne uprave. Dolazili su iz različitih profesija, ali su redom bili obrazovani ljudi. Brunšmid je poticao amaterska iskopavanja i trgovinu u korist Muzeja, najčešće preko povjerenika. Zanimljivo je da je, iako je poticao suradnju s povjerenicima, osuđivao rad neškolovanih arheologa za koje je smatrao da su se odmetnuli od zagrebačkog muzeja. Najveću prijetnju su mu predstavljali manji

regionalni muzeji, i to prvenstveno jer nisu bile pod nadležnošću zagrebačkog muzeja te su time bile konkurenti u prikupljanju građe, ali i pretendenti na vladine financijske potpore. Sistematizirao je i većim dijelom inventirao svu građu koja je pristigla u Muzej te se može zaključiti da je današnji fundus Arheološkog muzeja u velikoj mjeri zasluga Josipa Brunšmida.

Zanimljivo je da se Brunšmidov terenski rad bazirao prije svega na obilascima i mapiranju lokaliteta kontinentalne Hrvatske. Neumorno je skoro dvadeset godina obilazio terene, susretao se s ljudima, prikupljao nalaze, dopisivao se s povjerenicima i tako doprinio prvoj institucionaliziranoj akumulaciji arheološkog znanja i prikupljanju terenskih podataka. Arheološki predmeti pristizali su u Muzej u velikim količinama, većinom otkupima i darovima, manje iskopavanjima. Iako u većini slučajeva predmet nije posjedovao kontekst nalaza, Brunšmid je, uz pomoć povjerenika, držao pod kontrolom pronalaska unutar zemlje.

Veliku je važnost pridavao i arheološkim iskopavanjima koje je smatrao najboljim, odnosno svakako financijski najisplativijim načinom pribavljanja građe za Muzej. Međutim, nikada se nije upuštao u dugogodišnja sustavna istraživanja, ponajprije zbog nedostataka financija. Nedvojbeno je Brunšmid arheološka iskopavanja vršio mahom na pretpovijesnim i srednjovjekovnim lokalitetima, iako ga hrvatska historiografija pretežno smatra antičarom i numizmatičarom. Uglavnom su to bila „zaštitna“ istraživanja prije ili za vrijeme rigolanja, ili pak kratka testna iskopavanja. Terenska iskopavanja provodio je najčešće kroz svoja redovna godišnja putovanja. Dokumentacija koju je vodio na terenu vrlo je oskudna te se ne može rekonstruirati niti provesti rekontekstualizacija podataka. Time su podaci zauvijek izgubljeni jer su arheološka iskopavanja neponovljiv proces. Iskopani materijal je izvan konteksta i bez velike znanstvene vrijednosti. Smatram da je Brunšmid poznao metodologiju iskopavanja, ali čini se da mu nije bila toliko bitna koliko sami nalazi.

Treba napomenuti da, iako u znanstvenim objavama dominiraju antičke teme i numizmatika, Brunšmid piše i o pretpovijesti i srednjem vijeku, i to vrlo često prvi na području jugoistočne Europe. U svom znanstvenom radu koristi deskriptivnu metodu koja se koristi u epigrafiji i numizmatici. No, može se primijetiti da istu metodu Brunšmid koristi i za druga razdoblja. Svrhu arheološkog predmeta vidi u pronalasku, čuvanju i opisu, ali ne u interpretaciji i razumijevanju prošlosti, u što vrlo rijetko ulazi. Objavljuje ogromne količine raznolike

muzejske arheološke građe, uz relevantnu suvremenu europsku literaturu. Iako mu u objavama dominira deskripcija predmeta, kratak pokušaj kontekstualizacije primjetan je u objavama iz srednjovjekovne arheologije koje se odnose na bjelobrdsku kulturu. To su i jedine objave u kojima se upušta u interpretaciju etničke strukture kako bi naglasio razlike između hrvatskog i mađarskog stanovništva u prošlosti.

Josip Brunšmid bio je ravnatelj Arheološkog muzeja 28 godina, kao i profesor na fakultetu. Držao je predavanja iz epigrafije, klasične arheologije i numizmatike. To nije bilo dovoljno da se u Zagrebu školuju arheolozi. U par navrata pokrenuo je inicijativu osnivanja nove katedre unutar studija koja bi pokrivala i pretpovijest i provincijalnu arheologiju po principu bečkog sveučilišta. Međutim, naišao je na otpor profesorskog zbora fakulteta koje je arheologiju promatralo isključivo kroz klasičnu arheologiju s fokusom na Grčku i Rim, koja se predaje kako bi se kandidatima staroklasične filologije i povijesti pružilo veće znanje iz raznih arheoloških disciplina. Arheolozi se nisu mogli školovati u Hrvatskoj već su obrazovanje morali tražiti van zemlje.

Brunšmida je uz sve dužnosti koje je obnašao – profesor, konzervator, kustos – objavio veliku količinu muzejske građe te time omogućio daljnji rad na kontekstualizaciji, kao i općenitom razvitku arheologije kao znanosti. Građu je sistematizirao i inventirao te nedvojbeno stvorio sustav obrade muzejskih predmeta koji se koristi i dandanas u svim hrvatskim muzejima. Iz perspektive 21. stoljeća, Brunšmidova dostignuća čine se nemogućim pothvatom. Putovanja na koja je kretao bila su poput najuzbudljivijih avantura, nabava predmeta kao zaplet iz kriminalističkog romana, a javne prepiske s utjecajnim ljudima kao dio kabareta. Suvremenici među Brunšmidovim vrlinama ističu da je „neizmjereno radin“, „neobično mnogo zaposlen“, „pregnuo još grčevitije uza svoj rad“, što je i vidljivo iz njegove ostavštine. Bio je vrlo discipliniran u svojem radu te se znao našaliti da se „suviše razglagoljao, a uz to je ½ 2 te ne samo da je pogibelj, da neću dobiti kod kuće ručka već što više može doći i do prodike, što se poradi mojega netočnoga dolaženja koje jelo predugo kuha ili peče.“⁶⁸⁷ Njegovi uspjesi nisu pitanje vremena — koliko ga je imao i kada je živio — već pitanje karaktera.

Na ovom mjestu želja mi je ponoviti savjet Douglas R. Givensa s početka ovog rada: *biographer must not fall in love with his or her subject*. Ma koliko težim objektivnosti i želim

⁶⁸⁷ Konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, Korespondencija s Josipom Brunšmidom, 2. 3. 1897.

vjerno prikazati rad čovjeka kojega ne poznajem, koji je živio u neko drugo vrijeme, s drugačijim vrijednostima i u drugačijim okolnostima, ne uspijevam. Ma koliko se pokušavam distancirati, nesvjesno njegova iskustva shvaćam iz svoje perspektive i želim ih prilagoditi svojem znanju. Subjektivnost u pisanju ovakvog rada nije moguće izbjeći, što se može iščitati i kod drugih autora koji se bave ovakvim temama, u čijim radovima subjektivnost ponekad zna biti zamaskirana nerazumljivim znanstvenim diskursom. Možemo li uistinu ostati indeferentni prema subjektu istraživanja?

Zaključke o Brunšmidovom radu, ostavštini i utjecaju na razvoj arheološke struke nisam bazirala na osobnom dojmu, već na iznesenim činjenicama, i to prvenstveno iz opreza da ne umanjim njegovu veličinu ili bagateliziram njegov rad. No, na samom kraju, dopustit ću si ipak jednu osobnu crticu o Brunšmidu i samo kratko navesti da onaj tko prođe cijeli Brunšmidov arhiv i na taj se način upozna sa svim aspektima njegovog rada, može samo ostati impresioniran Brunšmidovim zaslugama za struku kakvu danas znamo, i ništa manje od toga.

Završit ću riječima Mihovila Abramića: „Da je u moderno doba moguće ostvariti onaj stoički ideal, „lathe biosas“, Brunšmid bi to sigurno bio učinio.“⁶⁸⁸

Čini mi se da je možda i uspio.

⁶⁸⁸ Abramić 1928.

14. IZVORI I LITERATURA

14. 1. Arhivi i zbirke

Archiv der Universität Wien – AT-UAW

Nationale mit den Namen aller Studierenden an der Philosophischen Fakultät

Archiv Arheološkog muzeja u Zagrebu – AAMZ

AAMZ 19b, Društvo za povijest i starine jugoslavenske

AAMZ 30, Putovanja i istraživanja zemlje

AAMZ 30, Administrativne stvari i dogodovštine

AAMZ 30, Povijest muzeja

AAMZ 31, Korespondencija

AAMZ 34, Naredbe i upute za čuvanje i sabiranje starina i spomenika

AAMZ 38, Osobni fond: dr. Viktor Hoffiler

AAMZ 42, Arhiv lokaliteta

AAMZ 48b, Muzejski spisi za godine 1894. do 1905.

AAMZ 54, Muzejski spisi za 1916.

AAMZ 73, Fotografije

Archiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Nacijonal, imenik slušača od 1896. do 1924.

Red predavanja 1896., 1906. – 1928.

Zapisnici Fakultetskog vijeća

Dokumentarna zbirka I Arheološkog muzeja u Zagrebu

AMZ DZ 1.5, Josip Brunšmid – korespondencija

AMZ DZ 1.6, Josip Brunšmid – putne bilježnice

AMZ DZ 1.7, Josip Brunšmid – razne bilješke

AMZ DZ 1.8, Josip Brunšmid – personalni dosje

Dokumentarna zbirka II Arheološkog muzeja u Zagrebu

Hrvatski državni arhiv – HDA

HR-HDA-80-Odjel za bogoštovlje i nastavu (BiN)

HR-HDA-1059-Matasović Josip (fond)

Konzervatorski odjel u Splitu

Arhiv don Frane Bulića: Korespondencija s Josipom Brunšmidom

Zbirka fotografske dokumentacije Ministarstva kulture i medija

Zbirka Josipa Brunšmida

14. 2. Periodika

Obzor: 1901, 1910, 1928, 1929,

Hrvatska: 1901

Narodne novine: 1891, 1901, 1916.

Novo doba: 1928.

Oko: 1978.

Portal Novosti: 2017.

14. 3. Literatura

Abramić 1928 – M. Abramić, Josip Brunšmid, *Novo doba*, 10. 2. 1928, 2, 7.

Abramić 1932 – M. Abramić, Josip Brunšmid, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50 (1928–1929), 1932, 440–441.

AES 1901 – *Das Archäologisch-Epigraphische Seminar an der k. k. Universität Wien. Vorstände und Mitglieder 1876–1901*, Universität Wien Archäologisch-Epigraphisches Seminar, 1901.

Balen, Čečuk 2009 (eds) – J. Balen, B. Čečuk, *Hrvatska arheologija u XX. stoljeću*, Matica hrvatska, 2009.

Bandović 2017 – A. Bandović, Počeci mapiranja kultura u evropskoj arheologiji – o susretu vremena i prostora, *Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 12 св. 3, 2017, 801–824.

Bandović 2019 – A. Bandović, *Miodrag Grbić i nastanak kulturno-istorijske arheologije u Srbiji*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2019.

Biehl, Gramsch, Marciniak 2002 – P. Biehl, A. Gramsch, A. Marciniak (eds.), *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien/Archaeologies of Europe: History, Methods and Theories*, Tübinger Archäologische Taschenbücher, Band 3, 2002.

Blažić 2021 – M. Blažić, *Bulić – Brunšmid – Hoffiller. Teorijski obzori hrvatskih povijesnih znanosti na prijelazu stoljeća*, Diplomski rad (neobjavljen), 2021.

Bojničić 1884 – I. Bojničić, Izvješća hrvatskoga arheologičkoga društva za godinu 1883. i 1884., *Viestnik hrvatskog arheologičkoga društva* (dodatak), 1884, 1–19.

Bojničić 1885 – I. Bojničić, Izvješća hrvatskoga arheologičkoga društva za godinu 1885., *Viestnik hrvatskog arheologičkoga društva* (dodatak), 1885, 1–22.

Brajković 1901 – M. Brajković, Prozor 10. travnja 1901., *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. V. 1901, 1901, 249–250.

Brunšmid 1878 – J. Brunšmid, Inschriften aus Cibalis, *Archäologisch-epigraphischen Mittheilungen aus Oesterreich*, 2, 1878, 190–191.

Brunšmid 1879 – J. Brunšmid, Antiken in Cibalis, *Archäologisch-epigraphischen Mittheilungen aus Oesterreich*, 2, 1878, 123–125.

Brunšmid 1880a – J. Brunšmid, Dopisi: a. Josip Brunšmid – Opis starina po Sriemu, *Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga društva*, II, 1880, 28–31.

Brunšmid 1880b – J. Brunšmid, Dopisi: b. Josip Brunšmid. – O otkriću rimskih novaca kod Mokrenoga u Kranjskoj, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva*, II, 1880, 31–32.

Brunšmid 1883 – J. Brunšmid, *Izvjestaj o kralj. velikoj gimnaziji u Vinkovcima 1882 – 83*, 1883, 3–35.

Brunšmid 1884 – J. Brunšmid, *Izvjestaj o kralj. velikoj gimnaziji u Vinkovcima 1883 – 84*, 1884, 3–34.

Brunšmid 1886a – J. Brunšmid, Dopunjeni i izpravci ka C. I. L. III., *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva*, VIII, 1886, 7–9.

Brunšmid 1886b – J. Brunšmid, Skrovište rimskih novaca u Gabošu, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva*, VIII, 1886, 10–14.

Brunšmid 1886c – J. Brunšmid, Skrovište rimskih obiteljskih denara između Valpova i Osieka, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva*, VIII, 1886, 105–114.

Brunšmid 1887 – J. Brunšmid, Skrovište ugarskih srebrnih novaca u Neudorfu kod Vinkovaca, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva*, IX, 1887, 100–104.

Brunšmid 1888 – J. Brunšmid, Tragovi predhistorijskih naseobina u Sriemu, *Viestnik hrvatskog arkeologičkoga društva*, X, 1888, 65–71.

Brunšmid 1889 – J. Brunšmid, Nekoliko rimskih napisa iz Sriema, *Viestnik hrvatskog arkeologičkoga društva*, XI, 1889, 33–40.

Brunšmid 1891 – J. Brunšmid, Rimski vojnički diplom iz Ilače u Sriemu, *Viestnik hrvatskog arkeologičkoga društva*, XII, 1891, 33–40.

Brunšmid 1892 – J. Brunšmid, Nadgrobni spomenik rimskog centurijona M. Herennija Valenta nađen u Vinkovcima, *Viestnik hrvatskog arheološkoga društva*, XIV, 1892, 33–43.

Brunšmid 1896a – J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. I. 1895*, 1895–1896, 148–183.

Brunšmid 1896b – J. Brunšmid, Sitne viesti, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. I. 1895*, 1895–1896, 211–223.

Brunšmid 1896c – J. Brunšmid, Njekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. I. Našašće keltskih novaca u Narti, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. I. 1895*, 1895–1896, 96–107.

Brunšmid 1897a – J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji V – VII, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. II. 1896/7*, 1897, 42–103.

Brunšmid 1897b – J. Brunšmid, Rimski vojnički diplom iz Bijele crkve kod Rače (kotar mitrovački), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. II. 1896/7*, 1897, 1–6.

Brunšmid 1897c – J. Brunšmid, Grobovi halštatskog doba u Vrepcu kod Gospića, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. II. 1896/7*, 1897, 163–164.

Brunšmid 1897d – J. Brunšmid, Tri nova ulomka grčkih nadpisa iz Dalmacije I, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 20, 1897, 183–187.

Brunšmid 1897e – J. Brunšmid, † Prof. Šime Ljubić, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. II. 1896/7*, 1897, 130–132.

Brunšmid 1897f – J. Brunšmid, Zanimiva našašća u Hrvatskoj i Slavoniji, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. II. 1896/7*, 1897, 163.

Brunšmid 1898 – J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Abhandlungen des Archäologisch-epigraphischen Seminares der Universität Wien, H. XIII, 1898.

Brunšmid 1899a – J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije II, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. III. 1898*, 1898–1899, 150–205.

Brunšmid 1899b – J. Brunšmid, Groblje sa urnama u Krupačama kod Krašića u Hrvatskoj, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. III. 1898*, 1898–1899, 138–143.

Brunšmid 1899c – J. Brunšmid, Sitne vijesti, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. III. 1898*, 1898–1899, 243–247.

Brunšmid 1900a – J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije III, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IV. 1899/1900*, 1900, 181–201.

Brunšmid 1900b – J. Brunšmid, Prehistorijske starine iz rumske okolice, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IV. 1899/1900*, 1900, 214–217.

Brunšmid 1900c – J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. X. Našašće frizaških novaca u Ostrovu (kotar Vukovar), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IV. 1899/1900*, 1900, 107–148.

Brunšmid 1900d – J. Brunšmid, Prehistorijski predmeti željeznoga doba iz Šarengrada u srijemskoj županiji, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IV. 1899/1900*, 1900, 59–70.

Brunšmid 1900e – J. Brunšmid, Naselbina bronsanoga doba kod Novoga grada na Savi, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IV. 1899/1900*, 1900, 43–58.

Brunšmid 1900f – J. Brunšmid, Gradine na Vuki između Nuštra i Gaboša, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IV. 1899/1900*, 1900, 205–207.

Brunšmid 1901a – J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije IV, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. V. 1901*, 1901, 87–168.

Brunšmid 1901b – J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XII. Našašće rimskih antoninijana u Podvornici (kotar Vel. Gorica), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. V. 1901*, 1901, 235–239.

Brunšmid 1901c – J. Brunšmid, Bakačeva kula, *Narodne novine*, 28. 6. 1901.

Brunšmid 1901d – J. Brunšmid, Gosp. prof. Kršnjavomu u poslu Bakačeve kule, *Narodne novine*, 8. 7. 1901.

Brunšmid 1902a – J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V., XVI – XVII., *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VI. 1902*, 1902, 167–184.

Brunšmid 1902b – J. Brunšmid, Colonia Aurelia Cibalae, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VI. 1902*, 1902, 117–166.

Brunšmid 1902c – J. Brunšmid, Prehistorijski predmeti iz srijemske županije, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VI. 1902*, 1902, 68–86.

Brunšmid 1902d – J. Brunšmid, Nahodaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VI. 1902*, 1902, 32–67.

Brunšmid 1904a – J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VII. 1903/4*, 1904, 209–240.

Brunšmid 1904b – J. Brunšmid, Hrvatske sredovječne starine, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VII. 1903/4*, 1904, 30–97.

Brunšmid 1905a – J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V., XVIII–XXV, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VIII. 1905*, 1905, 176–192.

Brunšmid 1905b – J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu (Nastavak), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VIII. 1905*, 1905, 35–106.

Brunšmid 1905c – J. Brunšmid, Starine ranijega srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije I., *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. VIII. 1905*, 1905, 208–220.

Brunšmid 1907a – J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu (Nastavak), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IX. 1906/1907*, 1907, 83–184.

Brunšmid 1907b – J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XXVI–XXVII., *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IX. 1906/1907*, 1907, 210–240.

Brunšmid 1909a – J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu (Nastavak), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. X. 1908/9*, 1909, 149–222.

Brunšmid 1909b – J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XXVIII–XXXII., *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. X. 1908/9*, 1909, 223–230.

Brunšmid 1909c – J. Brunšmid, Prehistorijski predmeti iz srijemske županije. 5. Predmeti iz grobova ranijega latenskoga doba u Bodanovcima, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. X. 1908/9, 1909, 231–237.

Brunšmid 1911a – J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. XI. 1910/1911, 1911, 63–144.

Brunšmid 1911b – J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. XI. 1910/1911, 1911, 241–277.

Brunšmid 1912 – J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. XII, 1912, 129–197.

Brunšmid 1924a – J. Brunšmid, Novci gepidskog kralja Kunimunda, *Bulićev zbornik*, 1924, 671–673.

Brunšmid 1924b – J. Brunšmid, Die Münzen des Gepidenkönigs Kunimund, *Numismatische Zeitschrift*, 17, (58), 1924, 1–5.

Brunšmid 1998 – J. Brunšmid, *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji*, Književni krug Split, 1998.

Brunšmid, Kubitschek 1880 – J. Brunšmid, W. Kubitschek, Bericht über eine Reise in die Gegend zwischen Esseg und Mitrovica, *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich* 4, 1880, 97–124.

Buchberger 2022 – M. Buchberger, *O istraživanju lokacije nalaza ostave grčko-ilirskog novca na Škudljivcu i antičkoj podjeli zemljišta Starogradskog polja otoka Hvara*, vlastita naklada, 2022.

Bulić 1914 – F. Bulić, † Alessandro Conze, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 37, 1914, 132–141.

Bulić 1922 – F. Bulić, Otto Hirschfeld, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 45, 1922, 179–181.

Bunčić, Solter 2016 – M. Bunčić, A. Solter, Arheološka istraživanja na Vučedolu 1938. godine, in A. Solter (ed.), *Arheološki muzej u Zagrebu – život od 19. do 21. stoljeća*, 2016, 163 – 171.

Bunčić, Solter 2020 – M. Bunčić, A. Solter, Ta ova je godina dobra počela samo da nije B. i G.'a. Trgovina arheološkim nalazima početkom 20. stoljeća na primjeru Srijemske Mitrovice, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. serija, LIII, 2020, 203–227.

Cambi 1981 – N. Cambi, Frane Bulić – utemeljitelj hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti u Spljetu – »Bihać«, in Ž. Rapanić (ed.), *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici : znanstveni skup o 100. obljetnici društva : Zagreb, od 14. do 16. studenog 1978. godine*, Hrvatsko arheološko društvo, 1981, 51–62.

Cambi 1986 – N. Cambi, Frane Bulić kao arheolog, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 79, 1986, 35–55.

Central-Commission 1894 – k. k. Central-Commission, *Vorschläge von Regierungsmassregeln zum Schutze von Alterthümern*, 1894.

Chapman, Wylie 2016 – R. Chapman, A. Wylie, *Evidential Reasoning in Archaeology*, Bloomsbury, 2016.

Cuvier 1817 – G. Cuvier, Extrait d'observations faites sur le cadavre d'une femme connue à Paris et à Londres sous le nom de Vénus Hottentotte, *Extr. des Mémoires du Muséum d'histoire naturelle*, vol. 3, 1817, 259–274.

Damjanović 2009 – D. Damjanović, Bishop Juraj Strossmayer, Izidor Kršnjavi and the Foundation of the Chairs in Art History and Ancient Classical Archaeology at Zagreb University, *Centropa – A Journal of Central European Architecture and Related Arts*, 9, 2009, 176–184.

Damjanović 2018 – D. Damjanović, Između Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i Gjüre Szabe — zaštita spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj od početka 1860-ih do 1910. godine, M. Špikić (ed.), *Gjuro Szabo : 1875.– 1943. : zbornika radova znanstveno-stručnog skupa Hrvatski povjesničari umjetnosti*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2018, 11–37.

Daniel 1981 – G. Daniel, *Short History of Archaeology*, Thames and Hudson, 1981.

Darwin 1899 – C. Darwin, *Die Abstammung des Menschen und die geschlechtliche Zuchtwahl*, E. Schweizerbart'sche Verlagshandlung (E. Nägele), 1899.

Dejanović 2021 – A. Dejanović, Vladimir Tkalčić: razvoj sustava muzejske dokumentacije Muzeja za umjetnost i obrt, in T Petrović Leš, M. Dronjić (eds.), *Znanstveni skup povodom 50. obljetnice smrti Vladimira Tkalčića (1883. – 1971.)*, knjiga sažetaka, public lecture, Hrvatsko etnološko društvo, 2021.

Demo 2009 – Ž. Demo, *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar – Lijeve Bara (X-XI. stoljeće)*, Arheološki muzej u Zagrebu, 2009.

Demo et al. 1978 – Željko Demo, Edda Dubravec, Zorko Marković, 100 godina Hrvatskog arheološkog društva, *Oko*, 1., 15. 6 1978.

Díaz-Andreu 2007a – M. Díaz-Andreu, *A World History of Nineteenth-Century Archaeology Nationalism, Colonialism, and the Past*, Oxford University Press, 2007.

Díaz-Andreu 2007b – M. Díaz-Andreu, Internationalism in the invisible college: Political ideologies and friendships in archaeology, *Journal of Social Archaeology*, 7(1), 2007, 29–48.

Díaz-Andreu 2008 – M. Díaz-Andreu, Revisiting the ‘invisible college’: José Ramón Mélida in early 20th century Spain, in N. Schlanger, J. Nordbladh (eds.), *Histories of Archaeology: archives, ancestors, practices*, Oxford: Berghahn Books, 2008, 121–129.

Díaz-Andreu, Champion (eds.) 1996 – M. Díaz-Andreu, T. Champion, *Archaeology and Nationalism in Europe*, UCL Press, 1996.

Díaz-Andreu, Stig Sorensen (eds.) 1998 – M. Díaz-Andreu, M. L. Stig Sorensen, *Excavating Women: A history of women in European archaeology*, Routledge, 1998.

Dimitrijević 1979 – S. Dimitrijević, Josip Brunšmid i Vinkovci – Josip Brunšmid und Vinkovci, in Ž. Rapanić (ed.), *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 4, 1979, 41–54.

Dimitrijević 1981 – S. Dimitrijević, Josip Brunšmid (1858 – 1929) u svom i našem vremenu i prostoru, *Radovi odsjeka za povijest umjetnosti*, 7, 1981, 47–63.

Dobrovšak 2016 – Lj. Dobrovšak, Zakonodavna i izvršna vlast u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918., in V. Švoger, J. Turkalj (eds.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica Hrvatska, 2016, 29–90.

Dulibić, Pasini Tržec 2012 – Lj. Dulibić, I. Pasini Tržec, Bishop Josip Juraj Strossmayer and the founding of art history studies in Croatia, in J. Malinowski (ed.), *History of art history in central, eastern and south-eastern Europe*, 1, 2012, 73–79.

Duplančić 2008 – A. Duplančić, Pokretanje časopisa *Bullettino di archeologia e storia dalmata* i Theodor Mommsen, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 101, 2008, 7–27.

Dyson 2004 – S. Dyson, *Eugénie Sellers Strong: Portrait of an Archaeologist*, Duckworth, 2004.

Dyson 2006 – S. Dyson, *In Pursuit of Ancient Pasts. A History Of Classical Archaeology In The Nineteenth And Twentieth Centuries*, Yale University Press, 2006.

Erickson 1977 – P. A. Erickson, Phrenology and Physical Anthropology: The George Combe Connection, *Current Anthropology*, Vol. 18, No. 1, 1977, 92–93.

Fakundini 1900 – M. Fakundini, Novi Banovci – Izvještaji muzejskih povjerenika i prijatelja, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IV. 1899/1900*, 1900, 220–222.

Getaldić 2021 – M. Getaldić, Zbirke sadrenih odljeva antičkih i srednjovjekovnih spomenika Gliptoteke HAZU u europskom kontekstu, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2021.

Gillberg 2001 – Å. Gillberg, *En plats i historien: Nils Niklassons liv och arbete*, Institutionen för arkeologi, 2001.

Givens 2008 – R. D. Givens, The Role of Biography, in Writing the History of Archaeology, in T. Murray, C. Evans (eds.) *Histories of Archaeology: A Reader in the History of Archaeology*, Oxford University Press, 2008, 177–193.

Goldstein 2008 – I. Goldstein, Franjo Rački kao istraživač hrvatskoga srednjovjekovlja, *Problemi sjevernog Jadrana*, 9, 2008, 41–49.

Göricke-Lukić 1999 – H. Göricke-Lukić, Numizmatičari Franjo Ladislav Sedlaković i Karlo Franjo Nuber – osnivači osječkog Muzeja, in H. Göricke-Lukić, M. Radić, M. Vinaj, M. (eds.), *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj*, Muzej Slavonije Osijek, 1999, 91–103.

Göricke-Lukić 2009 – H. Göricke-Lukić, Numizmatička oprema iz Muzeja Slavonije – kovčezi, ormari, kutije, kartoni, *Osječki zbornik*, 29, 2009, 167–175.

Gramsch, Sommer (eds.) 2011 – A. Gramsch, U. Sommer (eds.), *A History of Central European Archaeology. Theory, Methods, and Politics*, Archaeolingua, 2011.

Grković 2007 – S. Grković, *Fotografija u službi zaštite kulturne baštine*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007.

Gross 1969 – M. Gross, Studentski pokret 1875 – 1914, *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, knj. I, 1969, 451–479.

Gross 1996 – M. Gross, *Suvremena historigrafija. Korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.

Grünert 2002 – H. Grünert, Gustaf Kossinna (1858-1931), *Vom Germanisten zum Prähistoriker. Ein Wissenschaftler im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Vorgeschichtliche Forschungen 22. Leidorf: VML Verlag Marie, 2002.

Gunjača 1971 – S. Gunjača, Starohrvatska prosvjeta, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8, 1971, 133.

Hankins 1979 – L. T. Hankins, In Defence of Biography: The Use of Biography in the History of Science, *History of Science*, 17 (1), 1979, 1–16.

Harloe 2013 – K. Harloe, *Winckelmann and the Invention of Antiquity: History and Aesthetics in the Age of Altertumswissenschaft. Classical presences*, Oxford University Press, 2013.

Helfert 1897 – J. A. F. von Helfert, *Denkmalpflege. Öffentliche Obsorge Fur Gegenstände Der Kunst Und Des Alterthums nach dem neuesten Stande der Gesetzgebung in den verschiedenen Culturstaaten*, Wilhelm Braumüller, 1897.

Hobsbawm 1993 – E. Hobsbam, *Nacije i nacionalizam*, Novi liber, 1993.

Hoernes 1898 – M. Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 vor Chr.*, Wien: Holzhausen, 1898.

Hoernes 1901 – M. Hoernes, Funde verschiedener Altersstufen aus dem westlichen Syrmien, *Mittheilungen Prahistorischen Commission*, 1, 1901, 263–289.

Hoffiller 1907 – V. Hoffiller, † Otto Benndorf, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. IX. 1906/1907, 1907, 254–255.

Hoffiller 1910 – V. Hoffiller, Arheološki odjel Hrv. nar. muzeja u zadnjih 50 godina, *Jubilarni broj Obzora*, prosinac, 1910.

Hoffiller 1919 – V. Hoffiller, Osvrt na rekviziciju zvona u Hrvatskoj, *Sv. Cecilija*, 13, Zagreb, 1919, 7–1.

Hoffiller 1928 – V. Hoffiller, Dr. Josip Brunšmid – O njegovoj sedamdesetogodišnjici, *Obzor*, 10. 2. 1928, 2–3.

Hoffiller 1929 – V. Hoffiller, Sprovod Dra Josipa Brunšmida. Nadgrobni govor V. Hoffillera, *Obzor*, 2. 11. 1929.

Hoffiller 1933 – V. Hoffiller, *Corpus vasorum antiquorum. Yougoslavie*, Zagreb – Musee National, 1933.

Hoffiller 1935 – V. Hoffiller, Dr. Josip Brunšmid, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s., XVI, 1935, 3–4.

Hoffiller 1936 – V. Hoffiller, Arheologija u Hrvatskoj u zadnjih dvadesetpet godina, *Obzor, Spomen knjiga 1860-1935*, Zagreb, 1936, 154–157.

Hörmann 1893 – C. Hörmann, Eine Verordnung zum Schutze der Alterthümer in Bosnien und der Hercegovian, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien*, 1, 1893, 337–338.

Horvat 1977 – A. Horvat, O djelovanju Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu od 1910–1914., *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 2–3 (1976. – 1977.), 1977, 7–29.

Horvat 2000 – R. Horvat, *Srijem: Naselja i stanovništvo*, Hrvatski institut za povijest – podružnica Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2000.

Iskra-Janošić 1979 – I. Iskra-Janošić, Josip Brunšmid, in Ž. Rapanić (ed.), *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 4, 1979, 13–16.

Iveljić (ed.) 2015 – I. Iveljić, *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th - 20th Century)*, FF press Zagreb, 2015.

Iveljić 2015a – I. Iveljić, Kroatische studenten und professoren in Wien (1790-1918), in I. Iveljić (ed.) *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th - 20th Century)*, FF press Zagreb, 291–356.

Iveljić 2015b – I. Iveljić, Kroatische Eliten in Wien im 19. Jahrhundert, in I. Iveljić (ed.) *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th - 20th Century)*, FF press Zagreb, 2015, 457–520.

Jahoda 2009 – G. Jahoda, Intra-European Racism in Nineteenth-Century Anthropology, *History and Anthropology*, Vol. 20, No. 1, 2009, 37–56.

Janković 2013 – M. Janković, Koncept romanizacije Teodora Momzena i njegova uloga u konstituisanju rimskih arheologija Zapadnog Balkana, *Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 8. св. 3, 2013, 747–762.

Janković 2019 – M. Janković, Arheološka istraživanja Adama Oršića: terenska praksa kao izvor društvene moći i autoriteta, *Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 14 св. 3, 2019, 889–907.

Jelić 1897 – L. Jelić, Tri nova ulomka grčkih nadpisa iz Dalmacije II, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 20, 1897, 187–191.

Juranović Tonejc 2021 – M. Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine*, Ministarstvo kulture i medija RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2021.

Jurdana 2016 – E. Jurdana, *Statističko-topografski upitnici za područje Banske Hrvatske i Vojne krajine iz 1850. i 1858. godine*, Katalog muzejskih zbirki XLVII, Hrvatski povijesni muzej, 2016.

Jurić, Strugar, Ćorić 2011 – Z. Jurić, M. Strugar, F. Ćorić, Rasprave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901. godine: „Taj nesgrapni, ružni toranj...“ ili „...karakterističan primjer sredovječnog utvrđenog braništa“, *Godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, 2, 2011, 69–101.

Jurić, Vranešević 2011 – Z. Jurić, D. Vranešević, Zaštita kulturne baštine u putnim izvješćima Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 35, 2011, 23–39.

Jurišić 1979 – K. Jurišić, *Fra Lujo Marun. Osnivač Starohrvatske arheologije (1857. – 1939.)*, Knjižnica zbornika „Kačić“, 1979.

Justizgesetzsammlung 1811 – Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie, *Justizgesetzsammlung*, br. 1–6, 1811.

Kaeser 2008 – A. M. Kaeser, Biography as microhistory. The relevance of private archives for writing the history of archaeology, in Schlanger, N., Nordbladh, J. (eds.), *Archives, ancestors, practices. Archaeology in the light of its history*, Berghahn Books, 2008, 9–20.

Karl 2015 – R. Karl, Every sherd is sacred: Compulsive Hoarding in Archaeology, in G. Sayeh, D. Henson, Y.F. Willumsen (eds.), *Managing the Archaeological Heritage: Public archaeology in Europe*. Vest-Agder-Museet, 2015, 24–37.

Karl 2016 – R. Karl, Moriz Hoernes and his network. Transfer of epistemology into and in archaeology, past and present, in K. R. Krierer, I. Friedmann (eds.), *Netzwerke der Altertumswissenschaften im 19. Jahrhundert*, 2016, 95–109.

Klemenc 1927 – J. Klemenc, Dr. Jos. Brunšmid, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 7–8, 1927, 56–57.

Kolar-Dimitrijević 2013 – M. Kolar-Dimitrijević, *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. godine*, Hrvatska narodna banka, 2013.

Kolar-Dimitrijević, Wagner 2008 – M. Kolar-Dimitrijević, E. Wagner, Brunšmid i Hoffiller, osnivači moderne sjevernohrvatske arheologije, *VDG Jahrbuch 15*, 2008, 79–98.

Kos, Mirnik 2011 – P. Kos, I. Mirnik, Coin hoards from Croatia. XVII. The Križovljan (Varaždin) hoard of Celtic tetradrachms (1843), *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 44, 2011, 77–130.

Kovač 2019 – M. Kovač, Dr. Danica Pinterović i začeci sustavnog bavljenja arheologijom u Muzeju Slavonije, in J. D. Mitrović (ed.), *УЧЕЊАЦИ, СТАРИНАРИ, АРХЕОЛОЗИ: АРХЕОЛОГИЈА У СВЕТЛУ СОПСТВЕНЕ ИСТОРИЈЕ*, Srpsko arheološko društvo, 2019, 55–75.

Krierer 2015 – K. R. Krierer, Die Archaeologisch-Epigraphischen Mittheilungen aus Oesterreich (1877–1897), in C. Ottner, G. Holze, P. Svatek (eds.), *Wissenschaftliche Forschung*

in Österreich 1800–1900. Spezialisierung, Organisation, Praxis, V&R unipress, 2015, 239–258.

Krierer 2016 – K. R. Krierer, Alexander Conze in Wien (1869–1877), in G. Grabherr, K. Barbara (eds.), *Akten des 15. Österreichischen Archäologentages in Innsbruck 27. Februar – 1. März 2014*, Innsbruck, 2016, 141–152.

Krierer 2018 – K. R. Krierer, Alexander Conze an Otto Hirschfeld. Die Wiener Briefe (1872–1877), in K. Schnegg, B. Truschnegg, M. Pohl (eds.), *Antike Welten. Althistorische Forschungen in Österreich. Akten des 16. Österreichischer Althistoriker_innen-Tages in Innsbruck, 17.–19. November 2016*, Innsbruck: University Press, 2018, 77–96.

Krierer 2019 – K. R. Krierer, Alexander Conze: Ueber die Bedeutung der classischen Archæologie (1869). Kommentar von Karl Reinhard Krierer, in T. Assinger, E. Grabenweger, A. Pelz (eds.), *Die Antrittsvorlesung. Wiener Universitätsreden der Philosophischen Fakultät*, V&R unipress, 2019, 17–36.

Krierer, Friedman 2016 – K. R. Krierer, I. Friedman, Alexander Conze in Wien (1869–1877), in G. Grabherr, B. Kainrath (ed.), *Akten des 15. Österreichischen Archäologentages in Innsbruck 27. Februar–1. März 2014*, IKARUS 9, 2016, 141–152.

Kršnjavi 1878 – I. Kršnjavi, *Znamenovanje poviesti i arkeologije umjetnosti*, 1878.

Kršnjavi 1900 – I. Kršnjavi, *Iz Dalmacije / piše Iso Kršnjavi*, L. Hartmann (Kugli i Deutsch), 1900.

Kršnjavi 1901 – I. Kršnjavi, Gospodinu prof. Brunšmidu u poslu Bakačevog tornja, *Narodne novine*, od 1. 7. 1901.

Kršnjavi 1986 – I. Kršnjavi, *Zapisci – Iza kulisa hrvatske politike*, knjiga prva, Mladost, 1986.

Kukuljević 1851 – I. Kukuljević Sakcinski, Dodatak, *Arkiv za povestnicu jugoslavensku*, 1, Zagreb, 1851, 237–251.

Kumir 2019 – M. Kumir, *Pisma Vladimira Ardalića Luji Marunu (1893. – 1917.)*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, 2019.

Lazanin 2007 – S. Lazanin, Stanovništvo Vinkovaca i Vukovara u razdoblju njihova oblikovanja u urbane cjeline: kraj 18. i početak 19. stoljeća, *Migracijske i etničke teme*, 23, 2007, 225–249.

Luetić 2001 – T. Luetić, Šime Ljubić kao upravitelj Zemaljskog narodnog muzeja u Zagrebu od 1867. do 1878. godine, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 19, 2001, 215-261.

Luetić 2002 - T. Luetić, Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 21 No. 22, 2002, 167–207.

Luetić 2012 – T. Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914)*, Srednja Europa, 2012.

Ljubić 1870 – Š. Ljubić, Narodni zemaljski muzej u Zagrebu, *Viestnik Narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu*, 1870, 3–16.

Ljubić 1881 – Š. Ljubić, Predhistoričke starine u Prozoru i Brlogu, *Viestnik Hrvatskoga arkeološkoga društva*, God. 3, Br. 1, 1881, 11–14.

Ljubić 1886 – Š. Ljubić, O napredku arkeološke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji, *Rad JAZU*, 80, 1886, 148–164.

Ljubić 1888 – Š. Ljubić, Prvo otkriće predhistoričkog selišta iz kamene dobe na našoj zemlji, *Viestnik Hrvatskoga arkeološkoga društva*, God. X, Br. 1, 1888, 1–2.

Ljubić 1889 – Š. Ljubić, *Popis Arkeološkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu I. Egipastka sbirka – Predhistorička sbirka*, 1889.

Ljubić 1890 – Š. Ljubić, *Popis Arkeološkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu II. Numizmatička sbirka od najstarijeg doba do cara Dioklecijana*, 1890.

Ljubljanović 1998 – S. Ljubljanović, Uloga Gospodarskog lista u osnivanju Narodnog muzeja, in J. Balabanić, K. Krizmanić, M. Vuković (eds), *"Naš museum": zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog prigodom proslave 150 godina od utemeljenja hrvatskoga Narodnog muzeja u Zagrebu 1846. – 1996.*, 1998., 41–65.

Lucas 2001 – G. Lucas, *Critical Approaches to Fieldwork. Contemporary and Historical Archaeological Practice*, London and New York: Routledge, 2001.

- Majnarić-Pandžić 1993 – N. Majnarić-Pandžić, Uz stogodišnjicu postojanja i djelovanja Odsjeka i Zavoda za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, *Opuscula archaeologica*, 17, 1993, 27–37.
- Marchand 2003 – S. L. Marchand, *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*, Princeton University Press, 2003.
- Markus 2016 – T. Markus, Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918.: Osnovne smjernice političke povijesti, in V. Švoger, J. Turkalj (eds.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica Hrvatska, 2016, 3–28.
- Marović 1988 – M. Marović, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (Bibliografija 3. serije Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu), *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, VAMZ, 3.s., XXI, 1988, 131–155.
- Marun 1896 – L. Marun, Da li je suvišno naše glasilo „Starohrvatska Prosvjeta“?, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. II No. 2, 1896, 138–140.
- Maruševski 1986 – O. Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj: izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*, Zagreb, 1986.
- Maštrović (ed.) 2009 – T. Maštrović, *Zbornik o Šimi Ljubiću. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2009.
- Mattingly 2011 – D. Mattingly, *Imperialism, power, and identity: experiencing the Roman empire*, Princeton University Press, 2011.
- Mihajlović 2019 – V. D. Mihajlović, *Skordisci između antičkih i modernih tumačenja. Pitanje identiteta u (proto)istoriji*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2019.
- Miladinović-Radmilović, Radmilović 2015 – N. Miladinović-Radmilović, M. Radmilović, *Pisma Ignjata Junga*, Blago Sirmiuma, 2015.
- Milković 2016 – K. Milković, Sjeverna i središnja Hrvatska od 1790. do 1918., in V. Švoger, J. Turkalj (eds.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica Hrvatska, 2016, 349–378.

Milosavljević 2020 – M. Milosavljević, *Osvit arheologije. Geneza kulturno-historijskog pristupa u arheologiji Srbije*, Dosije studio, 2020.

Milošević 1973 – P. Milošević, Ignjat Jung (1860 – 1915), *Sirmium*, III, 1973, bez paginacije.

Mirnik 1973 – I. Mirnik, Prof. Dr. Josip Brunšmid. U povodu godišnjice rođenja hrvatskog numizmatičara, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 22, 1973, 3–6.

Mirnik 1977 – I. Mirnik, Uz jednu stogodišnjicu: Viktor Hoffiller – MDCCCLXXVII – MCMLXXVII, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 26, 1977, 5–13.

Mirnik 1989 – I. Mirnik, Bakačeva kula godina 1901., *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 14–15 (1988.–89.), 1989, 11–41.

Mirnik 1992 – I. Mirnik, Skupni nalazi slavonskih banovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. serija, 24–25, 1992, 183–248.

Mirnik 1998 – I. Mirnik, Ljubić i Kršnjavi, in Balabanić, J. (ed.), “*Naš museum*” zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog prigodom proslave “150 godina od utemeljenja hrvatskoga Narodnog muzeja u Zagrebu” 1846. – 1996., Zagreb, 1998, 233–244.

Montelius 1900 – O. Montelius, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, F. Vieweg und Sohn, 1900.

Moro Abadía 2009 – O. Moro Abadía, The History of Archaeology as Seen Through the Externalism-Internalism Debate: Historical Development and Current Challenges. *The Bulletin of the History of Archaeology*, 19(2), 2009, 13–26.

Moro Abadía 2010 – O. Moro Abadía, Beyond externalism. Exploring new directions in the history of archaeology, *Archaeological Dialogues*, 17 (2), 215–236.

Musić 1906 – A. Musić, Nekrolozi – Dr. Milivoj Šrepel, *Ljetopis JAZU za godinu 1905*, Vol. 20, 1906, 68–116.

Novak 1928 – V. Novak, Jubilej dr. Josipa Brunšmida, *Politika*, 25, 1928, 6.

Novaković 2002 – P. Novaković, Archaeology in Five States – A Peculiarity or Just Another Story at the Crossroads of ‘Mitteleuropa’ and the Balkans: A Case Study of Slovene Archaeology. in P. Biel, A. Gramsch and A. Marciniak (eds.), *Archäologien Europas*, Waxmann, 2002, 323–352.

Novaković 2012 – P. Novaković, The "German School" and its influence on the national archaeologies of the Western Balkans, in B. Migotti et al (eds.) *Scripta in honorem Bojan Djurić*, Monografije CPA, 1, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2012, 51–71.

Novaković 2015 – P. Novaković, *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Evrope*, Univerzitet u Sarajevu, 2015.

Olujčić 2009 – B. Olujčić, Povijest istraživanja prapovijesne i antičke baštine u identitetu Like, in Ž. Holjevac (ed.), *Identitet Like: korijeni i razvitak*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009, 117–139.

Oreb 2009 – F. Oreb, Arheološka i starinarska društva na tlu južne Hrvatske, in J. Balen, B. Čečuk (eds.), *Hrvatska arheologija u XX. stoljeću*, Matica Hrvatska, 2009, 31–64.

Ostajmer 2011 – B. Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, 2011.

Palavestra 2014 – A. Palavestra, Arheološki izlet u pograničnu koloniju, *Етноантрополошки проблеми*, n. s. Vol. 9. Is. 3, 2014, 669–695.

Palavestra, Babić 2016 – A. Palavestra, S. Babić, False Analogy: Transfer of Theories and Methods in Archaeology (The Case of Serbia), *European Journal of Archaeology*, 2016, 1–19.

Palavestra, Milosavljević 2020 – A. Palavestra, M. Milosavljević, Grobovi sa Vinče u istraživanjima Miloja M. Vasića, *Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 15 св. 3, 2020, 663–688.

Parzinger 2003 – H. Parzinger, „Archäologien“ Europas und „europäische Archäologie“ - Rückblick und Ausblick, in P. F. Biehl, A. Gramsch, A. Marciniak (eds.), *Archäologien Europas/Archaeologies of Europe Geschichte, Methoden und Theorien/History, Methods and Theories*, Waxmann, 2002, 35–51.

Pavišić 1990 – I. Pavišić, Djelatnost muzejskih povjerenika i istraživača na području Like, *Prilozi*, 5/6, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 1990, 83–91.

Pavlović 1978 – K. Pavlović, Osnivanje i pokušaj stvaranja prvog Muzeja jugoslavenske savremene umetnosti, *Peristil – zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 21, No. 1, 1978, 203–204.

Pederin 1992. – I. Pederin, Život i ideološki sadržaj u djelu Šime Ljubića, *Croatica Christiana periodica*, 16/29, 1992, 85–125.

Petrinec 1998 – M. Petrinec, *Starinarski dnevnic*. *Lujo Marun*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1998.

Poskett 2017 – J. Poskett, Phrenology, correspondence, and the global politics of reform, 1815–1848, *The Historical Journal*, 60, 2, 2017, 409–442.

Potkonjak 2004 – S. Potkonjak, Vid Vuletić Vukasović i spasiteljska etnologija, *Studia ethnologica Croatica*, 16, 2004, 111–140.

Pravila 1870 – Pravila narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu, *Viestnik Narodnoga zemaljskoga muzeja*, br. 1, 1870, 18–19.

Purić 1896 – J. Purić, Starohrvatska prosvjeta, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. I. 1895, 1895–1896, 217–218.

Rački 1870 – F. Rački, Proglas jugosl. akademije u poslu nar. zemalj. muzeja, i muzealni povjerenici od nje imenovani, *Viestnik Narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu*, 1870, 21–25.

Rački 1893 – F. Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 115, 1893, 37–67.

Radauš 1979 – V. Radauš, Uloga Josipa Brunšmida u Hrvatskoj kulturi – Die Rolle Josip Brunšmid in der kroatischer Kultur, in Ž. Rapanić (ed.), *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 4, 1979, 23–30.

Radić 1895 – F. Radić, Starohrvatski ratni mač, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. I No. 4, 1895, 242–247.

Radman-Livaja 2014 – I. Radman-Livaja, *Tesere iz Siska. Olovne tesere iz Siscije*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu, sv. 9, Arheološki muzej u Zagreb, 2014.

Rapanić (ed.) 1979 – Ž. Rapanić (ed.), *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 4, Hrvatsko arheološko društvo, 1979.

Rapanić (ed.) 1981 – Ž. Rapanić (ed.), *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolini: znanstveni skup o 100. obljetnici društva*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 6, Hrvatsko arheološko društvo, 1981.

Rebay-Salisbury 2011 – K. C. Rebay-Salisbury, Thoughts in Circles: *Kulturkreislehre* as a Hidden Paradigm in Past and Present Archaeological Interpretations, in B. W. Roberts, M. V. Linden (eds.), *Investigating Archaeological Cultures. Material Culture, Variability, and Transmission*, Springer, 2011, 41–59.

Renders, de Haan 2014 – H. Renders, B. de Haan, Introduction:

The Challenges of Biography Studies, in H. Renders, B. de Haan (eds.), *Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, 2014, 1–8.

Rendić-Miočević 1979 – D. Rendić-Miočević, Josip Brunšmid, in Ž. Rapanić (ed.), *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 4, 1979, 23–30.

Rendić-Miočević 1998 – A. Rendić-Miočević, *In honorem Josipu Brunšmidu*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. S., XXX-XXXI (1997-1998), 1998, 9–12.

Sarrazin, Hossfeld 1899 – O. Sarrazin, O. Hossfeld, Zur Einführung, *Die Denkmalpflege*, 1, 1899, 1–2.

Schnapp 1996 – A. Schnapp, *The discovery of the past: The origins of archaeology*, London: British Museum Press, 1996.

Schörner 2016 – H. Schörner, Die Archäologische Sammlung der Universität Wien. Ihre Geschichte, Entwicklung und Bedeutung von der Gründung 1869 bis zur Mitte des 20. Jhs. auf Basis der Schriftquellen, in H. Grossing et al. (eds.), *Mensch-Wissenschaft-Magie, Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte*, Band 32, 2016, 167–189.

Schorske 1980 – C. E. Schorske, *Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture*, 1980, (epub).

Shortland, Yeo 1996 – M. Shortland, R. Yeo, Introduction, in M. Shortland, R. Yeo (eds.), *Telling Lives in Science: Essays on Scientific Biography*, Cambridge University Press, 1996, 1–44.

Simonetti 2009 – P. Simonetti, Nekretnine kao objekti prava vlasništva i prava građenja, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 30, 2009, 33–62.

Sjekavica 2013 – Đ. Sjekavica, Rekvizicije zvona u Prvom svjetskom ratu na području Dubrovačke biskupije, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 51/2, 2013, 541–612.

Sklenář 1983 – K. Sklenář, *Archaeology in Central Europe: the first 500 years*, Leicester University Press, 1983.

Slišković 2016 – S. Slišković, Hrvatski katolicizam 19. stoljeća, in V. Švoger, J. Turkalj (eds.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica Hrvatska, 2016, 273–308.

Smičiklas 1898 – T. Smičiklas, Život i djela Šime Ljubića, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1897.*, 12, 1898, 150–243.

Söderqvist 2007 – T. Söderqvist, A New Look at the Genre of Scientific Biography, in T. Söderqvist (ed.), *The History and Poetics of Scientific Biography*, University of Copenhagen, 2007, 1–16.

Solter 2016 – A. Solter, *Arheološki muzej u Zagrebu – život od 19. do 21. stoljeća*, Arheološki muzej u Zagrebu, 2016.

Solter 2017 – A. Solter, Istraživanja na Vučedolu 1897. i 1938. godine – crtice iz arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu, in D. Tončinić (ed.), *Arheologija na Dunavu*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 31, Hrvatsko arheološko društvo, 2017, 159–174.

Solter 2021 – A. Solter, *Skizzenbücher — Putne bilježnice Josipa Brunšmida (1892. – 1911.)*, Arheološki muzej u Zagrebu, 2021.

Solter 2022 – A. Solter, Korespondencija Šime Ljubića i župnika Antuna Bogetića, muzejskog povjerenika u Gorjanima, in D. Živić (ed.), Znanstveno-stručni skup "Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština", Gorjani, 19. – 21. listopada 2022., knjiga sažetaka, public lecture, 2022.

Spomenica 1900 – *Spomenica o 25. godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (1874 – 1899)*, Akademski senat Kr. sveučilišta, 1900.

Statistische Übersichten 1859 – Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857., Wiens: Aus der Kaiserlich-königlichen hof- und staatsdruckerei, 1859.

Szabo 1929 – G. Szabo, Dr. Josip Brunšmid, *Narodna starina*, 8, 1929, 102–104.

Šamec Flaschar 2011 – I. Šamec Flaschar, *Akademička galerija slikah, Bibliografija priloga o Strossmayerovoj galeriji starih majstora Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 1842.–1946.*, HAZU, 2011.

Šimetin Šegvić 2021 – F. Šimetin Šegvić, *Vlast, politika i kultura u Banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2021.

Šošić Klindžić 2015 – R. Šošić Klindžić, *Uvod u teorijsku arheologiju – stvaraoci i pravci u 20. stoljeću*, FF press, 2015.

Šošić Klindžić 2015 – R. Šošić Klindžić, *Uvod u teorijsku arheologiju – stvaraoci i pravci u 20. stoljeću*, FF press, 2015.

Tomaschitz, Lisový 2005 – K. Tomaschitz, I. Lisový, Die Alte Geschichte in Wien und die aktuelle österreichische Forschung zum antiken Barbaricum, *Studia Humaniora Tartuensia* 6, 2005, 1–11, <http://www.ut.ee/klassik/sht/2005/> (pristupljeno 16. 2. 2021).

Tomičić 1991 – Ž. Tomičić, Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 8, 1991, 95–120.

Tomičić 2003 – Ž. Tomičić, Rane austrijsko-hrvatske arheološke sveze. Prinos bečkoga Arheološko-epigrafičkog seminara temeljima hrvatske arheologije, *Gazophylacium, časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku*, VIII, 2003, 45–54.

Tomičić 2019 – Ž. Tomičić, *Bjelobrdski kulturni krug. Groblja 9. do 13. stoljeća u međuriječju Mure, Drave, Dunava i Save*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2019.

Tomičić, Uglešić (eds.) 2009 – Ž. Tomičić, A. Uglešić, *Zbornik o Luji Marunu, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu, Skradin - Knin, 7. - 8. prosinca 2007.*, Knjižnica Faust, 2009.

Trigger 1980 – B. G. Trigger, *Gordon Childe. Revolutions in Archaeology*, Columbia University Press, 1980.

Trigger 1989 – B. G. Trigger, *A history of Archaeological Thought*, Cambridge University Press, 1989.

Trigger 1994 – B. G. Trigger, The Coming of Age of the History of Archaeology, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 2, No. 1, 1994, 113–136.

Trigger 2001 – B. G. Trigger, Historiography, in T. Murray (ed.), *Encyclopedia of Archaeology. History and Discoveries*, Vol II. ABC CLIO, Santa Barbara, 2001, 630–639.

Trogljić, Vrandečić 2016 – M. Trogljić, J. Vrandečić, Dalmacija i Boka Kotorska od 1797. – 1918., in V. Švoger, J. Turkalj (eds.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica Hrvatska, 2016, 495–528.

Uredništvo 1895 – Uredništvo, Naučno putovanje bečkoga antropološkog društva Bosnom i Hercegovinom u septembru ove godine, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, 1, 1895, 601–604.

Uredništvo 1898 – Uredništvo, Primamo i sbog nepristranosti u znanstvenim pitanjima rado priobćujemo, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 21, 1898, 54.

Van Reybrouck 2002 – D. Van Reybrouck, Boule's Error: on the Social Context of Scientific Knowledge, *Antiquity*, 76, 2002, 158–164.

Vejvoda, Mirnik 1979 – V. Vejvoda, I. Mirnik, Bibliografija radova Josipa Brunšmida, in Ž. Rapanić (ed.), *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 4, 1979, 17–22.

Vjesnik 1901 – Predstavka hrvatskih historičara i arheologa u poslu sačuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. V. 1901*, 1901, 262–264.

Vranić, Zubčić 2013 – S. Vranić, S. Zubčić, Turcizmi u frazemima hrvatskih govora, *Filologija*, 60, 2013, 103–145.

Vranješ-Šoljan 2015 – B. Vranješ-Šoljan, Croatian Student Societies in Vienna in the 19th Century, in I. Iveljić (ed.) *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th – 20th Century)*, FF press Zagreb, 2015, 357–378.

Vlatković 2021 – A. Vlatković, Muzejska dokumentacija: temelji stručnoga i znanstvenoga rada Etnografskoga muzeja u Zagrebu, in T. Petrović Leš, M. Dronjić (eds.), *Znanstveni skup povodom 50. obljetnice smrti Vladimira Tkalčića (1883. – 1971.)*, knjiga sažetaka, public lecture, Hrvatsko etnološko društvo, 2021.

Vrbanus 2016 – M. Vrbanus, Gospodarski razvoj hrvatskih zemalja, in V. Švoger, J. Turkalj (eds.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica Hrvatska, 2016, 187–224.

Vrbošić 1992 – J. Vrbošić, Povijesni pregled razvitka županijske uprave i samouprave u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, 1, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1992, 55–68.

Vučetić 2009 – R. Vučetić, Jugoslavenstvo u umjetnosti i kulturi – od zavodljivog mita do okrutne realnosti (Jugoslavenske izložbe 1904.-1940.), *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41 No. 3, 2009, 701–714.

Vukelić 2011 – V. Vukelić, *Povijest sustavnih arheoloških istraživanja u Sisku od 16. stoljeća do 1941. godine*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, 2011.

Vurster 1898 – C. Vurster, Otočac. 3. prosinca 1898, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. III. 1898*, 1898–1899, 237–238.

Weber 1976 – E. Weber, 100 Jahre Institut für Alte Geschichte, Archäologie und Epigraphik der Universität Wien, *Römisches Österreich*, 4, 1976, 301–314.

Wussow 1885 – A. von Wussow, *Die Erhaltung der Denkmäler in den Kulturstaaten der Gegenwart: Anlagenband. im Auftrag des Herrn Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten nach amtlichen Quellen dargestellt*, Carl Heymanns Verlag, 1885.

Zavodny et al. 2021 – E. Zavodny, A. Solter, J. Balen, D. J. Kennett, S. B. McClure, M. Novak, Old finds, new data: Early Bronze Age human remains from Vučedol, eastern Croatia, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 38, 103032, 2021.

Zimmerman 2001 – A. Zimmerman, *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*, The University of Chicago Press, 2001.

Zmajić 1958 – B. Zmajić, Josip Brunšmid (1858–1929). Povodom stogodišnjice rođenja, *Numizmatičke vijesti*, 11, 1958, 20–21.

Župan 2016 – D. Župan, Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću, in V. Švoger, J. Turkalj (eds.), *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica Hrvatska, 2016, 273–308.

Župan 2017 – D. Župan, *Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću*, Hrvatski institut za povijest, 2017.

15. PRILOG 1 – POPIS ZNANSTVENIH PUTOVANJA I ISKOPAVANJA J. BRUNŠMIDA OD 1894. DO 1909. :

1894. godina:

- od 1. do 22. svibnja: Vinkovci, Srijemska Mitrovica, Šašinci, Vognja, Kraljevci, Dobrinici, Petrovci, Putinci, Ruma, Zemun, Beograd, Novi Banovci, Golubinci, Stari Slankamen, Srijemski Karlovci, Majur, Čerević, Banoštor, Susek, Ilok, Šarengrad, Vukovar, Zagreb:

„Krenuvši 1. svibnja na večer željeznicom u sriemsku županiju, zaustavio sam se najprije u Vinkovcima, koje da visim, nije li se u novije doba štogod našlo, koje opet da se osvjedočim o izpravnosti nekih svojih prijašnjih opažanja.

3. svibnja prispio sam u Mitrovicu, gdje sam odmah isti dan pogledao mjesto, koje mi je bilo preporučeno za pokusno izkapanje. Na istočnoj strani grada, tamo gdje se od glavne ceste u Rumu odvaja put u selo Jarak, leži onizka greda, poznata pod imenom rimskoga groblja. Još prije šesnaest godina vidjeli su se ovdje temelji malene crkvice, za koju mitrovački župnik Pajo Miler bez prava razloga misli, da je bila crkva sv. Dimitrije. Ti su temelji g. 1878., kada se gradila cesta u Rumu, uz dozvolu oblasti od jednoga poduzetnika povadjeni, a materijal se je upotrebio za gradnju ceste. Kako se rupe nisu zasule, mogao se je načiniti približni nacrt te zgrade. Što nije poduzetnik uništio, uništiše još prije žitelji mitrovački, koji su svake zime običavali vaditi sarkofage i ciglju od zidanih grobnica, da ju upotrebe za podzidjivanje svojih kuća, dočim su olovne sarkofage obično stalili i olovo na kilogram prodavali. Pri tomu se je poslu tako radikalno postupalo, da mirne duše mogu reći, da na tomu zemljištu nije ništa više preostalo, radi čega bi vrijedno bilo kopati.

Na rimskom sam groblju radio četiri dana sa 10 kažnjenika, koje mi je stavila mitrovačka kazniona uz jeftinu nadnicu na razpolaganje. Prvi sam dan dao odmah do ceste izkopati dva 1.20 m široka i 1.0 m duboka jarka u duljini od 40 m i 20 m. Premda sam u njima na gusto dao još 0.40 m duboko bušiti, nisam ništa našao, osim jednoga siromašnoga groba rimske dobe, koji je bio trokutno građen od obične rimske ciglje sa žliebovima na oba kraja, a gore kuburama pokrit. Grob je bio u gornjem svojem dielu razvaljen, a tielo iznad bedara zajedno sa cigljom izvadjeno. Mrtvac je bio odraslo, valjda muško čeljade. Osim kostiju i ciglje nije se ništa našlo do nekoliko neznatnih odlomaka sudja, koji valjda ni nisu pripadali ovomu grobu. Drugi sam dan dao kopati u blizini spomenute crkvice na mjestu, za koje mi se je pričiniilo, da još nije dirano, te sam dao izkopati 11 m dugi jarak u obliku luka. Išlo se je 3 m duboko, dublje nego što je po momu uvjerenju bilo nužno, jer su žitelji mitrovački, koji su tu prije kopali, uvjerovali, da se grobnice ne nalaze u takovoj dubini. Uspjeh i opet nije bio nikakav, jer se je samo na jednomu mjestu našla okostnica prosto zatrpanoga mužkarca, valjda zločinca na tomu mjestu u novije vrieme obješena.

Opazivši da kopanjem na sasvim prerovanom zemljištu neću polučiti nikakva uspjeha, dao sam načiniti 3 m dugačku sondu, kako ju rabe Mitrovčani, kada traže kamen i ciglju. Tim se instrumentom dade u zemlji napipati svaki tvrdi predmet i po boji, koja ostaje na šiljku, ustanoviti, je li od kamena ili od ciglje. Premda sam dao kroz dva dana na 800 – 1000 mjesta po celomu tomu zemljištu, ukoliko ga ne obraduju Bugari, bušiti 3 m duboko, nisam nigdje

naišao niti na kakav sarkofag, niti na kakovu zidanu grobnicu. Na nekoliko doduše mjesta nije sonda posvema prodrla u zemlju, ali kada bi se tamo izkopala rupa, našao bi se samo pojedini komad razlupane ciglje, koji je kod uništavanja grobova slučajno zaboravljen ili zabačen kod zatrpavanja rupa sa ostalom sedrom u zemlju dospio. Nešto podalje od crkvice u šamcu, koji su Bugari oko iznajmljena im zemljišta gradskoga izkopali, našli su oni zidan grob bez ikakvih predmeta, te su ciglje povadili.

Posvemašnji neuspjeh izkapanja sklonuo me je, da daljnju radnju obustavim, jer sam se osvjedočio, da prekopao ja i 50 jutara toga sasvim prerovanoga zemljišta, neću ništa naći, što bi posao izplatilo. Tečajem radnje našlo se je što prigodom kupanja, što pobralo na površini nekoliko neznatnih predmeta (glazirana rimska lampa, oveći odlomak druge također glazirane za jedno 8 fitilja, fragment ciglje sa grafito napisom, željezni rimski nož, srebrni prsten rimski, kojemu fali pločica i jedno desetak slabo sačuvanih novaca III. i IV. vijeka). Od Bugara kupio sam za 55 novč. jedan srebrni i 7 bakrenih rimskih, ovdje nadjenih novaca.

Budući da sam namjeravao kopati na drugom kojem mjestu u Mitrovici, na moju mi molbu preporučio i gradsko poglavarstvo i nekoliko privatnika više mjesta, ali sam se pregledavši ista osvjedočio, da bi teško mogu računati na osobiti uspjeh, jer se je svagdje već kopalo i mnogo toga povadilo. Tako mi ne preostade drugo već ograničiti se na popisivanje onih starina, koje se danas još nalaze u Mitrovici. Da mi taj posao i bolje uspije i da ga što brže obavim, dao sam po g. prof. Milošu Božiću sve skulpture po Mitrovici fotografirati, sam sam pako prepisao napise, koji mi do tada nisu bili poznati. Opis pojedinih predmeta objelodaniti ću u svoje vrijeme u Vijesniku arheološkog društva. Ovdje prilažem samo popis sa slikama kako ih je g. Božić uz odštetu vlastitih troškova dogotovio. (Neke još nije poslao).

Veliki je dio ovih skulptura mitrovačko gradsko poglavarstvo smjestilo u svojem liepom šetalištu, kojemu doduše daju liepu štafažu, ali na veliku štetu po starine same, izvržene i nevremenu i zlobnomu oštećivanju. Ja sam te starine vidjeo ondje prije šesnaest godina i sada, te sam se osvjedočio, da su znatno trpile, a nesklonu li se što prije u kakav lokal, morati će uskoro sasvim propasti. Najbolje bi bilo, da sve što je vriedno čuvati, dopremi u narodni muzej, čim bi se isti na diku i Mitrovici i cijeloj Zemlji znatno obogatio. Iz dopisa poglavarstva na vis. vladu doznao sam, da je 1885. osnovan gradski muzej i zanj opredieljen t. z. glorijet u Filipovićeve šetalištu, ali sam sam se osvjedočio, da u tomu muzejskom lokalnu nema ni jednoga predmeta, već da je lokal iznajmljen, te se u tomu muzeju danas toči dosta dobro Mitrovačko pivo. Pošto dakle mitrovački muzej bez lokala i čuvara faktično ne postoji, a mitrovački magistrat teško da bi bio sklon odstupiti narodnomu muzeju svoje starine bez intervencije visoke vlade, bilo bi veoma nužno, da visoka vlada učini shodnu odredbu, da se u interesu obogaćenja narodnoga muzeja i sačuvanja starina od propadanja, svi važni starinski predmeti Hrvatske i Slavonije, dakle i mitrovački prenesu u Zagreb. Mitrovački lokalni interesi ne smiju kolidovati sa interesima ciele zemlje i jedinoga zemaljskoga zavoda kada se o tomu radi, da taj zavod bude takav, da može služiti cijeloj zemlji na čast i da napreduje tako, kako napreduju slični zavodi u susjednim zemljama.

10/5 putovao sam kolima iz Mitrovice preko Šašinaca, Vognje, Rume, Kraljevaca i Dobrinaca, u Petrovce, odakle sam se vratio preko Putinaca na noćište u Rumu.

Na poljanama zapadno od Šašinaca pregledao sam staru neku utvrdu, koja se zove Klisina. Po ciglji, koju sam vidio, rekao bih, da možda pripada dobi izmedju Karlovačkoga (1699) i

Požarevačkog (1718) mira, kada je ovuda tekla suha medja dviju careva, ali se upotrebljavala i rimska gradja.

Doznao sam, da se južno od sela na t. z. „Taborišću“ nalazi mjesto „Vladisavljevića klin“, gdje se je negda našlo sarkofaga i zidanih grobnica. Sasvim u blizini Taborišća ima dielom u šašinačkom, dielom jaračkomu ataru predio „Crkvice“, topografski naziv, koji skoro redovito nalazimo tamo, gdje je jasan trag rimskim starinama. I jedno i drugo mjesto sasvim je prikladno za rimsku naselbinu, a da ih je ovdje bilo, tim je vjerojatnije, što je baš ovuda prolazila rimska cesta prama rimskom kanalu (Jarčini) i koloniji Bassiani.

U Šašincima našao sam pred kućom Krste Mitrovića (kbr. 181) ugao sarkofagova poklopca od pješčenika, na kojemu je delfin u reliefu. Provenijencija je nepoznata. Na više mjesta po selu vidio sam većih odlomaka okruglih stupova od biela i crvena mramora i drugoga tesanoga kamena, što je nadjeno većim dielom u temeljima starih sgrada. G. učitelj Popović poklonio je muzeju lijep uteg od tuča, koji je nadjen na južnoj strani od sela kod oranja. Dvaputa urezanim slovom Γ Γ izražena mu je težina od 3 rimske uncije.

Na prolazu kroz Voganj vidio sam na razkršću blizu crkve veoma oštećen kamen sa ornamentalnim skulpturama.

Na pravoslavnom groblju u Kraljevcima našao sam gornji dio jednog valjda od drugud donešenoga rimskoga nadgrobnooga spomenika, na kojemu su doduše ostale radnjom neznatne ornamentalne skulpture, ali je napis isklesan, ploha izgadjena i napisan novi natpis ćirilicom, iznad kojega su izradjena dva krsta reliefa.

Na groblju u Dobrincima ustanovio sam čitanje dielom netočno čitanoga napisa na ari, posvećenoj bogu Silvanu i zabilježio si na tri strane kaneliran balvan od bielog mramora. U selu pregleda sam dva već poznata važna kamena sa napisima sa namjerom kupiti ih za muzej. Pošto vlastnici premnogo traže (po 100 for. za komad, dočim sam ja ponudio za jedan 25, a za drugi 15 for.) nije mi to pošlo za rukom, ali se nadam, da ću ih vremenom dobiti za još jeftiniju cieniu.

Najvažnije mjesto, koje sam isti dan pregledao, rimski je logor na sjevernoj strani sela Petrovci. Taj logor leži u kutu, što ga na svojem sastavku čine jaračka i progarska Jarčina (rimski kanal). Već se je više puta ovdje kojekakvih starina našlo, osobito kamenja sa napisima, od kojih jedan dio leži na groblju u sjevernomu dielu logora, a drugi u selu. U tom je logoru prije više godina kopao ravnatelj Ljubić. Uspjeh mu je bio srednje ruke, ali bi se, makar da se je i tu već mnogo kopalo i dosta povadilo, ipak izplatilo radnju nastaviti. Petrovački su spomenici dosta trpili zbog glupoga nazora svjetine, da je moguće u tesanom kamenu sa napisima naći sakriveno blago. Jedna ara koju sam prije 16 godina vidio cielu i napis prepisao, danas je do sredine dlietom izklesana i tako oštećena, da joj se sada vidi samo par slova. Drugi ogromni kamen sa napisom u počast carice Salomine, stigao je sličan udes, te je i on dlietom oštećen i prosječen. Ista je pogibelj prietila i ogromnoj Jupitru posvećenoj ari, koja je ležala u selu pod jednim drvetom. Već ju je počeo neki delija razbijati, dapače ju je htjeo od rumske katarske oblasti kupiti, na što ju je ista oblast, da ju spasi, dala prenieti u seosku kuću petrovačku. Valjalo bi sve to kamenje dati prenieti u Zagreb. Kod nekoga bi valjalo platiti samo podvoz, jer kako leže na općinskom zemljištu, može kotarska oblast njihov prijenos narediti. Drugo bi valjalo kupiti. Stavio sam preko učitelja Lazara Radojčića vlastnicima vriednijega kamenja na petrovačkom groblju ponudu, koju su isti, kako mi je isti učitelj javio, prihvatili.

Na pravoslavnom groblju u Putincima vidio sam tri od prije mi poznata liepa rimska kamena sa napisima. Katolički župnik g. Vitanović reče mi da sem anade, da bivlastnici ma za kakav novac htjeli to kamnje muzeju odstupiti. Tim bi i tomu kamenju bila propast sigurna. Isti me župnik izvjestio, da se je u Putincima našlo zidanih grobnica, a na ciglji, da je bio pečat neke rimske legije. Ciglja se nije sačuvala

11/5 pregledao sam i popisao starine po Rumi.

U kući g. načelnika Jančoa (kbr 71) visoko je u zidu uzidan nadgrobni spomenik od poznatoga već iz Mitrovice tipa sa lavovima. Ovaj je komad mnogo manji (po prilici 1.0 dug), a u sredini ima mjesto skulpiranoga stupa cippus, na kojem je valjda bojom bio napisan napis. U vrtu iste kuće nalazi se Jupiteru posvećena ara, koja je valjda zajedno sa onim spomenikom donešena iz Mitrovice ili Petrovaca u Rumu. G. Josip Hondl, umirovljeni inšpektor dobara grofa Pejačevića posjeduje dosta liepu sbirku rimskih i modernih novaca i nešto prehistorijskih i rimskih starina, koje je tečajem vremena pokupio po grofovima pustama i pokupovao od bivšega jednoga petrovačkoga učitelja. Sve sam predmete popisao i zabilježio kao glavna nalazišta: pustu Agathof (više komada rimskoga prstenja sa i bez kamenja; torso Apolona od vapnenca 0.325 visok, koji veoma sjeća na belvederskog Apolona), Petrovce (više komada rimskoga prstenja sa rezanim kamenom; mala zlatna mindjušica; mala srebrna fibula; poprsje božice i kip jarca od tuče; više komada rimskoga i prehistorijskog posudja), pustu Neuhof (tučeni pojas), pustu Moju Volju (ovdje se je na guvnu kod ovčarnice naišlo na prehistorijsko groblje od urna, odakle potiče liepa 0.32 visoka grafitirana i urešena urna; sličnih grobova sa spaljivanim mrtvacima našlo se je i kod cigljane. Kopanje bi se tu izplatilo i dozvolilo), Indiju i Bešku (prehistorijske starine), pustu Lidvince (predmeti od željeza i tuča), pustu Golubinac (lievi lav od običnoga u Sriemu tipa nadgrobni spomenika) i pustu Megyes (prehistorijska zdjela).

G. E. Purger, ravnatelj dobara grofa Pejačevića, posjeduje nešto rimskih novaca i što prehistorijskih, što rimskih predmeta, koji su prigodom gradnje željeznice nadjeni na pusti Deraem u groblju sa spaljenim mrtvacima. Nešto je takodjer nadjeno kod gradnje kolodvora u Vognju, te na pustama Dreispitzu, Drnici kod Šašinaca i Margjelosu. Medju ostalim spominjem prilično primitivno izradjen, 0.16 visok kip Attisa, koji pokazuje svoju ranu od terakote, koji je nadjen izmedju Vognja i Mitrovice. U dvoru grofa Pejačevića ima uzidan relief od sarkofaga.

U Zemunu (11-14/5) ustanovio sam na Gardošu prehistorijsku naseobinu i rimsku utvrdu, kupio sam od brijacha Oberdinga za jeftinu cieniu hrpu odlomaka od reliefa na votivnim pločama iz svetišta boga Dionyza, koje je stajalo na mjestu gdje je sada njegova kuća. U realci sam našao više liepih predmeta, medju ostalima krasnu glavu od mramornoga kipa naravne veličine, koja je nadjena u parku blizu realke. Hvale vriednom pripravnošću g. je ravnatelj Jovanić sve te predmete darovao narodnom muzeju. Istom je pošiljkom imala doći i jedna ciglja sa zanimivim pečatom, koja se je nalazila u gradskoj viećnici, ali ju je poglavarstvo zaboravilo poslati u realku – G. Krešimir Tomljenović, duhovnik na bolnici poklonio je zlatni novac dužda M. Ant. Giustinijanija, nadjen u Surčinu i tučano poprsje Gallas Athene iz Novih Banovaca.

13/5 načinio sam izlet u Beograd, da pregledam tamošnji muzej i da se upoznam sa njegovim ravnateljem g. Valtrovićem. Pošto se je muzej baš preselio u veće prostorije, a sbirke još nisu uredjene, nisam o njemu mogao dobiti pravoga pregleda, ali me je veoma zadužio g. ravnatelj, koji riedkom prijaznošću i uslužnošću nije žalio truda, da mi sve, štogod je ljepšega i boljega, pokaže. Vidio sam, da je beogradski muzej od zagrebačkoga mnogo bogatiji dragocjenostima od zlata i srebra. Glavni će razlog tomu biti, što se dragocjenosti iz Hrvatske i Slavonije obično

odmah putem kojekakovih posrednika prodadu u inozemstvo, jer raširen krivi nazor da muzej hoće sve badave dobiti, da zlo plaća, da se teško dobije novac, a vani da se mnogo bolje plaća. beogradski je lapidarium siromašniji od našega, ali su Beogradjani dobavili skoro sve u Srbiji nadjene skulpture i napise, te su ih tim spasili od propasti. Šo bi valjalo i nama učiniti. Redovita dotacija do nedavna iznosila je 12.000 dinara, ali kako financijske prilike u Srbiji krenule na gorje, snizili su ju na 4.000 dinara, čim se ne može ništa osobita učiniti.

U beogradskom sam muzeju našao lep zlatan sredovječni prsten – pečatnjak Sofronije, opatice sv. Dimitrije u Mitrovici. Na moj upit prioćio mi je g. Valtrović, da mu se dosta često pruži prilika kupiti starinskih predmeta iz Sriema, koji mu se nudjaju.

14/5 došao sam u Nove Banovce (rimski Burgenae), gdje je prije 6 godina kopao g. dr. Bojničić sa prilično dobrim uspjehom. Južno od sela leži tik dunavske obale ovelik brežuljak Gradina, negda sav zasadjen lozom. Danas su vinogradi dielom propali, ali je zemljište kultivirano tako da nisam mogao na njemu kopati. Osvjedočio sam se u ostalom, koje iz Bojničićevog iskustva, koje iz autopsije, da uspjeh kopanju ne bi stajao u pravom razmjeru sa troškom. Gradina se k dunavskoj obali ruši okomito stienama u kojima se jasno raspoznaje debljina kulturnog sloja, ali takodjer i to, da je sve već davno prerovana sedra, iz koje je kamen i ciglja većim dielom povadjena, da se upotriebi kod raznih gradnja. Od ovih stiena često se odvale ogromne količine zemlje i survaju na ravanak do Dunava, koji za velike vode tu zemlju malo po malo odplavi. Na obali ostanu stari novci i druge manje starine, koje djeca traže i uz nezatnu odštetu prodadu svojim učiteljima. Za dan i pol nakupovao sam i ja za 3 for hrpu novaca, kojekakovih odlomaka tučenih i željeznih predmeta i cigalja sa pečatima (koje posvjedočuju, da je u ovom rimskom logoru bila štacijonirana cohors I Thracum civium Romanorum), a još više sam dobio na dar od župnika Reita, te učitelja Facundinija i Vuičića. Žalibože moram iztaknuti, da se sa nadjenim predmetima tjera trgovina i da je već više dobrih komada prošlo u inozemstvo. Kopao sam pol dana sa 4 radnika (a i sondirao sa sondama) u blizini groblja, ali je pokus ostao bez osobita uspjeha, jer je i tu zemljište već prerovano, a grobovi su razvaljeni. Kako je ime „Gradina“ karakteristično topografsko ime za takove lokalitete, na kojima se nalaze prehistorijske starine, tražio sam ne bi li našao trag kakovoj naseobini. Sreća mi je poslužila, te sam našao ispod nje nekoliko strugala od kremena i više odpadaka, zabačenih kod pravljenja orudja od kremena.

15/5 noćio sam u Staroj Pazovi, jer sam namjeravao sutradan (16/5) načiniti veću ekskurziju do samostana Krušedola i Grgeteka. Računao sam, da sam u volji Jupitru Pluviju, ali sam se prevario. U Golubincima me je stigla strašna kiša, koja nikako nije htjela prestati. Morao sam se stoga okaniti toliko daleka puta i sav mokat svratiti u Indiju (Indiju, op.a.). Boravak u Golubincima upotriebio sam, da pregledam sbirku tamošnjega liečnika dr. Marjanovića. G. se doktor bacio isključivo na numizmatiku, te je za godinu dana sabirao za čudo mnogo navlastito rimskih novaca iz Sriema. Starina sam našao u njega malo. Iz Novih je Banovaca malen mramorni komad sa ovnujskom glavom u reliefu, iz Starih Banovaca liepa bronsana igla, iz Petrovaca više nezatnih kovanih i zemljanih predmeta. Najbolji svoj komad rimsku ciglju iz Banoštra, na kojoj su urezana slova grčkog alfabetu poklonio je g. dr. Marjanović našem muzeju, te sam je odmah ponio i s drugim stvarima na indijskom kolodvoru predati dao.

17/5 posjetio sam Stari Slankamen (stari Aemineum) i Surduk (Rittium). U oba sam mjesta konstatovao i prehistorijsku i rimsku naseobinu. U Slankamenu sam dao izvaditi iz zida sredovječne razvaline kamen sa reliefima na dvie strane, koji je morao služiti kao baza kipa. ne! Brunšmid. Obćinski ga je ured na moju molbu odpremio na muzejski trošak na stanicu u Indiju, ali pošto upravitelj postaje nije htjeo kamen primiti, dok se vozarina unapried ne plati,

ostao je kamen u pohrani kod občinskoga ureda u Indiji. Nadam se da će predstojnik postaje, komu sam u tomu poslu pisao, tih par forinata narodnomu muzeju kreditirati. Slično je valjda učinio i sa dva kamena sa napisom, koje sam uz nešto manjih predmeta za 14 for u Surduku kupio, jer premda je to kamenje posredovanjem občinskoga ureda već 18/5 u Indiju odpremljeno, do danas još nije u Zagreb stiglo.

18/5 Sriemski Karlovci. U gimnaziji ima poprilično velika, ali neuredjena numizmatička sbirka. U ravnateljskoj je pisarni torso Erosa od mramora, 0.64 visok, kojemu se ne zna provenijencija. Čini mi se da je od tipa onih Erosa – bakljonoša, stojećih jednom nogom na kruglji, kakovih poznajem od tuča više komada iz Panonije. Prigodom gradnje palače njegove preuzvišenosti u staromu se je temelju našla velika i debela mramorna ploča sa napisom, koja je prije 100 godina izkopana u Dalju i od najvrstnijega do sada hrvatskog arheologa M. P. Katančića prepisana. Iz Dalja je odvežena u Karlovce i uzidana. Taj bi lijepi komad zavriedio, da dodje u narodni muzej. – U Karlovcima su me uvjeravali, da se je prigodom gradnje željeznice kod Karlovaca našlo rimskih i predhistorijskih starina, ali da je sve odnošeno u Magjarsku. – Predhistorijskih starina od kamena našlo se je kod tekije kraj ceste u Varadin, ali toga mjesta nisam mogao pregledati, jer je Dunav bio velik, pa ga je poplavio.

U Majuru petrovaradinskom opazio sam pred kućama više komada tesanoga rimskoga kamena, ali nisam na nijednomu vidio napisa ili skulptura. Vjerojatno mi je da je rimski grad Cusum stoga na mjestu današnjeg Majura.

U Čereviću darovao je župnik Bogetić dva kamenita dlieta, nadjena na predhistorijskoj gradini, koja leži tamo gdje od Dunava kreće cesta prema Beočinu s desne strane.

19/5 pregledao sam starine, koje se u Banoštru nalaze i ustanovio, kako su tekli danas odkopani i djelomice povadjeni temelji sjevernoga gradskoga zida rimske Bononije. Administrator pravoslavne župe g. kaludjer German Milošević poklonio je muzeju Neptunu posvećen rimski žrtvenik, koji sam povezao sobom do Vukovara. — Poslije podne kopao sam sa 4 radnika kraj pravoslavnoga groblja. Našao sam rimsku posudu sa pepelom spaljenoga mrtvaca i staru valjda rimsku peć od spečena blata u obliku polukruglje.

20/5 ustanovio sam na pol puta između Banoštra i Suseka predhistorijsku naseobinu, a rimsku u blizini Suseka na Vamovu. Čuo sam i za druge dvie valjda rimske naseobine (Crkvine) od kojih je jedna kod puste Cerovače, a druga u šumi idući prema Kuveždinu.

U Suseku snimio sam i prepisao grčki napis na ciglji u kući Čede Nedeljkovića (kbr 136). Htjeo sam ju kupiti, ali se nisam mogao pogoditi s njegovom materom, koja je za taj oštećeni komad ciglje tražila 20 for. (negda ju je ucienila bila sa 100 for.), dočim joj ja nisam mogao ponuditi više od 3 for. Za Nymphaeum na istočnoj strani Suseka, koji sam konstatovao prije 16 godina, osvjedočio sam se, da je sasvim razvaljen, a sav kamen povadjen.

Istočno od Neština strmo se k Dunavu ruši visoki brieg Kuluštra. Od uvijek je sviet tu nalazio predmeta, ponajviše sudja (predhistorijskoga), ciglje, tesanoga kamena, okostnica, rimskih i madjarskih novaca i kojekakovih starina od kovine, navlastito na onomu dielu toga zemljišta, kojemu je ime „Crkvina“. Među cigljom vidio sam i takovu, koja je mladja od rimske dobe. Dalo bi se zaključivati, da je tu čovjek prebivao u predhistorijsko, rimsko i sredovječno doba. Sabrao sam nekoliko ornamentovanih komada predhistorijskoga sudja, a seljak Jovan Stojšić poklonio mi je za muzej više tamo nadjenih željeznih predmeta te po jedan rimski i madjarski novac. Po kazivanju starješine na južnom se dielu Kuluštra nailazi na zidane rimske grobove, a

i miljkaz sa napisom cara Severa Aleksandra, koji se nalazi u selu, odatle da je donesen. Razgovarao sam s tamošnjim geometrom Milanom Jeroslavskim, koji je prije kratkoga vremena molio, da mu se dozvoli izkapanje starina. Osvjedočio sam se, da sam pravo imao sumnjajući o njemu, da se bavi traženjem blaga. Mjesto gdje želi kopati nije niti htjeo reći. Pošto bi takovo kopanje moglo štetno biti po njegovu kasu, misli, da bi mu se kopanje moglo dozvoliti, ako se obveže, da neće ništa niti porušiti niti uništiti i da će o eventualnom kakvom našašću izvijestiti muzejsko ravnateljstvo.

Na mjestu današnjeg Iloka stajao je valjda rimski Cuccium. Položaj mu se za sada ne može sigurno ustanoviti, ali je veoma vjerojatno, da je bio tamo, gdje sada stoji dobro sačuvana sredovječna gradina i palača kneza Odescalchija.

U blizini Iloka na t. z. Alvaluku, našao je prošle zime i dopremio k svojoj kući, g. Josip Maliak velik rimski neukrašen sarkofag bez napisa. Blizu njega bio je trokutno od ciglje sastavljen prostiji grob i rimski glazirani krčag. Potonji je komad muzeju poklonio. Na brežuljku kod Krstbajera, nasuprot kuće g. Maliaka, po njegovom kazivanju ljudi kod kopanja zemlje često nailaze na grobove sa spaljivanim mrtvacima. Gospodin je Maliaka obećao odsada na takove nalaze paziti.

21/5 U Šaregradu stoji na sjevernoj strani franjevačke crkve 1.89m visoki stup od vapnenjaka, valjda rimsko djelo.

Liepu sbirku novaca, predhistorijskih i rimskih starina, posjeduje g. župnik Robert Turmayer u Sotinu, koji ju kani narodnomu muzeju ostaviti. Najbolji je komad te sbirke krasan zlatan novac cara Karina. Među starinama, koje sam popisao, od važnosti je osobito fragmet ciglje sa pečatom, koji posvedočuje da je ovdje bila štacijonarna jedna cohors. II aug(usta) Del (matarum). Položaj rimskog grada „Cornacum“ sasvim se tačno može ustanoviti. Zauzimao je prostor, na kojem leže župni dvor, crkva, župnikov šljivik, oranica i Božićev vinograd. Duboki ga surduk dieli na sjeverozapadnoj strani od predhistorijske gradine, koju sviet nazivlja Sosinim gradom. Od ove Sose (Sofija) da se selo zove Sotin. Slično da je ime postalo i Šaregrad od Sosine sestre (Sarin-grad). Si non è vero, è ben trovato.

U Vukovaru nisam doduše nikakovih starina izkopao, alio me je sreća veoma poslužila. Za umjerenu cienu od 168 for. 70 novč- kupio sam od Nikodema Vlašića puna dva sanduka liepih starina predhistorijskih i rimskih. Kupljene sam predmete popisao na namiri g. Vlašića, koju sam priložio svomu partikularu. Monogi će od tih predmeta biti na ures narodnomu muzeju. Šteta, da su nam se izmakli mnogi predmeti, koje je g. Vlašić već prije prodao g. Nuberu i osječkomu muzeju za 520 for. Ovo, što sam ja kupio nisu ostatci iza Osječana, nego predmeti, koje je Vlašić od onda nabavio.

22/5 na večer povratio sam se u Zagreb.

O uspjehu mog putovanja u kratko mogu reći sljedeće:

Izkapanje u Mitrovici dalo je u toliko negativan rezultat, što sam ustanovio, da je na „rimskom groblju“ doduše bila starokršćanska crkva sa grobljem, ali da je danas sve uništeno.

U Mitrovici nisam mogao naći ni jednoga mjesta, na kojem bi se uz neku vjerojatnost, da će se izplatiti, moglo preporučiti sustavno kopanje. Popisao sam i dao fotografirati sve antikne skulpture u Mitrovici.

Došao sam do nazora, da bi valjda vrijedno bilo izkapat i u rimskom logoru kod Petrovaca. (općinski pašnjak).

Ustanovio sam položaj nekih predhistorijskih i rimskih nekropola.

Pregledao sam i popisao starine u nekim privatnim sbirkama i kojekuda po kućama.

Pokupio i pokupovao sam veliku množinu liepih starina, koje inače ne bi došle u muzej, već bi ili propale ili bi otišle u inozemstvo.

Osvjedočio sam se, da je nužno, da netko od uprave narodnoga muzeja, češće putuje, jer će se samo na taj način moći u arheološkomu pogledu proučiti zemlja i muzejske sbirke znatnije povećati. Putujući muzejski činovnik doći će često u priliku, da sviet pouči. da starine valja čuvati. te će se tako mnoge spasiti od propasti, jer će ih sviet čuvati, uvjeren da će za nje od muzeja dobiti primjerenu odštetu.

U Zagrebu 3. lipnja 1894.“⁶⁸⁹

- od 18. srpnja do 21. srpnja: Rijeka, Trsat, Kraljevica, Bakar, Zagreb,⁶⁹⁰
- od 31. listopada do 13. studenog: Novi Vinodolski, Bribir, Grožani, Tribalj, Drivenik, Grobnik, Rijeka, Kastav, Split, Hvar, Zadar, Pula, Zagreb:

„Novi u Vinodolu.

Na sadašnjem je novljanskomu groblju velika kapela gotškoga stila, negda crkva pavlinskoga samostana, od kojega su se još znatni ostaci — glavni zidovi strše još 4.5 m iznad zemlje — sačuvali. Od ove sam zanimive sgrade načinio nacrt u mjerilu od 1:100 i nacrtao sve zanimivije arhitektonske detalje. Najljepši je komad gotski polustup sa lavjom glavom, koji se nalazi između dva prozora na jugozapadnoj strani crkve. Zanimivo je i osam pilastara sa urešenim kapitelima, od kojih predstavlja prvi par sv. Katarinu (?) i Mariju Mandaljenu, drugi par pustinjake sv. Pavla i sv. Antuna, patrone pavlinskoga reda. Treći i četvrti par tih kapitela imaju biljne i životinjske ornamente.

U ovoj sam kapelici naišao na nekoliko spomenika, koji u nju ne spadaju, te sam zamolio, da se isti pošalju u narodni muzej (do danas još nisu prispjeli). Najvažniji je komad stela sa počastnim napisom jednoj rimskoj carici. Ovaj spomenik nađen je 1893 slučajno na skojiću sv. Marina kod Novog, kada se je kopala jama, da se posadi stablo. Vjerojatno je, da je pripadao kakovoj sgradi ili spomeniku te bi ovdje vrijedno bilo pokušati izkapat. Drugi je komad nadgrobna ploča sa jarcem u reliefu (gornji dio kamena sa glavom fali) i gotškim natpisom, po prilici iz XIII vieka. Treća je nadgrobna ploča sa grbom obitelji, koje sada više u Novomu nema. Četvrta i peta su komadi dva gotška građevna komada sa ljudskim glavama. Sva ova zadnja četiri komada potiču iz male kapelice na jugo-zapadnoj strani, koja je sa crkvom bila u savezu, ali je prije par godina porušena.

Kapela sv. Trojice, koja sada više nije u porabi, također pokazuje gotške elemente, ali nisam u njoj ništa osobita našao. I od nje sam načinio nacrt u 1:100.

U stolnoj crkvi ima više liepih srebrnih relikvijara, od kojih mi osobito udariše u oči dva u obliku okrunjenih ženskih glava, koji sadržaju relikvije sv. Ursule i njene družbe. Za ove se

⁶⁸⁹ AAMZ 48b, 131/1894.

⁶⁹⁰ AAMZ 48b, 149/1894.

komade veli da ih je već biskup Kristofor (+1517) iz Modruša doneo, a svakako su i mnogo stariji. Zanimiv je i rukopisni glagolski misal u dva debela svezka i fragmentarni časoslov, sa liepim crtanim inicijalima i sa zanimivim historičkim bilješkama. Na jednoj limenoj ploči ima liepa talijanska slika, kojoj su boje već prilično potamnile. Predstavlja madonu sa djetetom i pred njom ležeći igrajućim se Ivanom. Dole je natpis: Praetereundo cave, ne sileatur ave. Za sve ove komade držim, da bi bilo najbolje, da se smjeste u sbirkama narodnoga muzeja, sveučilišne biblioteke i galerije slika. — Pred glavnim oltarom velika je nadgrobna ploča biskupa Kristofora sa reliefom i latinskim napisom od 1517. Napis je bio jako izlizan, te je u novije doba — opet — ali uz pogrješke — urezan.

Kapela sv. Sebastijana i Fabijana ne pokazuje osim građevnoga napisa nad ulazom nikakova spomena vrijedna detalja.

Po Novomu sam vidio nekoliko manjih glagolskih napisa i zamolio mjestnog kapelana, da mi od njih, pošto su dosta izlizani, načini otiske na papiru. U občinskoj sam sgradi vidio 0.88 visoku amforu od terakote sa poklopcem i željezno sidro, sasma obloženo debelom naslagom od rđe i kamena. Nađeno je kao i amfora u moru između skoljića sv. Marina i razvaline Lopara, koju sam također pregledao, ali se ne mogu o dobi iz koje potiče — ipak bi rekao srednji viek — prava suda stvoriti.

Kod kupališta Lišanja, po pripovjedanju, više se je puta našlo ulomaka od velikih zemljanih amfora, te sam i sam vidio više takovih komada. Prije par godina našao je seljak na svomu zemljištu blizu kupališnoga hotela bronsani kotlić, koji mu se je, kada ga je vadio razpao. Proveslo sa lavjom glavom od toga kotlića kupio sam za muzej. Prigodom gradnje ceste od groblja do hotela na Lišanju (oktobar 1894) naišli su radnici na grobove rimske dobe sa spaljivanim mrtvacima, u kojima je bilo staklenih, zemljanih i željeznih predmeta. Predmete, koji su se kod kopanja razlupali, pokupio sam i donio u Zagreb.

Žalosna mi je dužnost izviestiti, da je novljansko občinsko poglavarstvo pronašlo za shodno dosta dobro sačuvani frankopanski grad porušiti, da tamo njeke javne sgrade sagradi. Sačuvati će se samo jedna kula, koja je prilično dobro restaurirana. Ne mogu se upuštati u pitanje, ne bi li se uz malo dobre volje našlo bilo bolje mjesto za školu i te druge javne sgrade, već samo bilježim, da je veći dio staroga grada već porušen, a na proljeće, da predstoji taj udes i onomu ostanku, koji ima po tradiciji za Hrvatsku njeku historičku važnost, pošto se je navodno u glavnoj mu dvorani stvarao „vinodolski zakon“. Čudim se kotarskoj oblasti, koja je mogla, ne pitajući u tako važnoj stvari vlade, dozvoliti, da se stari taj građevni spomenik ruši, a još joj se više čudim, što je dozvolila, da se bez prave nužde poruši i drugi stari grad u Bribiru.

Bribir.

U župnoj crkvi nalazi se na oltaru sv. tiela liepa slika, koja predstavlja pranje nogu. Kaže se, da je prošlog stoljeća donešena iz Brinja. Prilično je dobra i slika na drvetu u sakristiji, koja predstavlja razapetog spasitelja. Glavni je oltar dobra talijanska radnja od mramora razne boje sa slabom slikom (Isus predaje sv. Petru ključeve). Do glavnoga je oltara uzidan starinski tabernakul sa skulpturama (uskrsnuce, Isus na križu, razni ornament). Kod južnoga ulaza u crkvu velika je škropionica na stupu, sa napisom od godine 1606, a izvana nad istim vratima dobar reljef, koji predstavlja madonu.

U zvoniku stolne crkve nalazi se nerabljeno zvono iz bivše kapele sv. Pavla, na kojemu je zabilježena godina 1451. Druga dva starinska zvana u samomu zvoniku teško su pristupna, ali mi je rečeno da bi mogla još starija biti. Zvono na crkvi sv. Antuna, koje se više ne rabi, nosi

napis: Domingo Macharini fece MDCIII. U župnoj se crkvi čuva zanimiv drveni krst iz XIII. po prilici vieka, visok 0.325, kojemu su na prednjoj strani prikovane zlatne pločice sa reliefom. Sredinu zaprema agnus dei, do kojega su na krakovima krsta četiri naopako prikovane pločice sa rozetom i napisom, kovane na istoj stanci. Napis glasi: † Iste cruc+is fecit M+lonigia | (h)onorem s(an)c(t)e Marie. Re+liq(ni)e sunt s(an)c(t)e Marie. Rub je krista ornamentovan. Na stražnjoj su mu strani umetnuti biseri od koralja, bergkristala i ahata. Pozlaćeni srebrni postament mlađi je od krsta, te nosi glagolski napis od g. 1491. Ovaj bi liepi komad stare zlatarske umjetnosti valjalo nabaviti za muzej, a moglo bi se zanj dati jedno 300 for.

Na kući trgovca Jurja Kršula ima nad jednim prozorom kameni balvan sa napisom V.D.M.I.BASANVS.DE SACHI MDLVI. Ploču s grbom obitelji Sakcinski odnio je, kako čujem, presvjetli gospodin veliki župan Kukuljević i zamjenio kopijom.

Kaštel bibrirski, koji je njegda pripadao frankopanskoj obitelji, zadnjih je godina porušen, a na tomu mjestu sagrađena občinska zgrada. Sada još samo stoji vanjski zid i jedna kula u kojoj su bile tamnice. Na jednom zazidanim vratima u prvomu katu te kule pročitao sam napis: Ano dni MCCCCV | C D* G P. Iz Kaštela je uklonjen te leži pred občinskom sgradom kameniti puteal od cisterne sa grbovima, od kojih su oni na protivnim stranama istovjetni. Jedan pokazuje popriečnom širokom prugom razdieljeni štit, kojemu se u gornjemu i dolnjemu polu nalazi po jedna četverolista rozeta. S jedne i druge strane grba nalazi se po jedna biskupska mitra. Drugi grb prikazuje arkanđela Mihajla, kako ubija zmaja.

Glagolski napis na kući udovice Mate Brozovića (kbr. 48) prepisao sam. Za drugi, koji je na drugoj kući jednoj u nezgodnoj visini, zamolio sam, da mi se prigodice načini otisak na papiru.

Kroz Vinodol.

Pošto zimi ne idu nedeljom parobrodi na Rieku, da neizdangubim cieli dan u Novom, da za vremena obidem Grobnik i prispijem na brzi parobrod za Dalmaciju, odvezao sam se 4/11 na kolima kroz Vinodol u Rieku. Putem sam pregledao crkvu u Grižanima (neliepa krparija), nacrtao njezin skulpirani portal, na kojemu je zapisana godina 1712 i prepisao glagolski napis, uzidan u stup jednoga triema lievo od crkve. U ovomu rodnom mjestu Klovijevomu nisam vidio ništa zanimiva do slikovno nad selom ležećega razvaljenoga Belgrada, koji kao da se pozdravlja sa razvaljenim Badanj-gradom na protivnoj strani doline.

U blizini Triblja (župa Podsopalj Drivenički) naišlo se na stare grobove. Župnik mi je pripovjedao, da je on na tom mjestu izkopao zanimive one prahistorijske i rimske predmete, za koje je u muzejskom imovniku krivo zapisano, da potiču iz Grižana. — U kući Stjepana Franića vidio sam i nacrtao veći ulomak građevnog balvana sa triglifima, metopama i regulom kapljica. Danas služi kao podstavak brusa.

Dospjevši do Drivenika, popeo sam se na ovisoko brdo, na kojemu se nalazi u blizini župne crkve dobro sačuvana frankopanska ruševina. U najbolje sačuvanu kulu probio si je seljak ulaz sa namjerom načiniti si u njoj štalu, ali ga je oblast iztjerala. Drvena gradska vrata prije par su godina susjedi razvalili i pogazili. Kamen sa glagolskim napisom, potičući navodno iz grada, leži na nevremenu pred napuštenom jednom stražarnicom. Zamolio sam župnika, da ga sklone i da mi pošalje otisak na papiru. Zvonar Stipan Petrinović pripovjedao mi je, da je na svojem zemljištu „u Mejiki“ kod sela Domjana naišao na stare grobove, a tragovi staroj naselbini, da se vide i na mjestu „Telčaru“.

Grobnik.

5/11 načinio sam izlet u Grobnik, gdje sam našao više zanimivih predmeta, nego sam se nadao. Vredni jubilarni župnik Martin Juretić pokazao mi je sa najvećom pripravnošću sve dragocjenosti, koje se čuvaju u tamošnjoj crkvi. Po mogućnosti na brzu sam ih rukom nacrtao i procjenio, te predlažem, da se četiri pozlaćena predmeta srebrna, koji imaju veliku umjetničku vrijednost i jedna stara vezena kazula nabave za muzej. Zaprieke po uvjeravanju samoga g. župnika za to nema, jer patronat (knez Thurn i Taxis) pristaje na prodaju, a ni crkvena oblast (biskupija senjsko-modruška) neće se tomu protiviti. Relikvije bi se naravno morale izvaditi i opet dostojno pohraniti. Najljepši je komad

1.) gotska monstranca od pozlaćena srebra. Gornji joj dio ima oblik osmerouglasta hrama, koji na krovu nosi krst. Naokolo su četiri edikula sa jednom slikom i tri svetačke relikvije. U četiri se niše, koje diele jednu edikulu od druge, nalaze se srebrni kipići svetaca. U šest niša na dršku dugih je šest takovih kipića. Bogato ornamentovani postament nosio je četiri valjda tauširane pločice, koje sada manjkaju. Vrijednost 2000 for.

2.) Pozlaćeni srebrni relikvijar u obliku bule sa bogato ukrašenim i krasno izvedenim gotskim ornamentima. Promjer 0.09. Na jednoj je strani umetnuta pločica od bisernice sa sv. Katarinom u reliefu, na drugoj je na emajlovanom dnu razapeti spasitelj između dvie svetice. Vrijednost 5–600 for.

3.) Pozlaćena srebrna monstranca gotškoga sloga, 0.35 visoka. Na staklenki sa relikvijarima stoji toranj sa razapetim spasiteljem na vrhu. Taj toranj sa tri životinjskim likovima urešena stupa spojen sa sličnim naopako okrenutim tornjem, učvršćenim na stalku, kojemu gornji dio zaprema osamputa narovašena jabuka, iznad i izpod koje su pojasi sa listovnim ornamentom. Na širokomu su krovu postamenta pričvršćena četiri medaljona sa svetcima u kartuši. Vrijednost 5–600 for.

4.) Pozlaćeni srebrni relikvijar u obliku velikoga krsta na ornamentiranoj jabuci, 0.23 visok. Ornamentovani se postament može smatrati krovom osmerouglastog tornja. Na krstu je na jednoj strani madona sa djetetom, a na krakovima dva svetca, svetica i grb, na drugoj je strani razapeti spasitelj između simbola četvorice evanđelista. Vrijednost 150–250 for.

Ostali bi relikvijari (dva srebrna slabo urešena krsta, posrebrena i pozlaćena bakrena monstranca slabije radnje, dvie bronsane bule sa relikvijama, vezen relikvija u obliku lista) mogli ostati i nadalje u grobničkoj crkvi, ali bi vrijedno bilo nabaviti

5.) staro krasno izvezeno misno odjelo, koje se tamo nalazi.

U sakristiji je uzidana prilično lijepa krstionca iz XIII vieka. Zabilježio sam, a dielomice prepisao nekoliko zanimivih nadgrobnih spomenika (dva sa glagolskim napisima), koji se nalaze u crkvi. Izvana kraj glavnoga ulaza u crkvu glagolski je napis od godine 1572.

U gradu, u kojemu se nalaze stanovi za učitelja i učiteljicu, ima veliki broj neupotrijebljenih prostorija, koje bi se uz mali trošak mogle adaptirati. Po jednoj ploči sa napisom popravljan je taj grad godine 1442 i 1664. Na putealu gradske cisterne ima 4 grba, ali se raspoznaju crteži samo na dva, kojim sam likove precrtao.

Na južnoj strani Grobnika ima predjel Grobišća. Tu su kopali Sabljari i Ljubići sa prilično dobrim uspjehom, te su našli u grobovima sa spaljivanima i pokapanim mrtvacima liepih rimskih predmeta, koji se nalaze u sbirci arheološkoga muzeja. To je mjesto vlasništvo kulturnog viećnika Josipa Bačića, koji bi izkapanje sigurno dozvolio.

Kastav.

6/11 načinio san iz Rieke izlet u Kastav, da pogledam starine, koje se nalaze u tamošnjega nadučitelja popa Nike Butkovića. Numizmatička mu sbirka nema osobite vrijednosti, ali su zanimiviji prahistorijski predmeti. U gospodina Butkovića ima jedno 30 komada kamenoga oruđa (dljeta, udarača, fragmenti probušenih sjekira) i mali tučani Palstab (sjekira) koji predmeti potiču većinom iz okolice Vrbnika na otoku Krku. Još zanimiviji su tučani predmeti iz groblja sa spaljivanim mrtvacima u Mišincima iznad Kastva. Zabilježio sam i nacrtao nekoliko komada fibula, ponajviše neobične veličine (3 od oblika La Certosa, 1 od oblika La Tene, 1 od oblika sanguisuga i tri druge), od kojih dvie imaju kao privjesak velike kolobare. Osobito je krasno patinirana velika tučana narukvica, koja se je ispod ramena nosila. Dva velika rukobrana (jedan sa 22, a drugi sa 17 ½ zavoja) od žice, potiču iz istoga groba. Zabilježio i nacrtao sam nadalje veliku kariku od šupljeg lima, 4 manje narukvice, velik broj što većih, što manjih dugmeta i množinu jantarova bisera. Zanimiva su dva privjeska u obliku naočala sa dielovima lančića, na kojima su bili učvršćeni, valjda sa uresa, koji se je nosio oko vrata. Našao sam njeku srodnost između ovih predmeta i onih našega muzeja, koje potiču iz nekropole u Prozoru kod Otočca.

U Butkovićevoj se sbirci nalazi zlatan prsten iz V. po prilici vieka sa likom jednog cara i nerazumljivim napisom, koji je nađen na rtu sv. Marka blizu Vrbnika. Nadat se je, da će g. Butković sve ove predmete prije ili kasnije odstupiti našem muzeju.

U jednom nadvratniku razvaljenoga staroga grada vidio sam i prepisao glagolicom napisanu godinu 1537.

Spljet.

6/11 krenuo sam na večer u Spljet. Tu sam sljedeći dan pregledao muzej i jednu numizmatičku sbirku (Rossi, vlasništvo samostana u Imoskomu), koja je spljetskomu muzeju na odkup ponuđena. Na želju ravnatelja Bulića obavio sam procjenu i ustanovio vrijednost sa barem 1300–1500 for., ali bi se moglo i više dati. Sbirka sadržaje većinom sredovječne i novije novce (nješto i antiknih), među njima dosta zlatnih komada (nekoliko od 100 franaka i 100 lira zlata), mnogo talira (nekoliko riedkih), te više riedkih jugoslavenskih novaca. Meni se čini, da ta sbirka ne ni nila za spljetski muzej, koji bi trebao da ima samo lokalni solinski karakter, dočim bi našem muzeju jako dobro došla.

Hvar.

8/11 pođoh parobrodom u Hvar, kamo sam prispio malo prije pol noći. Glavna mi je zadaća bila, da pogledam i procienim sbirku braće Machiedo, ponuđenu hrvatskoj vladi (...) Obavivši posao kod gg. Machieda, pregledao sam grad Hvar, koji je u mletačko doba morao imati veliku važnost. To svjedoče brojne mnoge ruševne palače sa starim navlastito gotskim arhitektonskim detaljima. Na više od 40 sgrada sačuvalo se je gotskih prozora. Najljepša je građevina spomenik kampanil sv. Marka na razvaljenoj dominikanskoj crkvi, koji će se ove godine na trošak bečke centralne komisije restaurirati. Liepa loggia restaurirana služi za čitaonu. Na dnu velikoga — za mrtvi taj grad upravo preogromnoga — trga leži liepo građena biskupska stolna sa liepim slikarijama.

Meni se je Hvar pričinio velikim muzejem sredovječnih umjetnina, divio sam se slikovnom njegovom položaju a iznenadilo me je njegovo — u novembru — blago podneblje i dosta bujna južna vegetacija (ogromne palme, koje nose plod).

U Hvaru vidio sam i jednu sbirku prahistoričkih starina (oruđe od kremenja i kamena, posuđe od terakote, stare lubanje), koja je vlasništvo Dra Grgura Bučića, upravitelja brzojava. U njega je i poklopac jedne škatulje od slonove kosti, radnja V. po prilici vieka, na kojoj je prikazan veoma obsceni prizor. Kako su ovakovi predmeti (govorim o tehničkoj strani, a ne sujetu) riedki i zanimivi, bilo bi vriedno da se taj predmet sa celom Bučićevom sbirkom nabavi, ako ju bude htjeo prodati, za što sam ga dao upitati. Za sve skupa moglo bi se dati jedno 300 for. ili nješto malo više.

Zadar i Pulj.

Na povratku pregledao sam muzeje u Zadru i Pulju, te proučio znamenite građevne ostanke puljske iz rimske dobe (hram Augustov, amfiteatar, porta Sergia aurea, porta gemina i porta Ercole).

U Zagreb sam se povratio 13/11.“⁶⁹¹

1895. godina:

- od 19. do 22. svibnja: Rijeka, Grobnik, Bakarac, Zagreb,⁶⁹²
- od 3. do 14. lipnja: Đakovo (Štrbinci), Vrpolje, Novigrad na Savi, Semeljci, Vinkovci, Benkovac, Okučani, Dubica, Zagreb:

„Dopisom br. 5651 od 15/5 priopćila je kraljevska kotorska oblast u Đakovu, da se je u vlastelinskom vinogradu na Štrbincima prigodom rigolovanja naišlo na tragove njeke stare zgrade i na zidani rimski grob. 14.5. poslao je g. ravnatelj Torbar muzeju njeke tamo nađene predmete kao dar preuzvišenoga gospodina biskupa Strossmajera. Izvještaj i poslani predmeti potakoše muzejsku uprvu, da je još isti dan podnijelo prijedlog visokomu vladinom odjelu da se izašalje upravitelj arheološkoga muzeja na lice mjesta, da ispita, što je ustvari.

Ne čekajući na visoko rješenje uputio sam se po nalogu presvietloga gospodina predstojnika Dra Kršnjavoga 3/6 u Đakovu, gdje me preuzvišeni gospodin biskup Strossmajer veoma lijepo i gostoljubivo primio. Preuzvišeni mi je gospodin ne samo dozvolio, da na zasijano mu zemljištu kopam, već su mi dapače po njegovom nalogu od vlastelinstva besplatno stavljeni na raspolaganje nužni radnici kroz dva dana i podvoz do mjesta, gdje se iskapalo.

Vlastelinski Vinograd Štrbinci, gdje se na tragove stare naseobine na išlo, leže 3 km jugoistočno od Đakova na južnomu obronku onoga platoa, koji spaja Krndiju i Dilj goru sa Fruškom gorom. Na povišenom mjestu u vinogradu naišli su Ličani zimus kod rigolovanja na novi nasad na fundamente uglednije zgrade sa mozajik-podom i al fresco slikanom žbukom. Ne priopćivši vlastelinskomu ravnateljstvu svoje našašće, valjda u nadi, da će blago naći, razvališe fundamente i pod te ciglju i kamen povadiše. To se konstatovalo prvog dana iskapanja (sa 14 radnika), te se isto, pošto nije bilo nade na kakav takav uspjeh obustavilo i jame zatrpale. Tom je prigodom nađeno jedno desetak ovećih komada mozajika, nešto komada criepovlja od posuda i par rimskih novaca. Isti je dan odkopan i zidani grob, iz kojega potiču njeki od biskupa muzeju darovani predmeti, te od njega nacrt načinjen.

⁶⁹¹ AAMZ 48b, 216/1894.

⁶⁹² AAMZ 48b, 210/1895.

Sutradan se kopalo samo sa 3 radnika, jer ih se uz lošu sondu nije moglo više trebati, i odkopan je zidani rimski grob, koji se je sam bio zavalio. U njemu je nađen oko vrata cigljom sgnječen, licem prema istoku okrenute okostnice niz staklenoga i izlomljenoga tučenoga bisera, dva bakrena novca (Constantius II i Julianus Apostata – dakle druga polovica IV. vieka), a do noguh dvije sasma zdrobljene staklene bočice.

Sondiralo se je na mnogo mjesta i pokušalo kopati, ali se naišlo samo na nekoliko mjesta na ognjišta, gdje su se u predrimsko doba mrtvaci sažigali. Ova starija naseobina potiče iz neolitičke dobe, kako svjedoče mnogi razni, kameniti i kameni artefakti, hrbine od prehistorijskih posuda, koje sam većinom na površini zemlje pokupio.

Iza propasti neolitičke naseobine bili su Štrbinci do dolaska Rimljana više stotina godina pusti. Rimljani su ovdje po nađenim novcima sudeći prebivali od II. – IV. vieka. Kako nema mlađih novaca od dobe Valentinijana I. (364 – 375) i Valensa (364 – 378), pravom se može zaključivati, da je Rimska naseobina na Štrbincima propala ili napuštena za provale Gota i da se od toga vremena ovdje više nitko nije naselio. Tragovi rimske ceste, koja je vodila iz Cibala (Vinkovci) preko Štrbinaca u Marsoniju (Brod) nisu se nigdje mogli konstatovati.

Pregledavši i načinivši fotografije znatnijih srednjovječnih kaleža iz privatne zbirke njegove preuzvišenosti (jedan od 1494. darovan po tradiciji od jednoga bosanskoga kralja (Ujlaki?) jednomu sriemskom biskupu, jedan iz Bednje kod Trakošćana, jedan krasni ciborium iz Šarengrada, uputio sam se 8/6 u Levanjska Varoš, da vidim gradinu, koja se tamo nalazi. Mogao sam konstatovati, da ta utvrđena kula ili kuća, koji leži u močvari jugoistočno od sela, potiče iz srednjega vijeka. Traga kakovim rimskim starinama, o kojima govori pokojni Luka Ilić nisam našao. Fotografirao sam jednu liepu narodnu nošnju i 3 starinske drvene kuće narodne arhitekture u Levanjskoj varoši i đakovačkoj Breznici, kojih sada tako rapidno nestaje, da ih za par godina u Slavoniji mora posvema nestati.

9/6 otputovao sam iz Đakova u Vrpolje, a odavle sljedeći dan u Novigrad na Savi, da tamo pregledam lokalitet zanimljive naseobine enolitičke dobe i eventualno pokušam kopati. Kako je žali bože bila Sava još dosta visoka, sakupio sam gazeć po barama nješto predmeta, a njeke sam po dobivao od gg. inžinira Finka i Sehlaehera. Poradi visokoga stanja vode nije se moglo na izkapanje, koje bi se po mojem sudu isplatilo, ni pomisliti.

11/6 krenuo sam iz Vrpolja na Stettnerovu pustaru kod Semeljaca, jer sam čuo, da su se tamo zimus našli fundamenti neke zgrade. Fundamenti potiču od crkve ili kapele, ležeći na groblju, koje po nađenim novcima cara Josipa (I. ili II. ne znam, jer ih nisam vidio) moralo biti u porabi još u prošlom stoljeću. Sudeći po cigli crkva ne bi mogla biti starija od 2–300 godina. Možda je sagrađena iza protjerivanja Turaka.

Iz Semeljaca krenuo sam na noćište u Vinkovce, gdje sam našao list profesora Purića, koji me je obavijestio da je Stakić zamolio dozvolu, da smije kopati u bijeloj stieni, i uputio da se na povratku navratim u Okučane i stvar izvidim. Tu sam 12/6 pregledao ostanke naseobine na Vlajisavu iznad Bodegraja, snimio 13/6 rimske reliefe uzidane u jednoj sgradi u lagama, te ustanovio mjesto rimske naseobine iz koje potiču, načinio fotografiju drvene pravoslavne crkve u Benkovcu i razvaline Biele stiene, koja je potonja napuštena i razvaljena prigodom odlaska Turaka iz Slavonije, te pregledao staro pravoslavno groblje (zanimiv kameni krst) i gradinu Lješnicu iznad Caga. Fundamente potonje srednjovječne kule, koja leži na općinskomu zemljištu, počeo je jedan seljak vaditi, te sam poručio općinskomu uredu u Okučanima, da mu to zabrani.

Zadnje mjesto u koje sam se navratio 13/6 bila je Dubica. U blizini ovoga mjesta zapadno od sela gornji Baćin, nađen je prošle zime miljokaz cara Flavia Severa (305–307), koji je stajao 34 rimskih milja (poprilici 50 km) od Siska. Nastojanjem vrijednoga trgovca Miše Mutagjića

spašen je taj spomenik, koji su seljaci na dvoje raz lupali (razlog: narodna priča o kamenoj lisici, dotično kozi, iz koje da je Turčin silno blago povadio) za narodni muzej. U njegovoj sam pratnji pregledom mjesto, gdje je miljokaz iskopan i konstatovao, da je bio in si tu, ali se samo srušio. Na temelju toga našašća mogao sam ustanoviti rimsku cestu, koja je morala voditi iz Siska preko Meminske, Utolica i gornjega Bačina u Dubicu. Još se danas tom rimskom cestom tamošnji svijet služi. Gospodinu Mutagjiću došlo je za rukom doznati i za drugi miljokaz (32 ili 33) od careva Galba i sina mu Voluzijana (251–253), nadjen u guduri, kamo se je strovalio sa ceste, koja je išla razvodnom kosom. Odavle kamen odneo bačinski seljak i uzidao pod kuću, odakle sam ga dao izvaditi i uspraviti, da ga mogu prepisati i fotografirati. G. Mutagjić preuzeo je brigu da se taj kamen nabavi i otpremi u muzej. Pošto mi se je činilo, da u istraživanju ceste od Bačina prema Sisku mogu povoljan uspjeh postići samo onda, pripravim li na inteligentnije žiteljstvo (svećenike i učitelje) mjesta, kroz koja ta cesta još i danas vodi, ostavio sam taj posao za drugi put, te pregledavši Crkvinu i Gradinu kod Dubice povratio sam se 14/6 u Zagreb.“⁶⁹³

- od 8. do 13. kolovoza: Vinkovci, Osijek, Zagreb, Krapina, Mihaljekov Jarak, Miljana.⁶⁹⁴
- od 2. do 11. rujna : Bosna i Hercegovina.⁶⁹⁵

„(...) mogosmo pozdraviti ovaj put i dva odlična mlada učenjaka našeg roda i plemena, gospodu dra Trojanovića i dra Brunšmida.“⁶⁹⁶

- od 21. do 22. studeni: Karlovac.⁶⁹⁷
- od 6. od 29. prosinca: Rim.⁶⁹⁸

1896. godina:

- od 15. do 18. veljače: Trst, Ljubljana,⁶⁹⁹
- od 25. travnja do 4. svibnja: Budimpešta,⁷⁰⁰
- od 6. do 22. svibnja: Vinkovci, Osijek, Bijelo brdo, Svinjarevci, Bizovac, Samatovci, Petrijevcu, Valpovo - Zagajci, Osijek, Zagreb:

„U smislu visokog odpisa br. 967 od t. g. oputovao sam 6/5 u Osiek, da rukovodim izkapanje starohrvatskih grobova, koje je hrvatsko arheološko društvo kratko vrijeme prije toga bilo u Bielom brdu kod Osieka započelo, dotično da se uvjerim o tome, jeli se ista po znanstvenim

⁶⁹³ AAMZ 48b, 229/1895.

⁶⁹⁴ AAMZ 48b, 333/1895.

⁶⁹⁵ AAMZ 48b, 240/1895; Uredništvo 1895.

⁶⁹⁶ Uredništvo 1895, 602.

⁶⁹⁷ AAMZ 48b, 386/1895.

⁶⁹⁸ AAMZ 48b, 11/1896.

⁶⁹⁹ AAMZ 48b, 65/1896.

⁷⁰⁰ AAMZ 48b, 166/ 1896.

zahtjevima provadjaju. Po mojemu napatku društvena je uprava bila povjerala vodjene izkapanja g. Karlu Nuberu iz Osieka, društvenomu članu, koji je već i prije dokazao, da je takovim poslovima dorastao, a sklonula je i društvenu upravu i mene na taj korak okolnost, da je Nuber ono groblje našao, da je neka zemljišta iznajmio, te bi i mogao, a po njegovoj naravi sudeći i htjeo priečiti znatno poskupljivati društveni rad, da ga se je mimoišlo. Društvena je dakle uprava, ako nije htjela cijelo poduzeće učiniti iluzornim, morala sa Nuberom učiniti arrangement, po kojemu je njemu za osječki gradski muzej osiguran jedan dio izkopanih predmeta.

Grobovi u Bielom brdu, kamo sam izilazio 9/5, 11/5 i 13/5 — u selu nema gostione, u kojoj bi se prenoćiti moglo, ne može se dapače ništa za jesti, dobiti, te sam stoga morao u Osiek na konak ići, računajući samo faktične izdatke a ne one, koji me po zakonu idu — poredani su u redovima. Okostnice su sasvim plitko (0.50m) u zemlji zakopane licem okrenutim prema iztoku, drvenih škrinja nije moglo biti. Uz većinu kostura nadjen je po koji nakit: od bakrene žice spleten ovratnik (torques) ili niz staklena biserja sa Kauri puževima i kakovim amuletom, ili po više karika (Schläfenringe – karakteristični staroslavenski nakit) ili koja narukvica ili prstenje. Kadkada je bilo i ornamentovanoga posudja i željeznih predmeta. Uresni predmeti većinom su od bakra, nekoliko ih je od srebra, a samo dva su predmeta od zlata, koje se ovdje prvi put u starim slavenskim grobovima iz Hrvatske i Slavonije pojavljuju.

Bielobrdska našašća za proučavanje su kulturnih prilika hrvatskoga naroda u srednjem vijeku veoma važna, te bi bilo veoma koristno, da se za sada prekinuto izkapanaje kašnje (u jesen ili proljeće) opet nastavi. Dobu ovih grobova mogao sam sasma sigurno ustanoviti, jer sam u dva groba našao u ruci kostura novac, koji su sigurno bili ondje u porabi, kada se je mrtvac pokopao. Kod jednoga je kostura bio po jedan denar ugarskoga kralja Andrije I (1045 – 1060) i Bele I (1060 – 1063), a kod drugoga opet jedan denar Andrije I. Našlo se je doduše i nekoliko rimskih novaca III. – V. vieka, ali su ovi probušeni pod vratom ležali, iz čega se jasno vidi, da su se kao amuleti u nizovima oko vrata nosili, te da nisu suvremeni.

8/5 prisustvovao sam izkapanju, koja je izvajao Nuber na svoj tošak kraj Drave iza Retfale. Izkapanje, koje se je slabo izplatilo, iznielo je na vidjeo nešto neznatnijih predmeta predhistoričke terramare – naselbine, koja je odkapanjem zemlje za svrhu pravljenja čerpića već posvema uništena.

10/5 odvezao sam se na Pfeiferovu pustu Seleš, gdje sam u vinogradu konstatovao neolitičku naselbinu i pokupio po površini zemlje priličan broj artefakata. Sličnih naselbini u osiečkoj okolici ima ogroman broj, mnogo više nego što danas ima sela. Osiečka je dakle okolica u neolitičko doba bila veoma gusto napučena. – Iz Seleša odvezao sam se u Jovanovac sa namjerom, da pogledam srednjovječnu razvalinu Kolodvjar, koja takodjer stoji na mjestu stare neolitičke naselbie. Poradi velike vode nije mi bilo moguće posjetiti Kolodvjar, koji je ogromnom barom opasan, ali sam mogao id žena i djece nešto tamo nadjenih kamenitih artefakata pokupovati.

12/5 morao sam na molbu g. gradonačelnika Graffa intervenirati kao stručnjak kod pregledavanja sbirke umirovljenog gradskoga miernika Zuckera, koji ju kani sobom u Austriju odneti, što se ne slaže sa postojećim vladinim propisima.

14/5 krenuo sam u Vukovar, gdje sam opetovamo kupio od tamošnjega gradjanina Nikodema Vlašića predmeta, koji su na raznim mjestima vukovarske oblasti nadjeni.

15/5 posjetio sam jedno mjesto između Berka i Svinjarevaca, gdje se je prigodom gradnje ceste naišlo na starohrvatsko groblje, slično onomu u Bielom brdu. Nadjene predmete iz više već 100 grobova dobio je od poduzetnika na poklon predhistorijski odjel prirodopisnoga dvorskoga muzeja u Beču, koji je preporučio poduzetniku, da ne štedeći troškova, kopanje nastavi. Dotično pismo sam sam čitao. Upozorio sam poduzetnika, da to neide i da izvažanje starina po postojećim propisima nij edopušteno, te mi je obećao d aće odsele, kada bude što našao, u prvomu redu uzeti obzir na narodni muzej. Ostavio sam u svinjarevcima g. Nubera, da na trošak arheološkoga društva onaj dio zemljišta kraj ceste, koji nije posijan, prekopa. Uspjeh prekopavanja bio je mnogo neznatniji od onoga u Bielom brdu, ali je muzej već dobio iz 58 grobova 40 lubanja, koje će se moći sastaviti i moći služiti za kraniološka iztraživanja i nešto predmeta. Po novcima, koji su se našli kao poputdbina u ustima pokojnika, doba je ovoga groblja XI. i XII. stoljeće.

Krenuvši 15/5 u Vinkovce, pregledao sam sutradan zlatan masivni prsten IV. vieka sa napisom ΣΑΡΙΩΝ ΖΗΣΑΙ i zlatnu bulu, koju je našao baždar Nikola Scheibel. Pošto isti sa ponudjenom svotom od 60 for. nije bio zadovoljan, predmeta nismam kupio, ali sam ga upozorio, da ih van zemlje ne smije prodati. Ndam se, da će se Scheibel predomisliti i predmete muzeju za rečenu cieniu odstupiti.

17/5 odvezao sam se preko Nove Kapele u Bizovac, da vidim mjesta u tamošnjoj okolici, gdje se je od strane arkeološkoga društva namjeralo kopati. Neolitička naselbina kod Damatovaca, pustare grofa Gustava Normanna, koju sam 19/5 posjetio zasadjena je vinogradom, te stoga tamo nije moguće kopati, a teško da ni se i izplatilo sistematičko prekopanje. Od žena i djece pokupovao sam do 1000 raznih tamo nadjenih amenih artefakat za razmierno jeftin novac i upozorio gospodarskoga upravitelja g. Schwugera, da pazi na dalnje nalazke, te da ih muzeju pošalje.

Iz Samatovaca pošao sam u Petrijevce, gdje je bila rimska naselbina iz koje je Katančić u prošlom stoljeću publicirao ciglju sa pečatom jedne rimsk elegije. Mjesto, gdje je bi ta naselbina (crkvenica) mogla biti, bilo je zasijano, te stoga nisma mogao ništa konstatovati. Kod groblja sam pregledao z. zv. Kraljevo brdo, malen briežuljak kraj Karašice, opasan šamcevima i bedemima. Tu je u srednjem vieku morala biti kula, što svjedoži tamo nadjeni mali željezni top, kojega je župnik Charvat za narodni muzej poklonio.

Putujući u Valpovo opazio sam tik pred selom Šagom nizki brežuljak „Goricu“, koji cesta prosieca. Stao sam i pregledao zemljište, te na brzu ruku pobrao nekoliko predmeta neolitičke dobe, koje sam u okusu ceste našao.

20/5 odvezao sam se u Zagajce, pustaru velpovačkoga vlastelinstva odakle je muzej dobio od grofa Rudolfa Normanna zemljanu urnu sa ostacima spaljenoga mrtvaca. Na tomu je mjestu – sudeći po obliku posude – u bronsano doba bilo groblje sa spaljivanim mrtvacima, ali na tri mjesta sa 5 radnika pokušano kopanje imalo je negativan uspjeh, jer osim par neznatnih ulomaka od sudja nije se ništa našlo. Tim je dokazano, da se namjeralo od arheološkoga društva izkapanje nebi rentiralo, te sam ga obustavio. Razlog zašto na tomu zemljištu, danas više ništa nema, tumačim si ovako: Negdja je na tomu zemljištu bila šuma, što stoljetni hrastovi, kojih mjestimice još ima, dokazuju. Kada se je šuma izkrčila, maknuto je posudje iz svakoga položaja, polupalo, razsulo i eventualno povadilo. Jedino tamo, gdje je u šumi bila čistina, ostalo je posudje netaknuto u zemlji, te se je prigodom rigolovanja za vinograd našlo. Na

kompleksu od više jutara našle su se samo dvije ciele posude, a treća je slučajno nadjena prije 10 godina kod kopanja zemlje.

21/5 odvezao sam se u Bizovac a odavle željeznicom preko Osieka u Zagreb, kamo sam prispio 22/5.“⁷⁰¹

- od 3. do 11. srpnja: Ogulin Mazin , Gospić, Lipa, Bilaj, Barlete, Vrebac, Medak, Perušić, Lešće, Prozor, Brlog, Jezerane, Otočac, Ribnik, Zagreb:

„Poslao je presvetli gospodin Bude Budisavljević Priedorski, vel. župan ličko-krbavske županije ravnateljstvu arh. odjela nar. muzeja 4 ½ kgr. bakrenih predmeta i novaca, koje je prije kratkoga vremena dobio iz Mazina u gračačkom kotru, uz obavijest, da se je toga mnogo više našlo. Odmah sam prepoznao, da se tu radi o veoma važnu našašću, jer je uz kartaške, numidske, egipatsko-ptolomejske i rimske republikanske novce bilo više komada t. zv. aes rude i jedan lep ulomak t. zv. aes signatum, najstarije vrsti rimskih novaca kojih se dosele u Hrvatskoj nije nikada našlo, a obično se nalazi samo po srednjoj Italiji. Stoga sam se odmah obratio i brzojavno i dopisom na presvietloga gospodina Budisavljevića, uputio ga o važnosti našašća i zamolio, da nastoji, kako bi se po mogućnosti cijelo našašće za narodni muzej spasilo. Da se sve učini, što učiniti valja, odputio sam se po nalogu presvietloga gospodina Otona Krajcsovicsa Iločkoga, odjelnog predstojnika kr. zemaljske vlade za bogoštovje i nastavu, dapače i osobno 3/7 u ličko-krbavsku županiju, u namjeri da kod potrage za predmetima sudjelujem. Prispievši u noć 4/7 u Gospić doznao sam da se je presvietli gospodin veliki župan energički latio posla, da se je osobno uputio u gračački kotar, gdje mu je pošlo za rukom skoro cijelo našašće (oko 40 kgr.) sabrati, te da će se za koji dan s puta povratiti.

5/7 po podne sam načinio pješke izlet u bližu okolicu, te sam na obali rijeke Novčice, sjevero zapadno od sela Lipa konstatovao utvrdu iz predhistorijske dobe na lievoj, a 6 grobnih tumula na desnoj strani rijeke. Na površini najsjevernijeg tumula, koji je tekuće godine prvi put pod kulturom pobrao sam nešto predmeta (ulomci predhistorijskoga posudja i jedno jantarovo zrno). Načinio sam nacrt ovih prethistorijskih nasipa i razvaljene sredovječne Alića kuline, koja se u neposrednoj blizini nalazi.

6/7 krenuo sam u Vrebac, da revidiram rimski natpis, koji se tamo početkom ovoga stoljeća nalazio uzidan u crkvu. Putem sam fotografirao i nacrtao razvaline gradova Bilaja i Barlete. U Vrebcu napisu, koji sam tražio, nisam našao, pošto je valjda prigodom novogradnje crkve uništen, ali sam našao na t. zv. Crkvini ogromnu rimsku bazu (od kipa božanstva ili cara) sa posve izlizanim napisom, ulomak rimskoga napisa i više sredovječnih stećaka (ogromne nadgrobne ploče) na kojima je urezan znak Krsta. Najvažnije našašće bilo je konstatovanje predhistorijske nekropole na ravanku ispod briega Stražbenice, iz koje sam za malenu cijenu moga nabaviti više liepih bronsanih predmeta, koje su prije kratkoga vremena pastirice izrovale bile. Predmeti posvema odgovaraju onima koji se u muzeju nalaze iz slične nekropole kod Prozora blizu Otočca, te prikazuju Japode, kojima pripadaju, kao ljude sa veoma mnogo ukusa, kod kojih je kovinska industrija bila veoma razvijena. Svakako bi trebalo prvom zgodom dati prekopati Stražbenicu i tumule kod Pavlovca i Mogorića, koje sam isti dan vidio, jer je opravdane nade, da bi se uloženi posao dobro izplatio. – Na povratku u Gospić našao sam i kod Ribnika kraj rijeke Like utvrdu i tumule, slične onima kod Lipa. Kako su ove za ličko-krbavsku

⁷⁰¹ AAMZ 48b, 195/1896.

županiju valjda tipične utvrde dosele skroz nepoznate, valjalo bi prigodice koju dobro pretražiti.

7/7 predstavio sam se presvjetlom gospodinu velikomu županu, izviestio ga o svojim opažanjima i pregledao od njega donešeno mazinsko blago, koje je nadjeno na obćinskoj cesti, kada ju je jača kiša malo razderala bila. Važni ovaj skup, u koliko je zaslugom presv. g. Budisavljevića dospio u narodni muzej sastoji se od ovih dielova:

jedno 140 komada aes rude, nepravilna oblika ili ljevano u rektangularne forme, jedno 40 komada ulomaka sljevanih u oblik ploča, 10 komada sljevanih u oblik štapića, preko 40 celih i ulomljenih, lievanih u plitkim okruglim zdjelicama, 17 ulomaka ad artefakata (većinom fibula), 14 ulomaka ad aes signatum, 3 komada aes grave, 30 rimskih asa sekstantarnoga do semuncijalnoga susatva, 5 syrakuških novaca, 1 teatinski novac, 1 novac achajskog saveza, 24 egyptatsko-ptolomejevskih novaca, jedno 3000 Kartaških i jedno 200 numidskih novaca.

Slično ali mnogo manje važno našašće (bez aes signatum i aes rude) dosele se je učinilo samo kod Krupe u Bosni.

Kako u celom skupu nema nijednoga novca, koji bi bio mladji od II. vieka prije Krista, stalno je, da je to blago u tomu vieku, i to u drugoj mu polovici, od njegova valstnika bilo zakopano, te da nam predstavlja novac, koji je bio u ono doba u primorskim krajevima Hrvatske u prometu. Velik broj afričkih novaca, koji se je tu našao, dokazuje da su Japodi, predrimski žitelji onih predjela, stajali u živom trgovačkom saobraćaju sa Kartažanima, dočim nas pojava rimskog novca, te rimskoga aes rude i aes signatum uči, da su postojale davne sveze i sa Italijom. Japodi teško da su imali kakovih domaćih proizvoda za eksportiranje, za koje bi se Kartaški Semiti osobito jagmili. Valjda je bio jantar onaj predmet, s kojim se je tu navlastito trgovalo. Jantar je dolazio kopnenim putem iz baltičkih u jadransk ekrajeve, odakle su Feničani i Kartažani i valjda Etruščani dalje po jugu razširivali. Da su i sami Japodi veoma rado jantar kod svojih nakita upotriebljavali, dokazaše mnogobrojni nalazci u nekropolama u Prozoru kod otočca i u Jezerinama kod Bišća u Bosnoj.

Da se nagradi našaoc mazinskog blaga (kojemu je arheološka vriednost blizu 1000 for., ne računajući da je sa znastvenog gledišta važno kao nešto singularnoga) i da se pokriju troškovi oko odpreme u Zagreb, predao sam presvjetlomu gospodinu velikom županu uz priloženu uredovnu namiru 50 for.

7/7 po podne načinio sam fotografske snimke tumula kod Lipa i Alića kuline,

8/7 odvezao sam se prije podne u Široku kulu, koje da revidiram od prije tamo nalazeće se napise, koje da vidim u novije doba nadjene predmete, med kojima je najvažniji ulomak rimskoga miljokaza od bosanskoga kamena iz dobe cara Trajana. Ovaj kamen čini vjerojatnom hipotezu, da je iz doline Une vodila cesta preko Kule u ličko polje i valjda dalje k' moru. Kod pravoslavnog paroha u Kuli vidio sam tom prigodom i nekoliko neolitičkih artefakata iz zaselka Čukovca, dokaz da je Lika i u kameno doba bila — ako i dosta na riedko — naseljena. I u Kuli se nalaze Kartaški novci. To mi je bilo poznato već iz literature a i ovaj sam put jedan komad vidio u g. paroha. Od drugud ih znadem samo još iz Zvonigrada u Zrmanji.

Po podne sam se odvezao u Medak, ne toliko radi poznata već dva loše oblikovana napisa, koji su u obćinskoj kući uzidani već više radi jednoga stupa sa teško čitljivim napisom pred Starčevićevom gostionom. Prepoznao sam u njemu loše sačuvan rimski miljokaz na rimskoj

cesti, koja je preko ličkoga polja i Velebita vodila u Dalmaciju. Napis spominje cara Maximina i njegova sina Maxima (235 – 238), te bilježi na koncu udaljenost od nekoga mjesta (valjda Aquileje ili Salone), veću od 300 rimskih milja (po 1.4 km). Veoma je važno, da sam mogao u Generalstabskartu zabilježiti, kao fiksnu točku za proučavanje rimskih cesta po Lici, mjesto gdje je kamen prevaljen, ali još „in situ“ nadjen bio.

Vraćajući se u Zagreb fotografirao sam 9/7 liepo sačuvanu sredovječnu gradinu (Kulu) kod Perušića i načinio si o njoj nacрте i bilješke, pregledao kod Kvarta tobožnje turske mjere koje su se izpostavile kao rimsko kamenje (na jednom je slabo čitljiv napis), rabljeno u srednjemu vieku u kršćanskoj crkvi kao rezervoar za svetu vodu, konstatovao na obronku Megdana kod Kvarata predhistoričku nekropolu (tumuli i ulomci predhistorijskoga posudja), te pregledao pećinu kod Lešća, iz koje u muzeju ima više predmeta, što ih je izkopao muzejski povjerenik Jerko Pavelić u Lešću. U Sincu zalud sam tražio važan jedan napis, ali sam našao drugi (nečitljiv jer je zamazan mazom), a što je važnije — oveci ulomak Mitrasova reljefa, koji je sinački župnik Miletić obećao muzeju poslati na dar.

10/7 odvezao sam se iz Lešća u Prozor, koji je tako obilno snabdio narodni muezj, dvorski muzej u Beču i mnog eprivatne sбирke. Žalibože je Prozor skroz nesustavno pretražen, tako da je korist po znanost razmierno mnogo manja nego je trebalo da bude. Uz narodni muezj kopali su u Prozoru mnogi privatnici na svoju ruku te su nadjeni predmeti tjerali veoma unosnu trgovinu u Beč. Čini se da je prozorska nekropola na brdu Vitlu danas već izcpljena, ali zato ima na drugim mjestima po okolici nade za znatan uspjeh. Naišao sam na dva mjesta na reljefe izklesane na živcu kamneu, od kojih jedan u sinačkom polju prikazuje Mithrasovu žrtvu bika. Iz ovoga Mithrasova svetišta, kojemu su iz zemlje stršeće pećine sačinajvale vanjske zidove (spelaeum), sigurno potiče i onaj reljef, što sam ga u Sincu vidio. Kako je nade, da bi se na tomu mjestu moglo više toga naći, ostavio sam uz priloženu uredovnu namiru g.povjereniku Paveliću, prokušanom prijatelju narodnoga muzeja 30 for., da u augustu to i drugo jedno od mene konstatovano rismko svetište prekopa i pretraži. Ujedno sam mu dao nalog, da neke kamene spomenike kupi za muzej i pošalje u Zagreb, pošto sam se uvjerio da ih seljaci uništavaju. Tako je n. pr. jedna ploča sa nepublikovanim napisom prije dvie godine odnešena na cestu i razbijena u sitne komade za posipavanje ceste. Jedan je seljak s drugog kamena odklesao slova, a kamen onda uzidao u kuću.

Prolazeć kroz Brlog revidirao sam već od prije poznati rimski napis pred Glumčevom kućom. U Jezeranama sam ostavio poruku g. mjerniku Ratkoviću, koji je u jednoj špilji kod Crnca prigodom cestogradnje našao predmeta i jednomu seljaku iz Stajnice, koji je izkopao posudja, da te predmete pošalju narodnomu muzeju u Zagreb.

11/7 vratio sam se u Zagreb.⁷⁰²

- od 21. do 25. rujna: Vukovar, Sotin, Lovas, Zagreb,⁷⁰³
- od 5. do 7. listopada: Budimpešta,⁷⁰⁴
- od 30. listopada do 7. studenoga: Budimpešta.⁷⁰⁵

⁷⁰² AAMZ 48b, 388/1896.

⁷⁰³ AAMZ 48b, 454/1896.

⁷⁰⁴ AAMZ 48b, 460/1896.

⁷⁰⁵ AAMZ 48b, 505/1896.

1897. godina:

- od 22. ožujak do 12. travnja: Vukovar, Bijelo Brdo, Vera, Osijek, Vinkovci, Mitrovica, Ruma, Zemun, Novi Banovci, Beograd, Novi Banovci, Petrovci, Šimanovci:

„24/3 Otišao sam u Bijelo brdo, a odanle kolima u Veru. Staro t. zv. tursko groblje nalazi se po prilici 2 km sjeveroistočno od sela na obali velike bare Aćaša, koja tu obalu svojim valovima bez prestanka kida. Pokušao sam kopati i zaista sam našao dva groba, u kojima je bilo karakterističnoga nakita, kako ga se nalazi u sličnim grobovima XI. i XII. vijeka u Bijelom brdu i Svinjarevcima. Za ovaj sam se put morao zadovoljiti konstatovanjem toga groblja, koje kanim u svoje vrijeme, kada se sporazumim sa vlastnicima zemljišta, eksploatirati.

U Osijeku slijedeći sam dana počeo proučavati spomenike tamošnjega gradskoga muzej, kada me stigne iznenadna vijest, da se je u Vinkovcima naišlo na veoma važne stvari. Pođem 26/3 onamo, te sam zaista konstatovao veoma važno našašće. Pri kopanju zemlje u vrtu gospođe Kezman u njemačkoj ulici naišli su radnici u 1.5 m dubljine nekakav rimski zid, sastavljen u debljini od 0.40 m od rimske ciglje, a zatim od 0.60 debelo odlomljenog kamena. Na dnu toga zida nađoše glavu mramornoga kipa, koji je kao građevni materijal u taj temelj uzidan bio. Oblast je odmah zabranila daljnje kopanje i obavijestila o našašću muzejsko ravnateljstvo, koje je to meni brzojavno u Osijek priopćilo.

Prispjevši u Vinkovce odmah sam započeo izkopati. Otkopao sam zid sa dvije strane, te sam opazio, da to nije zid kakove zgrade, nego samo 1.80 m duga s 1.50 m široka substrukcija nekakvomu spomeniku, valjda iz onog doba, kada je u rimskoj državi kršćanska vjera postala državnom vjerom, jer su u temelj bili uzidani kulturni kipovi poganskih bogova. Kako drugačije nije bilo moguće doći do spomenutog kipa, dao sam oprezno izvaditi cijeli zid. Na njegovom dnu našao se je osim već spomenutog kipa, koji pokazuje Poseidona, još i na više komada razlupan drugi, pokazujući Herakla, te ulomci jednoga sarkofaga, arhitektonskih dijelova i komadi kamenja sa napisima. Sve ove stvari kupio sam od vlasnice za 300 for., dao sam ih u svojoj prisutnosti oprezno iskopati i poslao za Zagreb.

30/3 pošao sam u Bijelo brdo, gdje sam se sa vlastnicima dvajuh dvorišta uz odštetu od 12 for. pogodio i odmah isti dan započeo prekopati i istraživati starohrvatske grobove XI. vijeka, koji su se na tim zemljištima nalazili. U četiri dana svega sam našao 37 grobova, od kojih je u jednomu bio spaljeni mrtvac u sgnječenom loncu. Ostali su grobovi skeletni, te ih je većina imala veoma zanimivih priloga. Bijelobrdsko starohrvatsko groblje počelo se je lane eksploatirati, te je koje od Nubera, koje od Purića, koje od mene pretraženo dosele 208 grobova. Iz jednoga osobito zanimivoga groba povadio sam i sve skeletne ostatke, tako da će se taj grob u narodnom muzeju u posebnoj staklenoj škrinji sa svim prilozima moći onako smjestiti, kako se u zemlji našao. U koliko se je moglo konstatovati, držim da bi se moralo kopati još samo u dva vrta, da se posao završi, ali kako se je sa vlasnicima, koji pretjerane zahtjeve stavljaju, bilo nemoguće sporazumiti, nisam ovaj put posao u Bijelom brdu potpuno završio. Iz Bijelog brda sam redovito morao ići na noćište u Osijek, jer tamo nije bilo moguće dobiti iole primjerene sobe. Gostiona je takova, da sam dapače iz Osijeka morao svaki dan ponijeti i nešto hladna jela, jer bi inače ostao bez ručka.

3/4 nastavio sam svoja studija u osječkom muzeju i načinio fotografske snimke nekih predmeta njegova Lapidarija za eventualnu porabu kod publikovanja. Opazio sam da od nekog vremena sve to manje dolaze darovi iz Slavonije i Srijema. Da pobliže izpitam razloge tomu pojavu, a da oživim interes za narodni muzej, kako bi mu opet u obilnoj mjeri pritjecali darovi, da proučim i eventualno kupim u novije doba nađene predmete i da na činim fotografske snimke srijemskih starina, kako bi ih mogao publicirati, odlučim se na put u istočni dio Srijema, gdje me već 3 godine nije bilo.

4/11 krenuo sam u Mitrovicu, gdje sam kroz dva dana snimao spomenike i proučavao topografske prilike antiknog Sirmia. Mitrovački spomenici još su uvijek u javnim šetalištima izloženi nevremenu, te sve to više propadaju. Po svojoj dužnosti upozorio sam na to gradonačelnika, koji mi je obećao, da će se spomenici uskoro skloniti na suho mjesto. Od jednog seljaka kupio sam lijepi korintski kapitel, a nešto kamenih spomenika i novaca podobivao sam kao dar za muzej.

Otišao sam u Rumu, da fotografišem starine u zbirka g. Hondla i Purgera, da proučim što su isti zadnjih godina nabavili. Nastojao sam da sklonim Hondla, da odstupi svoje starine narodnom muzeju, ali uzalud. On ih je opredijelio kao legat šumskom vlastelinstvu, jer su predmeti na njegovu teritoriju nađeni. Kako će samo ovo lijepo zbirka posvojoj prilici propadati, jer se za nju nitko neće brinuti, sreće da sam od nekih načinio fotografske snimke. U Zemunu, gdje sam prije 3 godine našao toli mnogo i lijepih stvari, ovaj put nisam našao ništa novoga. Ipak sam mogao kupiti nešto zanimljivih stvari iz obližnjih Novih Banovaca A nešto sam kupio u Beogradu, kamo sam pošao da vidim tamošnji muzej. Beogradski muzej postoji kao i naš već 50 godina te ima veliko obilje krasnih stvari. Osnovan je na široj bazi od našeg arheološkog muzeja, jer osim strogo arheoloških i historijskih stvari ima još i lijep etnografski odjel i veliku galeriju slika u kojoj neku vrijednost imadu samo neke slike nekih novih srpskih slikara. Beogradski muzej nije uređen, jer mu za uređivanje nedostaju novčana sredstva i dostatan broj stručnjačkih naobraženih sila. Ravnatelj, ujedno profesor na vele školi, ne može sam da svlada sav onaj posao, koji mu leži na ramenima.

10/4 lijevala je cijeli dan kiša, ali sam ipak načinio oveći put na kolima, jer sam morao posjetiti važna nalazišta starina Nove Banovce i Petrovce i sabirača Dra Marjanovića u Šimanovcima. U Novim Banovcima pokupovao sam i po dobivao mnogo lijepih predmeta i novaca. U tamošnjim župniku i učiteljima osigurao sam si pouzdane osobe, koje će paziti na sva našašća i pribaviti ih uz neznatnu odštetu za narodni muzej. Dra Marjanović, opći liječnik u Šimanovcima negda veoma revan sabirači starina i novaca, okanio se sabiranja i prodao svoje zbirke Njegovoj Svetosti patrijarhu Brankoviću za Karlovačku gimnaziju. Jedino je još imao kamen iz Prhovo sa reljefnim portretima dvoje pokojnika, te je obećao da će taj kamen iz zida izvaditi i muzeju na dar poslati. Petrovci kod Rume jedino su od ... ovaj put nisam našao ništa novaca, ali sam preporučio učitelju, koji je tek od kratkog vremena u tom selu, da pazi i kupi ako mu što pod ruke dođe i da od svakomu važnijem našašću obavijesti narodni muzej.

Sa putničke stanice isto sam se veće odvezao u brod. Namjeravao sam se preko nedjelje odmoriti, a u ponedjeljak poći u Vrpolje, jer imam prilično sigurnih ... da ću i tamo naći srednjovječno groblje. Kiša, koja je kroz više dana po Slavoniji padala, pomrsi mi račune. Kako

u skroz provlaženom zemljištu nisam mogao pokusno iskapanje učiniti okanio sam se za ovaj put istraživanje u Vrpolju, te se povratim 12. travnja u Zagreb.“⁷⁰⁶

- 20. svibnja: Petrinja,⁷⁰⁷
- od 16. do 18. studenog: Kutjevo,⁷⁰⁸
- od 28. kolovoza do 18. rujna: Vrebac, Crkvina, Đurđeva greda, Mandića pećina, Vularica:⁷⁰⁹

„Prehist, se naselbina u Vrepcu nalazila na omanjem brežuljku Stražbenici, na kojem su ljudi u prastaro doba načinili i podgradili bili 9 terasa, a na tim terasama su posagradili bili svoje koljebe od pletera. To dokazuju mnogi komadi maza, ostanci speknule temlje od ognjišta, ulomci posuđa i životinjske kosti, koje sam na više mjesta u velikoj množini iskopao. Zapadno i jugozapadno od Stražbenice pokopali su oni ljudi svoje mrtvace. Grobovi su bili koje skelteni koje opet sa paljevinom, koje opet ravni grobovi, koje opet kolektivni grobovi u tumulima (mogilama). Najprije sam prekopao 2 manja tumula sa veoma neznatnim uspjehom. Tim bolje sam sreće bio kod velikog tumula na t. zv. Lečiću, gdje sam našao kakovih 40 grobova sa više ili manje bogatim priložima. Veoma lijep sam uspjeh imao i u drugom još većem tumulu kod „Orlova kamena“, u kojemu su bili u staro doba već prevrtani skeletni i grobovi sa paljevinom u škrinjama od kamenih ploča (Steinkistengräber), što dosele u Hrvatskoj još nigdje nije bilo konstatovano. Od toga sam tumula dospio samo 2/3 prekopati, a u tomu je dijelu bilo 16 grobova. Najbogatiji je inventar imao 4. grob, u kojemu je med ostalima nađen i najdragocjeniji predmet, što se je prigodom ove „campagne“ našao, naime velika fibula (kopča) od jantara u obliku konja. Razmjerno najbogatiji uspjeh dalo je prekopanje ravnih grobova na t. zv. Brdima, gdje je kiša zemlju većinom saprala i odnijela niz dol. Tu se prekopalo kakovih 25 grobova sa priložima. – Na Crkvini našao sam malen rimski sarkofag sa napisom, ulomak drugog rimskog napisa i srednjovječne grobove sa ogromnim kamenim stećcima, na kojima ima urezanih biljega. Prekopao sam jedan grob, te se tom prigodom osvjedočio, da bi na tomu mjestu teško bilo nade na povoljan uspjeh.“⁷¹⁰

- od 16. do 26. listopada: Vukovaru:⁷¹¹

„Poradi predisputa iz arheologije nisam mogao da započnem iskopavanja u Vukovaru prije sredine listopada. 16/10 krenuo sam iz Zagreba u Osijek, da prisustvujem konstituirajućoj sjednici slavonskog arheološkog društva, dotično da se informiram o ciljevima tog društva.

17/10 u noći krenuo sam iz Osijeka u Vukovar, gdje sam sutradan pregledao terrain, ugovorio pogodbe sa vlasnikom zemljišta i dao naći radnike, tako da sam 19/10 s poslom mogao započeti. Prvi sam dan imao 21 radnika, ali sam 5 najslabijih odmah na večer otpustio. Nadnica je u Vukovaru horrendno visoka, najviša koju sam do sada u cijeloj zemlji opazio, ali radnici nisu za to ništa bolji nego drugdje. – Veoma važna naseobina iz novog kamenog

⁷⁰⁶ AAMZ 48b, 100/1897.

⁷⁰⁷ AAMZ 48b, 206/1897.

⁷⁰⁸ AAMZ 48b, 329/1897.

⁷⁰⁹ AAMZ 48b, 333/1897.

⁷¹⁰ AAMZ 48b, 333/1897, Izvještaj J. Brunšmida o arh. iskapanju u Vrepcu i Vukovaru od 10. 7. 1897.; Brunšmid 1897c, 163–164.

⁷¹¹ AAMZ 48b, 333/1897.

doba (prije 1200 pr. Kr.), u kojoj sam kopao nalazi se u vinogradu g. Feliksa Streima, koji leži na ovcem plateau-u od jedno 4 jutra, jedno 6 km od Vukovara prema Sotinu kraj dubokog i veoma širokog jarka Vučedola u neposrednoj blizini Dunava. Na sjeveroistočnoj strani nalazi se opet dubokim jarkom odijeljen zbijeg „Gradac“, najviša točka ovog sistema utvrda, od kog je Dunav po prilici $\frac{1}{2}$ - $\frac{2}{3}$ odnio. Tečajem vremena našlo se je u vinogradu g. Streima prigodom obrađivanja više puta ulomaka od bogato ornamentiranog posuđa i kamenoga oruđa, osobito odkako je g. Streim počeo svoj od filoksere zaraženi vinograd rigolovati i američkom lozom zasađivati. Muzejski ravnatelj više puta je u Vukovaru kupio predmete iz te veoma zanimljive naseobine, a i g. Streim je muzeju darovao već jednu kolekciju predmeta, pošto je već prije darovao dvorskomu muzeju u Beču. Kako se ovi u Streimovom vinogradu nađeni predmeti odlikuju velikim obiljem forma i ukrasnom ornamentacijom, to je bilo potrebno, da se tamo počne sistematički kopati prije nego se rigolovanjem ne uništi mnogo predmeta i mogućnost sistem. iskapanja. Povoljni uspjeh iskapanja dokazao je opravdanost predloga ovog ravnateljstva te opravdava i zahtjev, da se posao u više mahova tečajem nekoliko godina nastavi.

Ja sam u Streimovom vinogradu prekopao preko 800 m² idući prema potrebi do dubljine od 0,80 – 1,10 metara. Kopao sam na južnoistočnom rubu naseobine, koji je kod regeneracije vinograda sada baš na redu, te sam naišao na ostanke nekih koljeba i na jedan dio groblja, u kojem sam našao u redovima poredano 15 skeleta koji su bili okrenuti licem k istoku, a zakopani uvučenih nogu (liegende Hoeker; skvrčeni kosturi). Spazio sam nekoliko cijelih lubanja iz toga groblja kojemu su pokojnici bili pokapani prije jedno 3500 godina. Svakako dragocjena akvizicija na kraniolegičku zbirku iz starih grobova, kojima je doba ustanovljeno. Našao sam tu i donio u Zagreb silu predmeta (9 puna sanduka) od terakote, kosti, jelenskog roga, kamena i kremenca, kojima se prehistorijska muzejska zbirka znatno obogatila.⁷¹²

1898. godina:

- od 29. do 30. siječnja: Krupače kod Krašića:

„U Karlovačkom „Svijetlu“ je bila u početku siječnja t. g. vijest, da su seljaci u selu Krupačama kod Krašića naišli na vel. zemlj. posude, u kojima je bilo pepela i ljudsk. kostijah, te da se je nešto od nađ. predmeta sačuvalo. Muz. se je ravn. odmah dopisom br. 12 od 9/1 obratilo na kr. kot. obl. u Jaski sa molbom, da interveniše, kako bi se nađeni predmeti za nar. muz. spasili. Kot. je oblast stvar ustupila opć. pogl. u Krašiću na izvještaj, kojemu je nalogu istom dopisu od 16/1 na muz. ravn. zadovoljilo. Još prije nego što je došao izv. opć. pogl., skojim se ovo ravn. u ostalom nije mnogo okoristilo, priopćio je pravnik Vlaho Mržnjak potonje vijesti o našašću, te javio, da se sačuvani predmeti nalaze u njega, a on da ih rado daruje muzeju. Koje poradi odpreme, jer je Mržnjak javljao, da stoga, što se posude silno lome, nikako ih ne umije spakovati i otpremiti, a koje opet, da se sigurno ustanovi na karti lokalitet, te seljaci upute za slučaj daljnjih našašća, morao je potp. 29/1 osobno otići u Krašić. – Na licu mjesta potp. je ustanovio, da je Franjo Jernečić k. br. 1. iz Krupača kod rigolovanja vinograda na svom zemljišnu na brežuljku Ratiček na istoč. kraju sela naišao na groblje sa spaljivanim mrtvacima, koji su bili zakopavani

⁷¹² AAMZ 48b, 333/1897, Izvještaj J. Brunšmida o arh. iskapanju u Vrepcu i Vukovaru od 10. 7. 1897; Solter 2017, 159–162.

u ogromnim žarama (Urnfriedhof). Posude su se nalazile u dubljini ispod 0.40 m od površine, a seljaci su ih kod vađenja, nadajući se u njima naći blaga, nemilice razlupali. To je bilo tim bolje učiniti, što su posude bilo loše pečene i pod uticajem vlage u zemlji sve posvema izpucane. Došuvši pravnik Mržljak iz Krašića za našašće, uputio se sam u Krupače i tamo iskopa jedan cijeli veliki lonac i pokupi od seljaka nekoliko manjih i nešto bronsanih nakita. Onaj veliki lonac bio je vel. djelom (sasma zdrobljena) pokrit, a u njemu je bio u dolnjoj polovici pepeo s ognjišta, na kojemu se je mrtvac spalio, a u sredini u manjoj zdjelicom pokroj žari nešto čovječjih kostiju, koje nisu posvema izgorjele bile. U gornju polovicu žare prodla je bila, sigurno pod uticajem crvi, zemlja. Ovo groblje u Krupačama rabilo se, kako iz načina gradnje lonaca i iz nađenih predmeta sigurno ustanoviti može, u bronsano doba, dakle svakako barem 800 godina prije početka naše ere. Kako vrijeme poradi smrzavice nije bilo zgodno za iskopavanje, morao sam se zadovoljiti time, da sam uputio Mržljaka i seljake, kako im valja postupati kod eventualnih daljnjih našašća, te da sam sam oprezno spakovao nađene predmete i otpremio ih na kolodvor u Jasku. 30/1 povratio sam se u Zagreb.⁷¹³

- od 21. do 27. lipnja: Vukovar, Osijek, Brod:

„Doznao sam, da je g. Nikodem Vlašić u Vukovaru, od kojeg je ovo ravn. već više puta kupilo starine, opet skupio priličan broj predmeta, koje da je voljan prodati onomu, koji prvi po nje dođe. Kako principijelno ne šilje predmet na ogled to sam 20. srpnja otputovao u Vukovar i kupio od njega sve što je za godinu dana sabrao za cijenu od 100 for. Baš sam u zgodan čas došao, jer je Vlašiću bio najavio Nuber iz Osijeka svoj dolazak za četiri dana u poslu kupa tih predmeta. Među kupljenim starinama imao poveći broj iz važne neolitičke naselbine u Streimovom vinogradu, u kojem mu je prošle jeseni podpisan na muzejski trošak kopao. Osvjedočio sam se dakle, da muzej onih starina nebi dobio i neće dobiti, na koje se nailazi kod kultiviranja i kod rigolovanja na vlasnikov trošak, te da je potrebito, da se i ove jeseni posao na trošak ovoga zavoda nastavi. U toj sam se stvari usmeno sa vlasnikom g. Streimom dogovorio i njegovu privolu ishodio. Prošle zime naišao je u blizini Streimovog vinograda posjednik Stjepan Barišić na groblje sa kosturima, koje po nađenim predmetima (zemljano posuđe) po svoj prilici spada u bronsano doba. Nađene predmete sam kupio od Vlašića. Kako je to prvo groblje bronsanog doba u Hrv. i Slav. na koje se je naišlo, kako muzej takovih predmeta dosele nije imao, te kako se samim rigolovanjem bez stručnjačkog nadzora niti polučuju znanstveni rezultati niti skupe svi predmeti, na koje bi se moglo uz opreznije postupanje naići, potrebiti je, da se i u Barišićevom vinogradu na zemaljski trošak iskopa što bi se moglo također ove jeseni učiniti. Pogledao sam još i t. zv. gradac u Mihajlovićevom vinogradu na Dobroj vodi kod Vukovara, ali dosele nađeni predmeti ne bi mogli skloniti, da za sada tamo iskapanja preporučim.

22/7 pošao sam u Osijeku i tamo proučio novije akvizicije tamošnjega gradskoga muzeja, koje mi još nisu bile poznate.

Na povratku stao sam u Brodu, da pregledam numizmatičku zbirku svilarskog nadzornika Ljudevita Kaisera. Ta mi je zbirka bila poznata iz vremena dok je Kaiser još boravio u Vinkovcima. Zadnjih je on godina još štošta nabavio, tako da će njegova zbirka danas biti valjda najznatnija privatna zbirka u Hrv. i Slavoniji. Kaiser mi je obećao, da će u svoje vrijeme, kada bude svoju zbirku kanio prodati, najprije je ponuditi na odkup narodnom muzeju.

⁷¹³ AAMZ 48b, 150/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 26. 3. 1898.

27/7 povratio sam se u Zagreb.“⁷¹⁴

- od 29. kolovoza do 3. rujna: Otočac, Žuta Lokva, Senj:

„Na preporuku presvijetlog g. velikog župana Budisavljevića, ravnateljstvo je arheološkog odjela narodnog muzeja doznačilo Kr. kotarskoj oblasti u Otočcu za iskapanje u Prozoru svotu od 50 for. Prozor je vele znamenita naseobina halštatskog (prvog željeznog) doba, koja je poradi interesatntnih, tamo nađenih satrina u cijelom učenom svijetu dobro poznata. Od jedno deset godina narodni muzej nije odande dobivao nikakovih predmeta, te je stoga bilo muzejskom ravnateljstvu veoma ugodno, kad se je pružila prilika, da se eksploatiranjem na tom važnom mjestu opet započne.

Prozorskim je iskapanjem ravno g. inžinir Cv. Wurster u Otočcu, te je isto urodilo materijalno veoma povoljnim rezultatom. Koje da pregledam iskopane predmete, od kojih neki radi težine ionako nisu bili prikladni za transportiranje, koje opet da dadem potrebite upute za slučaj da bi se iskapanje opet nastavilo, uputio sam se 29./8. u Otočac. Tu sam ponajprije pregledao u Prozoru i Brlogu iskopane predmete, koji materijalno više puta onoliko vrijede, nego što se je na iskapanje izdalo, ali sam se žalibože osvjedočio, da se iskapanje nije izvodilo prema modernim znanstvenim zahtjevima.

Tako će se doduše muzejska zbirka prozorskih starina lijepo povećati, ali će znanost od toga imati dosta malo koristi. Uputio sam se stoga g. Wurstera i njegova pomoćnika, koji je radnju nadzirao, kako se u takvom poslu ima postupati, pokazavši im primjera radi svoje bilješke prigodom svog vanjskog iskapanja na slične nekropoli u Vrepcu kod Gospića. Nađene predmete, ukoliko mogu muzeju služiti, separirao sam (prispjeli su), a za velik sarkofag s napisom, koji je pretežak, odredio sam, da se čuva kod kraljevske kotarske oblasti u Otočcu. Napis sam prepisao, uzeo s njega otisak i načinio nacrt sarkofaga.

U Otočcu sam pregledao i zbirku umirovljenog nadzornika Fr. Fuchs, koji je imao nešto prozorskih starina i starih novaca, što sam od njega za primjerenu svotu otkupio. Nadalje sam u Otočcu kontrolirao Kukuljevićeve prijepise napisa novijeg vremena, koje sam većinu morao poradi netočnosti prijepisa iznova prepisati i pregledao sam zastavu otočke krajiške pukovnije (od g. 1846.), koja se nalazi u tamošnjoj rimokatoličkoj crkvi. U mojem se društvu nalazio konzervator bečkog Heeres Museuma, koji je u tom poslu naročito u Hrvatsku i Otočac došao. Učinio sam nužne korake, da se ta zastava predade historičkoj zbirci narodnog muzeja, te tako njezino sačuvanje za sva vremena osigura.

Druga svrha ovog putovanja bila je, da potražim u Velebitu između Kosinja i Krasnog mjesto, gdje se nalazi po antikun topografiju onih krajeva veoma važan međašnji kamen, koji je u rimsko doba dijelio pleme Oktolplijana od Parentina. Od tog sam napisa dobio posredovanjem pravnika Krajača u Senju i od kotorske oblasti u Senju dva prijepisa koji nisu mogli zadovoljiti. Stoga je bilo potrebe to da sam pođem onamo i valjan prijepis, koji bi mogao služiti za publiciranje, na činim. Žalibože za cijeloga mi je ovog putovanja nisu bile klimatske prilike zgodne, jer je cijelo vrijeme u ono doba godine neobično jaka bura puhala, te su mi domaći ljudi savjetovali, da se uz takovo nevrijeme ne upućujem u kraj, gdje nema ni čestita seoskog puta. Nadao sam se da ću moći iz Senja preko svetog Jurja onamo krenuti, ali je bura bila sve to jača, te sam se za ovu godinu morao toga poduzimanja okaniti. Na povratku u Senj opazio

⁷¹⁴ AAMZ 48b, 276/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 29. 7. 1898.

sam kod žute Lokve na cesti ulomke rimske cigle, koju su seljaci prije par dana za posipavanje ceste uz drugi kamen dovezli. Ustanovio sam na licu mjesta, da potječe iz male rimske naseobine u neposrednoj blizini današnje ceste. To mjesto, te Mithrasovo svetište u blizini župne crkve u Vratniku (odakle narodni muzej pred više godina dobio kamen s napisom), koje sam također pregledao, dokazuju, da je već u rimsko doba postojala cestovna sveza preko Vratnika između mora i kod Gackine kotline.

1. IX. pod večer, te cijeli 2. IX. proučavao sam historički tako važni grad Senj, njegove građevine i spomenike, od kojih sam mnoge dosada nepoznate, koje prepisao i precrtao, koje opet si pobilježio da ih mogu drugom kojom zgodom fotografirati i od njih nacrtati napraviti. Pobrинуo sam se, da se neki spomenici, kojima je prijetila propast, otklone u posebnu gradsku prostoriju, gdje će stajati pod nadzorom gradskog poglavarstva. Ne mogavši dočekati, da bura prestane, te da mi bar preko sv. Jurja omogući pristup do gore spomenutog međašnjeg spomenika krenuo sam slijedeći dan (3./9.) preko Rijeke u Zagreb, kamo sam 4./9. prispio.“⁷¹⁵

▪ 22. rujna: Sisak:

„22. 9. u jutro poslao mi je g. prebendar Ivan Tkalčić na nj upravljen list sisačkog župnika g. Koniga, u kojem mu isti priopćuje, da je jedan nadničar u Kupi našao olovnu pločicu sa napisom, za koji on da ne može da razabere, u kakvom je jeziku sastavljen, te dodaje, da bi dobro bilo, da se ta ploča prekupi za narodni muzej.

Koje da taj spomenik odmah nabavim za narodni muzej, prije nego što bi poput drugih sisačkih spomenika otišao u inozemstvo, koje opet da upotrijebim zgodnu priliku, kako ću u interesu povjerenja mi zavoda doći u kontakt sa inteligentnijim krugovima u Sisku, negda najvažnijem rimskom, a da dugo i hrvatskom gradu u Hrvatskoj i Slavoniji, krenuo sam odmah predpoldašnjim vlakom u Sisak.

Spomenuta ploča, koju sam posredovanjem muzejskog povjerenika g. Hefela i trgovca g. Pileka veoma jeftino kupio (4 for.), sadržaje kurzivom napisan grčki napis, te potječe po prilici iz 3. vijeka poslije Krista. Na njoj su pobilježena imena od jedno desetak osoba rimskoga roda, koji su valjda ovim načinom ispunili jednom božanstvu zadani neki zavjet. Ploča je bila smotana u rolu, bakrenim čavlama probušena, s kojim je valjda u Kakvom hramu bila prikovana.

Prigodom boravka u Sisku upoznao sam se sa više domaće gospode, koji se narodni muzej darivali. Najobilnije je to učinio graditelj g. Andrija Colussi, koji je poklonio kakovu stotinu rimskih novaca i starina, a među potonjima više veoma rijetkih i dragocjenih stvari.

Nisam mogao propustiti zgodu, da ne pogledam i sisački grad Caprag, o kojem se je ove godine po novinama pisalo, da mu prijete pogiba od demoliziranja. Ako i jedan grad u Hrvatskoj zaslužuje, da se sačuva, o to zaslužuje baš Caprag, koji je bio svjedokom tolikih okršaja između krsta i polumjeseca, a to već i stoga, što grad Caprag jedan od najbolje sačuvanih sredovječnih gradova u Hrvatskoj, možda jedini, u kojem se dapače još i danas stanuje.

Prema dužnosti koju imam kao muzejski ravnatelj, da pazim na sve arheološke i historijske spomenike kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, čast mi je, da upozorim visoki vladin

⁷¹⁵ AAMZ 48b, 349/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 28. 10. 1898.

odio na pogibao, koja sisačkom Capragu prijeti, te da zamolim, kako bi se možda u smislu visoke naredbe br. 1615 od 31. 1. 1895. shodni koraci učinili, da se to zapriječi.

Isto veće povratio sam se u Zagreb.“⁷¹⁶

- od 8. do 17. rujna: Mitrovica, Kupinovo, Karlovčić, Šimanovci, Krmlješevci, Vojka, Stara Pazova, Zemun, Novi Banovci, Stari Banovci, Belegiš, Surduk, Stari Slankamne, Novi Slankamen, Novi Karlovci, Inđija, Novi Sad, Čerević, Banoštar, Susek, Neštin, Ilok, Vukovar, Vinkovci, Ostrovo, Gaboš, Saloš, Nuštar

„Floris grada, kojemu su dimenzije 47.40 m x 49.60 m je približno četverokutan sa jednim okruglim tornjem na južnom i tri osmerouglasta na ostalim uglovima. Na sjeveroistočnoj strani raspoznaje se kapija, s koje se je silazilo k mostu. Zidovi se još danas dižu 4 m iznad zemlje, a 3 sačuvana tornja imaju visinu od 5 m. Zapadni toranj i sjeverozapadni zid, s kojih je već prije cigla bila poskidana su stradali, te je odavde Čirić izvadio fundamente, da kamen proda za cestogradnju. Uputio sam i njega i nadzornika gradnje inženira Vogela, da je šteta rušiti važan historički spomenik, koji nikomu nije na putu (u gradu se nalazi dobro kultiviran vrt sa voćnjakom), ali držim, da bi uputno bilo, da se Čiriću zabrani, da iz toga grada bez dozvole Kr. Zemaljske vlade i nadalje materijal vadi, a takova bi se dozvola u svakom slučaju imala bezuvjetno uskratiti. Čirić je uostalom toliko inteligentan i ima toliko pijeteta, te je obećao, da grad neće dalje demolirati, ali naročita zabrana od strane Kr. Zemaljske vlade za svaki bi slučaj posvema bila umjesna.

Iz Brankovićeve grada prigodom ovog demoliranja nije izišao nikakav spomenik osim jednog nezatnog ulomka sa ćirilskim napisom. Jedan srebrni prsten sa turskim napopisu, koji je ove godine u blizini grada našem, odkupio sam od jednog nadničara za jedan for. Konačno sam pregledao staru drvenu kapelu svete majke Anđelije, koja je jedno pola sata od despotskog grada, također s one strane obedske bare, ali tamo nisam mogao ništa znatnije ga da našem. 10./9. popodne krenuo sam kolima u staru Pazovu, a odanle željeznicom u Zemun. Putem sam stao u Šimanovcima, gdje sam od Dra Marjanovića izmolio, te je muzeju poklonio već prije obećani nadgrobni spomenik sa reljefnim likovima, koji potiču iz Prhova, koji je zanimljiv poradi neobične forme.

Na moju intervenciju pobrinulo se općinsko poglavarstvo za otpremu kamena, koji se sada već nalazi u muzeju. Sa Drom Marjanovićem tražio sam zatim staru Tapavice velik jedan kamen, za koji mislim, da bi mogao biti rimski miljokaz, ali ga nismo mogli naći, jer on nije točno znao za mjesto, a Seljaci su ga valjda kod oranja zasuli. Dr Marjanović preuzeo je zadaću da će ga kasnije tražiti i od kopati, te o njemu muzejsko ravnateljstvo obavijestiti.

U Vojki prepisao sam stari, ćirilicom pisani nadgrobni napis od g. 1740., koji se nalazi u pragu općinske kuće, te shodno odredio, kako da se sačuva od daljnjeg oštećivanja.

⁷¹⁶ AAMZ 48b, 350/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 28. 10. 1898.

11/9 učinio sam iz Zemuna izlet u Beograd (troška nisam zaračunao), da ponovno vidim tamošnji muzej, a upotrebio sam zgodu, da proučim i sam Zemun. Tu sam dobio veoma lijep rimski zavjetni relief od mramora sa napisom i likovima Asklepija, Hygieje i Telesfora, koji se je sigurno nalazio u svetištu tih bogova zdravlja. To je svetište bilo na onom mjestu, gdje je ove godine sagrađena nova kuća Aleksandra Streichera u Šajkaškoj ulici. S druge strane (od pristava Moenaja) dobio sam za muzej nekoliko boljih komada novaca.

12/9 obišao sam dunavsku obalu od Zemuna do Slankamena. Tu su kod novih Banovaca, Surduka i st. Slankamena u rimsko doba bila važnija mjesta Burgenae, Rittium i Acumincum. Dunav derući tu slavonsku obalu ispira množinu starinskih predmeta i novaca, koji se za male vode nađu na njegovu bajeru. Te su stvari negda odnosili stranci, koji trgujući ovamo dolaze, a po svoj prilici i sada još kadkada nose van zemlje. Jedino u Novim Banovcima sam našao pouzdanu osobu u pučkom učitelju M. Fakundiniju koji takove predmete za muzej otkupljuje. Na sva tri sam mjesta činio terenske studije i koje podobivao, koje otkupio oveći broj stvari, koje bi sigurno za muzej bile propale, da nisam onamo došao. Osvjedočio sam se, da bi bilo nužno, da muzejski izaslanik svake godine ova mjesta obiše, te da bi se takav put u materijalnom pogledu vrijednošću jeftino otkupljenih našenih predmeta isplatio.

13/9 odvezao sam se željeznicom iz Inđije u Novi Sad, prepisao u župnoj crkvi u Petrovaradinu neke napise XVII. i XVIII. vijeka, odvezao se parobrodom u Čerović, gdje sam prepisao jedan sredovječni napis, te kolima pošao do Iloka. U Banoštru, gdje je bio važni rimski grad Malata (kasnije se zvao Banonia), dobio sam nešto starinskih stvari i novaca i zainteresovao tamošnjega učitelja Krajnovič, da pazi na eventualna našašća. 14./9. i 15./9. sam u pratnji trgovca Koste Arseniča, koji se, iz hvale vrijedna interesa za prošlost svog rodnog mjesta, bavi sakupljanjem starina iločke okolice, pregledao nalazišta starina u Iloku i najbližoj okolici. Konstatovao sam 3 naseobine kamenog doba, groblje Lã tenskog (drugog željeznog) doba i prepisao ne publiciran rimski votivni napis na iločkom pravoslavnom groblju. Kod Šarengrada pogledao sam malu utvrdu kraj Dunava, valjda stražarnicu rimskog doba, iz koje se pazilo na barbare s one strane rijeke, i učinio od nje nacrt. U iločkom franjevačkom samostanu fotografirao sam i prepisao neke nadgrobne spomenike, te našao i za muzej dobio ulomak romanskog pilastra sa božjim janjetom i ornamentima u reliefu. U Iloku sam kupio dva zlatna arapska (kufička) novca VIII. vijeka (nađena u Opatovcu i Mitrovici), rijedak zlatan malteški novac (Fabricius de Caretto), te željezni rimski prsten sa rezanim kamenom (konjanika) iz petrovaradinske okolice. 15./9. po podne krenuo sam lađom u Vukovar, gdje sam još isto kupio nešto predmeta bronsanog doba, koji su nađeni u Sotinu. 16./9. sam željeznicom pošao u Vinkovce, a odanle kolima u Gaboš, da vidim starine, nađene prigodom regulacije Vuke. Pobiljeđio sam više utvrda na Vuki, na koje se u tom poslu naišlo, ali ih sam nisam mogao obići radi kratkoće vremena, koje sam za to odmjerio bio.

Iz Gaboša otišao sam u Nuštar, gdje sam dobio više novaca iz skupnog našašća XIII. vijeka, koje je prošle zime u Ostrovu kod rigolovanja učinjeno. To našašće već sam u januaru za muzej kupio, ali je jedan njegov dio u okolici bio porazdijeljen. Novcima, koje sam sada na licu mjesta bio dobio, bitno se popunjuje onaj dio skupa, što je za muzej kupljen.

17./9. povratio sam se u Zagreb.“⁷¹⁷

1899. godina:

- od 21. do 28. ožujka: u Bosiljevo na dražbu pokretnina grofa Artura Nugenta:

„Usljed naloga vis. kr. zem. vlad. odjela otputio sam se 21/3 iz Zagreba, da učestvujem kod javne dražbe iza pokojnog grofa Artura Nugenta u Bosiljevu zaplijenjenih pokretnina, pa da po danoj mi uputi prema svojoj uvidavnosti kupim takove predmete, koji bi po njihovoj historičkoj i umjetničkoj vrijednosti mogli pristati u zbirke narodnoga muzeja. Kod kotarskog suda u Vrbovskom, kamo sam najprije pošao, predloženi si mi pljenidbeni inventari, ali iz njih se nisam mogao pobliže informirati o starinama koje će se prodavati jer su te inventare sastavili nestrukovnjaci. Dobro je bilo što sam bio potanko upućen o dražbenim uvjetima, pa sam se tomu ravnati mogao. Iz Vrbovskoga krenuo sam 22/3 saonama u Bosiljevo po neprokrčenom snijegu, koji je ovdje skoro metar visoko napadao bio i još neprestano padao. Tom sam prilikom stekao jaku influencu, koja je u tamošnjem kraju epidemički vladala, pa sam od nje trpio ne samo cijelo vrijeme svojeg boravka u Bosiljevu, nego još i više dana za svog povratka u Zagreb. Kod licitacije uz najveću predusretljivost sudbenoga izaslanika spram mene moralo se postupati po nekom stanovitom redu jer je bilo pljenidba i nadpljenidba, pa bi se u protivnom slučaju lako mogla dogoditi kakova pomutnja, koja bi dala povoda kojekakovim reklamacijama od strane interesenata. Stoga sam onako bolestan morao u Bosiljevu ostati do 28/3 u jutro dok nije sve prodano na što sam reflektirati mogao i dok nisam sve dao spakovati i odpremiti. Kod licitacije vodio me je princip, da kupim samo takove predmete, koje muzej zaista trebati može i da po mogućnosti ne prekoračim od visokoga vladinoga odjela dozvoljeni mi kredit. Mirne duše mogu reći, da po meni nabavljeni predmeti vrijede po prilici tri puta toliko koliko sam za nje platio i da su pravi ures historičke muzejske zbirke koja je i onako do sele u mnogom pogledu veoma oskudna bila. U priloženom iskazu popisani su predmeti, koje sam nabavio i cijena, koju sam za nje isplatio.

Iskaz predmeta hist. ili umjetničke vrijednosti kupljenih 22/3 – 27/3 1899 na dražbi iza pokojnoga grofa Artura Nugenta u Bosiljevu zaplijenjenih pokretnina.

- 1) Postelja grofa Krste Frankopana Renaissance doba (vrijednost 500 for.) for. 53.
- 2) Slika grada Rijeke u 20 cm god XIX. V. od Al. Manzonića (vr. 10 for.) for. 2.80.
- 3) Grčka vaza sa slikarijama (vr. 50 for.) for. 40.
- 4) Razne rezbarije od drveta, figuralne i ornamentalne. Ta. Renaiss. (vr. 800 for.) Nabavna cijena (251+2+51.85) for. 304.85.
- 5) Supraporta sa sv. Antunom. Rezbarija na drvetu od g. 1724 (vr. 30 for.) for. 25.50.
- 6) Dvodijelna vrata sa ukusnim rezbarijama (vr. 50 for.) for. 32.
- 7) Kabanica Nugentova serežanina od g. 1848. (vr. 5 for.) for. 0.20.

⁷¹⁷ AAMZ 48b, 362/1898, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 2. 11. 1898.

Ukupno for. 458.35.

Trošak za pakovanje i materijal i otpremu do Generalskog stola i Zagreba u iznosu od for. 17.43, te iznos mog putnoga partikulara u iznosu od for. 73.11, to iznosi cijeli trošak for. 548.89. Kako sam od visoke vlade predujmice primio svotu od for. 500 –, to bi ja imao još primiti for. 48.89, kada moj partikular u iznosu od for. 73.11 obrađen bude. 28/3 povratio sam se u Zagreb.“⁷¹⁸

1900. godina:

- od 6. od 20. kolovoza: Sv. Jakov u Šiljevici, Crikvenica, Selce.⁷¹⁹
- od 24. kolovoza do 21. rujna: Senj, Jablanac, pretpovijesna nekropola na Klačenicima, Krasno, Otočac, Prozor (iskopavanja), Sv. Marko kod Poduma, Gospić, Široka kula, Vrebac, Drvišica, Vidovac kod Karlobaga

„U modruško-riječkoj i županiji fiksirao se položaj rimskih groblja u Sv. Jakovu Šiljevici i Crikvenici, u Selcu vinodolskom položaj rimske naseobine. Iskapanje se na nije jednom od tih mjesta valjda nebi više isplatilo.

U ličko-krbavskoj županiji posveti se najprije jedan dan proučavanju senjskih spomenika. U Jablancu se je iskapalo u prehistorijskoj nekropoli na Klačenicima, ali kako su tamo stambene i opskrbne prilike veoma nepovoljne, kako je teren za iskapanje užasan, a radnici loši + nepouzdan i skupi moralo se je odustati od nastavka tog posla koji bi sigurno uz povoljnije prilike dosta povoljan uspjeh polučiti mogao.

Iz Senja je ravnatelj krenuo u Krasno, glavno u tu svrhu da prepíše, snimi i fotografiše važan međašnji napis između ilirskih plemena Ortoplina i Parentina u rimsko doba, koji se nalazi na živcu kamenu u prašumi u Velebitu, kakovih 20 km na jug od sela Krasnoga. Ovaj važni topografski natpis bio je dosele saznat samo iz loših prepisa nestrukovnjaka. Dulje vremena se je proboravilo u Otočcu u svrhu proučavanja u arheološkomu pogledu važne okolice sela Prozora. Tim povodom se je iskapalo u groblju XV. – XVI. vijeka kraj razvaline svetog Marka kod Poduma dva dana i pet dana u nekropoli u Prozoru i to na potonjemu mjestu sa toli povoljnim uspjehom, da se nastavak iskapanja u prozoru najtoplije preporučiti može.

Iz Otočca pošlo se u Gospić jer se je imalo dovršiti prije 3 godine započeto, a poradi hrđavoga vremena nedovršeno prekapanje u velikom jednom tumulu Halštatskoga doba u Vrepcu i što su se morale izvidjeti prilike na prehistorijskom tumulu u Širokoj kuli, odakle je muzej dobio putem županijske oblasti više predmeta uz preporuku da se tamo i iskapa. Uspjeh iskapanja u Vrapcu (3 dana) gdje se je posao dovršio i kuli (2 dana) gdje će se moći nastaviti uz nadzor domaćih ljudi bio je povoljan.

Na povratku mogao je ravnatelj još pregledati rimske ostanke u Drvošici i na Vidovcu kod Karlobaga, gdje bi iskapanje bezuvjetno urodilo dobrim uspjehom. Naročito u Drvošici konstatirala se velika javna zgrada sa podom od mozaika, od koje se još i danas temeljni zidovi

⁷¹⁸ AAMZ 48b, 122/1899, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 10. 4. 1899.

⁷¹⁹ AAMZ 48b, 276/1900, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 27. 10. 1900.

vide, ukoliko ih kod krčenja nisu sadašnji privatni vlasnici seljaci uništili. 21/9 povratio se ravnatelj u Zagreb.“⁷²⁰

- od 26. rujna do 12. listopada: Sisak – Novigrad na Savi, Jaruge, Vinkovci, Vukovar, Sotin, Babska, Šarengrad, Mitrovica, Petrovci, Novi Banovci, Šimanovci, Osijek:

„26.9. pošao je pot. opet na putu u Sisak, Slavoniju i Srijem. U Sisku su se pregledala najnovija iskapanja učinjena prigodom kanalizacije. Iz Siska pošlo se preko Vrpolja u Novigrad na Savi, da se prouče prilike u sojenice bronsanog doba, sagrađenoj negda u Savi i kraj nje. U Vinkovcima se proučilo neke nedavno otkopane rimske grobove i kupilo više zanemarivih predmeta, a još više predmeta (za tri puna sanduka) kupilo se u Vukovaru. U Sotinu se Proučile topografske prilike antiknog grada Cornacum i mala ali lijepo zbirka starina župnika Turmajera. U Babskoj upoznao se ravnatelj sa veoma važnom naselbinom kamenoga doba na tamošnjem „Gradcu“ u seljačkim vinogradima, koje je peronospora ove godine sasma uništila. U Šarengradu se je načinio plan razvaline, koja nije grad, kako se obično misli, nego sredovječna opatija sa crkvom, sagrađena u gotičkom slogu. Zanimiva našašća, važna po topografiju starog Sirmija i upoznavanje njegovih starina, učinila su se u Mitrovici, gdje bi iskapanje, kada bi se većim sredstvima i uz stručni nadzor izvodila, morala imati po znanost i lokalnu topografiju neočekivano važan uspjeh. U okolici Petrovaca Šimanovaca i novi Banovaca našla se više novih spomenika i nabavilo se važnih starina naročito iz latinskog doba. Konačno se posvetilo 3 dana proučavanju zbiraka osječkoga gradskog a muzeja. Novom putovanju nije se nigdje iskapano i to ponajviše toga što to poradi velike suše 10 nedjelja nije u srijedu bilo kapi kiše nije bilo moguće, ali se sva gdje mogu nabaviti pokupiti ili dobiti na dar veliki broj starina svega skupa 8 punih sanduka koji inače Ne bi u narodni muzej Već bi dospjele u privatne ruke ili inozemstvo gdje bi im se provenijencija izgubila.“⁷²¹

- 12. studenog: Sisak.⁷²²

1901. godina:

- 29. srpnja: Sisak:

„Putovati se moralo stoga što je sisački muz. povjerenik javljao, da će 15. 7. jaružanje započeti povrh drvenoga mosta preko Kupe, gdje se pravom očekuje, da će se naći mnogo ponajpače rimskih starina, pa da tim povodom kr. ugarski riječni nadinžinir preporuča, da muz.ravnatelj sam dođe. Muzejski ravnatelj stoga odmah čim je list primio, otišao u Sisak, ali se na licu mjesta osvjedočio, da će jaružanje na rečeno mjestu tekar iza nekog vremena započeti jer se je isti dan, kada je muz. povjereniku ono javljao, na stroju bilo nešto pokvarilo, čime je u poslu prouzročena dulja stanka. Potpisani je u odsutnosti kr. ugarskog riječnoga inžinira pregledao ono nekoliko dosele nađenih starina (koje su uostalom nađene u rijeci Kupi na takovim mjestima, gdje se nije ni očekivalo da će se naći predmeta) pa mu je priopćeno, da će se isti kao što, u opće svi predmeti, koji se budu našli, predati narodnom u muzeju u Zagrebu. Konačno je potpisani od nekih prijatelja muzeja pobro više zanimljivih u novije doba nađenih starina i

⁷²⁰ AAMZ 48b, 276/1900, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 27. 10. 1900.

⁷²¹ AAMZ 48b, 276/1900, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 27. 10. 1900.

⁷²² AAMZ 48b, 357/1900, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 30. 12. 1900.

novaca, koji bez osobno uticanje ravnateljstva ne bi došli u muzej, a koji sami vrijede znatno više nego što iznosi trošak za ovo putovanje.“⁷²³

- sredina kolovoza: Sisak.⁷²⁴
- od 25. kolovoza do 14 rujna: Rijeka, Lopar, Novi, Senj, Žuta lokva, Otočac, Prozor, Vital, Kopolje, Otočac, Kuća na Jancu, Kosinjski, Sv. Vid, Kosinjski, Otočac, Brlog, Drenov klanac, Brlog, Brinjski, Žuta lokva, Brinjski, Ogulin.⁷²⁵
- 17. rujna: Krapina.⁷²⁶
- od 28. rujna do 11. listopada: Sisak, Vukovar, Sotin, Lovas, Novak, Babska, Sotarski, Šaregrad, Ilok, Erdevik, Kukuljevci, Mitrovica, Stara Pazova, Indija, Surduk, N. Banovci, Surčin, Zemun, Surčin.⁷²⁷

1902. godina:

- od 6. do 14. travnja: Vinkovci, Vukovar, Sotin, Opatovac, Mohovo, Šaregrad, Ilok, Susek, Banoštor, Rakovac, Kamenica, Beška, Slankamen, Ruma, Irig, Mitrovica:

„Svrha tome putovanju je bila, da se u nekim znatnijim nalazištima nabave starine, o kojima je potp. imao pozitivnih vijesti, pa da se nađu nova dosele nepoznata nalazišta, iz kojih bi nar. muzej u buduće mogao crpiti. – Bilo se je nadati, da će se naročito povodom obilna rigolovanja, koje se po srijem. žup. posvuda provodi, naići na premnoge starin. ostanke, a na ove je na licu mjesta valjalo upozoriti i inteligentnije slojeve, a i samo pučanstvo, kako bi se sačuvali, dotično spremili za narod. muzej. Ta se je svrha postigla, pa je potp. upotrijebio priliku, da u interesu sačuvanja starina mnogo svijeta podučiti, a da će to biti od znatne koristi i po arh. istraživanje zemlje i pomnoženje zbiraka narod. muzeja, veoma je vjerojatno. Kako je potrebno, da se ovako zađe među svijet, uvidio je potp. među ostalim i iz toga, što mu se je u mnogo slučajeva na shodne upite odgovorilo, da se je prigodom rigolovanja i drugih poslova našlo svakojakih starina, ali i opet pobacalo, jer se je mislilo, da sve to nema nikakove vrijednosti. Drugdje su se opet stvari poklonile ili prodale u Beograd, Thurocz Szt. Marton (slovački muzej), Budapeštu ili Beč. Ravnatelj narod. muzeja mora stoga na Srijem svraćati osobitu pažnju a njegovi ga organi moraju redovito obilaziti.“⁷²⁸

⁷²³ AAMZ 48b, 268/1901, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 29. 7. 1901.

⁷²⁴ AAMZ 48b, 317/1901, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 21. 10. 1901.

⁷²⁵ AAMZ 48b, 332/1901, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 8. 11. 1901.

⁷²⁶ AAMZ 48b, 354/1901, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 16. 11. 1901.

⁷²⁷ AAMZ 48b, 389/1901, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 2. 12. 1901.

⁷²⁸ AAMZ 48b, 282/1902, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 16. 5. 1902.

- od 16. kolovoza do 11. rujna: Kraljevica, Senj, Karlobag, Bačići, Drvišica, Senj, Otočac, Mitnica, Kompolje, Crkvina, Bjeljevine, Brinje, Mitnica u Žutoj lokvi, Ogulin, Mitnica u Jezeranama, Popovoselo, Oštarije, Čakovac:

„Pošao sam 16/8 iz Kraljevice, gdje sam se u svrhu odmaranja nalazio, u ličko-krbavsku županiju. Imao sam ponajprije da u Senju pregledam neke nedavno u rimskim grobovima nađene stvari i novce, a zatim da sjeverno od Karlobaga kod Prizne vidim nekakav starinski lik na pećini uz more, o kojem sam čuo kojekakovo pričanje (AMZ DZ 1.6.13.266, op. a). Osvjedočio sam se da je to uljanom bojom prosto naslikan lik, a uzanj da se nalaze početna slova autorova imena i datum: PS 25 X 1756. Slikarija se slabo više raspoznaje, pa je dobro, da se je još za vremena mogla konstatovati, što je u stvari, da se kasnije ne bi možda stvar precjenjivala. Kod Babića sjeverno od Karlobaga konstatovao sam razvalinu jedne kapelice i prethistorijske grobove, a na veoma strmom i visokom brijegu iza Bačića našao sam neznatne ostatke neke valjda sv. Marku posvećene sredovječne crkvice sa ulomcima dvajuh natpisa.

U Drvišici južno od Karlobaga pregledao sam novo nađene rimske starine i pobrinuo sam se, da budu za narodni muzej nabavljene. Iz Karlobaga pošao sam preko Senja u Otočac sa namjerom, da u tamošnji okolici nastavim potragu za japodskim naseobinama i nekropolama, i da izvedem sustavno iskopavanje u jednoj nekropoli.

Počeo sam 25/5 kopanje u groblju halštatskoga doba na „maloj crkvini“ kod Kompolja. Kopalo se 12 radnih dana do uključivo 6/9 sa veoma povoljnim uspjehom, kakovim se potpisani dosele još nije imao prilike da podiči. Muzej je uslijed toga iskopavanja dobio krasnu zbirku raznih predmeta od bronsa, željeza, jantara i stakla, koja ne zaostaju daleko za sličnom krasnom prozorskom zbirkom, popunjujuć istu u koječemu. Za prozorsku zbirku u ostalom potrošilo se je mnogo više i vremena i novaca, nego što je stajalo kopanje u Kompolju. Prigodom boravka u Kompolju konstatovao sam još dva prethistorijska tumula u tamošnjoj okolici: U Vlaškom polju i Bjeljevinama. Osvjedočio sam se, da groblje u Vlaškom polju obećaje veoma mnogo, dok kod onoga u Bjeljevinama nisu prilike za kopanje najpovoljnije. Na povratku u Zagreb zaustavio sam se u Brinju, da pregledamo prethistorijsku naseobinu na brijegu Humcu, ali sam za sada uzalud potraživao nekropolu te naseobinu, koja bi, sudeći po veličini grada i važnosti položaju morala biti veoma znatna. Prilike za iskopavanje bile bi Brinju povoljne, ali bi samo prije valjalo mjesto naći, što će mi možda poći drugi put za rukom, kada u drugom poslu budem opet onuda prolazio.

Iz Ogulina načinio sam izlet u Topovo selo i u Čakovac kod Ogulina. U Popovu selu konstatovao sam tumulus halštatskog doba, pa sam na jednom okrajku odnosnoga zemljišta sa jednim radnikom za dvije ure našao više — žalibože loše sačuvanih — predmeta od bronse. Zemljište samo u kasnu jesen i u rano proljeće ne stoji pod kulturom. Iskapanje, koje ne bi s velikim troškom skopčano bilo, po svoj bi se prilici isplatilo. — U Čakovcu kod Josipdola konstatovao sam na temelju Apianova opisa i jednoga napisa u narodnom muzeju, da se je na brežuljcima Viničici i Maloj Viničici nalazio glavni grad Japoda Metulum, koji je Oktavijan g. 35 pr. Kr. opsijedao i osvojio. Konstatovao sam i mjesto, gdje se je prethistorijsko groblje nalazilo, pa gdje je bila rimska naselbina s Jupiterovim hramom (kod kuće Gračanina) i rimsko groblje sa spaljivanim mrtvacima (kod kuće Božičevića). Ovdje bi se svakako moralo kroz više godina izvoditi iskopavanje, koje bi izvan svake sumnje moralo imati povoljan uspjeh. U tu svrhu bi u ostalom trebalo više sredstava, nego što bi ih marodni muzej iz svoje godišnje

dotacije mogao da smogne, a da se podjedno udovolji i inim redovnim potrebama zavoda. 11/9 vratio sam se u Zagreb.“⁷²⁹

1903. godina:

- 14. veljače: Sisak:

„Svrha tomu putovanju u prvommu je redu bila, da se pregleda neko zemljište u novom Sisku, gdje se je, sudeći po nahodajima negda nalazilo groblje rimskog doba, ne bili se eventualno tamo na muzej. trošak moglo izvoditi sustavno iskapanje. Potpisani se je uvjerio da bi bilo uputno, da se u zgodno vrijeme crta — možda u kasnim u jesen — pokušao sa manjim troškom, kroz 12 dana kopati, a prema uspjehu bi se onda radnja imala ili nastaviti ili obustaviti. U drugom redu išlo se za tim, da se pribave za muzej u novije vrijeme u Sisku nađene starine i da se pod nadničarima preokrene jedan veliki sarkofagu u dvorištu Dra Mlikovskoga, da mu se uzmogne napis prepisati. Jedan i drugi se je posao sa povoljnim uspjehom izveo.“⁷³⁰

- od 14. do 27. travnja: Srijem, Vinkovci, Vukovar, Mitrovica, Irig, Surčin, Zemun, Novi Banovci, Surduk, Slankamen stari i novi, Indija, Karlovci, Petrovaradin, Kamenica, Čerević, Ilok, Vukovar.⁷³¹

1904. godina:

- od 5. do 26. travnja: Vinkovci, Vukovar, Borovo, Bogdanovci, Mitrovica, Hrtkovci, Mikinci, Platićevo, Klenak, Ruma, Zemun, Ruma, Indija, Zemun, Surčin, Kormadin, Boljevci, Bršljan, Beograd, Indija, Slankamen, Krčedin, Beška, Karlovci, Vukovar, Vinkovci:

„(...) redovno poduzimljem u proljeće jedno putovanje u srijemsku županiju, koja je s arheološkoga gledišta naš ponajvažniji kraj. Valja pokupiti i pokupovati starine, koje se preko jeseni i zime na poznatim nalazištima nađu, naći novih nalazišta i sveza, a ove samo godine još i na tri mjesta (u Hrtkovcima, Jakovu i Starom Slankamenu) izvodio pokusna iskopvanja, koja su imala povoljan uspjeh. Naročito smatram neolitičku naselbinu na Kormadinu kod Jakova veoma važnom tačkom, gdje će se iskapanje morati sustavno nastaviti.“⁷³²

⁷²⁹ AAMZ 48b, 422/1902, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 18. 10. 1902.

⁷³⁰ AAMZ 48b, 191/1903, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 4. 4. 1903.

⁷³¹ AAMZ 48b, 265/1903, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 27. 5. 1903.

⁷³² AAMZ 48b, 265/1904, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 19. 5. 1904.

1905. godina:

- od 26. travnja do 10. svibnja: Mitrovica, Zemun, Beograd, Banovci novi i stari, Surčin Jakovo Kormadin ,Pletena unka, Surduk, Vukovar, Sarvaš:

„Izvjestaj Josipa Brunšmida o svom putovanju po Slavoniji u muzejskom poslu. Svrha ovomu putovanju, na koje sam krenuo 26. travnja, bila je u prvom redu ta, što sam htio osobno rukovoditi iskapanja u Halštatskom groblju u Apatovu vrtu u Surčinu i u neolitskoj naseobini na Kormadinu kod Jakova, da si mogu o jednom i drugom lokalitetu stvoriti pravi sud, te da uputim tamošnjega povjerenika muzejskoga i njegove poslenike, na što se sve kod takova posla paziti mora. Na jednom i drugom mjestu narodni muzej pod nadzorom svog povjerenika Antuna Poturičića, učitelja u Surčinu već treću godinu sa čedni im sredstvima, a uz povoljan uspjeh iskopava. I moje iskapanje koja je u Apatovu vrtu trajalo jedan, a na Kormadinu 4 dana imalo je dobar uspjeh i obzirom na znanstvene rezultate, koje sam postigao i obzirom na predmete, koji su narodnom u muzeju prirasli. Na oba se mjesto posao mora nastaviti, pa sam u tom pogledu popremio shodne mjere, da ne bude nikakove zapreke sa strane vlasnika zemljišta, koji za dozvolu kopanja ne dobivaju nikakove odštete, jer im se tim poslom zemljišta melioriraju. U drugu ruku valjalo mi je obići poznata glavništa nalazišta starina, odakle je narodni muzej i dosele predmete nabavljao i potražiti nove izvore za nabavljanje. To je stoga potrebno, što prema stečenu mu iskustvu narodnom u muzeju prestaju predmeti na otkup (ili dar) dolaziti, ako se u kojem kraju ne pojavi svake godine ili barem svake druge muzejski izaslanik. Dolaze naime koje kako vi ljudi, otkupe starine od svijeta i odnesu izvan zemlje. Na više mjesta pošlo mi je za rukom, da kupim starina i da ljude, koji se bave njihovim sabiranjem, sklonim na obećanje, da će ih ubuduće narodnom u muzeju na otkup šiljati. Bojim se da svi neće to obećanje držati. Uopće za narodni muzej nastaju u Slavoniji sve to teži dani, kojima on uz dosadašnje materijalne prilike ne može odoljeti. Cijene starinama uslijed konkurencije vanredno su narasle i još rastu, ali zavodska dotacija koja ni prije nije bila dostatna, ne raste. U Slavoniji sve to više zalaze i razni naučnjaci iz inozemstva (n. pr. iz Berlina, Dresdena, Stolnoga Biograda i Szegszarda), a još više nego prije razni agenti (n. pr. iz Beča, Budimpešte i Zombora), koji jedni i drugi naše starine prikupljaju i u inozemstvo izvoze dotično preprodaju. Na više mjesta ustanovio sam konkretne slučajeve pa se i opet osvjedočio, kako postojeće naše naredbe apsolutno ništa ne koriste i da se gotovo nikada ne provode. Za više godišnjega moga službovanja upravo ne mogu da se sjetim, da bi iz Slavonije na temelju tih naredaba narodnom u muzeju štogod priraslo bilo. Neki se uspjeh može imati samo, ako muzejski izaslanik osobno redovito onamo dođe, te ako ima na raspolaganje novaca, da može plaćati onako, kako plaćaju stranici.

Barem jednako velikom pogiblju po zemaljski zavod smatram osnivanje županijskog muzeja u Vukovaru. Načelno nisam protivnik lokalnim muzejima, ako se sa opravdanih razloga i ne mogu za nje suviše da zagrijem. Ali ako se već može dopustiti zavod skroz lokalne naravi, koji ima svrhu, da sabire samo starine i historijske uspomene kojega važnijeg mjesta, to se nikako ne može dopustiti centralizovanje sabiranja u manjim područjima, kao što su to županije. Takvo nastojanje smatram prvim korakom, da se zemaljskomu zavodu zapriječi sabiranje u jednom dijelu zemlje i da se on konačno degradira na županijski muzej zagrebačke županije. Uprava zemaljskog muzeja ne samo da neće u dotičnom dijelu zemlje moći računati na to, da će ju oblasti podupirati – što su u ostalom dosele osim rijetkih iznimaka i onako slabo činile nego je

posvema naravno i razumljivo, da će oblast raditi u prilog svoga maloga centralnoga županijskog muzejića, direktno protiv zemaljskog zavoda.

Ne kao tužbu nego kao dokaz ispravnosti ove moje tvrdnje iznosim samo ovaj jedan podatak: Prigodom radnje oko isušivanja jugoistočnoga Srijema našlo se je na više mjesta starine, koje bi se bez ikakove zapreke u svakoj zemlji odmah zemaljskom zavodu predale. Još prije svoga ovogodišnjeg putovanja u Srijem, na kojem sam te starine u građevnoj kancelariji u Zemunu vidio, obratio sam se na presvijetlog gospodina velikoga župana srijemskoga sa molbom, da te starine pribavi za narodni muzej. Ali presvijetli gospodin nije našao za shodno, da u prilog zemaljskoga zavoda intervenira, nego je iskopane predmete zarisao za županijski muzej srijemski, koji još nije ni zasnovan. Uz ovakovu konkurenciju zemaljski zavod naravno mora rđavo prolaziti, pa će — ustraje li to tako — iz glavnog svog područja Srijema moći predmete samo iznimce dobivati, ako muzejski iza- slanik uzmogne na putovanju kupom do čega doći, ili ako sam što iskopa. Što danas hoće da učini veliki župan srijemske županije, može sutra htjeti da uradi i koji drugi, a štetu će imati svaki put u prvom redu i opet samo centralni zemaljski zavod, koji je u za to još i prije slabo dotiran, te ne može uspješno da konkuriše. Narodni muzej uz ovako ove prilike neće moći da povući muzejskim zakonom od 1878. godine određeni mu cilj, da prikazuje što potpuniju sliku kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Ionako naš muzej ne napreduje onako, kako napreduju slični zavodi u susjednim zemljama, u Sarajevu i Beogradu, gdje se na nje više troši nego kod nas. Sarajevski nas je muzej u mnogom već prestigao, akoprem je mnogo mlađi od Zagrebačkoga, a neće dugo potrajati pa će i Beogradski, kako sam se baš nedavno osvjedočio. Narodnom muzeju moglo bi se po mom sudu pomoći da mu se:

1. Povisi redovita godišnja dotacija na najmanje 8 - 10 000 kruna, pošto je nemoguće i pomisliti, da bi dosadašnja nedostatna dotacija mogla udovoljavati i i u faktično znatno ponarastle cijene starina.

2. Da se ne dozvoli ili naročita zabrani osnivanje centralnih muzeja ili zbiraka starina za veća područja kao što su to županije ili skupine od više županija ili Kotora, a da se od slučaja do slučaja dozvoli samo osnivanje lokalni gradskih muzeja, koji bi imali stajati pod nadzorom kraljevske zemaljske vlade, dotično od nje određenih stručnjaka. O tome bi se imale obavijestiti sve ovozemaljske županijske vlasti. Znanstvene rezultate sa ovog putovanja priopći ću kao obično u „Vijesniku hrvatskog arheološkog a društva“, kada se za to pruži zgoda. 10. svibnja vratio sam se u Zagreb.“⁷³³

- od 10. do 19. prosinca: Bakar:

„Boraveć u kolovozu o. g. u hrvatskom primorju doznao sam slučajno da je bravar Benac iz Krasice, rigoljuć prošle zime svoj vinograd Sarazinovo u Bakru, našao mnogo bronsanih predmeta. Ova me je vijest potaknula, da se odvezem k Bencu, kod kojeg sam na svoje začuđenje još iza 9 mjeseci našao i za narodni muzej na dar dobio jedno desetak pokidanih bronsanih posuda, što ih je — ne mogav ih u svom poslu upotrijebiti — sačuvao bio. Uvidiv važnost toga našašća i želeć biti osobno prisutan kod otkapanja grobova, kakovi se dosele u Hrvatskoj i Slavoniji još nikada nisu pod nadzorom stručnjaka prekopavali, ugovorio sam sa Bencem, da će nastavak kopanja (resp. rigolovanja) preuzeti narodni muzej, kojem će i nađeni predmeti bez ikakove daljnje odštete pripasti. Radi neprestanih kiša bilo je ilovasto zemljište

⁷³³ AAMZ 48b, 139/1905, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 9. 6. 1905.

tako promočeno, da se je kopanjem moglo tokar 11. prosinca započeti, a provodio sam ga sa 9 – 11 radnika sve do 15. prosinca. Uspjeh prekopavanja nije me zadovoljio a sastoji se u sljedećem: 1. Konstatovao sam, da je na novozasađenom dijelu vinograda Sarazina negda bilo veoma bogato prehistorijsko groblje drugoga (a možda već i prvoga) željeznoga doba, koje su radnici devastirali a predmete većim dijelom opet natrag u zemlju pobacali. Na samoj površini zemlje pokupio sam oveći broj oštećenih predmeta, koji su pri obrađivanju ponovno na površinu dospjeli. 2. Oko početka današnje ere nalazilo se tamo drugo prehistorijsko groblje sa pokapanim mrtvacima, uz koje su bile od Benca dobivene posude. Ja sam našao jedan takovi intaktni grob. 3. Još su mlađi bili rimski grobovi sa spaljenim mrtvacima, koji potječu iz I. II. stoljeća poslije Krista. Takovih sam grobova na Benčevu zemljištu našao tri, a na obližnjem Andreanićevom, koje je vlasnik slučajno istodobno rigolovao, pet. 4. Postigao sam zanimiv podatak i za lokalnu topografiju sredovječnog Bakra, jer sam naišao na fundamente jedne stare crkve. To može biti samo crkvice sv. Nikole, koja se u XIV. vijeku i poslije spominje baš na Sarazinovu, a za koju se znade, da je na početku XVIII. vijeka demolirana, kada se je kraj nje gradila karolinska cesta, kojoj je djelomice na putu bila. Po jednoj rukopisnoj bilježnici našlo se je oko nje tom prilikom mnogo ljudskih kostiju. I ja sam kraj nje naišao na nekoliko već prije diranih grobova, kojima su mrtvaci bez škrinje i bez ikakvih priloga pokopavani bili, pa mi je veoma vjerojatno, da ti grobovi spadaju pod konac srednjega i na početak novoga vijeka. Kod izkapanja osvjedočio sam se, da je grobova pod br. 2 i 3 bilo negda više i u onom dijelu zemljišta, u kojem sam kopati mogao, ali da se je već davno kod kultiviranja loze na nje naišlo i predmete povadilo ili uništilo. Uvidiv, da se dalnji posao ne bi na tom mjestu isplatio završio sam iskopavanje.“⁷³⁴

1906. godina:

- kolovoz: Senj, Kompolje.⁷³⁵

1907. godina:

- rujan: Ličko-krbavska županija.⁷³⁶

1909. godina:

- lipanj: Sisak,⁷³⁷
- kolovoz – rujan: Hrvatsko primorje,⁷³⁸
- rujan: Srijemska županija.⁷³⁹

⁷³⁴ AAMZ 48b, 327/1905, Dopis J. Brunšmida Kr. zem. vlada odjel za b. i n. od 19. 12. 1905.

⁷³⁵ AAMZ 48, Uruđbeni zapisnici 1906. – 1927, 264/1906.

⁷³⁶ AAMZ 48, Uruđbeni zapisnici 1906. – 1927, 144/1907.

⁷³⁷ AAMZ 48, Uruđbeni zapisnici 1906. – 1927, 83/1909.

⁷³⁸ AAMZ 48, Uruđbeni zapisnici 1906. – 1927, 104/1909.

⁷³⁹ AAMZ 48, Uruđbeni zapisnici 1906. – 1927, 105/1909.

16. PRILOG 2 – SLIKOVNI PRILOG

Slika 1. Josip Brunšmid, oko 1880. (AES 1901, 8).

Slika 2. Alexander Conze (AES 1901, 1).

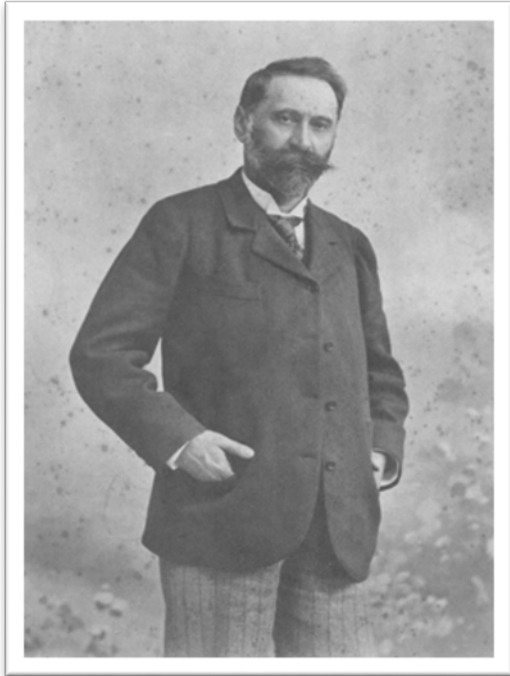
Slika 3. Otto Hirschfeld (AES 1901, 2).

Slika 4. Otto Benndorf (AES 1901, 3).

Slika 5. Šime Ljubić (Solter 2016, 42)

Slika 6. Isidor Kršnjavi, oko 1900. (Solter 2016, 84).

Slika 7. Palača Akademije, Zrinjevac 11, 1910. – 1926., AAMZ SP 18-IV-020 (Solter 2016, 52).

Slika 8. Stalni postav Arheološkog odjela u palači Akademije, Zrinjevac 11, AAMZ SP 13-II-56 (Solter 2016, 116).

Slika 9. Stalni postav Arheološkog odjela u palači Akademije, Zrinjevac 11, AAMZ SP 9-II-54 (Solter 2016, 110).

Slika 10. Viktor Hoffiller, oko 1901. (AES 1901, 16).

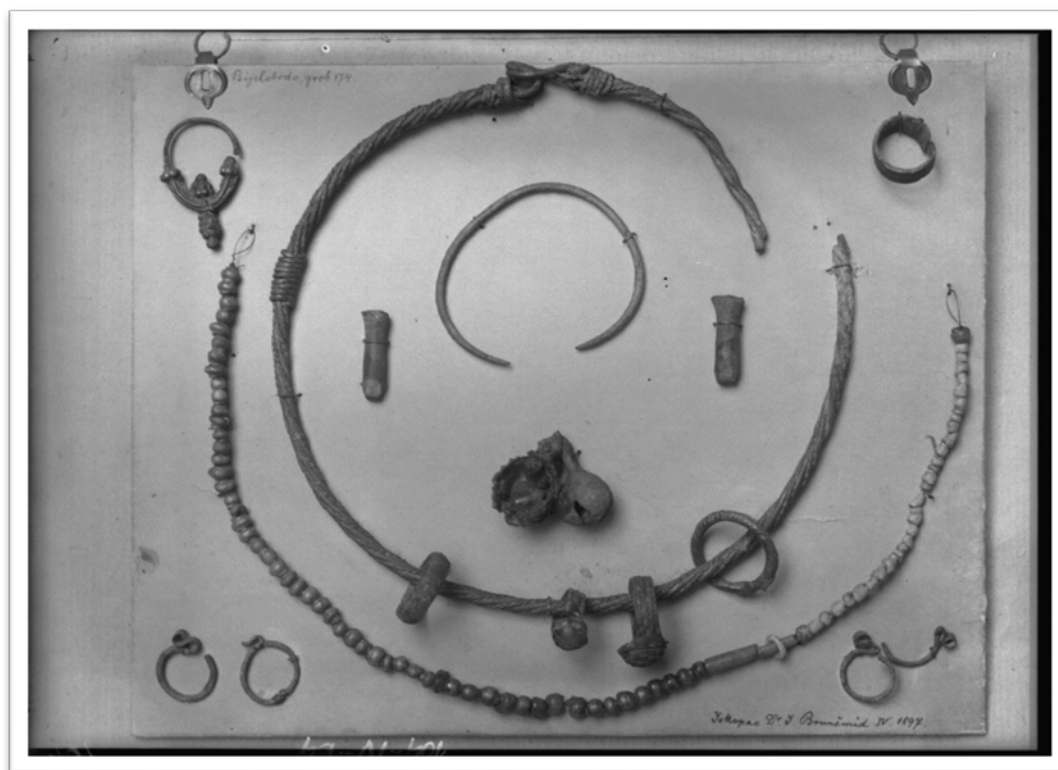
Slika 11. Bečko antropološko društvo, Vrbas kod Jajca, 1895. (Solter 2016, 83).

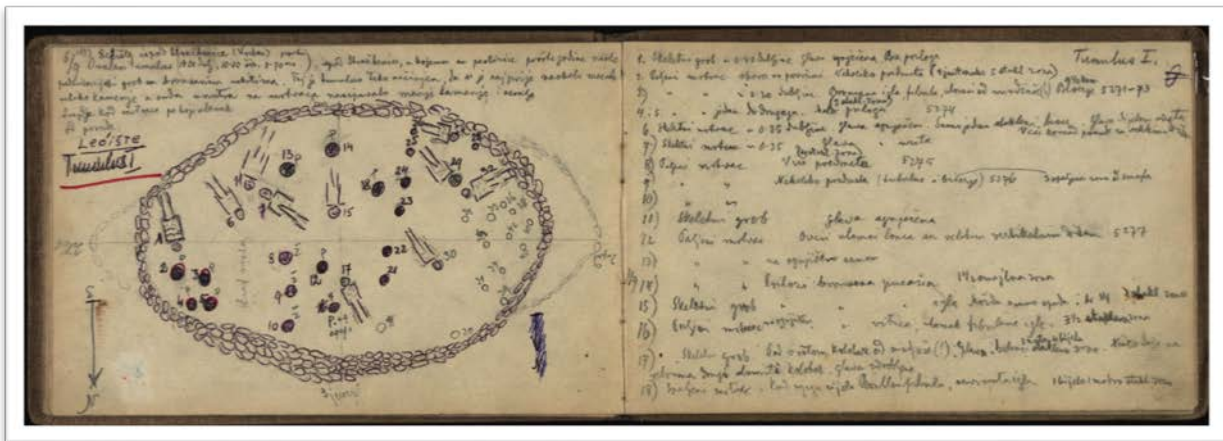
Slika 12. Bečko antropološko društvo, Vrbas kod Jajca, 1895. (AAMZ 73).

Slika 13. Arheološka iskopavanja na lokalitetu Bijelo Brdo, 1896. ili 1897. (Solter 2016, 94).

Slika 14. Predmeti iz groba 174 (Bijelo Brdo) pričvršćeni na tvrdu podlogu (AAMZ SP 104-IV-064).

Slika 15. Putna bilježnica Josipa Brunšmida, Vrebac, AMZ DZ 1.6.1 (Solter 2016, 97).

Slika 16. Podum, snimio J. Brunšmid, 1900. (FKB-7375).

Slika 17. Josip Brunšmid, 1907. (Solter 2016, 81).

Slika 18. Josip i Julija Brunšmid, oko 1910. (Solter 2016, 80).

ŽIVOTOPIS:

Ana Solter rođena je 2. siječnja 1981. godine u Zagrebu. Srednjoškolsko obrazovanje stječe u Klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, a 1999. godine upisuje Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, smjer arheologija i etnologija. Diplomirala je 2005. godine, a 2011. upisuje poslijediplomski doktorski studij arheologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Od 1. ožujka 2007. godine zaposlena je na Odjelu za dokumentaciju Arheološkog muzeja u Zagrebu na mjestu dokumentarista pripravnika. Stručni ispit za muzejsko zvanje dokumentarista polaže 2008. godine. Od 2011. godine voditeljica je Odjela za dokumentaciju Arheološkog muzeja u Zagrebu, u studenom 2013. napreduje u zvanje višeg dokumentarista, a 2020. u zvanje muzejskog savjetnika dokumentarista. Voditeljica je Dokumentarne zbirke I, Dokumentarne zbirke II i Arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Voditeljica je raznih projekata digitalizacije arheološke i dokumentarne građe Muzeja od kojih treba istaknuti: projekt *Virtualni muzej AMZ*, projekt 3D skeniranja izabranih predmeta A kategorije fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu i akciju *#DoveTales, Vučedolska golubica putuje s Vama*.

Autorica je velikih izložbi *I palača i muzej te Jabuka – klub koji ne truli već 45 godina*, kao i muzejskog projekta *Mala povijest AMZ* kroz koji je realizirala izložbe: *120 godina Vučedola, Laboratorij čudesa – stoljeće restauracije u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Ksenija Vinski-Gasparini – dama hrvatske arheologije, U ubojne svrhe rekviriraju se crkvena zvana, Duje Rendić-Miočević: Scire quod sciendum, Fotoalbum obitelji Vinski ...*

Kao član stručne ekipe ili zamjenica voditelja sudjelovala je na preko 40 zaštitnim i sustavnim arheološkim istraživanjima.

Dobitnica je godišnje nagrade Hrvatskog arheološkog društva (2016.) Josip Brunšmid za projekt *#DoveTales, Vučedolska golubica putuje s Vama* te nagrade Hrvatskog muzejskog društva (2017.) za realizirani izdavački projekt za monografiju *Arheološki muzej u Zagrebu – život od 19. do 21. stoljeća*.

U središtu znanstvenog interesa su joj teme iz povijesti hrvatske arheologije.

Popis važnijih objavljenih radova:

1. Solter 2021 – A. Solter, *Skizzenbücher — Putne bilježnice Josipa Brunšmida (1892. – 1911.)*, Arheološki muzej u Zagrebu, 2021.
2. Solter 2016 – A. Solter, *Arheološki muzej u Zagrebu – život od 19. do 21. stoljeća*, Arheološki muzej u Zagrebu, 2016.
3. Solter 2021 – A. Solter, Franjo Ivaniček – liječnik, antropolog i rasni higijeničar / Franjo Ivaniček – physician, anthropologist and racial hygienist, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 54, 2021, 567–582.
4. Zavadny et al. 2021 – E. Zavadny, A. Solter, J. Balen, D. J. Kennett, S. B. McClure, M. Novak, Old finds, new data: Early Bronze Age human remains from Vučedol, eastern Croatia, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 38, 103032, 2021.
5. Bunčić, Solter 2020 – M. Bunčić, A. Solter, Ta ova je godina dobra počela samo da nije B. i G.'a. Trgovina arheološkim nalazima početkom 20. stoljeća na primjeru Srijemske Mitrovice / This year would have started well if only it were not for B. and G. The antiquities trade in Sremska Mitrovica at the turn of the 20th century, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 2020, 53, 203–227.
6. Solter 2020 – A. Solter, Zdenko Vinski u vrtlogu Drugoga svjetskog rata / Zdenko Vinski in the Vortex of World War II in: M. Jarak, M. Bunčić (eds.), *Zdenko Vinski – život i znanstveni rad*, Zagreb, 2020, 35–49 [engl. 47–49].
7. Solter, Gajski 2018 – A. Solter, D. Gajski, Project “Towards the Virtual Museum” – Exploring tools and methods for 3d digitalization and visualization, *Opuscula archaeologica*, 39/40, 2015/2016 (2018), 117–124.
8. Solter 2018 – A. Solter, I palača i muzej – sve adaptacije palače Vranyczany-Dobrinović na Zrinjevcu 19, in *Recikliraj, ideje iz prošlosti*, Katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, 2018, 241–254.

9. Solter 2017 – A. Solter, Istraživanja na Vučedolu 1897. i 1938. godine – crtice iz arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu, in D. Tončinić (ed.), *Arheologija na Dunavu*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 31, Hrvatsko arheološko društvo, 2017, 159–174.
10. Solter 2013 – A. Solter, Arheološki muzej u Zagrebu – neostvareni projekti, in J. Galjer (ed.), *Zbornik radova 2. kongresa hrvatskih muzealaca – Muzeji i arhitektura u Hrvatskoj*, Hrvatsko muzejsko društvo, 2013, 214–218.
11. Vdović, Solter, Pap 2015 – R. Vdović, A. Solter, M. Pap, Interactive Timemaps for Mapping Cultural Heritage, in M. Obad Šćitaroci (ed.), *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa „Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnoga naslijeđa“*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2015, 436–441.
12. Gajski, Solter, Gašparović 2016 – D. Gajski, A. Solter, M. Gašparović, Applications of macro photogrammetry in archaeology, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume XLI-B5, 2016, XXIII ISPRS Congress, 12–19 July 2016, Prague, Czech Republic*, 2016, 263–266.